

מניעים וחסמים ישראלים בהשגת הסדר שלום עם הפלסטינים

תוכן עניינים

2	הקדמה ורנר פושרה
3	דברי מבוא יאיר הירשפלד
6	יצירת תנאים המאפשרים השגת פתרון שתי המדינות בסכסוך הישראלי-פלסטיני יאיר הירשפלד
18	גורמים מסייעים / מאפשרים להתקדמות לעבר פתרון שתי המדינות - התחום הביטחוני רון שצברג
24	תנאים כלכליים מאפשרים לקראת בניית מדינה פלסטינית בת קיימא ענת קאופמן וברוך שפיגל
32	האם יש לפלסטינים בישראל מה לתרום למזרח התיכון? כמאל עלי-חסאן
46	גורמים מכשילים / מעכבים (spoilers) בהתקדמות לעבר פתרון שתי המדינות יוסי חן
66	חשבון נפש: החברה האזרחית מחפשת רוב לשתי מדינות נד לזרוס
78	הציבור הדתי-לאומי וסיכויי השלום עם הפלסטינים - בין הכשלה להובלה רואי רביצקי
83	על הכותבים

פרסום זה נעשה הודות לתמיכתה הנדיבה של קרן פרידריך אברט ישראל. אנו מודים לקרן על שיתוף הפעולה המתמשך ורוצים להביע הערכתנו ולהודות ליהודית סטלמך, מנהלת פרויקטים בקרן פרידריך אברט ישראל, על מעורבותה, על מחויבותה ועל עזרתה במהלך הפרויקט. אנו מודים לחוקרים על מאמציהם.

הדעות המובעות בפרסום זה אינן משקפות בהכרח את דעותיהן של קרן פרידריך אברט ו/או המכללה האקדמית נתניה.

שימוש מסחרי בפרסומים של קרן פרידריך אברט או של המכללה האקדמית נתניה ללא אישור בכתב אסור בהחלט.

דצמבר, 2016

© כל הזכויות שמורות

מספר ISBN:

978-965-92408-6-9

עריכה מדעית:

ד"ר יאיר הירשפלד

תרגום:

מרים בורנשטיין, דורית אתר

עריכה:

יהודית סטלמך, אסתי עופר

צילום:

Signelements, lstockphoto

מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי במכללה האקדמית נתניה הינו טרסט מוחות המשלב מטרות אקדמיות עם כלי מדיניות ופתרונות ישומיים ליישוב סכסוכים. המרכז עוסק בסוגיות אסטרטגיות ואקטואליות בדרך של מחקר, דיוני שולחן עגול, כנסים וסדנאות.

חברי ועדת ההיגוי: תא"ל (מיל.) ד"ר אפרים סנה, יו"ר; ד"ר דוד אלטמן, סגן יו"ר; ד"ר יאיר הירשפלד, מנהל אקדמי; תא"ל (מיל.) ברוך שפיגל; ד"ר בארי פיינשטיין; פרופ' מוטי נייגר; השגריר יצחק מאיר; גב' אביבה פלטר

הקדמה

ורנר פושרה

- זה מספר שנים גוברים הקולות הספקניים לגבי הסיכויים לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני. ספקות נשמעים באשר לפרמטרים של תהליך אוסלו, והתמיכה הפוליטית והציבורית בפתרון שתי מדינות הולכת ודועכת. היעדר ההתקדמות בתהליך המדיני הוא אחד הגורמים התורמים לפסימיות המתפשטת בנוגע לפתרון, כמו גם הנסיבות הפוליטיות המשתנות בישראל, באזור, באירופה ובאר"ב.
- התמיכה הציבורית בישראל בפתרון שתי המדינות מתמעטת והולכת. על פי סקר שנערך במכון סמית' ביולי 2016, פחות מ-50 אחוזים מהציבור היהודי בארץ עדיין תומכים בפתרון שתי המדינות. מצביעי ש"ס, הבית היהודי, יהדות התורה, הליכוד וישראל ביתנו מתנגדים לרעיון במובהק. בקרב גברים התמיכה נמוכה מאשר בין נשים, וההתנגדות לפתרון שתי המדינות חזקה במיוחד בקרב מצביעים מתחת לגיל 30.
- הדאגה מפני קצו האפשרי של פתרון שתי המדינות הובעה גם על ידי מנהיגים פוליטיים באר"ב ובאירופה בהזדמנויות שונות. חלופה אפשרית, פתרון המדינה האחת, נתקלת בהתנגדות רבה אף יותר ונחשבת חסרת סיכוי.
- נוכח תחזית עגומה זו, מטרת הפרויקט והפרסום הנוכחי היא להגדיר את המרכיבים העיקריים שיצטרכו להתקיים על מנת להתקדם בתהליך המדיני מתוך מבט קדימה לפתרון של שלום לסכסוך ארוך השנים. המחברים משוכנעים כי פתרון של שלום הוא עדיין אפשרי וכי אין סיבה לשקוע בייאוש. הם מתווים את האתגרים שעוד נכוננו בדרך בהתייחס לתחומי המדיניות הבאים, ומתארים את הגורמים המקדמים שיובילו לפתרון שתי מדינות:
- מה הן הסיבות לכישלונות של התהליך המדיני?
- כיצד ניתן לספק את צרכי הביטחון של הישראלים והפלסטינים?
- אילו תנאים כלכליים ומדיניות כלכלית נדרשים על מנת לשפר את הרווחה ורמת החיים של העם הפלסטיני?
- החוקרים המשתתפים בפרסום זה מתמקדים גם בשחקנים הקריטיים להתקדמות בתחומי המדיניות השונים.
- מהו תפקידם של אזרחי ישראל הערבים בפתרון של שלום?
- כיצד יכולה החברה האזרחית להפוך לשחקנית יוזמת אף יותר כדי לתמוך בפתרון שתי המדינות?
- מהו תפקידן של הקהילות הדתיות בשני הצדדים בהכנת הקרקע לשיתוף פעולה של שלום?
- באיזו דרך יכולה הקהילה הבינלאומית לתמוך בתהליך ולפתוח נתיבים לפיוס בין הישראלים והפלסטינים?
- אין מטרתו של פרסום זה לתת מתכון קונקרטי להחזרת תהליך השלום למסלולו. אלא, הוא מתווה גישה אסטרטגית מקיפה עבור אלה אשר עדיין מאמינים בפתרון של שלום, וכן עבור אלה, שצריכים להשתכנע כי הוא אפשרי.
- ברצוני להודות מעומק הלב לצוות מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי בהנהגתו של ד"ר יאיר הירשפלד על עבודתם המעולה בפרויקט זה ועל הדיאלוג הפורה והפרודוקטיבי בינינו.
- תודה מיוחדת לעמיתתי יהודית סטלמך, שתרמה לפרויקט ולפרסום בכל לבה ונשמתי. תודתי נתונה גם לאלי פרידמן, לאסתי עופר, ולגלעד סגל שעבדו מולה במרכז. יחד הם פעלו כצוות נפלא, שבלעדיו לא היו מתאפשרים הפרויקט ופרסום זה.

ד"ר ורנר פושרה, מנהל קרן פרידריך אברט ישראל

דברי מבוא

יאיר הירשפלד

ויהיה צעד בתהליך הקמת התשתית הביטחונית והמשפטית למדינת פלסטין המתהווה. הבטחת חוק וסדר לכל התושבים יוצרת את הסביבה היציבה הנחוצה לפיתוח כלכלי ולרווחה אזרחית. שדרוג מקביל של שיתוף הפעולה הישראלי-פלסטיני ייצור את האמון והלגיטימיות הדרושים להמשך תהליך המשא ומתן.

ברוך שפיגל וענת קאופמן מתייחסים לסוגיית התנאים הכלכליים שיאפשרו בניית מדינה פלסטינית בת קיימא. המחברים ממפים את התנאים הכלכליים והמוסדיים הדרושים כדי להבטיח - ובכך לשכנע את הציבור בישראל - שמדינה פלסטינית עתידית לא תהיה מדינה נחשלת, אלא שכנה משגשגת שמסוגלת להתקיים כלכלית. בהתייחסם ל"פרוטוקול בנושא יחסים כלכליים", הוא פרוטוקול פריז משנת 1994, הם טוענים שאף שהמצב הפוליטי והביטחוני השתנה שינוי מהותי מאז, לא חל שינוי דומה במסגרות הכלכליות הפועלות בין הישראלים לפלסטינים. במיוחד הם מראים כי בסוגיות המהותיות ביותר של תשתיות בסיסיות - כגון כבישים, מים ואנרגיה - המצב הנוכחי הוא מבוי סתום. הוא מונחה על ידי העיקרון המכשיל של "שום דבר לא מוסכם עד שהכול מוסכם", שיוצר מצב שבו הכול מפסידים. המחברים מציעים מספר צעדים - בחקלאות, במעברים, בשטחי C ובסוגיות נוספות - שיש ליישם על סמך הסכמים כלכליים ועל פי המצב בשטח. הם מדגישים את הצורך לשדרג את היכולות הפלסטיניות לקראת תשתית המנוהלת עצמאית, קשורה להרחבת שיתוף פעולה חוצה גבולות עם ישראל ושיתוף פעולה אזרחי רחב יותר.

כמאל עלי חסאן דן בתרומה האפשרית של ערביי ישראל לתהליך השלום. הוא טוען שלערביי ישראל היכולת והאינטרס למלא תפקיד מגשר בין ישראל, הפלסטינים של הגדה המערבית ועזה והעולם הערבי בכללו. בעוד הם שומרים על תרבותם, רכשו ערביי ישראל במשך יותר מחצי מאה הכרות קרובה עם החברה היהודית בישראל והתנסו באופן פעולתה של הדמוקרטיה, על כל יתרונותיה וחסרונותיה.

כמאל עלי חסאן מסביר שהרדיקליזציה המתמשכת ועליית הגורמים הקיצוניים במזרח התיכון, הנובעים מכישלון "האביב הערבי", מאפשרים הזדמנות לאלטיה האינטלקטואלית של ערביי ישראל למלא תפקיד של גישור. תנאי הכרחי לכך הוא הצורך למזער את האפליה החברתית, הפוליטית והכלכלית של הקהילה הערבית בישראל על מנת ליצור מציאות של שוויון אזרחי ערבי-ישראלי. התהליך של העצמה אינטלקטואלית, חברתית, כלכלית ואפילו פוליטית של קהילת ערביי ישראל המתרחש היום עשוי לספק תנאים תומכים להתפתחות כזאת.

עוד טוען עלי חסאן שבקרב קהילת ערביי ישראל ימשיכו שלוש קבוצות למלא תפקיד חשוב: האליטה האינטלקטואלית, המעמד הנמוך והבינוני והקבוצה שמכונה "פליטים מבית", אותם ערביי ישראל שנאלצו לעזוב את כפריהם בתוך מדינת ישראל וצריכים לשוב לבתיהם הקודמים או לקבל פיצויים. התקדמות לקראת פתרון שתי מדינות בדרכי שלום יחייב לתכנן בתבונה דרישות ופעולות ובכך ניתן יהיה להשיג תוצאה המשרתת את שני הצדדים.

יוסי חן דן בגורמים המכשילים והמעכבים את ההתקדמות לקראת פתרון שתי מדינות בעבר ובהווה. הוא מתאר את המספר הרב של

לפני כשנה הציעו דר' ורנר פושרה ויהודית סטלמך מקרן פרידריך אברט, להכין חוברת המתארת את מה שתצטרך ישראל לעשות כדי להתקדם להסכם שלום עם הפלסטינים בדרך של שתי מדינות לשני עמים. בניסיון לסקור את כל ההיבטים הרלוונטיים הזמנו שבעה מאמרים שונים העוסקים באתגרים הפוליטיים, הביטחוניים, הכלכליים והדתיים כמו גם בנקודת המבט של המעוט הערבי-פלסטיני בישראל ובאתגרי פעילותה של החברה האזרחית.

יאיר הירשפלד מביא סקירה היסטורית קצרה של התפתחות רעיון שתי המדינות בסכסוך הישראלי פלסטיני. הוא מנתח את הסיבות לכישלונות העבר, מתאר את ההישגים ומצביע על דרכים להתקדמות. הוא טוען כי אין פתרון "מן המוכן" שיחליף תהליך מדורג של השגת שלום ומייחס את חמשת הכישלונות החוזרים בהשגת "סיום הסכסוך" לשאיפות פוליטיות לא ריאליות. במקום לשאול "כיצד אפשר לפתור את כל הנושאים השנויים במחלוקת", כלומר ירושלים, פליטים, גבולות, התנחלויות וביטחון, הוא מציע לשאול "איך יכולה להתפתח מדינת פלסטין רצופה, מצליחה ומשגשגת המתקיימת בשכנות טובה לצד ישראל ושכנות אחרות". במקום לנהל משא ומתן המבוסס על עקרון "שום דבר לא מוסכם עד שהכול מוסכם", הוא מציע לאמץ את העיקרון של "מה שהוסכם, יבוצע". לגישה כזאת הפוטנציאל לשקם את יחסי האמון והלגיטימיות בשני הצדדים של המחלוקת הישראלית-פלסטינית.

הוא קורא למחויבות ישראלית להגיע לפתרון שתי המדינות לצד תהליך של הכרה הדדית בעיקרון 'שתי מדינות לשני עמים' מלווה במשא ומתן בשלבים, שמטרתו להגיע להסכם על הכרה, ביטחון, שטחים ועתיד ההתנחלויות יחד עם בניית מדינה פלסטינית. יש לסיים משא ומתן כזה תוך שנה.

הסכמה בין ישראל לפלסטין להתקדם ל"סיום הסכסוך" תוך השגת הבנה איך להסכים לא להסכים תהיה מהותית להצלחת תהליך המשא ומתן. רק גישה רצופה של מלמטה למעלה (bottom up) - יצירת מציאות תומכת על הקרקע לצד גישת מלמעלה למטה (top down) של הגעה להבנות ולהסכמים - יכולה למנוע כישלונות נוספים ויאוש. כדי לספק את הלגיטימיות הנחוצה יצטרך הקוורטט הערבי - מצרים, ירדן, ערב הסעודית ואיחוד האמירויות - למלא תפקיד יוזם ותומך, בתיאום מלא עם ארצות הברית, רוסיה, האו"ם והקהילה הבינלאומית בכללה.

רון שצברג מראה שתיאום ביטחוני בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית הוא כלי חיוני להשגת היציבות המהווה תנאי מוקדם לכל התקדמות לקראת פתרון שתי המדינות. אף שכוחות הביטחון של הרשות עומדים עדיין בפני אתגרים רבים, הם הצליחו לזכות באמון סביר מצד הציבור הפלסטיני. האינטרסים הביטחוניים המשותפים לישראל ולרשות מאפשרים לצדדים לשמור על יחסים עדינים בסביבה רגישה מאד.

הוא טוען כי הרחבת סמכויות כוח השיטור של הרשות לכפרים באזור B שאין להם שירותי משטרה מסודרים, עשויה לסייע בהחזרת החוק, הסדר והממשל התקין ובכך לחזק את הרשות ואת מוסדות המדינה שלה. שצברג מתאר תוכנית להרחבת שירותי השיטור הפלסטיני לאוכלוסייה של יותר מ-700 אלף איש שאין לה כרגע גישה לשיטור יעיל. יישום התכנית יביא יתרונות מהותיים לכל הצדדים

בצד הפלסטיני עם מאמץ לתמוך בחילון ויצרו בכך התנגדות מהותית מתוך הקהילות הדתיות.

2. דווקא המנהיגות הדתית בשתי החברות, הישראלית והפלסטינית, יכולה להציע לגיטימיות לשלום. ללא ברכתה תהיה ההתנגדות הפנימית כנראה חזקה מדי ותחתור תחת ביצוע הסכמים חתומים.

3. הפעילות הרדיקאלית, הלא אנושית ובמידה רבה אף פלילית של קבוצות מוסלמיות מיליטאנטיות כמו גם פעילותם של חוגי שוליים יהודיים, יצרו בקרב רוב המנהיגות הדתית את ההבנה בדבר הצורך בדיאלוג ובפשרה. שיקולים מוסריים, אך גם חשש מפני רדיקליזציה נוספת, משמשים בסיס חשוב לדיאלוג דתי-מוסלמי כולל ואותו יש לחפש בנפרד מכל שיקול פוליטי צר.

4. התקדמות רבה הושגה בשנים האחרונות (רואי רביצקי שעובד יחד עם הרב מיכאל מלכיאור, הרבה יותר מדי צנוע בהקשר זה) ואבן הפינה לבניית הדיאלוג כבר נורתה. הנטייה של המנהיגות הדתית היהודית והמוסלמית היא לקבל שינוי בשטח ואת עלייתן דה-פקטו של שתי מדינות כצו אלוהי, אף אם הוא עומד בסתירה לתורות אידיאולוגיות. בו זממן, יצירת סביבה מוסרית ודתית לא לעומתית בכל חברה, וכן בין החברה הישראלית לפלסטינית, מובנות כתנאי בל יעבור שצריך ללוות לא רק את המשא ומתן אלא גם את שלבי הביצוע.

שבעה המאמרים בחוברת זו אינם תוכנית אב לחזון הסכם השלום בין ישראל לפלסטין. מאמרים אלה מתארים את הפעילות הפוליטית, הביטחונית, הכלכלית, החברתית, הדתית ופעילות החברה האזרחית

בתמיכה בפתרון שתי המדינות. **במקום להציע פתרון מדף לכאורה, מוצע לנקוט גישה אסטרטגית כוללת.**

גישה זו היא שהניעה את דר' ורנר פושרה ואת יהודית סטלמך מקרן פרידריך אברט להציע את הפרויקט הזה. יהודית סטלמך ליוותה את כל הכותבים ותרמה תרומה חשובה ולעתים אף מכרעת. תודתנו נתונה לה ולכל חברי קרן פרידריך אברט.

תודות רבות גם לאלי פרידמן ולאסתי עופר שעשו עבודה נפלאה בקריאת כל המאמרים, הצעת שינויים וסיוע בעריכתם.

ולבסוף תודתנו לדר' אפרים סנה, יו"ר חבר המנהלים של מרכז דניאל ס. אברהם לדיאלוג אסטרטגי, לדוד אלטמן, סגן נשיא בכיר של מכללת נתניה וסגן יו"ר המרכז שלנו וכמובן לכל הכותבים על מאמריהם.

מעכבים אמוציונליים, פסיכולוגיים, פוליטיים, דתיים ואידיאולוגיים; את הפער המסוכן בין הנרטיבים ואת הפעילות המשבשת של שחקנים בינלאומיים ועוד.

הוא מנתח את המדיניות הישראלית ומגדיר את האפשרויות לפעילות מדינית מצד הגופים הפוליטיים בישראל; את הצורך להבין את גבולות הכוח הצבאי והפעילות הצבאית כמו גם את הפעולות הדרושות מצד ישראל כדי להושיט יד לפלסטינים, לעולם הערבי ולקהילה הבינלאומית. הוא מגדיר את הפעילות הפלסטינית והערבית הדרושה כדי להטות את הכף בישראל לטובת פתרון שתי מדינות. בנוסף, הוא מציע דרכים ואמצעים לפעולה פרו-אקטיבית אירופית וגרמנית תוך דרישה לדיאלוג אסטרטגי מלא בין אירופה לבין ישראל כדי לדון באיומים ובהזדמנויות באופן יעיל.

נד לזרוס כותב על תפקידיה של החברה האזרחית. הוא טוען כי על החברה האזרחית בישראל לפנות לשלוש קבוצות יעד שונות:

- **מחנה השלום**, במטרה לחדש את התקווה בקרבם; לגייס פעילים לבניית גשרים בין יהודים לערבים בתוך המדינה ולקדם שיתוף פעולה ישראלי-פלסטיני.
- **"מהססים"**, קרוב לוודאי רוב הישראלים, אשר תומכים עדיין מבחינה רעיונית בפתרון שתי המדינות, אך איבדו אמון באפשרות להשיגו וחוששים מהשלכות שליליות. יהיה צורך במומחים בעלי מוניטין שיתארו את צעדי הביטחון המוצעים, בדיון באמצעים לבניית אמון בתחום הכלכלי וההשפעה הפוטנציאלית החיובית שלהם, בהערכת החשיבות של תמיכה ערבית אזרחית ובהשלכות הצפויות על יחסי ישראל עם העולם.

קהילות המתנחלים והמחנה הדתי. אם אכן תושג התקדמות לקראת פתרון שתי מדינות, קבוצה זו תצטרך ללא ספק לשלם מחיר גבוה, אישי ואידיאולוגי. לזרוס טוען שפעולת החברה האזרחית, במיוחד זו המכוונת ספציפית לקבוצה זו, היא האתגר החיוני ביותר ורומז שאף שנעשתה התקדמות חשובה ביותר בנושא, הוא עדין דורש מערכת צעדים מתוכננים היטב.

רואי רביצקי כותב על החשיבות שבהשגת לגיטימיות דתית יהודית ומוסלמית לתהליך השלום. בעיקרו של דבר מדגיש רביצקי ארבע נקודות מרכזיות:

1. במהלך כל ניסיונות העבר של המשא ומתן לשלום בין ישראל לפלסטינים הוחרגו המנהיגות הדתית והקהילה הדתית מן התהליך. גרוע מכך, מאמצי השלום זוהו הן בצד הישראלי והן

יצירת תנאים המאפשרים השגת פתרון שתי המדינות בסכסוך הישראלי-פלסטיני

יאיר הירשפלד

1. הערות מבוא: ארבע שאלות שצריכות להישאל

בערב הראשון בנוברגיה, ב-20 בינואר 1993, כאשר החלו שיחות אוסלו, סיפרתי לאבו עלא ולחברים האחרים במשלחת אש"ף, מאהר אל קורד וחסן עספור, את הבדיחה הבאה:

אלוהים קרא אליו את שלושת המנהיגים החשובים בעולם: הנשיא בוש (האב), גורבצ'וב ושמיר, ואמר להם שהוא עשה טעות: בעוד שבועיים יפגע מטאור בכדור הארץ וכולם ימותו. ואלוהים הוסיף: "יש לכם הזכות לספר על כך לעמים שלכם כדי שיוכלו להתכונן ולפחות ליהנות מן השבועיים האחרונים בחייהם". גורבצ'וב יצא בנאום לעם הרוסי ואמר: "יש לי שתי חדשות רעות בשבילכם. הראשונה היא שיש אלוהים, ואנחנו קיווינו והאמנו שאין דבר כזה ומסתבר שטעינו. החדשה השנייה גרועה בהרבה: כולנו נמות בעוד שבועיים. עמי היקר, התכוננו ותיהנו מן הימים האחרונים שלכם".

אחר כך פנה הנשיא בוש בנאום לאומה ואמר: "יש לי חדשה אחת נפלאה ואחת גרועה. יש אלוהים ואנחנו שמחים בו. ואולם בעוד שבועיים כולנו נמות. התכוננו נא".

לבסוף פנה יצחק שמיר בנאום לאומה ואמר: "יש לי שתי חדשות נפלאות. יש אלוהים ואנחנו שמחים בו. החדשה השנייה היא אף טובה יותר: אני יכול להבטיח לכם שלעולם לא תהיה מדינה פלסטינית".

אבו עלא וחבריו נהנו מן הבדיחה, כיון שהיא אותתה להם שמטרת שיחותינו תהיה להגיע, כך או אחרת, להסכם ישראלי-פלסטיני בדרכי שלום, לפתרון שתי המדינות.

במאמר זה אתייחס לסוגיות הבאות:

1. מדוע העזתי לציין שהמטרה של השיחות הישראליות-פלסטיניות תהיה להגיע לפתרון שתי המדינות? או במילים אחרות: מדוע פתרון שתי המדינות הוא אינטרס ישראלי ופלסטיני כאחד?
2. איזו התקדמות נעשתה מאז שנת 1993 בנושא פתרון שתי המדינות?
3. מדוע המשא ומתן על הסכם קבע נכשל פעם אחר פעם?
4. מהם הלקחים שנלמדו ובהתאם לכך, מהם התנאים המאפשרים שיש לחפש כדי להמשיך בדרך לפתרון של שתי מדינות בדרכי שלום?

II. האינטרס המשותף הישראלי-פלסטיני להגיע לפתרון שתי המדינות

הבסיס לשיחות בנוברגיה הונח כמעט חמש עשרה שנים לפני תחילתן, וזאת בהסכמי קמפ דייוויד מ-17 בספטמבר 1978. הסכמים אלה דיברו על תהליך בשני שלבים ובשלושה פרקי זמן: ראשית, תקופה שמשכה פתוח למשא ומתן על התנאים להקמת רשות המנהל העצמי הנבחרת בגדה המערבית ובעזה; שנית, תקופת מעבר של חמש שנים שתתחיל "כאשר רשות המנהל העצמי (המועצה המנהלית) בגדה המערבית בעזה תיכון

ותיחנך"¹; ושלישית, משא ומתן שיתנהל "מוקדם ככל האפשר, אך לא יאוחר מן השנה השלישית לאחר תחילת תקופת המעבר, במטרה לקבוע את המעמד הסופי של הגדה המערבית ורצועת עזה ויחסייה עם שכנותיהן..."².

בדבריו בכנסת בנובמבר 1977 היה ברור שנשיא מצריים אנואר סאדאת מכוון לקידום משא ומתן שיוביל לפתרון של שתי מדינות. במשא ומתן על הסכמי קמפ דייוויד בשנת 1978 הניח סאדאת את היסודות לתוצאה כזאת. ארבעה מסעיפי ההסכם הראו בבירור שהתוצאה האפשרית היחידה של משא ומתן תהיה פתרון שתי מדינות. סעיפים אלה היו:

1. משא ומתן על "המעמד הסופי של הגדה המערבית ועזה... יתבסס על כל הסעיפים והעקרונות של החלטה 242 של מועצת הביטחון של האו"ם" המדברת על נסיגה ישראלית משטחים שנכבשו ביוני 1967.
2. אם זה לא היה מספיק ברור, הובהר היטב שנסיגה משטחים "תפתור, בין השאר, את מיקום הגבולות ואת טיבם של הסדרי הביטחון".
3. נסיגת ישראל ומשא ומתן על גבולות יובילו לפתרון ש"יכיר בזכויות הלגיטימיות של העם הפלסטיני ובדרישותיו הצודקות", שלדעת סאדאת התייחסו בבירור לזכותם של הפלסטינים להגדרה עצמית, וכן
4. כדי להבטיח שהתוצאה הסופית תעלה בקנה אחד עם שאיפותיהם של תושביה הפלסטינים של הגדה המערבית ושל רצועת עזה, חייבו הסכמי קמפ דייוויד (1978) את הצדדים "להגיש את ההסכם להצבעה של הנציגים הנבחרים של תושבי הגדה המערבית ורצועת עזה"³.

כל מי שקרא והבין את הטקסט של הסכמי קמפ דייוויד יכול היה לנחש שלא תהיה לשיחות תוצאה אחרת חוץ מהסכם בין ישראל לבין קונפדרציה ירדנית-פלסטינית, לאור ההתחייבות של המלך חוסיין ויאסר ערפאת בהסכם בפברואר 1985⁴, או אם לא כך יקרה, יוביל המשא ומתן לפתרון שתי מדינות בין ישראל לפלסטיין.⁵ על כן נמנעו רוב חברי הכנסת מטעם חירות לשעבר, שהתנגדו אידיאולוגית לחלוקה מחדשת של ארץ ישראל או של שטח המנדט הבריטי לשעבר, ובעיקר החברים הבולטים ביותר יצחק שמיר ומשה ארנס, מהצבעה או הצביעו נגד הסכמי קמפ דייוויד.

ואולם אחרי שלוש עשרה שנים של מאמצי משא ומתן שכשלו, היה זה ראש הממשלה שמיר שהסכים לתנאי ועידת מדריד; דווקא

1 ראה הסכמי קמפ דייוויד, 17 בספטמבר 1978

2 שם

3 שם

4 Avi Shlaim, Lion of Jordan – The Life of King Hussein in War and Peace; Allen Lane, Penguin, London 2007; chapter twenty "Peace Partnership with the PLO", pp.422-439

5 השווה הערתו של הנרי קיסינג'ר: "מדינה פלסטינית הייתה אינהרנטית בהצעתו של מנחם בגין לאוטונומיה פלסטינית בפסגת קמפ דייוויד הראשונה ב-1978" ב: Henry Kissinger's Does America Need a Foreign Policy? Toward a Diplomacy for the 21st Century; Simon and Schuster, New York 2002; p. 183

אינטרס משותף חיוני, כמו גם הצורך בתהליך של פיוס חברתי כדי להתגבר - בהדרגה ולאט - על פצעי העבר.

III. איזו התקדמות נעשתה בדרך לפתרון שתי המדינות?

1. המעבר מהתנגדות של כל הצדדים לתמיכה קונצפטואלית בפתרון שתי המדינות

א. הרקע ההיסטורי לדחיית רעיון שתי המדינות

ועדת פיל הבריטית הייתה הראשונה להציג את הרעיון של פתרון שתי המדינות כבר בקיץ 1937. בנובמבר 1947 חידש האו"ם את הרעיון והצביע על חלוקת ארץ ישראל תחת המנדט הבריטי, למדינה יהודית ולמדינה ערבית. אף ששלושים ושלוש מדינות הצביעו בעד, התאיידה עד מהרה התמיכה הבינלאומית ברעיון. המדינות הערביות והמוסלמיות התנגדו להקמת מדינה יהודית. לאחר הכרזת המדינה, רוב מדינות ערב, מצריים, ירדן, סוריה ועיראק, פלשו לשטח ישראל, בהתעלמות מוחלטת מחלטת עצרת האו"ם 181 ובמטרה למחוק את ישראל מן המפה. למרות זאת, באווירה של תחילת המלחמה הקרה, מיהרו המעצמות לחזר אחר תמיכת מדינות ערב.

בדצמבר 1948 מינתה עצרת האו"ם בהחלטה 194 את ארצות הברית (ואת בעלות בריתה התלויות בה טורקיה וצרפת) להוביל תהליך מחפש שלום. מר לובט, שר החוץ בפועל, שרטט את הקווים המנחים למדיניות חיפוש השלום של ארה"ב שנמסרו לראש צוות המשא ומתן של ארה"ב, מרק פ. אתרידג' ב-19 בינואר 1949. בסעיף 8 כתוב: "הטיפול בפלסטין הערבית - ארה"ב תומכת בהכללתה של רוב פלסטין הערבית בתחומי עבר הירדן. את השאר אפשר לחלק בין מדינות ערב האחרות, על פי העניין".⁷ היה ברור לחלוטין שארצות הברית רוצה למנוע הקמת מדינה ערבית בארץ ישראל המנדטורית, בסתירה ברורה להחלטת עצרת האו"ם 181 מנובמבר 1947. החשש היה שהמנהיג הפלסטיני חאג' אמין אל חוסייני, שצייד בגרמניה של היטלר, יהפוך למנהיג ללא עוררין של המדינה הפלסטינית החדשה.

בתנאים אלה נאלצה המדיניות הישראלית לטפל בדילמה חדשה: לרצות את ארצות הברית וללכת עם המדיניות שהוצעה בווינגטון, או להמשיך ולתמוך ברעיון חלוקת ארץ ישראל המנדטורית למדינה ערבית ומדינה יהודית. כך דיווח שליח השלום של ארצות הברית, מרק אתרידג', על עמדת ישראל במאי 1949: "איתן העיר בעניין הגבולות שהחלוקה מתבססת על מדינות ריבוניות בפלסטין... המשלחת הישראלית תתקש על נסיגה של כל מדינות ערב. עקרונות הגדרה עצמית צריכים להישמר עבור פלסטין הערבית. עתידה של פלסטין הערבית צריך להיקבע על ידי תושביה".⁸

דרישתו של השגריר איתן לשמור על עקרון ההגדרה העצמית לפלסטין ערבית ולהתיר לתושביה לקבוע את עתידם הייתה חשובה דיה כדי ששר החוץ יענה עליה אישית כבר ביום המחרת. מן הדרישה הישראלית לכבד את "עקרון ההגדרה

תחת מנהיגותו החל המשא ומתן לשלום בין ישראל לבין משלחת שהייתה תחילה ירדנית - פלסטינית ואחר כך, שוב תחת הנהגתו, לאחר הקרע במשלחת הירדנית פלסטינית, נשאה ישראל ונתנה עם צוות משא ומתן פלסטיני לחלוטין, שנשלט על ידי אש"ף, כאשר הנושא היה כיצד ליישם את החלטות הסכמי קמפ דייוויד מספטמבר 1978.

לא רק הנוסח של הסכמי קמפ דייוויד הבהיר שהתוצאה הטובה ביותר של המשא ומתן תהיה הקמת שתי מדינות. חשוב עוד יותר - התברר שהן לישראל, על הרוב היהודי והמעוט הערבי שלה, וכן לעם הפלסטיני כולו - לכולם היה אינטרס קיומי להגיע בדרכי שלום לפתרון שתי מדינות.

כדי שישראל תוכל להמשיך ולשמור על זהותה היהודית והדמוקרטית, חיוני ניתוקה מן הגדה המערבית ומעזה. השאיפה לשמור על האופי היהודי-דמוקרטי של המדינה השפיעה על בן-גוריון לקבל את תוכנית החלוקה של האו"ם מנובמבר 1947 והניעה אותו להתנגד לכל ניסיון ישראלי לכבוש את הגדה המערבית במלחמת העצמאות. אינטרס אסטרטגי ישראלי נוסף היה לקבוע את גבולותיה של המדינה עם כל שכנותיה כדי להשיג לגיטימיות אזורית ובינלאומית.

במקביל, היה ברור שהעם הפלסטיני מבקש לממש את זכותו להגדרה עצמית, להקים מדינה משלו ולסיים את הכיבוש הישראלי של הגדה המערבית ושל רצועת עזה. המעוט הערבי בישראל הביע שוב ושוב את רצונו לשמור על אזרחותו הישראלית ולהישאר מעוט במדינה המונהגת ומעוצבת על ידי הרוב היהודי. שנים רבות הייתה הסיסמה הפוליטית העיקרית של המפלגה הקומוניסטית של ערביי ישראל: "שתי מדינות לשני עמים". כינון יחסי שכנות טובים בין ישראל לבין פלסטין יאפשר, כך קיוו, לערביי ישראל למלא תפקיד של מגשרים.

ברמה המעשית היה ברור שהצלחתה של ישראל וגם זו של פלסטין, תלויות ביחסי שכנות טובים. התשתיות הפיזיות - מים, אנרגיה, כבישים ורכבות - תלויים תלות רבה, ואפילו מוחלטת, אלה באלה. גם האינטרסים הכלכליים החיוניים כרוכים אלה באלה. אם ישראל רוצה במדינה פלסטינית משגשגת שתקום לידה, על העם הפלסטיני לסמוך עליה. ישראל היא השוק הטבעי ביותר לסחורות פלסטיניות. אם ישראל רוצה חיבור לירדן ולמצרים, הדרך היעילה היא שיתוף פעולה עם הפלסטינים. כמתכון לפתרון הסכסוך צריך שהעם היהודי והעם הפלסטיני יכירו זה את זה וישתפו פעולה. כדי להניח יסודות ליחסי שכנות טובים ולשיתוף פעולה הדוק בין ישראל לרשות הפלסטינית, כתבתי את מה שהיה לימים (ללא כל שינוי) נספחים III ו-IV להסכם העקרונות בין ישראל לאש"ף שנחתם ב-13 בספטמבר 1993. הנספחים דנו בשיתוף פעולה ישראלי פלסטיני בתחומי המים, החשמל, האנרגיה, הפיננסים, התחבורה, התקשורת, המסחר, התעשייה, יחסי עבודה, קידום תוכניות לפיתוח משאבי אנוש, הגנת הסביבה ותיאום ושיתוף פעולה בתחום התקשורת והמדיה; הם שרטטו גם את 'תוכנית הפיתוח הכלכלי' לגדה המערבית ולרצועת עזה בתמיכה אזורית, שהייתה אמורה לכלול שיקום חברתי, פיתוח עסקים בינוניים וקטנים, פיתוח תשתיות ועוד.⁹

יהיו אשר יהיו המסקנות מהתפתחויות העבר, הגישה העקרונית רלוונטית היום לא פחות משהייתה בשנת 1993. צריכה להיות הפרדה פוליטית ולאומית בין ישראל לבין המדינה הפלסטינית בהקמה, מלווה בתוכנית מקיפה לשיתוף פעולה כלכלי, חברתי, תרבותי ועוד, הנחוצים לשני הצדדים כדי ליצור שתי מדינות מצליחות ומשגשגות. מנקודת ראות זו יחסי שכנות טובים הם

6 ראה: הצהרת העקרונות ישראל - אש"ף, 13 בספטמבר 1993.

7 שר החוץ בפועל למרק פ. אתרידג', 19 בינואר 1949, מתוך Foreign Relations of the United States, 1949; Government Printing Office, Washington, 1977; vol. vi; p. 682.

8 מרק אתרידג' לשר החוץ, לוזאן, 17 במאי 1949 - צהריים; FRUS vol. vi. Op.cit. pp. 1018-1019.

צבא זה ייפרס בסופו של דבר ממש בשערי ירושלים ולכל אורכה הצר של ישראל. הדבר יהווה איום מתמיד על ביטחוננו ועל השלום והיציבות באזור.¹⁴

רבים מבכירי הממסד הביטחוני בישראל היו שותפים לדעותיו אלה של פרס. עמם נמנה אריאל שרון. לדעתו, בשנות השבעים והשמונים של המאה העשרים, ירדן צריכה להיות מדינתו של העם הפלסטיני.

יצחק רבין היה הקרוב ביותר מבחינה אידיאולוגית לתמיכה ב"פתרון טריטוריאלי". בתחילת שנות השבעים הוא העיר פעם שהוא מוכן לנסוע לגוש עציון עם דרכון וויזה. למרות זאת, רבין היסס עדיין ולא הצהיר בגלוי על תמיכתו בפתרון שתי המדינות. בנאום בכנסת בשנת 1995 הוא הצביע על התנגדותו להקמת מדינה פלסטינית. הוא רצה בהקמת קונפדרציה ירדנית פלסטינית ולא בהקמת מדינה פלסטינית עצמאית לחלוטין. הוא עמד על כך שנהר הירדן צריך להמשיך ולשמש גבול ביטחון של ישראל ושאת ההתנחלויות שבגושי ההתנחלויות יש לספח לישראל, בעוד שההתנחלויות אחרות יכולות להישאר במקומן. בהתאם לכך הוא גם דחה חזרה לקווי הפסקת האש מה-4 ביוני 1967. בנוסף, הוא עמד על שמירת אחדותה של ירושלים.¹⁵

עמדתה של הממלכה ההאשמית בירדן הייתה אף היא עוינת את אש"ף ואת הקמת מדינה פלסטינית, כיון שבאותו זמן (יולי 1988) הייתה הבנה שמדינה פלסטינית תטיל בספק את קיומה של ממלכת ירדן ותחתור תחתיה. המלך חוסיין גם חשש שהצבא הירדני "ייסדק לאורך גבולות פלסטין-ירדן".¹⁶ כך מתאר הנרי קיסינג'ר את עמדתה של ירדן:

"מצבה של ירדן היה אולי המורכב ביותר. כל מדינה ערבית הצהירה על דבקותה בעניין הפלסטיני, קצת מתוך אמונה וקצת כדי להתיישר עם המגמה הרדיקלית באזור... כל מנהיג ערבי היה במצב מתאים למשחק הזה, פרט ללידנו המלך חוסיין. מדינה פלסטינית אפשר להקים רק על חשבון עמדתה הקודמת של ירדן בפלסטין... ואכן יצירתה (של מדינה פלסטינית) תציין פתיחת מאבק על עצם קיומה של המדינה ההאשמית מזרחית לנהר הירדן. מנהיגי אש"ף אמרו לא אחת כי סכסוך הדמים עם חוסיין עמוק אפילו מן הסכסוך עם ישראל."¹⁷

לאור מצב עניינים זה המסקנה ההגיונית להנהגה של ארצות הברית, לממלכה ההאשמית ולהנהגת מפלגת העבודה בישראל הייתה לחפש, לאור הסכמי קמפ דייוויד, הסכם ישראלי-ירדני. הדבר הושג בסופו של דבר באפריל 1987, עם חתימת "הסכם לונדון" בין שמעון פרס, יצחק רבין והמלך חוסיין.¹⁸ ואולם, ראש הממשלה יצחק שמיר דחה את ההסכם.¹⁹ כעבור חודשים מספר, בדצמבר 1987, החלה האינתיפאדה והיא העצימה

העצמית לפלסטין הערבית" בחרו להתעלם.⁹ וכך רעיון חיפוש פתרון של שלום בדרך של שתי מדינות, שהוצע במקור על ידי האו"ם הוקפא ונשכח למשך יותר משלושים שנה.

בשנות ה-50 של המאה העשרים לא דרשו הפלסטינים עצמם מדינה פלסטינית¹⁰ וכאשר קם אש"ף, דרשה אמנת הארגון הקמת מדינה פלסטינית על כל שטחה הבלתי מחולק של פלסטין המנדטורית, כאשר רק יהודים שחיו בפלסטין "לפני הפלישה הציונית" (סעיף 6 לאמנה) יורשו להישאר בשטחה.¹¹ בתגובה לעוינות הפלסטינית והערבית הייתה התגובה הישראלית הציונית דומה. ההתנגדות בישראל ליצירת מדינה פלסטינית הייתה מוחלטת.

בימין הקיצוני בישראל נגזרה ההתנגדות לכל הבנה עם הפלסטינים מן המחנה הדתי-לאומי שראה במלחמת ששת הימים וב"שחרור יהודה ושומרון ועזה" יד אלוהים. האמונה הייתה ש"מטרתו העיקרית של העם היהודי היא גאולה פיזית ורוחנית שתושג על ידי חיים ובנייה ב'ארץ ישראל השלמה'. לכל שטחה של ארץ ישראל מיוחסת קדושה המחייבת שמירה עליה לאחר ששחררה מעול זרים, עליה ועל יישוביה, אפילו תוך התנגדות לממשלת ישראל".¹² את האמונה הזו הובילה במידה רבה המפלגה הדתית-לאומית ותנועת גוש אמונים שהובילו את מדיניות ההתיישבות הישראלית בשטחים הכבושים ותמכה בה במטרה למנוע פתרון שתי מדינות.¹³ הסיבה העמוקה לקיומה של גישה זו הייתה מבוססת על האמונה שאלוהים הבטיח את ארץ ישראל לעם היהודי, לא לפלסטינים. זאת ועוד, מצוות דתיות רבות בתורה קשורות לארץ ישראל, ובמיוחד לירושלים, לחברון ולמקומות קדושים אחרים בגדה המערבית הכבושה. על פי אמונה זו הענקת ריבונות על מקומות אלה לפלסטינים, שיוכלו בהמשך למנוע מן היהודים את קיום המצוות, תהיה שגיאה גורלית.

ראש הממשלה בגין ומפלגתו התנגדו גם הם להקמת מדינה פלסטינית. בחתימה על הסכמי קמפ דייוויד התעקש בגין, וקיבל את הסכמתו של הנשיא קרט, לקרוא לגדה המערבית "הודו ושומרון", דבר שהייתה בו בבירור שמירה על הטענה לריבונות ישראלית באזורים אלה. אך לא רק הליכוד, גם מפלגת העבודה התנגדה בתחילה לרעיון הקמת מדינה פלסטינית. שמעון פרס כתב בספר זיכרונותיו "המלחמה לשלום" (*Battling for Peace*):

"לדעתנו, המדינה הפלסטינית, אף שתהיה מפורזת תחילה, תשאף ללא ספק עם הזמן לבנות עוצמה צבאית משלה, והקהילה הבינלאומית, התלויה בתמיכה המאסיבית של מדינות העולם השני והשלישי באו"ם, לא תעשה דבר כדי לעצור בעדה.

9 ראה: שר החוץ לשגריר ישראל (אילת), וושינגטון, 18 במאי 1949; ראה עמ' 1022-1021.

10 ראשיד ח'אלידי קורא לתקופה שבין "המלחמה הישראלית-ערבית הראשונה" ב-1948 והופעת אש"ף, "השנים האבודות" כמו גם "היעלמותה (הופעתה מחדש) של זהות פלסטינית"; ראה זהות הפלסטינית מאת ראשיד ח'אלידי The Construction of Modern National Consciousness; Columbia - University Press, New York, 1997; pp. 177-178.

11 האמנה הלאומית של אש"ף, 1964, ו-1968; ראה Avalon.law.yale.edu/20th_century/PLOCOV.asp

12 מצוטט מתוך ספרו של מרטין ג'ילברט London Black History; Israel - A History; Swan, 1998; p. 469. לניתוח עומק של החשיבה הדתית לאומית ראה שני מאמרים של אליעזר ברקוביץ' "על החזרה לחיים יהודיים לאומיים" ו"על ריבונות יהודית", שניהם ב"מאמרים על יסודות היהדות" בעריכת דוד חזוני, הוצאת שלם, ירושלים 2002, עמ' 155-175, 177-190.

13 ראה עדיית זרטל ועקיבא אלדר, Lords of the Land: The War Over Israel's Settlements in the Occupied Territories, 1967-2007; New York, Nation Books, 2009.

14 שמעון פרס, Shimon Peres, Battling for Peace - A Memoir; ed. David Landau, London, Weidenfeld and Nicolson, 1995; pp. 352-353

15 יצחק רבין, נאום בכנסת, 5 באוקטובר 1995; http://www.mfa.gov.il/mfa/mfa-archives/1995/pages/pm%20rabin%20in%20knnesset%20ratification%20of%20interim%20agree.aspx

16 דברים אלה צוטטו מפי המלך חוסיין, ראה Avi Shlaim, Lion of Jordan - The Life of King Hussein in War and Peace; Penguin Books, London 2007; p.312

17 הנרי קיסינג'ר, Years of Upheaval; Little Brown, Boston, Toronto 1982; p.748. הכתב הנטוי במקור.

18 ראה לעיל, שליים, עמ' 447-440.

19 שם

בסופו של דבר את אש"ף והחלישה את השפעתה של ירדן בגדה המערבית ובעזה.²⁰

ב. גלגוליו של השינוי שהביא לתמיכה ברעיון שתי המדינות

השינוי לקראת קבלת אש"ף ואתו קבלת הרעיון של הקמת מדינה פלסטינית עלה לראשונה במהלך שנת 1988, בעיקר בשל שני אירועים עוקבים הכרוכים זה בזה: בסוף יולי 1988 הפריד המלך חוסיין את ירדן מן הגדה המערבית ועזה והותיר ריק שרק אש"ף יכול היה למלא.²¹ בעקבות מהלך זה של ירדן, יזם שר החוץ של ארצות הברית, ג'ורג' שולץ, בסיוע שר החוץ השוודי סטן אנדרסון דיאלוג עקיף עם אש"ף. ארצות הברית דרשה מאש"ף לקבל את החלטת מועצת הביטחון של האו"ם 242, מה שאפשר לפלסטינים לקבל את העיקרון של שטחים תמורת שלום. פירוש הדבר היה, שאם משלחת פלסטינית תנהל שיחות עם ישראל, תיסוג ישראל במוקדם או במאוחר מן הגדה המערבית ובעזה בתמורה לשלום. הדבר יאפשר הקמת מדינה פלסטינית. גם ערפאת, לפחות מילולית, קיבל את שתי הדרישות האחרות של ארצות הברית: להכיר בזכות הקיום של מדינת ישראל ולנטוש את הטרור. למחרת, ב-14 בדצמבר 1988, הודיעה ארצות הברית על תחילת הדיאלוג עם אש"ף, בראשות שגריר ארצות הברית בטוניס, רוברט פלטר.²²

החלטתו של המלך חוסיין להתנתק מן הגדה המערבית ומעזה ולהפסיק להתנגד לפתרון שתי המדינות הייתה בבחינת התפתחות חשובה מאד לעתיד. ההיגיון שעמד מאחורי הפעולה הירדנית היה פשוט מאד. פירוש הדבר היה, שהאינטרס הלאומי הירדני היה חיזוק הזהות הירדנית ובתמורה לוותר על שטחים. הקמת מדינה פלסטינית מערבית לירדן תאפשר לעם הפלסטיני לממש את זכותו להגדרה עצמית ותשפר את היחסים הירדנים-פלסטינים בגדה המזרחית של נהר הירדן. יותר מכך, האליטה הפלסטינית בירדן, השולטת במידה רבה בכלכלה הירדנית, ממשכה להיות בעלת עניין ביציבותה של הממלכה ההאשמית בירדן. אם מטרתה של המדינה הפלסטינית הינה להצליח ולשגשג, היא זקוקה ליחסי שכנות טובים הן עם ישראל והן עם ירדן, ולתיאום ענייני ביטחון ופיתוח הכלכלה על ידי יחסים קרובים עם שתי שכנותיה.

לקח להנהגת מפלגת העבודה בישראל כמה שנים להתחיל לחשוב במונחים דומים. זהותה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית עלתה בדרך כלל על הצורך בשליטה טריטוריאלית בגדה המערבית ובעזה, בתנאי שאפשר יהיה להגיע להסדרי ביטחון שימנעו מפלסטין להפוך למדינה הדוגלת בסיפוח שטחים, שתטפח פעילות תוקפנית צבאית ו/או פעילות טרור נגד מדינת ישראל. לאחר חתימת הצהרת העקרונות של אוסלו בספטמבר 1993, כאשר נפתחה הדרך לחתימת הסכם שלום ירדני - ישראלי והסכם השלום אכן נחתם, התאפשרה קבלת רעיון המדינה הפלסטינית. במאי 1997 תמכה פלטפורמת מפלגת העבודה הישראלית בהקמת מדינה פלסטינית לצד ישראל. הוכרה זכותם של הפלסטינים להגדרה עצמית והקמת מדינה פלסטינית "עם ריבונות מוגבלת" לא "הוצאה מכלל אפשרות". מצע מפלגת העבודה משנת 2006 היה ישיר יותר, דיבר על הקמת מדינה פלסטינית ודרש חכירת הישובים בגושי

20 ראה יאיר הירשפלד Track Two Diplomacy toward an Israeli-Palestinian Solution, 1978-2014; Woodrow Wilson Center Press, and John Hopkins University Press, Baltimore; 2014; pp. 57-62.

21 ראה לעיל, שליים, עמ' 453-477.

22 ראה לעיל הירשפלד, עמ' 59-60.

ההתנחלויות כדי לפתור את בעיית ההתנחלות.²³ בימין הישראלי הייתה ההתנגדות לפתרון שתי המדינות עדיין חזקה, אך היא החלה להישחק גם אם לאט ובאופן חלקי בינואר 1977 נחתמה "ההסכמה הלאומית לקראת הדיונים בדבר הסכם קבע עם הפלסטינים" בין יוסי ביילין "משמאל" לבין מיכאל איתן מהליכוד, דוד לוי מגשר ורפאל איתן מצומת "מימין". לא הייתה קבלה של הקמת מדינה פלסטינית עצמאית, אלא מחויבות "להתיר הקמת ישות פלסטינית שמעמדה ייקבע במשא ומתן".²⁴

כל הפעילות הזאת הכינה את הקרקע לאהוד ברק ולניסיונותיו להגיע לפתרון של שתי מדינות עם היו"ר ערפאת, מאמצים שכשלו בסוף ינואר 2001 (דיון בסיבות הכישלון, ראה להלן).

למרות זאת, הרעיון של פתרון שתי מדינות זכה לחיזוק מהותי משני השחקנים החשובים והרלוונטיים ביותר:

במרס 2002 אימצה הפסגה הערבית שהתכנסה בביירות את "יוזמת השלום הערבית" שהציעה ערב הסעודית; יוזמה זו תמכה במהותה בפתרון שתי המדינות בדרכי שלום. המשפט המרכזי הוא:

"[היוזמה] קוראת לנסיגה ישראלית מלאה מכל השטחים הערביים שנכבשו ביוני 1967, תוך יישומן של החלטות מועצת הביטחון 242 ו-338, שאושרו מחדש בוועידת מדריד בשנת 1991 ושל עיקרון של שטחים תמורת שלום; ולהסכמתה של ישראל למדינה פלסטינית עצמאית שמזרח ירושלים תהא בירתה, תמורת כינון יחסים נורמליים עם ישראל בהקשר של שלום כולל".²⁵

בהמשך בא נאום גן הוורדים של הנשיא בוש ביוני 2002, ובו קיבלה ארצות הברית את רעיון הסכם השלום בדרך של שתי מדינות. בעוד שהרעיון של הסכם שלום המושתת על פתרון שתי המדינות היה זהה לרעיון שקידמה יוזמת השלום הערבית, התנאים המאפשרים שהוצעו היו שונים מהותית. עיקרי דבריו של הנשיא בוש היו:

"החזון שלי הוא שתי מדינות החיות זו בצד זו בשלום ובביטחון... אין דרך פשוטה להשיג שלום כזה עד שכל הצדדים ילחמו בטרור... כאשר יהיו לפלסטינים מנהיגים חדשים, מוסדות חדשים והסדרי ביטחון חדשים עם שכניהם, תתמוך ארצות הברית ביצירת מדינה פלסטינית שגבולותיה והיבטים מסוימים של ריבונותה יהיו זמניים עד שייפתרו על ידי הצדדים בהסדר של קבע במזרח התיכון".²⁶

אין בעצם ספק שהמחויבות הקונספטואלית של השחקנים הרלוונטיים ביותר לרעיון הסכם שלום ישראלי פלסטיני בדרך של שתי מדינות מציינת התקדמות חשובה להסכם שלום אפשרי. ועם זאת, הפער שנותר בין שני רעיונות סותרים איים

23 בנושא מצע מפלגת העבודה הישראלית משנת 1997 ו-2006 ראה: www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/politics/laborplatform.htm

24 הירשפלד לעיל, עמ' 196. תוכנו של הסכם זה בין חברי מחנה השלום הישראלי לבין מפלגות הימין לא הפך מצע לפעולה משותפת. ואולם רוב הפוליטיקאים שחתמו עליו ובעיקר גשר וצומת, יצאו מן הקואליציה עם הליכוד בראשות נתניהו ובכך תרמו לניצחונם של אהוד ברק בבחירות במאי 1999.

25 מצוטט מנספח 4 של יוזמת השלום הערבית שאומצה בוועידת הפסגה הערבית בביירות במרס 2002 מתוך: Marwan Muasher The Arab Center - The Promise of Moderation; Yale University Press, New Haven and London 2008; p. 281. מרואן מועשר, שהיה שר החוץ הירדני, מילא תפקיד מוביל בהכנת יוזמת השלום הערבית (ואחר כך גם בהכנת מפת הדרכים לשלום במזרח התיכון) מתאר את הפעילות הפוליטית והדיפלומטית בהכנת יוזמת השלום הערבית. ראה: שם, עמ' 102-133.

26 הטקסט המלא של נאום בוש על ישראל ופלסטין ראה <http://www.theguardian.com/world/2002/jun/25/Israel.UA>

מומחים שפעלו תחת הנהגתם הפוליטית והארגונית של פייסל חוסייני וסרי נוסייבה ניהלו את "הוועדות" האלה בצורה מקצועית ביותר.²⁸ לאחר החתימה על "הסכם העקרונות" בין ישראל לאש"ף על מדשאת הבית הלבן בספטמבר 1993, כאשר החלו השיחות על הקמת רשות פלסטינית, הוטל עליי להציע להעביר את כל התיקים (או את רובם) של המנהל האזרחי בשטחים המוחזקים לוועדות טכניות אלה, כדי לאפשר להן הכנה יעילה למטלות ממשלתיות עתידיות. להצעה היה גיבוי של ראש הממשלה יצחק רבין, אך היא נדחתה, כיון שערפאת לא רצה להתיר לוועדות הטכניות שבהנהגת פייסל חוסייני וסרי נוסייבה לצבור כוח ממשלתי.

III. ערפאת שמר על שליטה כספית

אחת הבדיחות שסיפרו לנו בנורבגיה התייחסה לאיש אש"ף, שרצה לטוס מריו דה ז'נרו לסאו פאולו. כדי שיורשה לו לקנות כרטיס, הוא הצטווה להגיע לטוניס, כיון שהיה צורך בחתימתו האישית של ערפאת לרכישת הכרטיס. שליטה כספית הייתה קשורה לשחיתות, כדי ליצור תלות אישית בערפאת וגם פגיעות פוליטית. דיפלומט פלסטיני בכיר בילה עמי שעות רבות וסיפר לי בפירוט רב כיצד יצר ערפאת תלות פיננסית, כאשר הוא מציע תחילה מתנות למנהיגי האינתיפאדה ולמשפחותיהם ובהדרגה יוצר יחסי תלות. טובות ההנאה נמדדו תמיד ואפשר היה לבטלן בכל רגע.

IV. שמירה על מבנה "מהפכני" של קבוצות מזוינות

ערפאת לא רצה ליצור מונופול על השימוש בכוח או מבנה פיקוד יחיד. במקום זאת הוא שיסה קבוצות חמושים אחת ברעותה ונתן לכל אחת מהן מעין אחוזה פיננסית: לקבוצה אחת ניתנה הזכות לשלוט בהכנסות מעבר קרני לסחורות ואנשים בין ישראל לרצועת עזה; קבוצה אחרת קיבלה את הזכות לשלוט בהכנסות ממעבר גשר אלנבי, קבוצות אחרות קיבלו הכנסה מסוגי מסחר מסוימים. שיטה זו מנעה ניהול פיננסי שקוף ותקציב מדינה אחד; במקום זאת היה התקציב תלוי במקורות פיננסיים שונים שכולם שלט ערפאת בעצמו או אנשים שקיבלו ממנו את הרשות לשלוט בהם, כאשר ערפאת עצמו שולט בכולם.

המגבלות שהטילה ישראל להסכם אוסלו ב' מ-25 בספטמבר 1995 הכיר ברשות הפלסטינית כמנגנון ממשלתי והונחו העקרונות להקמת הפרלמנט הפלסטיני, המג'ליס, המהווים יסודות חשובים לבניית מדינה. בד בבד באו הגבלות משמעותיות שנבעו בעיקר מחלוקת הגדה המערבית לאזור A, הערים, שם קיבלה הרשות הפלסטינית סמכויות מנהליות וביטחוניות; לאזור B, הכפרים, שם קיבלה הרשות סמכויות מנהליות ללא סמכויות ביטחוניות (או סמכויות ביטחוניות מצומצמות מאד), ושאר הגדה המערבית (60% מן השטח) שם שמרה ישראל על סמכויות מנהליות וביטחוניות. להסדר זה הייתה השפעה מזיקה על יכולתם של הפלסטינים לבנות מדינה, כפי שיוסבר בהמשך.

I. יכולות מנהליות מצומצמות

העובדה שלרשות הפלסטינית אין שליטה מנהלית על 60% משטח הגדה המערבית הייתה למכשול חמור בדרך לבניית מדינה: הדבר מונע תכנון רשת כבישים ורכבות, נמל אוויר ונמל ים שישרתו את הציבור הפלסטיני. הרשות גם אינה יכול לבנות ללא רשותה של ישראל תשתית אנרגיה

ליצור מכשולים בדרך אל הביצוע. התנאים המאפשרים שדרשו הפלסטינים ומדינות ערב היו: נסיגה ישראלית משטחים כבושים, הקמת מדינה פלסטינית שבירתה מזרח ירושלים והסכמה בדבר זכות השיבה של הפליטים הפלסטינים לבתיהם בישראל.

התפיסה של ארה"ב בנושא פתרון שתי המדינות, לה היו שותפות מפלגות השמאל בישראל, הייתה שונה מאד: התנאים המאפשרים היו קודם כל ולפני כל דבר אחר מאבק משותף בטרור; יצירת מנהיגות פלסטינית רודפת שלום, הקמת מוסדות מדינה מתפקדים כתנאי מוקדם לגישה מדורגת בדרך לפתרון שתי מדינות.

2. השגת התקדמות בשטח לפתרון של שלום בדרך של שתי מדינות

A. המכשולים הפוליטיים לבניית מדינה פלסטינית

כאשר הכריז דוד בן גוריון על הקמת מדינת ישראל ב-14 במאי 1948, היה כבר ל"ישוב" ותק של קרוב לשלושים שנה (ובעיקר החל משנת 1921) בבניית מוסדות מדינה.²⁷ לא הייתה התפתחות דומה בצד הפלסטיני לאחר חתימת הסכמי אוסלו א' וב'. היו לכך שתי סיבות עיקריות: (1) האינטרסים הפוליטיים האנוכיים של ערפאת וסגנון המנהיגות שלו; (2) מגבלות שהטילה ישראל.

הסגנון הפוליטי של ערפאת

ערפאת היה מנהיג מיוחד במינו. מנהיגותו נותרה במידה רבה איתנה עד מותו. הוא השיג זאת ללא מנגנון תמיכה ממשלתי וללא מונופול על השימוש בכוח, כיון שעמד בראש ארגון גג - אש"ף - שהיה מורכב מכמה קבוצות מהפכניות, שלכל אחת מהן מנהיגות משלה, ארגונים כמו-צבאיים משלה, תמיכה עממית משלה ומקורות מימון כמעט עצמאיים משלה. שמירה על מנהיגות בלתי מעוררת בנסיבות כאלה חייבה יכולת מניפולציה לא קטנה. ערפאת הצליח בכך בעזרת כמה אסטרטגיות:

I. שליטה בשלושה מבנים תחיקתיים שונים:

לאחר חתימת הסכמי אוסלו, שמר ערפאת ביעילות על שלושה מבנים תחיקתיים שונים: של אש"ף, של פת"ח ושל הרשות הפלסטינית. בנוסף לכך הוא הקפיד שהחלטות יתקבלו בבית משפט משלו, מחוץ למבנים אלה. ערפאת התיר בחירות למועצה הלאומית הפלסטינית (הזרוע המחוקקת של אש"ף), למועצת המהפכה הפלסטינית (הזרוע המחוקקת של פת"ח) וב-20 בינואר 1996 הוא קיים בחירות כדי להיבחר לנשיא, וכן למג'ליס - הזרוע המחוקקת של הרשות הפלסטינית. ואולם, הוא שמר לעצמו את הזכות למנות חברים והחלטות התקבלו ברציפות מחוץ למבנים אלה, בהתבסס על סבב של הצעת טובות הנאה לשחקנים מתחלפים. למרות זאת, מילאו שלושת הגופים המחוקקים תפקיד חשוב: חבריהם הנבחרים פעלו כמגשרים ומפשרים בין העם הפלסטיני למנהיגותו.

II. שליטה במבנה הממשלתי העתידי של הרשות הפלסטינית:

לאחר ועידת מדריד בשנת 1991, הקים חוג המנהיגות "הפנימית" של הגדה המערבית ועזה מה שנקרא "ועדות טכניות", שהיו הלכה למעשה מוסדות ממשלה בהקמה.

28 ראה , Israel – A History; Weidenfeld and Nicolson, London 2012; Part II: A State in the Making; 1918-1948; pp.67-152.

27 ראה אניטה שפירא, , Israel – A History; Weidenfeld and Nicolson, London 2012; Part II: A State in the Making; 1918-1948; pp.67-152.

בגדה המערבית ובעזה ולמרות כל המכשולים, החל התהליך של בניית מדינה. ולאמיתו של דבר, למרות המכשולים, **הושגה התקדמות חשובה.**

יצירת מונופול על שימוש בכוח ושרשרת פיקוד יחידה

אחת הפעולות הראשונות של סלאם פייאד, כאשר היה לראש ממשלה בשנת 2007, הייתה הסדרת היחסים בין משרד האוצר הפלסטיני לבין מנגנוני הביטחון השונים. הוא התקשקש על שינוי פשוט מאד לכאורה: כל אנשי הביטחון יקבלו את משכורתיהם ישירות לחשבונות הבנק האישיים שלהם ממשרד האוצר. צעד זה חיסל (אף שלא לחלוטין) את בסיס הכוח הפיננסי של אנשי הביטחון השונים ובכך איחד בעצם את כוחות הביטחון הפלסטינים.

הגנרל קית' דייטון, שמונה למתאם הביטחון של ארצות הברית עם הרשות הפלסטינית ועם ישראל, ליווה את הנשיא עבאס ואת שרי הפנים שלו בהקמת זרועות הביטחון השונות ובפיתוח שרשרת פיקוד ברורה ומאוחדת. הרכיב החיוני ביותר של בניית המדינה הפלסטינית הושג.

יצירת תנאים תומכים לפיתוח כלכלי פלסטיני

הקצן לשיתוף פעולה כלכלי בראשותי ובראשות תת אלוף ברוך שפיגל, פיתחה רעיון להתגבר על האנרכיה שבעקבות האינתיפאדה השנייה. לרעיון היו ארבעה רכיבים: הראשון היה לשלב את העריקים - פרטים וקבוצות שהיו חברים ביחידות הביטחון, נשאו נשק והטילו טרור על האוכלוסייה המקומית כשהם דורשים כספי חסות על כל פעילות כלכלית. עריקים אלה, שחששו ממעצר בידי כוחות הביטחון הישראליים, התנגדו בתוקף לכל שינוי ולכל רפורמה בכוחות הביטחון הפלסטינים והיו לאיום מרכזי על החוק והסדר. הצענו שעריקים שיסכימו למסור את נשקם יזכו לחנינה של כוחות הביטחון הישראליים, הרשות תעצור אותם לעוד חודשים מספר כדי להרחיקם מן הרחובות בתקופת מעבר כשהיא מציעה למשפחותיהם רמה מינימלית של ביטחון סוציאלי. הרשויות הרלוונטיות, הפלסטיניות והישראליות כאחת, קיבלו את הרעיון, שאפשר לכוחות הפלסטיניים לפרוק את העריקים מנשקם ולהתחיל בהחזרת החוק והסדר. ההסכם הכין את הקרקע להמשך שיתוף הפעולה. הרכיב השני היה הסרת המחסומים ומכשולים אחרים לתנועה ויצירת גישה ותנועה חופשיות למדי, בעיקר בין ג'נין ורמאללה בצפון הגדה המערבית ובין בית לחם וחברון בדרומה. המעבר דרך ירושלים עדיין נשאר בעייתי. הרכיב השלישי היה קידום הקמת פארקים לתעשייה באזורי גבול, בצפון בג'נין, בדרום מערב בטרקומיה ובדרום מזרח ליד יריחו. הרכיב הרביעי והאחרון היה הקלת ההליכים במעברים.²⁹ נותר הצורך להרחיב משמעותית את הפעילות הפלסטינית בשטח C, לפתוח שוב את הסכם פריז ממאי 1994, המסדיר את היחסים הכלכליים בין ישראל לרשות; לדון מחדש בהסכם הנוגע למים ולספק תנאים לשליטה פלסטינית במשאבים הטבעיים של הגדה המערבית. עד כה זה לא קרה.

יצירת שיתוף פעולה ביטחוני ישראלי-פלסטיני

לאחר האינתיפאדה השנייה המשיכו כוחות הביטחון הישראליים לראות בכוחות הביטחון הפלסטינים שהזדהו פוליטית עם תנועת הפתח אויבים פוטנציאליים. עם זאת, המאמץ המתואם הישראלי-פלסטיני להתמודד באופן יעיל עם בעיית העריקים, סלל את הדרך לשיתוף פעולה ביטחוני נוסף. המנגנון הביטחוני הישראלי התעלם במידה רבה ממאמציו הכנים של הגנרל ג'יימס

מתפקדת: תחנות כוח, רשת חשמל, ניצול של מאגרי גז טבעי ועוד. הדבר פוגע גם בתכנון וחלוקה לאזורים כדי לאפשר לאזורים עירוניים וכפריים להתרחב לשם בניית בתים נוספים ועוד.

II. יכולות שיטור מצומצמות

השמירה על חוק וסדר חיונית ליצירת מדינה מתפקדת, אחראית ומשגשגת. המערכת המשפטית נתונה במידה רבה תחת שליטת המנהיגות הפוליטית הפלסטינית. חסרים מתקני כליאה. והבעיה החמורה מכולן, היא העובדה שסעיפי הסכם אוסלו ב' פוגעים במידה ניכרת בביצוע חובותיהם של כוחות השיטור הפלסטינים. יש רק מעט תחנות משטרה באזור B, והרדיפה אחר פושעים בין האזורים תלויה במידה רבה בתהליך ארוך ומייגע של תיאום עם רשויות הביטחון הישראליות.

III. יכולות מוגבלות לפיתוח כלכלי

התרחבות החקלאות הפלסטינית כמו גם פיתוח התיירות ואפשרויות בניית מרכזים עירוניים חדשים אפשרית באופן תיאורטי בשטח C, התופס 60% מן הגדה המערבית, ואולם בתנאים הנוכחיים אפשרויות פיתוח כלכלי אלה מעורערות ברובן.

IV. ההתנחלויות יוצרות מכשולים שונים לבניית מדינה פלסטינית

ההתנחלויות מכשילות את הפיתוח הפלסטיני. ואולם, מכשול גדול עוד יותר לפיתוח הוא הקצאת "אדמות מדינה" להתנחלויות ולעתים גם הפקעת אדמה פלסטינית פרטית. מנהיגות המתנחלים מפעילה לחץ פוליטי חזק על ממשלת ישראל להגביל את הגישה והתנועה של הפלסטינים כדי לא לפגוע בתנועת המתנחלים ובביטחונם. ממשלות ישראל עיכבו בזו אחר זו זיכיונות חשובים לבניית מדינה פלסטינית על מנת לשמור מהלכים אלה כקלף מיקוח, ובמיוחד כדי להרוויח ויתור פלסטיני בהתייחס לשטחי ההתנחלות הישראליים.

בנוסף, יצרה הרשות הפלסטינית מכשולים משלה לפיתוח כדי להמשיך ולהחזיק בטענה שההתנחלויות הן בלתי חוקיות על פי המשפט הבינלאומי. הלכה למעשה אין זה נכון, או יכול היה להיות נכון, אילו הכריזה הרשות הפלסטינית על אי תקפותם של הסכמי אוסלו. בהסכמים השונים שנחתמו במסגרת תהליך אוסלו הסכימו אש"ף והרשות הפלסטינית שהאחריות והסמכות השיפוטית בהתנחלויות שבשטחים הכבושים תישאר בידי ישראל, ושסוגיית ההתנחלויות תידון בשיחות על הסדר הקבע. סוגיה זו היא בעלת חשיבות מכרעת בעניין המים. הסכמי אוסלו מדברים על הקמת ועדת מים משותפת, המתאמת את כל הפעולות הנוגעות למים בשטחים המוחזקים. על פרויקטים רבים להנגשת מקורות מים לפלסטינים הוטל וטו על ידי הנציגים הפלסטינים בוועדה על מנת שלא "להכשיר" את אספקת מים להתנחלויות. שינוי במדיניות זו יקדם את פתרון בעיית המים ויאפשר הרחבה ניכרת של החקלאות, התיירות והפיתוח העירוני.

ב. שיפור בדרך לבניית מדינה פלסטינית

בניית מדינה פלסטינית היא ללא ספק האינטרס הפלסטיני החשוב ביותר. זהו תהליך מייגע, ארוך ומורכב, הנחוץ להפיכת אש"ף, ארגון מהפכני כפי שהיה (ואפשר שעודנו), למצב של מדינה מסודרת. ואולם, עם הקמתה של הרשות הפלסטינית

29 ראה הירשפלד לעיל, עמ' 317-318

לטפל בהן.³⁰ אזהרה דומה הוא השמיע באוזני יוסי ביילין.³¹ כאשר הגיעו השיחות על מעמד קבע לשלב קריטי, בספטמבר 2000, התנער עבאס בפומבי מהבנות ביילין אבו מאזן. באותה עת חרגו הדרישות הפלסטיניות בצורה משמעותית ביותר ממה שהוסכם באוקטובר 1995, מה שהראה בבירור שה"הבנות" לא היו שוות את הנייר עליהן נכתבו.³²

ערפאת החזיק בעמדה עקבית, שדרשה קבלה ישראלית מוחלטת של כל הדרישות הפלסטיניות כדי להתחייב - אולי - ל"סיום הקונפליקט".³³ או לחלופין, הוא הציע גישה בשלבים. כבר כמה שנים מוקדם יותר, בתקופת ראשות הממשלה הראשונה של נתניהו, סירב ערפאת לדון בהסכם על המעמד הסופי. בקיץ 2000 ביקש ערפאת מישראל לקבל את הכרזת המדינה הפלסטינית; לבצע עוד פריסה מחודשת של 11%, מה שייתן לפלסטינים שליטה בפועל על 51% משטחי הגדה המערבית והקמת עירייה פלסטינית בשכונות הערביות של ירושלים. באשר לסוגיה הטריטוריאלית, ערפאת היה מוכן להתחייב לדון בתוצאה הסופית, בעודו מסכים שלא להסכים על התוצאה הסופית, תוך מתן אפשרות לפלסטינים לטעון לגבולות הפסקת האש של ה-4 ביוני כגבולות זמניים.³⁴ ראש הממשלה ברק לא קיבל את התנאים האלה וכך נכשל הניסיון השני להגיע להסכם על המעמד הסופי בעקבות קמפ דייוויד, בספטמבר 2000.³⁵

ב-23 בדצמבר 2000 הגיש הנשיא קלינטון לצוותי המשא ומתן הישראלי והפלסטיני מסמך שנודע אחר כך בשם "מתווה קלינטון". ערפאת דחה את המסמך וקלינטון העיר:

"... עדיין לא היה לי מושג מה ערפאת עומד לעשות. שפת הגוף שלו אמרה לא, אבל העסקה הייתה כל כך טובה שלא יכולתי להאמין שמישהו יהיה מספיק טיפש כדי לוותר עליה. ברק רצה שאבוא שוב לאזור, אבל אני רציתי שערפאת יסכים תחילה על הנושאים הגדולים שבמתווה שלי.... לבסוף הסכים ערפאת להיפגש עם שמעון פרס... לא יצא מזה שום דבר. כמוצא אחרון ניסו הישראלים להכין מכתב שבו הסכמות רבות ככל האפשר של המתווה, בהנחה שברק יפסיד בבחירות ולפחות כך שני הצדדים יהיו מחויבים למהלך שיכול להוביל להסכם. ערפאת לא הסכים אף לכך מפני שהוא לא רצה להיראות כמוותר על משהו."³⁶

גם הניסיון השלישי, בטאבה, בסוף ינואר 2001, נכשל.

ובדומה לכך נכשלה גם הצעת השלום של אולמרט בספטמבר 2008. טענת הפלסטינים שהייתה זו הצעת "הכול או לא כלום" אינה מדויקת. לאחר הדחייה הראשונית של אולמרט את רון פונדק לנשיא עבאס לבקש שינויים אפשריים. הנשיא בוש ושרת החוץ קונדוליסה רייס ביקשו מעבאס לשקול שנית, אך העלו חרס.³⁷

30 הירשפלד לעיל, עמ' 375, הערת שוליים 113

31 ראה לעיל, עמ' 177-176

32 ראה לעיל, עמ' 245

33 ערפאת נועד עם קלינטון ב-20 באפריל 2000. קיבלנו תמליל של הפגישה שהייתה בצורות רבות פתטית ודו שיח של חירשים. קלינטון אמר לערפאת שמה שנמצא על השולחן הוא "הכול או לא כלום", ועל כן ערפאת הציג דרישות ששום ממשלה ישראלית לא יכולה לקבל במלואן. ראה לעיל, עמ' 232-233

34 הצעה זו של ערפאת נמסרה לידי ולידי בועז קרני על ידי חנאן עשראוו ונדהתה על ידי ברק. באותו ערב נפגשו ערפאת וברק ואותו רעיון הוצע שוב ונדהתה. ראה לעיל, עמ' 247-246.

35 כישלון פסגת קמפ דייוויד היה צפוי. ערב פתיחת הוועידה התקשרתי לאחותי וסיפרתי לה שברק קופץ ממוסס ללא מצנח. ראה הירשפלד, לעיל, פרק 7 מצעד האינולות: ניסיונות של אהוד ברק להגיע להסכם על המעמד הסופי, מאי 1999 - פברואר 2001, עמ' 221 - 260.

36 ביל קלינטון, My Life, New York, Random House, 2005; p. 944.

37 קונדוליסה רייס, No Higher Honor: A Memoir of My Years in Washington; Random House, New York 2011; pp. 723-724.

ג'ונס, אשר מונה על ידי שרת החוץ האמריקנית קונדוליסה רייס להציע תנאים ביטחוניים להסכם הקבע, כפי שהתעלם מאלה של קודמו הגנרל קית דייטון. בתחילת יולי 2008 התלונן על כך הגנרל ג'ונס בפגישה עם גלעד שר (שהיה הנציג של ברק לנושא הפלסטיני), עם ברוך שפיגל ואתי. גלעד שר ארגן בו במקום פגישה בין הגנרל ג'ונס לבין אהוד ברק, שר הביטחון באותה תקופה. כעבור שבועות מספר יצאו ברק והרמטכ"ל גבי אשכנזי לווישינגטון. בעקבות נסיעה זו נוצר שיתוף פעולה ביטחוני ישראל-פלסטיני בפיקוח ארצות הברית. הרמטכ"ל אשכנזי סיכם זאת במשפט פשוט: "כאשר הם (הרשות הפלסטינית) עושים יותר, אנחנו עושים פחות". למרות העליות והמורדות בשיחות השלום, נותר שיתוף הפעולה הביטחוני בעינו. שיתוף פעולה זה היה לאבן בניין חשובה לפתרון שתי המדינות וליחסי שכנות טובים בין שתי המדינות.

האסטרטגיה של סלאם פימד לבניית מדינה

חלק חשוב נוסף בבניית המדינה הפלסטינית היו הרפורמות שהנהיג מי שהיה ראש ממשלת פלסטין, סלאם פימד, במטרה ליצור מוסדות מדינה מתפקדים. הוא הנהיג יעול ושיתוף פעולה בעבודתם של משרדי ממשלה שונים; נוצר תקציב מדינה שקוף; קודמו רפורמות ראשוניות במערכת המשפט. ככל שאסטרטגיה זו הייתה חשובה, היא התעלמה משתי בעיות: ביצירת מנגנון מדינה מתפקד איבד את אמונו של הנשיא עבאס, דבר שהוביל בסופו של דבר לפיטוריו ולהאטה במאמצי הרפורמות שלו, או אף לנסיגה בתחום זה. שנית, נטייתו של פימד הייתה לפעול בצורה חד צדדית ולהתעלם מן הצורך לבקש תיאום והסכמה לשינויים המוצעים מממשלת ישראל.

בהתחשב בעובדה שמאמצי בניית המדינה של ישראל, לפני הכרזת המדינה, נמשכו עשרים ושבע שנים, המאמץ הפלסטיני לבניית מדינה, בחלקו בתנאים יותר קשים, הוא מרשים יחסית. לסיכום: ראשית, בניית מדינה היא אינטרס פלסטיני חיוני ובתור שכזה הוכיח את עצמו כבר קיימא. שנית, יש לקדם מאמצים נוספים לבניית מדינה הן מלמטה למעלה והן מלמעלה למטה. מלמעלה למטה פירושו שתיאום והסכם עם ישראל חיוניים, כרוב האינטרסים החיוניים של ישראל הכרוכים בכל צעד של הפלסטינים. מלמטה למעלה פירושו שיש להשיג שינוי משמעותי על הקרקע, שייצור אמון הדדי ולגיטימיות לווייתורים פוליטיים הכרחיים משני הצדדים. שלישית, חיוניים גם תמיכה משמעותית אזורית ובינלאומית ופונקציות של פיקוח.

IV. מדוע חוזרים ונכשלים מאמצי השיחות על מעמד קבע פעם אחרי פעם?

1. חמישה כישלונות

מאז חתימת הסכמי אוסלו נכשלו חמש פעמים הניסיונות להגיע להסכם על מעמד הקבע שישים "קץ לסכסוך" ויקבע את "סופיות התביעות":

הניסיון הראשון היה "הבנות ביילין - אבו מאזן", שסוכמו ב-31 באוקטובר 1995, חמישה ימים לפני רצח יצחק רבין. מילאתי תפקיד מוביל בשיחות בפיקוחו של יוסי ביילין ובתמיכתו של רון פונדק. היום אני מושוכנע שהייתה זו הטעות הגדולה ביותר שעשיתי מעודי, כיון שהמסמך יצר אשליה ש"סיום הסכסוך" ניתן להשגה. שבועות ספורים לפני חתימת ההבנות, ב-11 בספטמבר 1995, השתתפתי בפגישה עם היו"ר ערפאת, יחד עם מי שהיה ראש המטה של הקנצלר קרייסקי, פרדיננד לצינה. בפגישה פנה אלי ערפאת והעיר שסוגיות מעמד הקבע קשות ומורכבות מכדי

לבסוף נוספו מאמציו של שר החוץ קרי בשנים 2013 - 2014 לרשימת הכישלונות הארוכה.

2. הבנת סיבות הכישלון

מבחינה היסטורית ופוליטית מצביעות הגישות השונות לפתרון שתי המדינות, כפי שהותוו ביוזמת השלום הערבית מצד אחד ובנאום גן הוורדים של הנשיא ג'ורג' בוש מצד שני, על העובדה שעד היום אין עדיין גישה משותפת על הדרך לפתרון שתי המדינות. מדינות ערב ומנהיגות הרשות הפלסטינית דורשות בעצם התחייבות ישראלית מראש לנסיגה כמעט מלאה לקווי הפסקת האש של ה-4 ביוני 1967, הקמת בירת המדינה הפלסטינית בירושלים ויותר מצעדים סמליים בנושא "זכות השיבה" של הפליטים. הקבוצות הפלסטיניות הרדיקליות יותר, במיוחד החמאס, דוחות את זכותה של ישראל להתקיים, תוך שהן אולי יסכימו לקבל פתרונות פשרה זמניים.

ארצות הברית וישראל - מהתומכות ברעיון שתי המדינות - רואות בעצם תהליך הדרגתי בשלבים. במהלך ארבע עשרה השנים שחלפו מאז פרסום יוזמת השלום הערבית והגישה של בוש לפתרון שתי המדינות, לא הצטמצם הפער אלא דווקא התרחב.

פחדי העבר של ישראל שמדינה פלסטינית תבשר אלימות צבאית או טרוריסטית פלסטינית או ערבית נגד ישראל, התחזקו בשל האינתיפאדה השנייה, בשל ניסיונה של ישראל בנסיגה מדרום לבנון ואחר כך מרצועת עזה ובשל הפרת היציבות במזרח התיכון. המשך מעשי הטרור הפלסטינים, גם אם בידי יחידים, ממשיכים ומלבים את הפחד הזה. הידע המשותף המבוסס על המציאות בישראל הוא, ששום הסכם שלום עם הפלסטינים לא ישים קץ לטרור. דעא"ש וארגונים ג'יהדיסטים אחרים, חיזבאללה, חמאס וכמובן גם איראן, המדברים כולם בפומבי על הריסתה של מדינת ישראל, ינסו לחתור תחת שלום ישראל-פלסטיני.

עוד סיוט ישראלי הוא הקמתה של מדינה פלסטינית "נחשלת", אפשרות שאין להוציאה מכלל היתכנות. הפרת יציבות בפלסטין יכולה לגלוש בקלות רבה למזרח ולאיים על יציבותה של ירדן; או לגלוש מערבה ולפגוע בביטחון, בחוק ובסדר בישראל באמצעים של טרור או פעילות פלילית.

כיון שפתרון שתי המדינות משרת את האינטרס הלאומי של ישראל בשמירה על אופייה היהודי והדמוקרטי ויצירת יחסי שלום לא רק עם העם הפלסטיני אלא גם עם מדינות ערביות ומוסלמיות אחרות, התקדמות זהירה בתהליך מבוקר בשלבים נראית צו השעה. הבחירה הריאלית של ישראל אינה בין חתימה לאי חתימה על ההסכם למעמד קבע עם הרשות הפלסטינית, אלא האם להיכנס לתהליך בשלבים בדרך לפתרון מוסכם של שתי מדינות או לנסות ולהמשיך במדיניות של ניהול משברים בקווי הסטטוס קוו העכשווי.

מצד שני, חוששים הפלסטינים שכל תהליך בשלבים יוביל אותם בסופו של דבר למדינה פלסטינית קטועה ומפולגת, עם ריבונות מוגבלת על השטח שלה עצמה.

עד כה לא נמצא גישור בין שתי עמדות אלה, בעיקר בשל הסיבות הבאות:

1. ההשלכות ההרסניות של אסימטריה כפולה

האסימטריה הראשונה מתייחסת ליחסי הכוחות הלא שווים בין ישראל לפלסטין. כוחה הצבאי של ישראל, שגשוגה הכלכלי ושליטתה בעניינים הפלסטיניים יוצרים תחושה מסוכנת מאד של עליונות ישראלית, הגורמת לצד הישראלי להעריך יתר על המידה את עמדת המיקוח שלה ולצד הפלסטיני לחשוש מן הבריונות הישראלית.

במקביל לאסימטריה הראשונה נמצאת האסימטריה השנייה הגורמת לפלסטינים להאמין שהתנאים הגיאוגרפיים-פוליטיים, הדמוגרפיה והזמן פועלים כולם לטובתם. ההנחה היא שהעם הפלסטיני ומנהיגותו מסוגלים ויהיו מסוגלים בעתיד לגייס לא רק את העולם הערבי אלא גם את רוב אוכלוסיית העולם המוסלמית. המצב הגיאוגרפי-פוליטי מבהיר היטב שישראל אינה יכולה להישאר בעשורים הבאים אי מבודד ומכותר, החמוש מכף רגל ועד ראש במזרח התיכון. הדמוגרפיה מצביעה בבירור על כך שישראל לא תוכל לשמור על רוב יהודי על ידי המשך ההחזקה בגדה המערבית ובעזה והזמן יאפשר לפלסטינים, במקום או במאוחר, להתגבר על היתרון האיכותי (ההשכלתי) של ישראל ולבנות קואליציות אזוריות וגלובליות נגד המדינה היהודית.

האסימטריה הכפולה יוצרת דינמיקה מסוכנת. הצד הישראלי מפחד מן הפלסטינים העוברים שוב ושוב בין שיחות לאלימות. הוא מודע לתמיכה האזורית הרחבה יותר לאפשרות של אלימות וסכסוך מזוין ולכן הוא מהסס לגבי פשרות מרחיקות לכת ויותר על נכסים אסטרטגיים שיידרשו בשעת סכסוך. הצד הפלסטיני מודע לכוחו לעמוד בלחצים ואינו רואה צורך להסכים למה שהוא פחות ממה שנראה בעיניו לפחות הוגן.

2. התבונה המפוקפקת שבחיפוש אחר "סוף הסכסוך"

לפעמים יוצרים הפוליטיקאים משוכות גבוהות מדי. תהליכים רבים של פתרון סכסוכים הצליחו במידה זו אחרת בלי לדרוש שאחד הצדדים יתחייב ל"סיום הסכסוך". תהליך השלום בצפון אירלנד מציע דוגמה ברורה. שם לא הושג אפילו הסכם על סיום המשחק, אלא מחויבות משני הצדדים לפתור את הסכסוך הקיים באמצעים פרוצדורליים מוסכמים ודמוקרטיים.

הדרישה מערפאת לחתום על הסכם "סיום הסכסוך" ו"סופיות התביעות" הפחידה אותו ותרמה להערה שהשמיע שירצחו אותו אם יחתום על ההסכם המוצע. הדבר עוד יותר ברור לגבי הנשיא עבאס. כדי להתחייב ל"סיום הסכסוך" יצטרך הנשיא עבאס לעמוד בדרישות היסוד של שלוש קבוצות פלסטיניות שונות: תושביה הפלסטינים של הגדה המערבית ורצועת עזה, הפזורה הערבית ותושביה הערביים של מדינת ישראל. כדי לקבל את התמיכה של ערביי הגדה המערבית ועזה, כל פשרה טריטוריאלית נתפסת ככישלון; כדי לזכות בתמיכה הפזורה הפלסטינית, אין עבאס יכול להתפשר על "זכות השיבה"; כדי לדאוג לאינטרסים של ערביי ישראל, הוא לא יכול לקבל את הדרישה הישראלית להכיר בישראל כמדינת העם היהודי.

3. הסכנה שבהערכת חסר של "מחיר השלום"

כאשר המטרה היא לטפל בכל נושאי הליבה שלא נפתרו, "מחיר השלום" שיידרשו שני הצדדים לשלם יהיה נכבד. הפליטים הפלסטינים נדרשו בעצם לוותר על זכות השיבה לבתייהם הקודמים; המתנחלים נדרשו לוותר על חלום המגורים ביהודה ושומרון ומילוי הצו האלוהי. בענייני ביטחון נדרשו הפלסטינים לוותר על מרכיבים מהותיים של ריבונותם בעוד שישראל נדרשה לסגת משטחים שמקנים לה עומק אסטרטגי מסוים להגנת האוכלוסייה הישראלית שבין אשקלון לחיפה, אזור שיהיה פגיע להתקפות אם תחזור האלימות. כישלון הפך למסקנה מחויבת המציאות כל עוד לא קבוצות אלה, להן היה הרבה מה להפסיד בהסכם הקבע, לחלק מן ההסכם או לא שנדחו לשוליים

4. נטייתם של מנהלי המשא ומתן משני הצדדים להתעלם מן המנהיגות הדתית משני הצדדים

בשנת 2006 ארגנה ממשלת ספרד אירועים לציון חמש עשרה שנים לוועידת מדריד. לרגל האירועים הוזמנו משלחות ישראליות ופלסטיניות לקבלת פנים אצל מלך ספרד ורעייתו שקיבלו אותנו יפה ולאחר הנאומים התערבבו בינינו. באירוע הוגשו חטיפים שכללו צורות שונות של בשר חזיר. הבעיה לא הייתה הטעות של חצר המלוכה הספרדית; הבעיה הייתה שגם לישראלים וגם לפלסטינים לא היה אכפת שהחטיפים הטעימים לא היו לא כשרים ולא חלאל.

בשני הצדדים, יוסי שריד בצד הישראלי ויאסר עבד ראבו בצד הפלסטיני, העלו על נס את דגל החילוניות בהתייחסות לתהליך השלום ובכך גרמו לניכור הרוב הישראלי והפלסטיני, שהוא בעל רגשות דתיים ומסורתיים חזקים.

ארבע הסוגיות שנדונו מייצגות את הסיבות האסטרטגיות העיקריות שגרמו לכישלונות החוזרים במשא ומתן. בנוסף נעשו טעויות טקטיות רבות, שמהן יש להימנע בשיחות עתידיות.³⁸

V. התנאים המאפשרים לקידום פתרון שתי המדינות

כדי לזהות את התנאים המאפשרים, במיוחד עבור ישראל, אך גם עבור הפלסטינים, כדאי לסקור את הניסיון שנצבר בשיחות אוסלו ולהסיק ממנו מה לעשות ומה לעשות אחרת.

1. מה לעשות?

הבנת "הצורך" בחמש עשרה שנות כישלון:

כאשר הטיל עליי האיחוד האירופי כתיבת מאמר מחקר, שהפך בסופו של דבר תוכנית לשיחות אוסלו³⁹, הייתה לי הזכות ללמוד את הלקח מארבע עשרה שנים של ניסיונות כושלים למשא ומתן שמטרתו הגדרת הסכם על שלטון עצמי של הפלסטינים. הניסיון הזה הוביל להצלחה. יש לזכור את ההערה הסרקסטית של צ'רצ'יל שאמר ש"מדיניות החוץ של ארצות הברית תהיה תמיד רציונלית, אך רק אחרי שמוצו כל החלופות האחרות". בשיחות שמטרתן להתגבר על סכסוכים ארוכים במיוחד, התהליך של בדיקת תוצאות "לא רציונליות" אפשריות הינו כמעט הכרח, כיון שכל צד רוצה להגיע לתוצאה האופטימלית. רק שאחרי שנוסו אפשרויות שונות שאינן מצליחות, ואחרי שחולץ מכל אחת מהן אלמנט אחד או שניים שהוא קונסטרוקטיבי, אפשר להגדיר מכנה משותף בר השגה ולהגיע אליו.

אחרי שנחתמו הסכמי קמפ דייוויד בשנת 1978 חוינו כישלונות חוזרים. הניסיון להגיע להסכם בשיחות בין ישראל למצריים נכשל בסוף שנת 1981; הצעת השלום של הנשיא רייגן מספטמבר 1982 נכשלה; ניסיון נוסף להגיע להבנה ישראלית-ירדנית על ידי חתימת הסכם לונדון כשל אף הוא; כך היה גם עם הניסיון להגיע להבנה עם המנהיגות הפלסטינית "הפנימית", ראשית בשנים 89-90 ושוב בשיחות וושינגטון לאחר ועידת מדריד. ואולם אלמנטים חשובים מכל אחד מן הניסיונות האלה אומץ ברעיון שהוסכם לבסוף ונחתם.

בניסיון להגיע היום לפתרון שתי המדינות שוב יש לנו הזכות ללמוד מכישלונות חוזרים: חיפוש הסכם על סיום הסכסוך נכשל שוב

38 לדיון בשיחות הטקטיות ראה הירשפלד, פרקים שבע, שמונה ותשע.
39 יאיר הירשפלד, ישראל הפלסטינים והמזרח התיכון: מתלות לתלות הדדית; ספטמבר 1992; נייר עמדה שלא פורסם; תוכנו של מסמך זה מתומצת בהירשפלד, לעיל, עמ' 100 - 106

ושבו; הרעיון של "מפת דרכים מבוססת ביצוע לפתרון קבע של שתי מדינות" נכשל גם הוא.⁴⁰ גם הניסיון ליזום רעיון של נסיגה חד צדדית כשל.⁴¹ בניסיון להתקדם לפתרון שתי המדינות, חיוני לחלץ מכל אחד מן הניסיונות האלה אלמנטים נחוצים לשני הצדדים כדי להגיע להסכמה.

תנאי מאפשר מכריע להצלחה הוא למנוע מצב שבו הכישלון הופך לייאוש, וליצור במקום זאת מצב שבו כישלון והסבל הכרוך בו הופכים לנחישות ותקווה. באופן מיטבי זהו תפקידה של המנהיגות. כאמצעי בלימה, זהו תפקידה של החברה האזרחית.

הגדרה (מדויקת) של תחום ההסכם האפשרי

תנאי מוקדם ברור המאפשר למנהיגים ולנושאים ונותנים להגדיר את אזור ההסכם האפשרי הוא הבנת עומק של כל סוגיות אי ההסכמה. בהכנות לרעיון אוסלו קיבלתי מחנא סיניורה, שמונה בשנת 1985 על ידי ערפאת למשתתף אפשרי במשא ומתן, תיאור מפורט של העמדות הישראליות והפלסטיניות השונות בכל נושא שנוגע לשיחות על שלטון עצמי.⁴² כיון שגם רבין וגם ערפאת ראו בשלטון העצמי הפלסטיני אינטרס משותף ונפרד כאחד, ההתקדמות הייתה אפשרית. הבנת הקשיים אפשרה התקדמות בדרך של הדרגתיות, כלומר התקדמות צעד אחר צעד ותהליך מבוקר היטב ומוגדר מראש.

במהלך חיפוש אחר פתרון שתי מדינות, יסכימו רוב הישראלים ורוב הפלסטינים שיצירת מדינה פלסטינית מצליחה, משגשגת, אחראית ורציפה היא אינטרס משותף. בהקשר זה, השאלות ששואלים הנושאים ונותנים מספקות מפתח לזיהוי אזור ההסכם האפשרי. אם השאלה הנשאלת היא: כיצד אפשר לפתור את כל שאלות הליבה של הקונפליקט בין הישראלים לפלסטינים? - הניסיון מראה שאין אזור של הסכם אפשרי. ואולם אם השאלה הנשאלת היא: כיצד אפשר להקים מדינה פלסטינית מצליחה ומשגשגת שתהיה ביחסי שכנות טובה עם ישראל ועם שכנותיה האחרות? - אפשר לזהות אזור משמעותי של הסכם אפשרי.

זיהוי האלמנט מאפשר ההסכם המכריע לשני הצדדים

שיחות אוסלו הצליחו, כיון שהאלמנטים המאפשרים, Deal-Makers, זהו ברובם כבר בהתחלה. מבחינת ערפאת האלמנט המכריע היה הצעה לשוב מטוניס לפלסטין ההיסטורית ונכונותה של ישראל להכיר באש"ף. מבחינת רבין, האלמנט המכריע העיקרי היה רעיון ההדרגתיות, שאפשר לממשלת ישראל לשמור על מנגנוני בקרה יעילים, כלומר על מקור הסמכות, ולשמור על המנהל האזרחי והממשל הצבאי (שעל פי הסכמי קמפ דייוויד היה אמור להתבטל).

אני טוען שתנאים מאפשרים מכריעים דומים אפשר לזהות עכשיו במאמץ לנוע לעבר פתרון שתי המדינות. הנשיא עבאס ותושביה הפלסטיניים של הגדה המערבית ועזה זקוקים למחויבות בלתי חוזרת של ישראל להגיע לפתרון שתי המדינות. בצורה כזו, מחויבות של ישראל, בצורת הכרה בשלבים במדינה פלסטינית, ואפשרות לנהל משא ומתן בין שתי המדינות - ללא גבולות מוכרים ביניהן, יכולה להפוך לאלמנט המאפשר המוביל להכרה מלאה, אשר תבוא כאשר יושג הסכם על שטחים וגבולות. ראש הממשלה נתניהו או כל מנהיג אחר, ישמור מצדו, כפי שעשה רבין, על מנגנוני בקרה של התהליך המתוכנן.

40 הטקסט נמצא אצל מואשר, לעיל, עמ' 283 - 290; תיאור הפעילות הדיפלומטית והמוטיבציה לפיתוח רעיון מפת הדרכים ראה: לעיל, פרק 5, עמ' 134 - 175.

41 ראה דוב וייסגלס, אריק שרון - ראש הממשלה, מבט אישי, תל אביב, ידיעות אחרונות 2012.

42 המסמך של חנא סיניורה מופיע אצל הירשפלד לעיל, עמ' 102 - 103

כדי לתמוך בגישה כזאת יזדקקו שני הצדדים לתמיכה מהותית, פוליטית, ביטחונית, כלכלית, טכנית ומוסרית מן הקהילה הבינלאומית ועוד יותר מכך, מן המדינות הערביות באזור.

2. מה לעשות בצורה אחרת?

הצורך לנהל ציפיות בצורה ריאליסטית

בניסיון למכור את הסכם אוסלו לציבור בישראל, הרחיקו רבין ופרס לכת כשהם טענו שהגיעו להסכם שלום; הסכמי אוסלו מעולם לא היו הסכם שלום. הסכמי אוסלו תיארו תהליך מוסכם לחיפוש משותף של פתרון הסכסוך. בני בגין, בראיון שהעניק לקוני ברוק בשנת 1996, הבהיר שטעות זו תאפשר לליכוד להתנגד בצורה יעילה לרעיון אוסלו.⁴³

בהקשר העכשווי תהיה זו שגיאה לטעון שהתקדמות בתהליך השלום תשים קץ להתקפות הטרור ותקנה ביטחון אישי לתושבי ישראל. האפשרות שאיראן תלבה פעולות טרור, שדעא"ש, קבוצות ג'יהדיסטיות שונות, חיזבאללה וחמאס ינסו לעשות זאת - בעיקר כדי לחסום את תהליך חיפוש השלום, או שיימשכו פעולות טרור אישיות, גבוהה מאד.

אפשר להנמיך את הציפיות למטרות מציאותיות, תוך חיזוק הזהות היהודית דמוקרטית של ישראל, שיפור היחסים עם המדינות השכנות, ביטול חרם מסחר וחשוב מכול, יצירת בריתות ביטחון ומאמץ משותף אזורי ובינלאומי למאבק בטרור.

הצורך ליצור מדיניות יעילה נגד גורמים מעכבים

הסיסמה של רבין שהוא יילחם בטרור כאילו לא היו שיחות שלום וימשיך במאמצי השלום כאילו לא היה טרור הייתה טעות. התוצאה של גישה זו הייתה שלילית משתי בחינות: ראשית, המשך פעולות הטרור והסלמתם צמצמו את התמיכה העממית בראש הממשלה רבין ותרמו לאווירה ציבורית שגרמה לרציחתו. שנית, המחויבות לשאת ולתת למרות פעולות טרור פלסטיניות יצרה מצב שלא היה בו לא מקל ולא גזר לערפאת לנקוט פעולה יעילה נגד הטרור. בתנאים הנוכחיים תיאום ישראלי פלסטיני ביטחוני בלבד אין בו די, כיון שהרשות הפלסטינית, אפילו ביחד עם ישראל, אינה מסוגלת לשים קץ למעשי טרור הפוגעים באזור כולו כמו גם באירופה ובארצות הברית. מכאן, מה שמתבקש הוא לבנות שיתוף פעולה ותיאום יעיל אזורי וגלובלי כדי לטפל בצורה יעילה ככל האפשר בכל גילויי הטרור: הסתה, ייצור והברחת נשק, תנועות טרור והכשרת טרוריסטים ופעולות מנע יעילות.⁴⁴

ברור לגמרי שממשלת ישראל צריכה לנקוט במקביל פעולה החלטית נגד טרור יהודי ופשעי שנאה.

הצורך לשתף מתנגדים ו/או להפוך אותם לשוליים

במסגרת תהליך אוסלו התעלמו לחלוטין - עם תוצאות הרות אסון - משתי קבוצות (חופפות) - המנהיגות הדתית וקהילת המתנחלים. שיחות על המעמד הסופי של ראש הממשלה ברק הביאו לניכור קהילת ערביי ישראל. התעלמות מבעלי עניין וניכורם מאיימים על כל תהליך של משא ומתן.

עבודה עם קהילת המתנחלים ולא נגדה

קהילת המתנחלים היא ללא ספק הקבוצה שתשלם מחיר גבוה כדי לאפשר את פתרון שתי המדינות: הם יצטרכו לוותר על מחויבותם האידיאולוגית לארץ ישראל ולא מעטים יצטרכו לשלם גם מחיר אישי גבוה - לפנות את בתיהם - לעבור לגושי ההתנחלויות או

לנוע מערבה לקווי שביתת הנשק מיוני 1967. אומדנים בדבר החלוקה הפנימית בקרב המתנחלים מדברים על כעשרים אחוזים המצדדים בפתרון שתי מדינות; כמעט ששים אחוזים עשויים להיות בעד או נגד, בעיקר אם הם עצמם יצטרכו או לא יצטרכו לפנות את בתיהם; כעשרים אחוזים מן המתנחלים מתנגדים להתקדמות לפתרון שתי מדינות, אף שביניהם יש שיצייתו לכל החלטה של הממשלה תוך קריאה להתנגדות אזרחית. סביר להניח שהשאר ייאבקו - כנראה מאבק אלים - נגד כל התקדמות לקראת פתרון שתי מדינות.⁴⁵

נראה שכדי ליצור תנאים מאפשרים לקבלת תמיכה, לפחות תמיכה סבילה, מקהילת המתנחלים חיוניים חמישה אמצעים:

- להימנע מדרישה להקפיא לחלוטין את ההתנחלויות, שכן צעד כזה מלכד את הקבוצות השונות. הרוב הגדול של המתנחלים גר באזורים עירוניים קרובים לקווי שביתת הנשק משנת 1967, בתוכם נמצאים מתנחלים חרדים המזדהים פוליטית עם ש"ס ושתמיכתם בתהליך השלום הכרחית.
- על בסיס העיקרון של "מה שהוסכם יבוצע", צריך להגיע להבנות מאוזנות שמצד אחד יתנו תוקף חוקי לפעילות המתנחלים באזורים מסוימים ומצד שני יבהירו מאילו אזורים הם יצטרכו לעבור/להתפנות.
- להכין את התנאים הדרושים לישוים שיועברו; לבנות מקומות דיוור חלופיים לפני שמבקשים מהם לעבור ובכך לאפשר למשפחות לעבור ישירות מביתם הישן לבית חדש.
- לנסח קוד התנהגות עם מנהיגות המתנחלים (המנהיגות האידיאולוגית, ראשי המועצות האזוריות והמנהיגות הרבנית) כדי לאפשר פעולות מחאה פוליטיות ואזרחיות תוך שמירה על מחויבות מלאה לציות להחלטות הממשלה.
- לנקוט את הפעולות הדרושות להרתיע אלימות של המתנחלים. כדי שהטקטיקות האלה יצליחו יש צורך בשני צעדים נוספים: תחילת שינויים בשטח שיאפשרו לפלסטינים את בניית מדינתם, במיוחד בשטחי C כך שתיווצר מציאות שניתן יהיה לקבל; וכן לדאוג לכך שמספר הישובים והמתנחלים שיצטרכו להתפנות מבתיהם יהיה קטן ככל האפשר, תוך חיפוש מגוון פתרונות שיאפשרו לרוב להישאר בבתיהם תוך התחייבות ממשלת ישראל להימנע מהפקעת אדמה פלסטינית.

פעילות עם המנהיגות הדתית ולא נגדה

הן לישראלים והן לפלסטינים תהיה חיונית תמיכה, לפחות סבילה, של המנהיגות הדתית היהודית והמוסלמית. כיום מחפשים שני סוגי דיאלוג שונים: דיאלוג יהודי פנימי עם המנהיגות הרבנית שמטרתו לקחת אחריות לתמיכה בתהליך שלום שהוא בר השגה במציאות; ודיאלוג מקביל יהודי-מוסלמי שמטרתו הגדרת קרקע משותפת ופעולה מתואמת.⁴⁶

שילוב ערביי ישראל

גיוס ערביי ישראל למאמץ זה יצטרך להתבצע במספר רמות: המנהיגות הפוליטית של ערביי ישראל פעלה בעבר וגם בזמן האחרון בשליחויות גישור סודיות בין ראש ממשלת ישראל לבין ערפאת ואבו מאזן (אחמד טיבי לקח על עצמו משימה כזו עבור יצחק רבין, איימן עודה עבור נתניהו). ברמה הסוציו-פוליטית הרחבה יותר נצטרך לבנות קואליציות משותפות, יהודיות-ערביות, לתמיכה בפתרון שתי המדינות. תהליך רחב יותר של האליטה

45 ממצאים אלה מבוססים על סקר פרטי שלא פורסם שערך עתניאל שנלר בשנת 2014.

46 ראה מאמרו של רואי רביצקי בחוברת זו.

43 ראה קוני ברוק, The Wounds of Peace, The New Yorker, November 14, 1996.

44 פרטים נוספים ראה במאמרו של רון שצברג בחוברת זו.

למעשה היה בהכרזתו האחרונה של הקוורטט מ-1 ביולי 2016⁴⁸ מאמץ להוציא את המנהיגות הישראלית והפלסטינית כאחת מאזורי הנוחות שלהן ולהציג דרישות ראשוניות החיוניות להנהגת שינוי פוליטי בשני צדי הקו: דרישה מן הרשות הפלסטינית לשים קץ להסתה ודרישה מישראל לשנות באופן דרסטי את מדיניות ההתנחלויות ומניעת פיתוח פלסטיני בשטחי C.

המשך הפעילות של הקהילה הבינלאומית צריכה:

- לפתח בדיאלוג עם הצדדים גישה מדורגת להשגת פתרון שתי המדינות.
- לעודד את הצדדים לעבוד על הבנות באשר לשטחים, ביטחון, ההתנחלויות, יחסים כלכליים ואזרחיים בין המדינות על בסיס "מה שהוסכם, יבוצע".
- לסייע לצדדים לפתח יחד עם מדינות ערב השכנות מנגנון "שליטה ופיקוד" יעיל שיילחם נגד כל צורות האלימות, ההסתה והטרור.
- לגייס תמיכה אזורית ובינלאומית ליצירת תשתית פיזית של המדינה הפלסטינית בהקמה, תוך תיאום עם ישראל, כדי ליצור תנאים תומכים ליחסי שכנות טובים. הדבר צריך ללא ספק לכלול מחויבות לשלמות הגדה המערבית ועזה כחלקים אינטגרליים של המדינה הפלסטינית. בטיפול הפוליטי בעזה יהיה חיוני לפתח עמדה מתואמת בין ממשלת ישראל, הרשות הפלסטינית ברמאללה וממשלת מצרים ולקבל תמיכה נוספת מערב הסעודית, מדינות המפרץ האחרות (להוציא קטאר) וירדן.
- להגדיר בהסכמה בין הצדדים מנגנון פיקוח בינלאומי יעיל כדי לוודא ששני הצדדים אחראים לביצוע המחויבויות שנטלו על עצמם. בהקשר זה אפשר לבחון גישות שונות. בסוגיות ביטחון ייתכן שרצוי יהיה להתיר למתאם הביטחון של האו"ם לבדוק את ההתקדמות ולעבוד עם הצדדים כדי להבטיח התקדמות. אפשרות אחרת יכולה להיות יצירת קבוצת עבודה משותפת של ישראל, הרשות הפלסטינית, מצרים וארצות הברית (כפי שנאמר בהסכם על תנועה וגישה משנת 2005) כדי לדון בענייני ביטחון. באשר לסוגיות הכלכליות, יכולה ועדת האד-הוק (AHLC) לעמוד על פונקציית סקירה שתקבל מנדט מתאים. עוד אפשרות יכולה להיות יצירת ועדה משותפת (על פי היוזמה הצרפתית) שתדווח דיווח תקופתי לפרוץ בינלאומי מוסכם. באשר לתהליך הפוליטי, יצטרכו מעצמות הקוורטט (ארצות הברית, האיחוד האירופי, רוסיה והאו"ם) לקבל על עצמן תפקיד בקרה, תמיכה ותיקון.
- לסייע לצדדים להגדיר מנגנון מוסכם שיאפשר להם להמשיך ולעבוד ביחד כשהם "מסכימים לא להסכים" בסוגיות שונות; לסייע לצדדים להקים מנגנון לפתרון מחלוקות שיעלו או יישארו. על מנגנון כזה צריכים הצדדים להסכים במשא ומתן.
- לסייע לחברה האזרחית בשני הצדדים לפעול כמנגנון בלימה, לשמור במועדות הציבורית על רעיון האינטרס ההדדי והשותפות בעניין פתרון שתי המדינות ולקדם תהליך מתמשך של פיוס אזרחי.

VI. מסלול המקרה הרע

טענתי בעבר ש"אין אלטרנטיבה לשלום". למרבה הצער אין זה נכון. יש אלטרנטיבות רבות: שמירה על סטטוס קוו נזיל במידה זו

48 דוח הקוורטט לענייני המזרח התיכון, 1 ביולי 2016. ראה: <http://reliefweb.int/report/occupied-palestinian-territory/report-middle-east-quartet-july-1>

הערבית המתרחש בימים אלה ממש, יהווה תנאי מוקדם נוסף, תרבותי-חברתי, חברתי-כלכלי וחברתי-פוליטי לשילוב ערביי ישראל בתהליך.⁴⁷

3. הדילמה שתעמוד בפני העם הפלסטיני ומנהיגות

העמדה הפוליטית הנוכחית של הנשיא עבאס עולה בדרך כלל בקנה אחד עם הרעיונות שהועלו ביוזמת השלום הערבית במאוס 2002: לגייס די תמיכה בקהילה הבינלאומית כדי להפעיל לחץ על ישראל לקבל את המתווה של הסכם קבע. ברדיפה אחר גישה זו גילה עבאס גמישות באשר לתהליך הביצוע, אך לא גילה שום גמישות באשר לתוצאה הסופית הנדרשת.

לדעתי זו עמדה מובנת, אך בלתי ניתנת להשגה במציאות. למנהיגות הפלסטינית אינטרס ברור לשכנע את הקהילה הבינלאומית לא לחפש את הפרדיגמה של "סיום הסכסוך", אלא לחפש פרדיגמה פרגמטית ביותר, שעבורה יש להם די לגיטימיות להגיע להסכם עם ישראל ולהביא ל"סוף הכיבוש". לעבאס ו/או לממשיכו יש את כל הלגיטימיות הנדרשת בזירה הפנימית, האזורית והבינלאומית לחפש הסכם טריטוריאלי שישים קץ לכיבוש ויקים מדינה פלסטינית רציפה ולא מקוטעת. מובן מאליו שהדבר יושג בצורה שתתחשב באינטרסים החיוניים הפוליטיים והביטחוניים של ישראל, בתהליך מבוקר, הדרוש כדי להגיע ליחסי שכנות טובים.

אם עבאס ו/או ממשיכו ישמרו על גישה של "הכול או לא כלום", אני חושש שהסירוב הפלסטיני ייתפס בסופו של דבר על ידי הקהילה הבינלאומית כמתכון להמשך הקיפאון, דבר שיביא לתמיכה סבילה בהסתה, או גרוע מכך, במעורבות בטרור. זהו קו שבר מסוכן וייתכן שהרשות הפלסטינית לא תרצה לחצות אותו. הדבר יחזור על השגיאה של 1990 - 1991, כאשר צידד ערפאת בתקיפה של סאדאם חוסיין בכוויית נגד הקואליציה הרחבה והמאוחדת של הקהילה הבינלאומית ורוב מדינות ערב.

רק נטיות הסירוב של ממשלה ישראלית ימנית עשויות להציל את הפלסטינים מן האחריות לחציית קו השבר בין המדינות המתנגדות לטרור לבין אלה התומכות בו בצורה פסיבית או אקטיבית.

מדיניות בונה של ממשלת ישראל המתחייבת להתקדמות מבוקרת בשלבים לקראת פתרון שתי מדינות בדרכי שלום, לקראת יחסי שכנות טובים זו בצד זו, תגרום לשינוי של הגישה הסרבנית הנוכחית של הנשיא עבאס, גישה שאינה בת השגה, וגם להיפך, גישה פרגמטית של הנשיא עבאס לא תותיר לנתניהו תירוץ שלא להתקדם בנתיב אל עבר פתרון שתי מדינות בדרכי שלום.

4. הקהילה הבינלאומית: דרישות מדיניות והשלכות

בקהילה הבינלאומית נשמעים קולות הנוטים להתעלם מדבריו של אלברט איינשטיין: אם ניסוי נכשל ארבע או חמש פעמים, אין טעם לחזור עליו פעם נוספת. קולות אלה דבקים בגישה של "הכול או לא כלום" ועדיין תומכים בפרדיגמת פתרון נושאי הליבה של הסכסוך כדי להגיע למחויבות של "סוף הסכסוך" ו"סופיות התביעות". בעשותם כך הם מאפשרים למנהיגות הישראלית ולזו הפלסטינית להישאר "באזור הנוחות" שלהן שהוא מדיניות הסירוב. מסיבות של פוליטיקה פנימית, יש למצב זה יתרונות לראש הממשלה נתניהו מצד אחד, שכן הוא יכול לטעון ש"העולם כולו נגדנו" ולהציג את עצמו כאביר היחיד המגן על זכויותיה שאינן ניתנות לערעור של ישראל. ויש לכך יתרונות פוליטיים דומים לנשיא עבאס, שכן הוא יכול להמשיך ולדבוק בגישה של "הכול או לא כלום".

47 לפרטים נוספים, ראה את מאמרו של כמאל חסאן בחוברת זו.

למרות כל אלה הרעיון של פתרון שתי המדינות עמיד וחזק בצורה ראויה לציון. ייתכן שיהיה צורך לחזור על הרצף שהצג הנשיא אובמה בדאלאס: סבל יוצר התמדה - התמדה יוצרת אופי (ונחישות) - אופי ונחישות יוצרים תקווה.

לישראל אינטרס אסטרטגי לבנות בריתות אזוריות עם שכנותיה הערביות והמוסלמיות. לעובדה זו מודע ראש הממשלה נתניה היטב. לעת עתה מחזיקה המנהיגות הפלסטינית במפתח להצלחה במאמץ הזה. לסיעור מוחות אסטרטגי משותף, דו צדדי ורב צדדי, רצוי בערוץ הראשון, אך גם בערוץ אחד וחצי (שבו משתתפים בעלי תפקידים רשמיים ומי שאינם בעלי תפקידים רשמיים) יש הכוח להראות את הדרך קדימה.

או אחרת, אלימות הדדית ומלחמה. האלטרנטיבה לפעולה אמיצה וחדשנית היא תמיד אי פעולה. בנקודת הזמן הנוכחית, המסלול הריאליסטי ביותר הוא אחת האופציות השליליות האלה. אירופה עסוקה מדי בבעיית הפליטים ובברקזיט; ארצות הברית עוד לא החליטה לאיזה כיוון היא הולכת, בעוד שתפקידה הבינלאומי במזרח התיכון הולך ומצטמצם, הן מכוח כוונותיה והן על ידי כבירת מחדל שלה.

הנרטיב הישראלי והפלסטיני באשר להיסטוריה של שלושים השנים האחרונות נראה כלא ניתן לגישור, אף שהוא סימטרי במידה רבה, והתהליך הפוליטי לממשיכיהם של עבאס ונתניהו יטה להימנע מאימוץ מדיניות רציונלית בשני הצדדים.

גורמים מסייעים / מאפשרים להתקדמות לעבר פתרון שתי המדינות - התחום הביטחוני

רון שצברג

מבוא

מסמך זה ינסה להצביע על הגורמים המסייעים והמעכבים להתקדמות לעבר פתרון שתי המדינות תוך בחינת הנושא דרך הפריזמה הביטחונית. הבטחת ביטחונם של אזרחי ישראל הינה כנושא קיומי עבור כל הנהגה בישראל והינה תנאי מקדים לכל התקדמות לפתרון שתי המדינות. במקביל, הרשות הפלסטינית מתמודדת עם ביקורת פנימית בגין הקושי שלה לספק ביטחון אישי עבור תושביה. מאז חתימת הסכמי הביניים ב-1995 בעיות הביטחון היו מהגורמים המרכזיים בעיצוב המציאות הפוליטית. האינתיפאדה השנייה בשנים 2000-2004 והמאבקים האלימים שפרצו מעת לעת לפניה ולאחריה השפיעו השפעה מכרעת, על מידת יכולתם של הצדדים להיכנס למו"מ ולגייס תמיכה ציבורית ברעיון שתי המדינות. מיפוי התנאים המאפשרים והתנאים המעכבים הרגעה ביטחונית יסייע להבנה כיצד ניתן להתקדם לעבר פתרון קבע. הדינמיקה המורכבת והתהליכים הפנימיים שעוברים שני העמים כמו גם המעורבות של הקהילה הבינ"ל משפיעים מאוד על התפתחות תנאים המאפשרים מו"מ. על סמך ניסיון העבר אנחנו יכולים לקבוע כי מצבי הסלמה ועימות אינם מאפשרים לצדדים להתקדם לעבר פתרון, גם אם הם נמצאים בעיצומו של מו"מ. בנוסף, ישנם בשני הצדדים גורמים המבינים זאת וינסו להכשיל את המו"מ על ידי ניסיון להססת הצדדים אל עבר מסלול העימות האלים. גורמים אלו - spoilers - מכירים היטב את התלות של המנהיגות הנושאת ונותנת בתמיכה הציבורית ויעשו הכל על מנת להשתמש בדעת הקהל כדי לגרום להפסקת המו"מ ולהכשלתו.

מנגנוני הביטחון הפלסטיניים

במסגרת הרשות הפלסטינית ועל פי הסכמי הביניים (אוסלו) יש לפלסטינים מספר כוחות ביטחון שאינם מגיעים לכדי צבא אך מאפשרים אכיפת חוק וסדר והתמודדות עם סוגיות של ביטחון פנים.

כוחות הביטחון הפלסטיניים מורכבים משבעה מנגנונים עיקריים:

1. הביטחון הלאומי - הוא הבסיס לכוח הצבאי הפלסטיני. ייעודו הוא לשמור על ביטחון הפנים ועל יציבות השלטון.
2. המשטרה האזרחית - היא המנגנון המרכזי לשמירה על הסדר. תפקידה המרכזי הוא לתת מענה לאוכלוסייה המקומית. המשטרה האזרחית היא הגדולה והמודרנית ביותר בין כוחות הביטחון של הרש"פ. היא מונה כ-8000 שוטרים שפועלים כנגד פשע, אוכפים את חוקי התעבורה, מבצעים סיורים וכן תגבור ליחידות ביטחון אחרות.
3. הביטחון המסכל - הוא מנגנון לאיסוף מודיעין בתוך הרשות. מנגנון הביטחון המסכל מתמקד בפעולות כנגד החמאס בגדה המערבית וכן פועל מול גורמים אופוזיציוניים אחרים.
4. המשמר הנשיאותי (כוח 17) - המשמר תחת שליטתו הישירה של עבאס ותפקידו לאבטח את היו"ר וכן פקידים בכירים ברש"פ. אך נעשה גם שימוש תדיר במשמר הנשיאותי בלחימה כנגד החמאס והג'יהאד האסלאמי. הכוח, שמונה כ-5000 חיילים, גם הוקצה להכנעת הפגנות.

5. המודיעין הכללי - הוא מנגנון לאיסוף מודיעין שפועל מחוץ לשטחיה של הרשות הפלסטינית. הכוח מונה כ-4000 איש.
6. המודיעין הצבאי - אחראי על ביטחון הפנים במנגנוני הביטחון
7. שירותי חירום וחילוץ (הג"א) - אלה כפופים ליו"ר הרשות הפלסטינית.¹

השת"פ הביטחוני בין צה"ל לבין כוחות הביטחון הפלסטיניים

בהסכם הביניים שנחתם בין ישראל לפלסטינים ב-28.9.1995 יוחסה חשיבות רבה לשת"פ הביטחוני בין צה"ל לבין הכוחות הפלסטינים, כפי שבא לידי ביטוי בפרוטוקול בנושאי "היערכות מחדש והסדרי הביטחון".² מערכת היחסים בין צה"ל לבין כוחות הביטחון הפלסטיניים בגדה ידעה עליות ומורדות וניתן לתאר כמה שלבים: השלב הראשון מ-1995 ועד אירועי מנהרת הכותל בספטמבר 1996 - בניית האמון. בשלב הזה החל להיבנות אמון ושת"פ מוצלח בין הצדדים שיישם את הכללים כפי שנכתבו בפרוטוקול הביטחוני ברמה גבוהה. השלב השני - אירועי מנהרת הכותל היו נקודת משבר, מכיוון שבפעם הראשונה השתתפו אנשי כוחות הביטחון הפלסטינים בירי כנגד חיילי צה"ל שאף גבה מחיר באבדות בנפש. מנקודה זו הוביל פיקוד מרכז בראשות אלוף משה יעלון תפיסה שדורשת מצה"ל להתכונן ליום בו יהיה עימות כולל בין הצדדים, אך עדיין פעלו מנגנוני התיאום הביטחוני, גם אם ביתר חשדנות. השלב השלישי החל מפרוץ האינתיפאדה השנייה בספטמבר 2000 וביתר שאת ממבצע חומת מגן במרץ 2002 ונמשך עד להיבחרו של אבו מאזן כנשיא הרש"פ ב-2006. בשלב הזה קרס לחלוטין התיאום הביטחוני וצה"ל החל להיכנס באופן סדיר לשטחי A, שעל פי הסכמי הביניים היו בשליטה ביטחונית פלסטינית, לפעולות סיכול טרור. השלב הרביעי החל מ-2006. ניתן לציין מספר גורמים שמביאים לירידה משמעותית בנפח הטרור ועלייה הדרגתית ברמת התיאום הביטחוני. בחירתו של אבו מאזן שיישם מדיניות עקבית של התנגדות למאבק אלים כנגד ישראל, המאבק שהרשות והפתח ניהלו עם החמאס, שנתפס לאחר הבחירות ב-2005 ולאחר ההשתלטות על עזה ב-2006, כאיום פוליטי ומנהיגותי על הרשות בראשות אבו מאזן. כך החל שיתוף פעולה בין צה"ל לבין הרשות אל מול החמאס שנתפס כאויב משותף. בנוסף, מספר שינויים בצד הישראלי הביאו לשיפור במצב הביטחוני וירידה משמעותית במספר פיגועי הטרור. הקמת גדר ההפרדה שהקשתה מעבר של מפגעים לתחומי ישראל הריבונית ואפשרה לצה"ל ליישם מדיניות של בידול בין האוכלוסייה האזרחית לבין גורמי הטרור על ידי הכלת שטחי הגדה. שיפור מהותי ביכולת של צה"ל בתחומי המודיעין, צמצום בפעילות מסיבית של טנקים ונגמ"שים כמו גם הפחתה ביישום מדיניות של כתרים וסגרים סביב לישוים פלסטינים.³ כל אלו מביאים באופן הדרגתי לחידוש התיאום הביטחוני בין צה"ל וגורמי הביטחון האחרים (שב"כ ומשטרה) לבין כוחות הביטחון הפלסטיניים.

1 ט. קרויטור, פסק זמן באיו"ש, מערכות 445, אוקטובר 2012, עמ' 44
 2 ראה <https://www.knesset.gov.il/process/docs/heskemb2.htm>
 3 אל"מ אורן אבמן, האסטרטגיה של ההפרדה - הממד האופרטיבי הדוגמא של צפון השומרון <http://maarachot.idf.il/PDF/FILES/7/112137.pdf> יוני 2006

התיאום הביטחוני – תמונת מצב

ניתן להגדיר את המצב הביטחוני בגדה בעשור האחרון כמצב יציב אך מתוח. בערכים ברורים של מספרי פצועים והרוגים הרי שלמול תקופת האינתיפאדה השנייה במחצית הראשונה של שנות ה-2000, חלה ירידה דרמטית במספר הנפגעים הישראליים והפלסטינים. על פי נתוני השב"כ בחמש השנים שבין 2000-2005 נהרגו 632 ישראלים ובשמונה השנים בין 2006 ל-2013 נהרגו 143 ישראלים. הנתונים לגבי הפלסטינים מראים כי בין 2000 ל-2008 נהרגו 4791 (מתוכם 1793 בגדה) בין 2009 ל-2015 נהרגו 784 פלסטינים (מתוכם 238 בגדה).⁴ מאז סיום האינתיפאדה השנייה היו מספר אירועי הסלמה בעיקר בעזה (עופרת יצוקה 2008/9, עמוד ענן 2011, זוקק איתן 2014) במהלכם לא הופסק התיאום הביטחוני בין צה"ל והשב"כ לבין כוחות הביטחון הפלסטינים. בכל האירועים הללו כוחות הביטחון הפלסטינים שימשו כגורם מרגיע והתמודדו עם הפרות סדר נרחבות בגדה. כוחות הביטחון הפלסטינים שמרו על התיאום הביטחוני גם באירועי הסלמה שמקורם בגדה, כמו חטיפת שלושת הנערים ומבצע "שובו אחים" ב-2014 ואירועי אינתיפאדת הסכינים ב-2016, וזאת תוך התמודדות עם דעת קהל פלסטינית שמתנגדת לתיאום הביטחוני ורואה בו סמל להשפלה של הכבוד הלאומי הפלסטיני.

מנגנוני התיאום הביטחוני

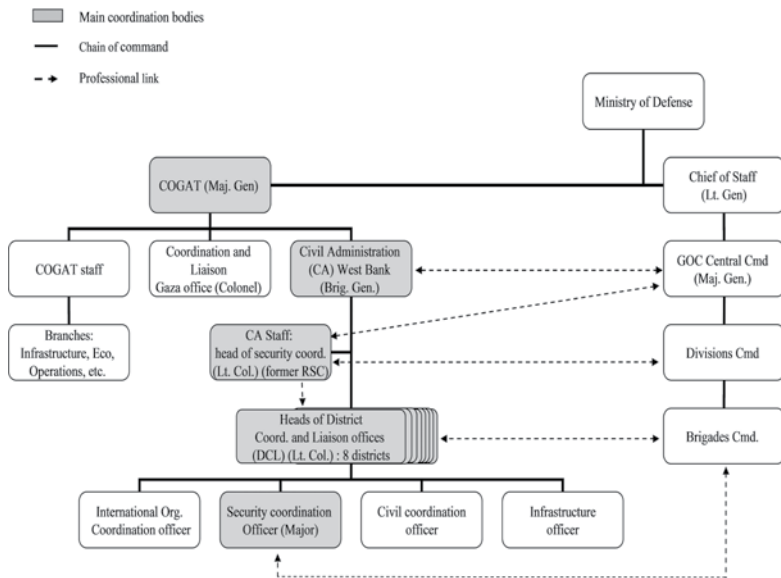
התיאום הצבאי - ב-4 במאי 1994 נחתם הסכם קהיר ובנספח הביטחוני להסכם פורט נוהל הקמתו והפעלתו של מנגנון התיאום הביטחוני הישראלי-פלסטיני. בכפוף להסכם הוקמו מטה המנגנון - ועדה ביטחונית משותפת (Joint Security Committee (JSC), ועדה ביטחונית אזרית (ברצועת עזה) - Regional Security Committee (RSC) ושלושה משרדי תיאום מחוזיים - District Coordination Office (DCO) - שניים ברצועת עזה והשלישי ביריחו. ב-28 בספטמבר 1995 נחתם בווינגטון הסכם "אוסלו ב" שבמסגרתו הוקמו עוד שבעה משרדי תיאום מחוזיים במחוזות הגדה המערבית. המנגנון שהוקם פעל בצורה סבירה עד למבצע חומת מגן במרץ 2003 תוך שהוא משמש כבלם זעזועים המשמר תקשורת סדירה בין הגופים הביטחוניים. עם סיום המבצע צה"ל החליט על הפסקת התיאום הביטחוני ופירוק מנגנון התיאום בעוד שהפלסטינים משמרים את המנגנון המקביל בעיקר בשל הצורך להמשיך לשלם משכורות לאנשיהם. חידוש התיאום הביטחוני החל רק בסוף האינתיפאדה השנייה, האחריות עברה למתאם הפעולות בשטחים שמפעיל בכל מנהלת תיאום וקישור (מת"ק) בגזרות השונות ביהודה ושומרון, תא תיאום ביטחוני בפיקוד קצין בדרגת רס"ן שפועל מול מנגנון התיאום הפלסטיני ומול מפקד כוח הביטחון הלאומי (בטח"ל) האחראי על הגזרה.

על פי ההסכמים הכוחות הפלסטינים נושאים באחריות הביטחונית בשטחי A (20% משטח הגדה, בעיקר שטחי הערים הפלסטיניות והמרחב הקרוב אליהן) ולכן רשאים לפעול באופן חופשי ולצה"ל אין יכולת לפעול בשטחים אלו. בשטחי B (20% משטח הגדה) הם צריכים בתיאום ביטחוני מקדים פרט למספר ישובים שבהם הוקמו תחנות משטרה פלסטינית שבהם הם רשאים לפעול באופן חופשי. כל תנועה (במדים ובנשיאת נשק) של הכוחות הפלסטינים בשטחי C (60% משטח הגדה) דורשת תיאום מקדים עם צה"ל.

⁴ הנתונים מ"בצלם" <http://www.btselem.org/hebrew/statistics/fatalities/before-cast-lead/by-date-of-event>

החל ממבצע "חומת מגן" במרץ 2002 צה"ל אינו מקיים את הסכם הביניים וכנס לשטחי A לצורך פעולות סיכול טרור. במקרים אלו, שרובם מתרחשים בשעות הלילה, הכוחות הפלסטינים מיוזעים בזמן אמת, ועל פי הסיכום בין הצדדים נכנסים לתחנות המשטרה על מנת למנוע חיכוך ופגיעה הדדית בין כוחות צה"ל לבין הכוחות הפלסטיניים. כל כניסה כזו (Incursion) נתפסת אצל הצד הפלסטיני כאירוע משפיל שפוגע בלגיטימציה של כוחות הביטחון הפלסטיני בעיני הציבור הפלסטיני.

מבנה מנגנון התיאום הביטחוני

תיאום בין גופי המודיעין - נדבר חשוב בתיאום הביטחוני שאינו נמצא בכותרות הוא התיאום המודיעיני בין גופי המודיעין בשני הצדדים. בצד הישראלי השב"כ הוא הגורם המרכזי שאחראי על איסוף המודיעין ופועל מול מקביליו בצד הפלסטיני: מנגנון הביטחון המסכל (במ"ס) ומנגנון המודיעין הכללי (מודכ"ל). התיאום המודיעיני הוא מורכב בשל העובדה שהשב"כ פועל גם באמצעות מודיעין אנושי (Human Intelligence) שמשמעותו פלסטינים שמעבירים מידע למפעיליהם הישראליים. כל עוד המודיעין שנאסף משרת את האינטרסים של שני הצדדים מתקיימת רמה מסוימת של תיאום והחלפת מידע. אולם יש מרחב גדול של נושאים ועניינים שהאינטרסים של המנגנונים אינם דומים. השב"כ נזהר מאוד מלהעביר מידע מודיעיני למנגנוני הרשות במקרים מסוימים בשל חשש שבכך יחשפו מקורותיו ובמקרים אחרים מתוך חשש שהרשות תתקשה לפעול כנגד אותם גורמים. עם זאת יש מקרים בהם הועבר מידע מודיעיני והפלסטינים פעלו לסיכול פעולות טרור.

המעורבות הבינ"ל באימון הכוחות הפלסטינים

שני גופים בינ"ל פועלים למעלה מעשור לאימון ושדרוג היכולות של מנגנוני הביטחון הפלסטינים. ב-2005 מונה גנרל קית' דייטון למתאם הביטחוני של ארה"ב ברשות הפלסטינית (USSC) והחל לאמן את כוחות הביטחון הלאומי הפלסטינים על ידי צוות שמורכב ברובו מקצינים אמריקאים, בריטים קנדים ואף תורכים. בעשור האחרון הוכשרו 14 גדודי ביטחון לאומי במרכז אימון שבירדן (JPTC) Jordan International Police Training Center להתמודדות עם משימות של איכפת סדר וטיפול במהומות.

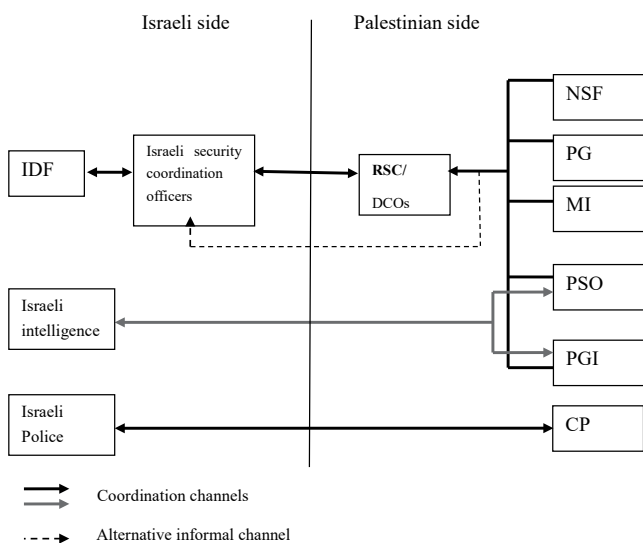
לאזרחיו את הצרכים הבסיסיים ביותר - ביטחון אישי, מנהל תקין, שירותים ממשלתיים וכד'. מושל פלסטיני שצריך לשלוח גורמי אכיפה ופיקוח נמנע לעשות זאת ללא ליווי משטרת חמוש, ובכך נפגעת רמת השירות שמקבל האזרח מהשלטון המרכזי.⁶

מקצועיות נמוכה - למרות השדרוג ביכולות של כוחות הביטחון הפלסטיניים, הארגונים השונים סובלים מרמת אימון ומוטיבציה נמוכים. המשכורות של אנשי הביטחון אינן גבוהות, אך הן מספיקות כדי למשוך צעירים שמבקשים ביטחון תעסוקתי. היחידות סובלות מאבטלה גלויה בשל ריבוי הכוחות השונים ומיעוט המשימות, דבר שמשפיע על תרבות אירגונית לקויה. שיטת הקידום המבוססת על פרקי זמן קבועים יוצרת מצב של ריבוי מפקדים שקודמו לתפקידים בכירים ללא משימה ברורה ובמקביל התמעטות במספר החיילים הפשוטים.

בעיות ארגוניות - המשכורות הנמוכות כמו גם חוסר הסדירות בתשלום גרמו לתופעה לפיה שוטרים ואנשי כוחות ביטחון אחרים עובדים שלושה-ארבעה ימים בשבוע על מנת לחסוך את עלות הנסיעה אל העבודה וממנה. מצבת כוח אדם גבוהה הרבה מהנדרש בשל העובדה שבעבר נופחו המנגנונים על מנת לקלוט עובדים המקורבים לתנועת הפתח שיבטיחו את יציבות השלטון. בנוסף, קיימת בעיה של חלוקת סמכויות שמשמעותה מאבקי כוח בין המנגנונים השונים שפוגעת ביעילות ובמקצועיות של כוחות אכיפת הסדר.

בעיות התהליך השלם של אכיפת חוק וסדר - המעגל השלם של אכיפת חוק וסדר כולל מרכיב חשוב של מערך התביעה ומערכת המשפט, שני תחומים אלו לוקים בחסר ואינם מאפשרים מהלך תקין של אכיפת חוק. הבעיות המרכזיות - איסוף מקצועי של ראיות, מערך תביעה חלש, מערכת משפט שמתקשה לעמוד בלחצים של גורמים חמולתיים ושלטוניים.

בעיות בתיאום הביטחוני - התיאום הביטחוני אמור להתבצע דרך מנגנון התיאום הביטחוני הפלסטיני וממנו לקציני התיאום הביטחוני הישראליים במת"ק הרלוונטי, אולם פעמים רבות נעקף מנגנון התיאום הפלסטיני, וכך נוצר פער שמקשה על התיאום ראה תרשים

המנגנון מסייע גם היום ברכש של ציוד והמשך האימון והמיסוד של הכוח. במקביל, ב-2006 הוקם מנגנון להכשרה ואימון של כוחות המשטרה האזרחית ברשות הפלסטינית על ידי האיחוד האירופי, מנגנון התיאום של האיחוד האירופי לסיוע משטרת European Union Co-ordinating Office for Palestinian Police Support – EUPOL COPPS. הפעילות של שני הגורמים הללו מסייעת לרשות הפלסטינית בכך שהיא מטמיעה בכוחות הביטחון גישה מקצועית שמשפרת את יכולתם של אותם כוחות לבצע את תפקידם ולזכות באמון הציבור הפלסטיני. בנוסף, מתחזקת רמת האמון של הצד הישראלי ביכולת של כוחות הביטחון הפלסטינים.

האתגרים של התיאום הביטחוני

האנומליה הבסיסית - התיאום הביטחוני מתקיים במצב אנומלי שבו ישראל ממשיכה לשלוט בהיבטים רבים של החיים של האוכלוסייה הפלסטינית ולפעול לאבטחת שגרת חייהם של המתנחלים החיים בגדה המערבית. עובדה זו מציבה בפני שני הצדדים מציאות שאיננה מאפשרת שיתוף פעולה מתוך תנאים שווים ויוצרת בקרב הצד הפלסטיני תסכול מתמשך שמתגבר בהעדר מו"מ מדיני והבטחת אופק של פתרון לטווח ארוך. יש הטוענים שישראל במסגרת הסכם הביניים ניסתה לממש את האינטרס הביטחוני שלה, שלפיו כוחות הביטחון הפלסטיניים יפעלו כנגד גורמי הטרור בקרב הקבוצות המתנגדות לישראל - חמאס, ג'יהאד איסלאמי החזית העממית או כל גורם טרור אחר. הציבור הפלסטיני מתנגד לתפיסה שכוחות הביטחון הפלסטיניים צריכים לשרת אינטרסים ישראליים, והניסיון של הרש"פ להציג את השת"פ כאינטרס לאומי פלסטיני נתקל בהתנגדות של ציבור פלסטיני רחב.⁵

העדר לגיטימציה פנימית - מנגנון הביטחון של הרשות נתפסים על ידי הציבור הפלסטיני כמי שמשרת את האינטרסים של הצד הישראלי. מעצרים של אנשי חמאס שביצעו או תכננו לבצע פיגועים בישראל כמו גם החדירות של כוחות צה"ל לשטחי A הינם תופעות שהציבור הפלסטיני רואה בהם שיתוף פעולה עם "הכיבוש הישראלי". מידת הלגיטימציה תלויה גם בלגיטימציה של הרשות עצמה, וככל שזו מתמעטת כך גם הלגיטימציה של מנגנון הביטחון יורדת.

שירות לא נגיש - בשל ההסכמים ובשל המצב הקיים שרותי משטרה ואכיפת סדר אינם זמינים ל-760 אלף פלסטינים שהם כ-1/3 מהאוכלוסייה הפלסטינית בגדה. אוכלוסייה זו שרובה חי בכפרים בשטחי B (כ-700 אלף) ומיעוטה בכפרים בשטחי C (כ-60 אלף). לא יכולה לקבל שירותי משטרה מידיים בשל הצורך בתיאום ביטחוני שיאפשר גישה לשוטרים הפלסטיניים. התיאום הביטחוני יכול להתעכב למספר שעות, מה שלעתים קרובות הופך את התערבותם של השוטרים הפלסטינים ללא רלוונטית.

בנוסף, כפרים רבים שבהם לא מגיעה משטרה באופן סדיר (לעיתים מעל לשנה), הופכים לכפרי מקלט לעבריינים שיועדים שיד החוק לא תגיע אליהם ובורחים אליהם לאחר ביצוע עבירות בשטחים שבשליטת הרשות. מצב זה של העדר אכיפת חוק וסדר באופן סדיר מחייב את האוכלוסייה לאגור נשק להגנה עצמית, מה שמעצים את התסכול והפגיעה בלגיטימציה של כוחות הביטחון ושל הרשות כולה.

אי היכולת לאכוף חוק וסדר בעשרות כפרים בשטחי B פוגע בלגיטימציה של הרשות הפלסטינית כשלטון מרכזי שאמור לספק

5 Roland Friedrich, Security Sector Reform in the Occupied Palestinian Territories, Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs (PASSIA), Jerusalem, November 2004, p. 23

6 מתוך שיחה עם מושל פלסטיני של מחוז גדול בגדה

בהתבסס על הקריטריון להרחבת שטח הפיילוט לאזורים נוספים, להלן ההצעה לסדר על פיו תבצע הרחבת השטח **בצפון הגדה המערבית**: (ראה מפות בעמוד 11)

אזור	קמ"ר	אוכלוסייה פלסטינית
1. אזור ג'נין	812 קמ"ר	389,000 פלסטינים
2. אזור טול כארם	31 קמ"ר	81,000 פלסטינים
3. אזור טובאס	171.7 קמ"ר	6,473 פלסטינים
4. אזור שכם	57.8 קמ"ר	170,123 פלסטינים
5. אזור קלקיליה	126 קמ"ר	83,211 פלסטינים
סה"כ	1,197 קמ"ר	729,719 פלסטינים

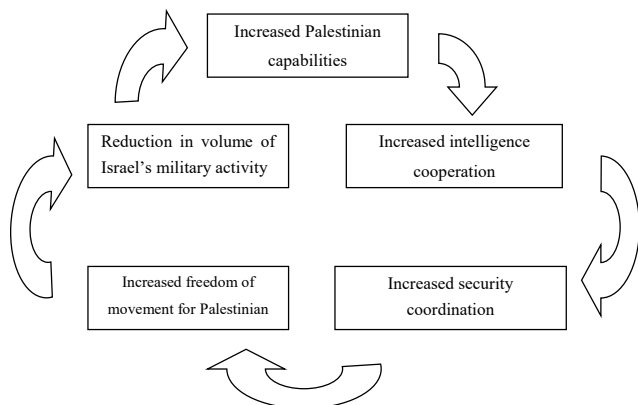
להלן ההצעה לסדר על פיו תבצע הרחבת שטח הפיילוט **בדרום הגדה המערבית**:

אזור	קמ"ר	אוכלוסייה פלסטינית
1. חברון - H1	21 קמ"ר	160,470 פלסטינים
2. יאטה - סמוע	60 קמ"ר	88,552 פלסטינים
3. דורא - דהרייה	241 קמ"ר	118,310 פלסטינים
4. חלחול תרקומייה	121 קמ"ר	90,191 פלסטינים
5. בני נעים - סעיר	300 קמ"ר	68,693 פלסטינים
סה"כ	743 קמ"ר	526,126 פלסטינים

שילוב יישום התכנית הביטחונית

השילובים השונים ביישום תכנית הפיילוט יתבססו בעיקר על **היכולת הפלסטינית** לבצע את המשימות להן יידרשו עפ"י התכנית הביטחונית וכן על **יכולתם לשלוט באזור**. ה-USSC יעריך את ביצועי כוח הביטחון הלאומי הפלסטיני (NSF), המשטרה הפלסטינית והמודיעין הפלסטיני ויקבע האם הם עמדו במטרות שהוגדרו בתכנית הביטחונית. הערכה זו תסייע בקבלת ההחלטה להרחיב את שטח הפיילוט לאזורים נוספים. בהסתמך על הערכת ה-USSC, צה"ל יוכל להחליט להפחית בהדרגה את פעילותו באזור הפיילוט. בתהליך ההדרגתי המתואר יילקחו בחשבון **מידת הנראות של כוחות צה"ל ודרגת הדחיפות שתחייב פעולה צבאית**.

בהתאם לתהליך יישום התכנית המוצע, ככל שיכולתה הביטחונית של הרשות הפלסטינית תתעצם, כך תהא פעילות צה"ל מבוססת פחות על פעילות חד-צדדית ויותר על תיאום ושיתוף פעולה, דבר שיתרום לחיזוק היכולת הפלסטינית. במקביל לתהליך זה, יורחב חופש התנועה של כוחות הבטח"ל (NSF) ושל המשטרה הפלסטינית. התרשים הבא מתאר את האינטראקציה בין פיתוח היכולת הפלסטינית לבין הפעילות הביטחונית של ישראל.

גורמים מאפשרים להתקדמות לעבר פתרון שתי המדינות

במצב הביניים שבו לא מתקיים מו"מ בין הצדדים, ההתנחלויות נותרות במקומן, וצה"ל ערוך בגדה וממשיך במשימותיו, ישנה 'תקרת זכוכית' נמוכה, שלא מאפשרת שינויים דרמטיים שיקדמו אותנו לפתרון שתי המדינות. המשימות הביטחוניות העיקריות של צה"ל: מניעת טרור כנגד האוכלוסייה הישראלית ושמירה על שגרת החיים של המתנחלים, יוסיפו להשפיע על מידת יכולתו להעביר חלק מסמכויות הביטחוניות לכוחות הפלסטינים. הרכב הקואליציה העכשווי שכולל מפלגות כמו "הבית היהודי" ו"ישראל ביתנו" אינו אוהד במיוחד רעיונות של הרחבת סמכויות של הכוחות הפלסטינים. כפי שנוכחנו לאחרונה, כשצה"ל ניסה ליישם מדיניות חדשה של העברת סמכויות לכוחות הביטחון הפלסטינים בשטחי A ברמאללה וביריחו, שרי "הבית היהודי" הביעו התנגדות נחרצת שמנעה את ההתפתחות⁷. יחד עם זאת, גם במגבלות הללו יש לישראל יכולת לאפשר לכוחות הביטחון הפלסטינים, בצורה מבוקרת, לבנות את יכולותיהם, לחזק את הלגיטימציה הפנימית שלהם ולשרת את הציבור הפלסטיני. להלן מוצע מודל להרחבת הסמכויות הביטחוניות של כוחות הביטחון הפלסטיניים.

הרחבת הסמכויות של כוחות הביטחון הפלסטינים:

ביצוע מרבית מרכיבי הפרויקט כרוך בהחלטה שתתקבל בהסכמתן של ישראל והרשות הפלסטינית וביישומם תוך תיאום בין ישראל והרשות, בסיוע ארה"ב וגורמים בינלאומיים רלוונטיים נוספים.

הנחות היסוד לתוכנית

התוכנית תלויה בכניסת הצדדים לתהליך מדיני, בהעדרו יהיה קשה לצדדים לשווק מהלכים של העברת אחריות לכוחות הביטחון הפלסטינים. התוכנית מניחה שבזמן התהליך אין פינוי של התנחלויות וצה"ל נותר האחראי על ביטחון המתנחלים, ולכן כל ההתנחלויות וכלל הצירים שבשימוש המתנחלים יהיו באחריות ביטחונית של צה"ל. התוכנית מניחה גם חיזוק של ההכשרה והגברת היכולות הפלסטיניות על ידי הגורמים הבינ"ל המאמינים: USSC ו-EUPOL COPPS. צה"ל ישמר לעצמו את הזכות להיכנס במקרים של פצצה מתקתקת לכל שטח שהועבר לאחריות הפלסטינית, וזאת, רק לאחר שהרשות הפלסטינית נכשלה בטיפול בבעיה ולא ביצעה את שנדרש. הדרג המאשר כניסות לשטחים הפלסטינים יהיה ברמת שר הביטחון ורוה"מ.

תכנית הפיילוט המוצעת כוללת העברת סמכויות ביטחונית לרשות הפלסטינית באזור הפיילוט, שיורכב בעיקרו משטחי A ו-B, אך גם משטחי C בהם לא ימצאו בסיסי צה"ל, מתנחלים ישראלים או כבישים המשמשים אותם באופן יומיומי.

הרחבה הדרגתית של שטח הפיילוט לאזורים נוספים

בהתאם לתהליך המתואר, הסמכויות הביטחונית יועברו לרשות הפלסטינית באזורים השונים המרכיבים את שטח הפיילוט, אזור אחר אזור, במקביל להפחתת הפעילות הצבאית של צה"ל באזור הרלוונטי. ההסדר על פיו תבצע הרחבת שטח הפיילוט לאזורים נוספים יתבסס על החשיבות והרגישות המדינית של האזור לשני הצדדים. ההחלטה להרחיב את שטח הפיילוט לאזורים נוספים תתקבל בקונצנזוס בין הצדדים ובכפוף למדדי הצלחה מוסכמים.

7 ראה <http://www.inn.co.il/News/News.aspx/318147>

ב. תכנית אופרטיבית שבה יפורטו ההיבטים האופרטיביים של תפקידי כוח הביטחון הלאומי הפלסטיני (NSF), המשטרה הפלסטינית וסוכנות המודיעין הפלסטינית (התכנית תותווה ע"י הרשות הפלסטינית בסיוע ה-USSC וה-EUPOL COPPS).

ג. חלוקת תחומי האחריות בין NSF, כוח הביטחון המסכל, מנגנון המודיעין הכללי והמשטרה הפלסטינית.

ד. תכנית אימונים ופיתוח יכולות נוספות.

ה. משימות הפלסטינים ושלבי ביצוע.

ו. הצעדים הנדרשים מישראל.

ז. תחומי האחריות של USSC ו-EUPOL COPPS.

ח. שלבי יישום התכנית הביטחונית (כמתואר בטבלה בעמוד 9).

ט. לוח זמנים.

הטבלה הבאה משלבת את מרכיבי התכנית הביטחונית. לתוכנית יש שלושה שלבים כשכל שלב צפוי להימשך פרק זמן של כשלושה חודשים. משך הזמן המוצע ליישום התכנית כולה הוא בין שישה חודשים לשנה בהתאם להתמשכות המו"מ.

תהליך יישום התכנית המוצע, אם כן, מאגד בתוכו הן את משימות הפלסטינים והן את התחייבויות ישראל הכלולות בתכנית הביטחונית באמצעות יצירת זיקה בין יישום המשימות הפלסטיניות לצמצום הפעילות הצבאית באזור הפיילוט.

להלן תחומי האחריות של ישראל והרשות הפלסטינית שייכללו בתכנית הביטחונית:

משימות פלסטיניות	התחייבויות ישראל
השלטת החוק והסדר ושימורם	הפסקת הפעילות הצבאית
בניית כוחות הביטחון הפלסטינים	תיאום ביטחוני
פעילות נגד פעילי טרור	העברת מודיעין נחוץ
שיפור המודיעין הפלסטיני	מתן חופש תנועה לכוחות הפלסטינים
מנגנון תיאום ביטחוני - חיזוק התיאום והשת"פ	

התכנית הביטחונית תתבסס על הנושאים הבאים:

א. תיאום גיאוגרפי מפורט של אזורי הפיילוט האפשריים וקריטריונים להרחבת שטח הפיילוט לאזורים נוספים.

שלב	משימות פלסטיניות	תחומי האחריות של ישראל	חופש תנועה של הפלסטינים	שיתוף מודיעיני	תיאום ביטחוני
שלב 1	חוק וסדר בערים פלסטיניות וסביבתן (שטחי A ו-B). רף נמוך של פעילות נגד פעילי טרור בערים פלסטיניות. שימוש בנשק מותר בשטחי A. בשטחי B השימוש מוגבל למטרות הבאות: אכיפת החוק הגנה עצמית	המשך פעילות צה"ל באזור הפיילוט כשהדבר הכרחי. מוגבל לפעילות בלילה ובעצמות נמוכה בערים הפלסטיניות (בתיאום עם משרד התיאום הביטחוני הגזרתי הפלסטיני). אישור הפעילות יבוצע בדרג פיקוד מרכז.	חופש תנועה מוחלט בתחומי שטח A. תנועה מתואמת עם רשויות ישראל מחוץ לשטח A. הסרת מחסומים באזור הפיילוט. מעבר כוחות פלסטינים מיריחו ורמאללה לאזור הפיילוט בנוהל תיאום מקוצר עם רשויות ישראל.	מוגבל לאזור בו הפלסטינים יבצעו פעילות נגד פעילי טרור	מוגבל לאזור בו הפלסטינים יבצעו פעילות נגד פעילי טרור
שלב 2	השלטת חוק וסדר ופעילות מוגברת נגד פעילי טרור באזור הפיילוט. שימוש בנשק מותר באזור הפיילוט הן בפעילות לשמירת החוק והסדר והן בפעילות נגד פעילי טרור. שדרוג הנשק והציוד של הכוחות הפלסטינים כגון שכפ"צים וכדומה.	הפסקת הפעילות הצבאית באזורי הפיילוט, פרט למקרים בהם פעילות כזו חיונית לסיכול איום בטחוני מידי ("פצצה מתקתקת"). משך הפעילות ועצימותה יהיו נמוכים ככל הניתן ויהוו מטריד מינימאלי עבור האוכלוסייה הפלסטינית. אישור הפעילות יבוצע בדרג שר הביטחון. שיקום משרד התיאום הביטחוני הגזרתי והמשרדים המשותפים.	חופש תנועה מוחלט באזור הפיילוט. אין צורך בתיאום.	הרחבתו לכלל פעולות הטרור שיתגלו באזור הפיילוט	הרחבתו לכלל הסוגיות הביטחוניות באזור הפיילוט
שלב 3	אחריות ביטחונית ואזרחית כוללת של הרשות הפלסטינית באזור הפיילוט.	היעדר פעילות צבאית, פרט למקרים של "פצצה מתקתקת".	חופש תנועה של הכוחות הפלסטינים בנתיבים מוסכמים בין אזור הפיילוט ומרכזי ביטחון ספציפיים.	העברת מידע מדויק לפעילות מידית נגד טרור	הרחבתו לפעילות הנדרשת באופן מידי ולמרדף חם

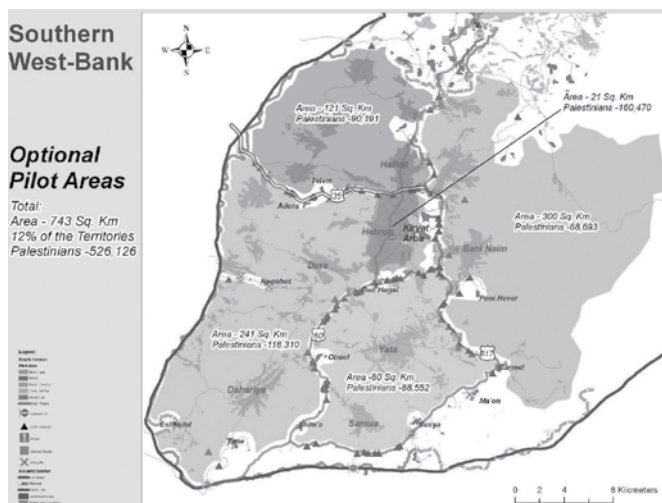
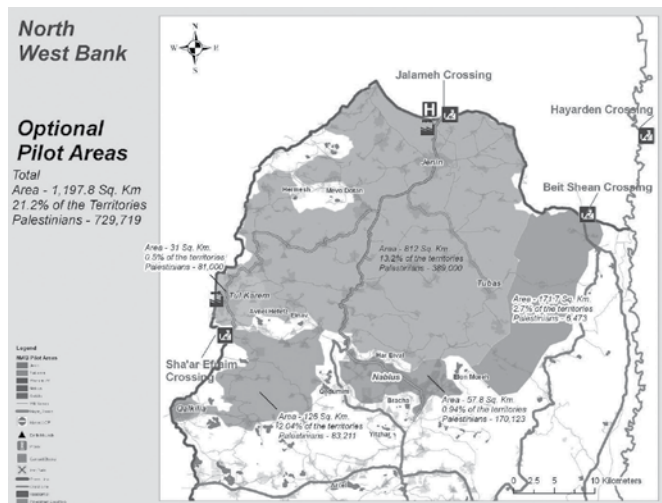
בניית אמון בין הצדדים

הביטחון האישי ותשפר את רמת השירותים שהממשל מעניק לאזרחיו. במקביל, שיפור בפעילות של מנגנוני הביטחון כנגד פעילי החמאס באופן שמשרת את ההנהגה הפלסטינית כמו גם את ישראל, יכול לחזק את האמון בין הצדדים למנוע הסלמה ולהבטיח שקט, שהינם תנאים מקדימים לכל מהלך של מו"מ.

תיאום ביטחוני מול עזה

מאז השתלטות החמאס על עזה ב-2007 לא מתקיים כל קשר בין כוחות הביטחון הפלסטיניים בעזה שנמצאים בשליטה מוחלטת של החמאס לבין ישראל. כוחות אלו מקבלים את משכורתיהם מהרשות הפלסטינית, אולם לא סרים למרותה ובפועל מתקיימים שני גופים ביטחוניים מקבילים. בעשור האחרון הועלו רעיונות רבים בקרב הקהילה הבינ"ל שניסו להציע דרכים לכניסה מוסכמת של כוחות ביטחון של הרשות הפלסטינית לעזה. מרבית הרעיונות הללו גרסו שניתן להכניס כוחות ביטחון של הרשות לשמירה על המעברים ועל מרחב התפר בין עזה למצרים (ציר פילדלפי). אולם עד כה לא הצליחו החמאס והרשות להגיע להסכמות ביניהם. ההנחה שהאחיזה במעטפת של עזה תסייע בידי הרשות להשתלט באופן הדרגתי על עזה מחדש, איננה מציאותית. החמאס לא יתנדב להתפרק מכוחו הצבאי, ולכן נראה כי עזה לא תוכל להיות חלק מהסדרי ביניים שמקדמים הרחבת סמכויות. יחד עם זאת, לצה"ל יש אינטרס להגיע למאזן של הרתעה והבנות לא כתובות עם החמאס שייקבעו מציאות ביטחונית רצויה לישראל.

המרכיב הביטחוני הינו המרכיב המוביל בשיקול שיפעילו מקבלי ההחלטות בישראל בעת קבלת החלטה לוויתור על שטחים תמורת הסכם שלום. על מנת להגיע להסדר קבע יש צורך בשיקום האמון בין גופי הביטחון משני הצדדים. במאמרו "מעופרת יצוקה לדרך אחרת" מסביר אל"מ (בדרגתו בעת כתיבת המאמר) גל הירש ששימש כקצין האג"מ של פיקוד מרכז, את השינוי שחל בתפיסה שהוביל רוה"מ שרון, שראתה ברשות הפלסטינית יריב ומערכת שלטונית הנושאת באחריות ישירה למעשי הטרור והאלימות שיוצאים משטחה. צה"ל הפעיל לחץ בשלב הזה על הרשות הפלסטינית ועל גופי הביטחון שלה כדי לאלצם להילחם בטרור, וזאת, תוך הימנעות משלילת הריבונות הפלסטינית ופגיעה במנגנונים האזרחיים שלה.⁸ לאחר האינתיפאדה השנייה חל שינוי הדרגתי ביחס גורמי הביטחון הישראליים כלפי כוחות הביטחון של הרשות. באופן הדרגתי החלו להירקם מחדש יחסי עבודה בין הצדדים, בד בבד עם תהליך של הכנסת חלק מהמיליציות הלוחמות לתוך המנגנונים (הסכם המבוקשים). התיאום הביטחוני עמד במבחנים משמעותיים, וגורמי הביטחון הישראליים הצהירו לא אחת שהתיאום הוא אבן יסוד ביציבות בגדה. אולם השינוי המדובר לא חילחל לתודעה של הפוליטיקאים ואף לא בקרב הציבור הרחב, שממשיך לראות בגורמי הביטחון הפלסטיני גורם עוין שלא ניתן לסמוך עליו בהווה ואף לא בעת הסדר. במסגרת המו"מ על הסדרי הביטחון בתהליך אנאפוליס, התבהר כי הנושאים והנותנים מטעם ישראל באו מתוך גישה של חוסר אמון בצד הפלסטיני כגורם שיוכל לשמור על המעטפת הביטחונית וישמור על הפרוז של המדינה הפלסטינית. בצד הפלסטיני, לעומת זאת, ראו בכך ניסיון לכפייה של נוכחות ישראלית בשטח המדינה הפלסטינית והמשך הכיבוש בדרכים אחרות.⁹ על מנת להגיע להסדר צריך לשכנע את מקבלי ההחלטות ואת הציבור הישראלי שהעברת האחריות הביטחונית לידי מנגנוני הרשות לא תפגע בביטחון של ישראל ושהכוח שיינתן בידיהם לא יופנה נגד ישראל גם במקרה של חילופי שלטון במדינה הפלסטינית. לבנת היסוד בתהליך בניית האמון הנדרשת בצד הישראלי היא חיזוק האמון של הפלסטינים יש יכולת ומוטיבציה לשמור על ההסכם שייחתם. ולכן מוצע לבנות תהליך של חיזוק הקשרים הביטחוניים בין מנגנוני הרשות לבין צה"ל וגורמי המודיעין, וזאת למרות הרתיעה בקרב הציבור הפלסטיני כמו גם הישראלי ממהלכים מסוג זה ולמרות המגבלות שמכתיב המשך המצב הקיים, בו המשימה העיקרית של צה"ל היא להגן על האוכלוסייה הישראלית בגדה. יש לבחון כיצד למנף את התיאום הביטחוני באופן שישרת את חיזוק האמון של הציבור הישראלי והציבור הפלסטיני בנחיצות של התיאום ויבהיר כיצד הוא משרת את האינטרסים של כל צד. לדוגמה, עבור הצד הישראלי, החזרת ישראלים שעברו בטעות לשטחי A על ידי גורמי הביטחון של הרשות, או אבטחה של מתפללים יהודיים שמגיעים לתפילות בקבר יוסף בשכם. עבור הצד הפלסטיני חיזוק השת"פ הביטחוני עם ישראל במציאות של העדר תהליך מדיני היא משימה כמעט בלתי אפשרית. מנהיגותו של אבו מאזן הנשענת על נאמנות מנגנוני הביטחון דורשת ממנו למצוא את השביל הנכון שמשמר את הלגיטימציה של פעילות כוחות הביטחון מבלי להיראות כמשתפי פעולה עם ישראל. החמאס מנצל נקודת חולשה זו ומפרסם בכלי התקשורת שלו וברשתות החברתיות ביקורת קשה וארסית כנגד התיאום הביטחוני. התיאום הביטחוני והרחבת הסמכויות של המשטרה הפלסטינית לשטחי B תאפשר חיזוק

8 גל הירש מעופרת יצוקה לדרך אחרת" התפתחות המערכה בפיקוד מרכז 2000-2003, מערכות פברואר 2004 עמ' 28-29

9 עומר צעני תהליך אנאפוליס נווה מדבר או פאטה מורגאנה, עמ' 98-99, 2015

תנאים כלכליים מאפשרים לקראת בניית מדינה פלסטינית בת קיימא

ענת קאופמן וברוך שפיגל

מבוא

חזון המדינה הפלסטינית העתידית המצוטט תדיר מדבר על מדינה ריבונית, רציפה ומשגשגת. אין ספק שכל השלושה שזורים זה בזה. במאמר זה אנו מתמקדים במרכיב השלישי, זה של השגשוג, וברכיבים הבסיסיים הנחוצים כדי להבטיח מדינה משגשגת, בהנחה שיסודות בני קיימא מבחינה כלכלית הם קרש הקפיצה ההכרחי בדרך לפתרון של שלום של שתי מדינות ריבוניות ורציפות.

מטרת מאמר זה היא אפוא לזהות את התנאים הכלכליים והמוסדיים ההכרחיים כדי להבטיח - ולשכנע את הציבור בישראל - שמדינה פלסטינית עתידית לא תהיה מדינה נחשלת, על ההשלכות הפוליטיות והביטחוניות השליליות הכרוכות בשכנה שכזו.

יש לציין שמאמר זה אינו דן ביחסי הכלכלה בין ישראל לפלסטין במעמד הקבע, שכן נושא זה יידון בסופו של דבר על ידי המדינה הפלסטינית הריבונית, אלא מתמקד בהתפתחויות הכלכליות הנחוצות כדי לסייע לשני הצדדים להגיע לנקודה זו ממצב מיטבי ובטוח מבחינה כלכלית.

ולבסוף, מאמר זה טוען כי כדי להתקדם למצב מיטבי זה, יש צורך לתכנן ולבצע, על בסיס מוסכם, הסדרים כלכליים חדשים בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית.

רקע

המסגרת הכלכלית של יחסי ישראל והרשות הפלסטינית הוגדרו רשמית בשנת 1994 ב"פרוטוקול על יחסי כלכלה", הידוע בשם פרוטוקול פריז, שנחתם בין ממשלת ישראל לבין אש"ף, שייצג את העם הפלסטיני. הפרוטוקול יצר איחוד לענייני מכס בין שני הצדדים, הידוע בשם "מעטפת מכס", ומחבריו ראו בו הסכם ביניים שתוקפו לא יעלה על חמש שנים¹, עד להקמת ישות ריבונית, היא המדינה הפלסטינית. במשך עשרים השנים שחלפו מאז, ממשיך לשלוט ביחסים אלה מבנה אסימטרי פנימי, הן מבחינת הכוח הכלכלי והן מבחינת עסקות מסחר יומיומיות.

הפער בין כלכלת ישראל לבין זו של הרשות הפלסטינית ידוע היטב: התמ"ג לנפש בישראל הוא 37,208 דולר ארה"ב בעוד זה של הגדה המערבית ועזה הוא 2,966 דולר ארה"ב.² בנוסף, בעוד שישראל מתייחסת בדרך כלל אל המסחר עם הפלסטינים כאל מסחר פנימי, כמוגדר על ידי איחוד המכסים, ברשות הפלסטינית נחשב מסחר זה "סחר חוץ". ואכן, עצם המושג "סחר חוץ" בעייתי, כיוון שהוא מרמז על קיומם של גבולות מוסכמים, דבר שכמובן חסר עדיין בהקשר הישראלי-פלסטיני. וכך, למרות השימוש במונח הניטרלי "מעברים", מנקודת המבט של הסוחרים והעובדים הפלסטינים, נקודות הכניסה והיציאה בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית משמשים בפועל נקודות גבול ומכס³.

- 1 את הפרוטוקול היה צריך להחליף הסכם כלכלי למעמד של קבע, שיידון וייכנס לתוקף עם חתימת הסכם כולל על המעמד הסופי בשנת 1999.
- 2 נתוני הבנק העולמי לשנת 2014, כפי שהובאו בדוח הקוורטט לזעזועת אד-הוק - Quartet Report to the AHLC, אפריל 2016
- 3 דוח "מרכז פרס" על "חיזוק המגזר הפרטי הפלסטיני באמצעות צמצום עלויות עסקאות מסחר: מחקר מקיף ותוכנית סינגור", דצמבר 2015

על פי הניתוח של ארנון (2001), החזון שבא לידי ביטוי בפרוטוקול היה ליצור תנאים טובים לפיתוח הכלכלה הפלסטינית, מתוך תקווה שהיא תעבור תהליך של צמיחה בת קיימא. ואולם יעד זה לא הושג; סכומים גדולים של סיוע חוץ הוקצו לתוכניות חירום ולמגזר הציבורי, ישראל המשיכה ליהנות מהרבה יותר כוח ביחסים וכל התקדמות כלכלית שהושגה, נעצרה כליל עם פרוץ האינתיפאדה השנייה. באחרונה תרמה הירידה החדה במימון על ידי תורמים "... מ-32% מן התמ"ג בשנת 2008 ל-6% בשנת 2015, באופן ניכר להיחלשות הכלכלית האחרונה" (דוח הבנק העולמי ל"ועדת הקישור אד-הוק" - ALHC, אפריל 2016).

מֵעַבֵר לַצֹּרֵךְ בְּתִיקוֹן וּבְעֵדְכוֹן הַמַּסְגֵּר הַכִּלְכֵּלִית שֶׁנִּבְנְתָה מִלְכַתְחִילָה לַתְּקוּפָת בִּינָיִים, מֵעֵטְפַת הַמַּכְס שֶׁבְּפְרוֹטוֹקוֹל פְּרִיז מְבֻצְעֵת רַק בַּחֲלֻקָה (אַרְנוֹן, 2001). הַדְּבַר בִּלְט בְּמִיּוּחַד בְּרֻצוּעַת עֵזָה, כֹּאֲשֶׁר שֶׁגִּשְׁגָה "כִּלְכֵּלֵת הַמְּנַהֲרוֹת" בֵּין עֵזָה לְמִצְרַיִם. הַבְּרַחָה שֶׁל כָּל דָּבָר מִמְּכֻנּוּת, דִּלֵּק וְחִיּוֹת מִשֶּׁק עַד סִיגְרִיּוֹת וְכִלֵּי נֶשֶׁק דֶּרֶךְ הַמְּנַהֲרוֹת הֵייתָה מְקוֹר הַכִּנְסָה רוּחִי לְחַמָּאס, שֶׁגִּבְּהָ מִסִּים עַל הַמַּסְחָר דֶּרֶךְ הַמְּנַהֲרוֹת. בְּשִׂיאָה שֶׁל תַּעֲשִׂיית הַמְּנַהֲרוֹת, לִפְנֵי שֶׁהַחֲלָה מִצְרַיִם לִפְרֹק בְּשָׁנַת 2012, הָיוּ כ־1,500 נְתִיבֵי אֲסֻפָּקָה תַּת־קֶרְקַעִיִּים בֵּין עֵזָה לְבֵין מִצְרַיִם⁴.

וכך, אף שהמצב הפוליטי והביטחוני השתנו שינוי ניכר מאז שנות התשעים של המאה העשרים, לא השתנתה המסגרת הכלכלית של יחסי המסחר בין ישראל לפלסטינים. זאת ועוד, עד שהסכסוך ייפתר במלואו, וכדי לשפר את היחסים ברמה הכלכלית (ומכאן גם ברמה הפוליטית) בתקופת הביניים, יתייחסו הפרקים הבאים לתנאים הכלכליים הדרושים מבחינת התשתיות, המוסדות והמסגרת.

תנאים מאפשרים - תשתיות

כל דיון בתנאים מאפשרים לבניית מדינה חייב להתחיל ביצירת הבנה ישראלית-פלסטינית לפיתוח תשתית מודרנית ובת קיימא למדינה הפלסטינית שבדרך, תשתית הנחוצה ליצירת צמיחה כלכלית ולעידודה. המצב הנוכחי הוא ששני הצדדים הגיעו למבוי סתום, הגורם הפסד לשניהם. במסגרת ההסכמים הקיימים, נשארים הפלסטינים תלויים תלות רבה בישראל בנושאים הבסיסיים ביותר של כבישים, מים ואנרגיה. באקלים הפוליטי הנשלט על ידי העיקרון ש"שום דבר לא מוסכם עד שהכול מוסכם", נחסמת כל גישה בונה לפיתוח מבנה עצמאי, אם כי מבנה הנמצא בתלות הדדית, של תשתיות תחבורה, אנרגיה, מים ותקשורת.

במצב זה, הונח פיתוח התשתיות לפתחה של הקהילה הבינלאומית. בשנת 2012 הוקמה קרן (Palestinian Partnership for Infrastructure Development Multi-Donor Trust Fund). הקרן המנוהלת על ידי הבנק העולמי שמה לה למטרה לשפר את הכיסוי, השוויון והקיימות של התשתיות בשטחים הפלסטיניים באמצעות תמיכה פיננסית וטכנית במגזרי מים, פיתוח עירוני ואנרגיה, ועד

4 בלעדי לסוכנות רויטר, אוגוסט 2014, <http://www.reuters.com/article/2014/08/21/us-egypt-gaza-tunnels-idUSKBN0GL1LC20140821>

הסכם גז ובנייה של צנרת גז טבעי, שתחבר את עזה לרשת הגז הטבעי הישראלית. זמן קצר לאחר ישיבת ועדת הקישור AHLC בספטמבר 2015, הודיעה ממשלת ישראל על מתן אישורה העקרוני לפרויקט G4G.

ועל כן, בנוסף לצעדים שנוקטת ישראל להקמת תחנות משנה נוספות לשם עמידה בדרישות הגאות¹⁰, יש לקדם גם גיוון של מקורות אנרגיה, כולל קשרים אזוריים עם המדינות השכנות, כמו ירדן ומצרים.

בטווח הארוך יותר יש כבר מזמן צורך בפיתוח שדות גז עצמאיים. יש לתת אישור לחברת "של" (הבעלים של קבוצת BP) לפתח את שדה הגז הימי מול חופי עזה, בתיאום מלא עם הרשות הפלסטינית. הרשות תקבל לאחר מכן הכנסות מחברת החשמל הישראלית ו/או תוכל לשווק את הגז בירדן דרך תשתית הצנרת הישראלית כדי שפיתוח שדה הגז יהיה יעיל מבחינת עלותו (מסמך שיקום עזה, 2015) וגם יהווה תחרות הנחוצה כל כך לישראל בשוק הגז המונופוליסטי שלה. ואכן, פיתוח וניצול שדה הגז הימי של עזה הוא "משנה משחק" מבחינת צבר הפרויקטים הגדולים שיכולים לאפשר זאת, כגון מתקני התפלה ומפעלי טיהור שפכים. יתר על כן, זו דוגמה נדירה להצעה שבה כל הצדדים יוצאים נשכרים ('win-win'), ואין צורך - ואף אסור - להמתין להסכם הקבע כדי לממשה.

מים ושפכים

בתחום המים והשפכים במיוחד, פתרון מידי הוא אפשרות קיימת שתקדם הן הרחבה של החקלאות הפלסטינית והן יצירת מספר משמעותי של הזדמנויות תעסוקה. גם כאן המצב נתון כעת במבוי סתום, בעוד שני הצדדים, ישראל והרש"פ, מתמודדים עם בעיית המים אך ורק דרך העדשה הפוליטית, על חשבון רווחת התושבים.

הסכם הביניים הישראלי-פלסטיני בגדה המערבית וברצועת עזה, הידוע כהסכם אוסלו ב', היה הראשון שעסק מפורשות ב"זכויות מים פלסטיניות בגדה המערבית" וכוון מסגרת לניהול מקורות המים המשותפים. וכך, סעיף 40 להסכם הביניים עוסק בהקמת ועדת מים משותפת ורשות מים פלסטינית; חלוקת מים בין ישראל לפלסטין, בהתמקד על אקוויפר ההר; והתחייבויות הדדיות לטיפול ושימוש חוזר במי שפכים (ברוקס ועמיתים, 2013).

קיים קונצנזוס הולך ומתרחב (א) כי בעיית המים צריכה להיפתר עכשיו ואין להותירה כ"בת ערובה" עקב היעדר ההתקדמות בסוגיות הליבה של הסכסוך, וכן (ב) כי הודות להתקדמות הטכנולוגית המשמעותית הן בתחום ההתפלה והן בטיפול בשפכים, אפשר לפתור את בעיות המים בטווח הזמן המידי עד בינוני. השגת הבנות חדשות בעניין ניהול וחלוקת המים היא חשובה, היות שבהיעדר שימוש בר קיימא במים על ידי שני העמים, הפיתוח החברתי והכלכלי נתון בסכנה, וכך גם יציבות האזור (ברוקס ועמיתים, 2013).

הסכם ישראלי-פלסטיני מקיף בסוגיית המים צריך להתבסס על חלוקה שווה של כמויות לנפש ועל מקסום וניצול של מקורות מתחדשים. טכנולוגיית המים הישראלית היא מובילה בעולם, ובשנים האחרונות נעשתה התקדמות משמעותית עד כדי כך שלא קיים עוד מחסור במים באזור זה הצחיח מעיקרו ולמרות עונות הבצורת הרצופות, במיוחד בצפון ישראל. אף שצריך לנצל מומחיות זו לטובת פיתוח בר קיימא של מגזר מים פלסטיני **מנהל עצמאית**, כידוע הטבע אינו יודע גבולות, ומאגרי המים המשותפים

10 ארבע תחנות משנה חדשות בשלבי בנייה בצומת תפוח ובאזורי תרקומיא, רמאללה וג'נין.

שנת 2015 נתרמו למטרה זו מעל 100 מיליון דולר ארה"ב.⁵ למרות זאת, בדוח האחרון לוועידת התורמים (AHLC - ועדת הקישור אד-הוק), מסר משרד הקוורטט שלא הייתה בעצם שום התפתחות בתחום תשתיות ציבוריות בשנת 2015. מה שדרוש הוא לחייב את שני הצדדים לקבל את העיקרון של הפרדת תשתיות פיזיות כדי לקדם עצמאות מלאה וריבונות של מדינת פלסטין, תוך יצירת תיאום אזורי בין ישראל, פלסטין ושכנותיהן.

כדי לבנות בסיס יציב למדינה פלסטינית עתידית, יש להתחיל בפיתוח תשתיות עצמאיות והפרדה הדרגתית בניהול המתקנים הקיימים, תוך השקעת סיוע ומומחיות של ישראל ומדינות אחרות. סוגיות אלה אינן יכולות להמתין עד לחתימת הסכם שלום, שכן במקרים רבים הדבר מחייב הכנה לארגון מחדש, בין אם להפרדת התשתיות או לחלופין, אם וכאשר יהיה צורך בכך, לניהול ותחזוקה של תשתיות במשותף. הפרקים הבאים מתארים גורמי מפתח ספציפיים בתחום פיתוח התשתיות שילוו תוכנית כוללת ומבט אסטרטגי כולל, החל בצעדים מידיים וכלה בצעדים לטווח הבינוני והארוך.

אנרגיה

רשת החשמל הישראלית המספקת חשמל גם לגדה המערבית ולעזה, היא מערכת לאומית, דהיינו, מערכת סגורה המווסתת את כלל אספקת החשמל לישראל, לגדה המערבית ולעזה. על כן מגזר האנרגיה הפלשתיני תלוי מאד במקורות אנרגיה חיצוניים, חוץ מאחוז קטן של חשמל המיוצר במפעל החשמל של עזה, המספק חלק מצרכי החשמל שלה.⁶

בסך הכול למעלה מ-95% מן החשמל בשטחים הפלסטיניים מיובא מישראל,⁷ ובעוד שיש צורך לפתור את סוגיית החוב הכספי העצום של הרשות לחברת החשמל בישראל⁸ לטובת שני הצדדים, הרי שייצור חשמל עצמאי - בעיקר באמצעות מקורות מתחדשים כגון אנרגיה סולארית - הוא הכרחי לצמצום התלות בישראל והורדת עלות האנרגיה לצרכן. יש להדגיש כי בטווח המידי, על פי בנק ישראל, סוגיה זו היא אחת הבעיות הכלכליות החשובות ביותר בין ישראל לרשות הפלסטינית ומחייבת מציאת פתרון בעתיד הקרוב: המשך קיום החוב פוגע בפרויקטים של פיתוח ברשות, פרויקטים המחייבים תוספת חשמל.

על פי הערכות הקוורטט מאפריל 2016, פיתוח מידי של אנרגיה סולארית בגדה המערבית עשוי לחסוך עד 25% מן העלות הכוללת של חשמל מיובא מישראל עד שנת 2025. הן יזמים פרטיים והן סוכנויות בינלאומיות מקדמות כבר עכשיו פרויקטים להפקת אנרגיה סולארית, אך כדי להבטיח את ביצועם בזמן הדרוש ובהצלחה, יש לייעל את האישור של הרשויות בישראל לפרויקטים מסוג זה.⁹

ברצועת עזה, הסובלת זה זמן רב ממשבר אנרגיה חריף עם חשמל המוזרם לבתים באופן ספורדי, היוזמה "גז לעזה" בתמיכתם של גורמים בינלאומיים צוברת תאוצה. מאחר שחיבור עזה לאספקה אמינה וחסכונית של גז טבעי זוהתה כפתרון ישים ארוך טווח למשבר האנרגיה שלה, הקימו משרדי הקוורטט את כוח המשימה "G4G" באוגוסט 2015. בתיאום עם איגוד האנרגיה ומשאבי הטבע הפלסטיני (PENRA), שם לו כוח המשימה למטרה לקדם

5 <http://www.worldbank.org/en/programs/palestinian-partnership-for-infrastructure-trust-fund>

6 2011 Annual Report by the Palestinian Electricity Regulatory Council.

7 שם

8 לפי בנק ישראל החוב מגיע ל-1.7 מיליארד \$.

9 ראיון עם יזם ערבי-ישראלי, יוני 2016.

חקלאות

בשל היעדר פתרון ושיתוף פעולה בסוגיות המים, ירדה החקלאות הפלסטינים מ-25% מן התמ"ג בשנת 1994 ל-3.5% כיום, אף שהיא נותרה חשובה לצורכי תעסוקה ויצוא. החקלאות מהווה 15.3% מכלל היצוא הפלסטיני ומעסיקה חלק משמעותי מכוח העבודה הפורמאלי ובמיוחד הלא-פורמלי (13.4% ולמעלה מ-90% בהתאמה).¹³ זאת ועוד, על פי נתוני הבנק העולמי יותר מ-30% מן העבודה הפלסטינית הלא פורמאלית היא עבודת נשים, מה שמצביע על כך שהשקעה בפיתוח החקלאות תיטיב עם הנשים, שהן כיום בתת ייצוג משווע בשוק העבודה הפלסטיני. המגזר הפרטי הפלסטיני רוצה להשקיע בחקלאות ויש לו היכולות הפיננסית לכך.¹⁴

בתגובה לדרישה הציבורית הגוברת בישראל להוריד את יוקר המחיה, בעיקר בתחום המזון, גם האינטרס של ישראל הוא העדפת יבוא תוצרת חקלאית מפלסטין מאשר למשל מספרד.¹⁵ הדבר מחייב הבנה בסוגיות כשרות, בריאות הציבור, ניטור פיסטו-סניטרי, שאלות של תקנים וכן טיפול חכם בתחרות העסקית בין חקלאים ישראלים לפלסטינים, אשר לכולם אינטרס להגן על תוצרת מקומית. אם אפשר יהיה להגיע להבנה רחבה יותר בסוגיות של מים, קידום החקלאות, תיאום של גישה ותנועה ועוד, אזי עלייה במכירת תוצרת חקלאית פלסטינית, הן מן הגדה המערבית והן מעזה, תשרת את האינטרסים של שני הצדדים.

תיירות

המגוון הגדול של אתרים דתיים והיסטוריים בכל הגדה המערבית מושך כבר היום יותר ממיליון תיירים מרחבי העולם, לעומת כמעט 3 מיליון תיירים בשנה בישראל. תפוסת חדרי התיירות הממוצעת בגדה היא 26% לעומת ממוצע של 66% בישראל (קרן פורטלנד, 2013). אמנם גם ישראל לא מצליחה לממש את הפוטנציאל התיירותי שלה בשל מצבה הביטחוני הבלתי יציב כאשר כל סבב של אלימות משפיע מיידית על מגזר התיירות, אך הפוטנציאל התיירותי הפלסטיני נמצא בתת-ניצול משמעותי. השדרוג והפיתוח של תשתית התיירות הפלסטינית והעלאת רמת השירות נמשכים כל הזמן ונמצאים על סדר היום של תורמים בינלאומיים. על פי הניתוח של קרן פורטלנד (2013), קיים פוטנציאל משמעותי בלתי מנוצל של עד 5.5 מיליון תיירים מדי שנה, ומימוש עשוי לשמש מנוע מרכזי לכלכלה הפלסטינית ולשוק התעסוקה.

בצפון לדוגמה, באזור תייסיר וטובאס, שייך חלק גדול מן האדמות לכנסייה הקאתולית, ודבר זה יכול למנף את התיירות של צליניות נוצרית.¹⁶ כדאי גם לקדם תוכניות לצפון הגדה המערבית כאתר תיירות ונופש אזורי: עם מגוון ביולוגי חשוב, עם אתרים היסטוריים נוצריים כגון כנסיית בורקין¹⁷ אפשר להרחיב את התשתית התיירותית המקומית¹⁸ הקיימת ולשדרגה כך שתמשוך מבקרים מקומיים, אזורים ובינלאומיים.

על פי לשכת הסטטיסטיקה הפלסטינית המרכזית (PCBS) ההוצאה הכוללת שהוציאו תיירים זרים ברשות הפלסטינית בשנת 2013 עולה על מיליארד דולר ארה"ב ומהווה 11% מן התמ"ג של הגדה

Council for European Palestinian Relations, "Agriculture in Palestine: 13 a post-Oslo analysis", 2012
 14 שיחה עם כלכלן פלסטיני בכיר, מרס 2016
 15 ראיון עם כלכלן ישראלי בכיר, יוני 2016
 16 שיחות עם פקיד פלסטיני בכיר לשעבר, אוגוסט 2015
 17 כנסיית בורקין, הידועה גם בשם כנסיית גיאורגוס הקדוש, ניצבת באתר הנוכחי מאז התקופה הביזנטית, כסמן של המקום שבו ריפא ישו עשרה מצורעים.
 18 הכפר התיירותי חדאד הקרוב למעבר ג'למה/גלובע מושך תיירים מקרב הערבים הישראלית

המערכות האקולוגיות המשותפות ימשיכו לחייב שיתוף פעולה אזורי ומחויבות לשימור משאבי הטבע המשותפים.

בעוד שישראל הגיעה לרמה של תחזוקה, התפלה ומיחזור מים המפחית במידה משמעותית את תלותה באקלים ובזעזועים חיצוניים אחרים, המצב ברחבי השטחים הפלסטינים מורכב הרבה יותר. בעזה, סוכנויות בינלאומיות מזהירות זה זמן רב כי תנאי המחיה, ובעיקר מי השתייה ומצב הביוב, יהפכו ל"בלתי ראויים לקיום" (un-livable) עד שנת 2020. בגדה המערבית, קיצוצים דרסטיים באספקה של חברת "מקורות" לכפרים הפלסטינים אירעו לאורך חודש יוני 2016, וגרמו לקרב האשמות בין פקידים פלסטינים לישראלים המתלוננים כי כל הפתרונות זמניים, אך כל צד חוסם את האחר בוועדת המים המשותפת. כתוצאה מכך, עבודות חינויות על תשתיות ותחזוקת מערכת מים אינן מתבצעות, "מה שהוביל לכך שכך שהצינורות הישנים מוגבלי הקיבולת אינם יכולים להוליך את כל המים הנדרשים באזור".¹¹ זוהי ההמחשה השלילית ביותר של השלכות המבוי הסתום שאליו נקלע שיתוף הפעולה בסוגיית המים.

בתחום מי השפכים נחוץ שיפור רב. פחות משליש מהאוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית משתמש במערכת ביוב המחוברת למפעלי טיפול בשפכים; יתר האוכלוסייה סומך על בורות ספיגה, שלרוב אינם מטופלים בתחזוקה ראויה (ברוקס ועמיתים, 2013). בשעה שבעזה, אף ש-70 אחוז מהתושבים מחוברים למערכות איסוף ביוב, השיעור המדווח של טיפול בשפכים הוא נמוך עד כדי 25 אחוז (רשות המים הפלסטינית, 2014). שוב, המבוי הסתום בסוגיית המים מעכב פתרונות מתוכננים. על פי סקר מ-2013 של רשות הטבע והגנים הישראלית, למעלה מ-90 אחוז מהביוב מערים פלסטיניות (ו-13 אחוז מהישובים הישראליים) זורם ללא טיפול לתוך הקו הירוק, ומזהם את אקוויפר מי התהום המשותף לשני הצדדים. רבים טוענים כי דוגמה חמורה במיוחד לזיהום זה היא עמק קדרון/אגן נהר ואדי-אל-נאר המתחיל בשכונות מערב ירושלים, זורם דרך מזרח ירושלים ועובר דרך מדבר יהודה עד ים המלח.¹² יישומה של תכנית גג לשיקום העמק, הסובל מזיהום חמור, תוכנן להתחיל על ידי חברה הולנדית, שנסוגה מהפרויקט לאחר שנחשפה ללחץ פוליטי להימנע מפעולה במזרח ירושלים, מעבר לקו הירוק המוכר על ידי הקהילה הבינלאומית. נוסף על כך, הפתרון של הסטת מי שפכים למפעלי טיהור בישראל עומד בניגוד לחוק הבינלאומי האוסר על ניצול חד-צדדי של מקורות מים משותפים. ניסיונות אחרים להזרים מי שפכים שטופלו בישראל חזרה לפלסטינים (לשימוש חקלאי) נתקלו בבעיות פוליטיות וטכניות/פיננסיות גם יחד, כאשר הסטנדרטים והעלויות הקשורות לטיפול בשפכים בישראל עדיין גבוהים מדי לחקלאים הפלסטינים ולצרכן הביתי. מציאת פתרון מקובל על שני הצדדים ליישום פרויקט שיקום עמק קדרון תיצור תקדים מועיל ביותר.

חשוב אף יותר יהיה לגרום לשני הצדדים לנהל משא ומתן ולהגיע להסכם (כאן ועכשיו) בסוגיית המים. הסכם כזה צריך לכלול הצעת זכויות מים שוות ואותן כמויות של מים לנפש לפלסטינים ולישראלים; התחייבות להגן באופן מתואם על משאבי המים המשותפים; אישור לכל אחד מהצדדים לנהל בנפרד את מקורות המים שלו; ועמידה בתקנים אירופיים לתחזוקת איכות המים הנדרשת. לסיום, על ההסכם לכלול תכנית מתואמת אשר תקבע כיצד לגשר על הפער של צריכת המים, לא על ידי הפחתת צריכת המים הישראלית אלא על ידי שדרוג אספקת מקורות המים לתושבי פלסטין.

11 "הארץ", יוני 2016: <http://www.haaretz.com/israel-news/1.726132>
 12 <http://www.haaretz.com/opinion/.premium-1.538447>

המערבית¹⁹. ואולם, מאז שנאספו נתונים אלה ניכרה הידרדרות מורגשת בביטחון בעזה, בירושלים ובגדה המערבית, ולעתים קרובות בתנאים כאלה מגזר התיירות הוא הראשון להיפגע, גם בישראל.

כבישים ותעבורה

מדינה פלסטינית רצופה ומשגשגת, החיה בשכנות טובה לצד ישראל, צריכה לספק לתושביה תנועה חופשית ויעילה לצרכי עבודה ופנאי וליצור את החיבור ההכרחי בין שתי המדינות ושכנותיהן. לשם כך חיוני הסכם או הבנה מתואמת במלואה בנושא בניית רשת כבישים ורכבות ונמלי אוויר וים פלסטיניים. כדי לקדם מסחר, תיירות וגם יחסי שכנות טובה חיוני להגיע לתיאום מלא בין תשתיות תעבורה ישראליות ופלסטיניות.

ברמה הטקטית, צריכה להתקיים אפשרות לפנות לממשלת ישראל ולבקש אישור לשדרוג כבישים בכל הגדה המערבית. ואולם כדי לאמץ שינוי אסטרטגי, על הצדדים לדבר ולתאם אינטרסים משותפים ולאפשר את עבודות הבנייה הנחוצות להבטחת תשתית תעבורה יעילה ובת קיימא למדינה הפלסטינית העתידית וקשריה עם ישראל ועם כל שכנותיה.

על ישראל להכיר באחריות הרשות הפלסטינית לנהל (תכנון, ניהול ופיקוח) את תחום התעבורה כדי לספק לתושבים את זכות הגישה והתנועה החופשית ביבשה, באוויר ובים - לבני אדם, לסחורות ולשירותים. חשוב במיוחד יהיה לספק ביטחון ובטיחות לכל משתמשי הכבישים.

בעוד שפיתוח מערכת תעבורה מחייב תוכנית אב לרשת כבישים אופקית ואנכית, יש לשקול גם "כבישים מיועדים" שיחייבו סידורי שימוש מיוחדים למשתמשי הדרך הישראליים (לדוגמה, כביש 443 שהוא הכביש הראשי המחבר בין ירושלים לגדה המערבית) ולהיפך, הסדרים מיוחדים לשימוש פלסטיני ב"כבישים ישראליים מיועדים". וכך יאפשרו רשתות הכבישים ומסילות הברזל הישראלית והפלסטינית תנועה בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית/פלסטינית וגם תנועה של צד אחד דרך הכבישים ומסילות הברזל של הצד האחר. דבר זה יושג בעיקר על ידי יצירת דרכים מוסכמות לתעבורה כאמצעי חשוב המאפשר שיתוף פעולה כלכלי, יצירת מסחר, הרחבת מתקני התיירות ויחסי שכנות טובים. בנוסף, כיון שהפלסטינים ימשיכו להיות תלויים בנמלי הים והאוויר של ישראל, אפשר להנהיג "אזורי נמל מיועדים" לשם טיפול יעיל בסחורות הפלסטיניות תוך התרת נוכחות פלסטינית עם יכולת פתרון בעיות בנמל הכניסה.

תקשורת

אף שהוא מוגדר כמגזר בעל עדיפות לפיתוח, התפתח עד כה ההי-טק הפלסטיני בתנאים טכנולוגיים מאתגרים עם כיסוי אינטרנט ומהירות שאינם מספיקים.

הסכם העקרונות על הקצאת ספקטרום ברוחב פס של 2100 מגה-הרץ נחתם בין ממשלת ישראל לבין הרשות בנובמבר 2015 אחרי שנים של משא ומתן. ההסכם מתיר לספקי הסלולר הפלסטינים לספק שירותי דור שלישי ומתיר לחברת "וטנייה" לספק שירותי דור שני בעזה (משרד הקוורטט, 2016). הצעדים הבאים צריכים להתמקד בביצוע בזמן ובמסירה של כל הנובע מהסכם דור שלישי/דור שני, עם צעדים נוספים למינוף ההסכם לטובת מגזר היי טק פלסטיני חזק.

העובדה שישראל היא אחת המובילות בעולם בהיי טק מספקת יתרון פוטנציאלי חשוב ביותר לפיתוח יכולות היי טק פלסטיניות מתואמות, תוך שיתוף פעולה עם יזמים ישראלים. אמנם נעשים

ניסיונות לשיתוף פעולה כזה, אבל הם נתקלים במכשולים שמציבה התנועה הפלסטינית למניעת נורמליזציה, שגורמת בכך לפגיעה באינטרסים פלסטיניים חיוניים. כאשר אבטלת צעירים מגיעה לכ-30 אחוז בגדה המערבית וקרוב ל-60 אחוז בעזה וכאשר כמעט אחד מכל שלושה בוגרי אוניברסיטאות פלסטיניים מובטל בגדה ובעזה (IMF, 2016), מגזר ההיי טק חשוב במיוחד ליצירת מקומות עבודה לצעירים ולמשכילים.

מעברים

המעברים בין ישראל לבין הגדה המערבית, בין הגדה המערבית לירדן ובין ישראל לבין רצועת עזה ימשיכו להיות גורם מכריע בכל הנוגע לגישה לנמלים ולעידוד המסחר. ממשלת ישראל הודיעה לאחרונה על תוכנית בת שנתיים בהשקעה של 300 מיליון ש"ח לשדרוג המעברים בגדה המערבית, וזאת בניסיון להפוך את המעברים ליעילים ובטוחים יותר. השדרוג אמור לכלול הכפלת יכולות הסריקה, בניית מסוע לאגרגטים (למשל במעבר ג'למה) וכן הרחבת אזור הטיפול במטענים על פי הצורך. זוהי התפתחות חשובה ביותר העולה בקנה אחד עם שיפורים משמעותיים ביכולת של אמצעים טכנולוגיים, כגון סורקים וחומי מכולות אלקטרוניים, שתקל על בעיות הביטחון וההברחות. נמסר לאחרונה בתקשורת העזתית שישראל מתכוונת לחדש את הפעלת מסוף המטען במעבר ארז כדי להקל על העומסים בכרם שלום, מעבר הסחורות היחיד שנותר בין ישראל לבין הרצועה. בטווח הארוך, היעד הסופי צריך להיות שמירה על כל התקנים הבינלאומיים במעברים הרשמיים, כולל תקני TIR²⁰, והובלה במכולות בתעבורה ימית, יבשתית ואווירית.

המעברים בין ישראל לבין הגדה המערבית חשובים במיוחד לתנועה לצרכי עבודה. העסקתם של עובדים פלסטינים בכלכלה הישראלית (בישראל ובהתנחלויות) התרחבה לכדי מאה אלף עובדים, כולל עובדים ללא אישורי עבודה. הכנסתם של עובדים אלה מהווה כ-13 אחוז מן התמ"ג הפלסטיני.²¹ הסוגיה של העסקת פלסטינים על ידי ישראלים מורכבת, מפני שהיא יוצרת השלכות כלכליות חיוניות ושליליות כאחת: מצד אחד, על פי הערכות הקוורטט, ללא העבודה בישראל ובהתנחלויות, היה שיעור האבטלה הרשמי בגדה המערבית מגיע לכ-35 אחוזים, דומה לשיעור האבטלה ברצועת עזה. מצד שני, עבודתם נמוכת השכר של הפלסטינים בישראל אינה מהווה תחליף לפתרון ארוך טווח ואין היא מייצרת עלייה בפריון בטריטוריה הפלסטינית, כיון שהיא מפנה את כוח העבודה הפלסטיני לעבר עבודות הדורשות הכשרה מצומצמת, ודבר זה אינו עולה בקנה אחד עם קידום צרכיהם העצמאיים לטווח הארוך (משרד הקוורטט, 2016). מורכבות נוספת היא השפעתה של תעסוקה זו על השכר, כאשר השכר היומי הממוצע של עובדים המועסקים בישראל יותר מכפול משכרם של עובדי הגדה המערבית, הדבר מסייע בהעלאת שכר העבודה ברשות כתגובה לשכר בישראל, אך זה גם מעלה את עלויות היצור הפלסטיניות ובכך פוגע בתחרותיות של²². כיום, 11.8% של הפלסטינים מהגדה המערבית מועסקים בישראל ובהתנחלויות. באשר למכסת רישיונות העבודה, ישראל העניקה 68,500 רישיונות עבודה לפלסטינים ומכסה זו הועלתה בשבעת אלפים בחודש מרס 2016 (דוח קרן המטבע הבינלאומית ל-2016, AHL).²³

כיון שחלק גדול מן הפעילות המסחרית מתרכז במעברים, הצורך להגביר את פעילות הגומלין העסקית בין ישראל לפלסטינים, תוך עידוד שווקים וצרכנים פוטנציאליים, אינו נעדר מן המחשבה המדינית

20 אמנת המכס על תעבורת סחורות בינלאומית
21 שיחה עם נציג בנק ישראל, אפריל 2016
22 שם

19 שיחה עם נציג בנק ישראל, אפריל 2016

על בניית המדינה הפלסטינית ואשר ניתן לקדמן במציאות הנוכחית. אולם יישומן של יוזמות אלה מחייב שינוי במדיניות הישראלית, בין אם "מלמעלה למטה" או ברמה המקצועית בגיבוי הממשלה.

בהתאם למצבו הכללי של הסכסוך, מצב העניינים הנוכחי בשטח C מסוכן מפני שהוא מזין את התסכולים של האוכלוסייה הפלסטינית. הוא מחזק קבוצות קיצוניות הקוראות לחזור לאלימות ומגביר את המתחים בין ההנהגה הישראלית לפלסטינית. למרבה הצער, כל עוד העיקרון לפיו "דבר לא יוסכם עד שיוסכם על הכול" מתקיים, מצב זה יימשך.

מה שדרוש הוא מאמץ משותף לדון בהבנות ובאמצעים הנחוצים אשר יאפשרו הקמת מדינה פלסטינית משגשגת בעלת רצף טריטוריאלי. זווית הראייה שדרכה יש לעשות זאת היא לא ההסכם הטריטוריאלי הסופי, אלא הצרכים הכלכליים והחברתיים הבסיסיים של התושבים. ואלה הם: קידום הקמת תשתיות פיזיות אפקטיביות, דחיית רשת כבישים ורכבות פלסטינית, נמל ים ושדה תעופה שיאפשרו תנועה וכניסה חופשית אופטימליים; פיתוח תשתיות אנרגיה, מים וביוב; קידום החקלאות, התיירות, התעשייה והמסחר, וכן בנייה של עיר חדשה או שתיים. כל היוזמות החשובות הללו יחייבו הרחבה של השליטה הפלסטינית באופן מהותי לשטח C.

מאחר שהתפתחות כזאת ללא ספק תשפיע על האינטרסים הישראלים, עליה להיות סוגיה מרכזית בהגעה להבנות והסכמות הדדיות, לפני פתרון כל סוגיות הליבה של הסכסוך.

תנאים מאפשרים – מוסדות

בנוסף לדאגות ביטחון שמעלה רעיון המדינה הפלסטינית העצמאית בקרב הישראלים, יש גם יסוד מוצק להטלת ספק ביכולתם של המוסדות הפלסטיניים לעמוד בתחומי האחריות שמציבה מדינה. יש צורך להתקדם ברמה המוסדית של הרשות הפלסטינית כדי להקל על תוכניות התשתית שדונו לעיל וכן כדי לאפשר את פיתוח הכלכלה הפלסטינית, הן בעזה והן בגדה המערבית.

במגזר הבנקאות והפיננסים: שאלת החובות הקיימים - בשני הצדדים - צריכה להיפתר כדי ליצור אמון ולהתקדם לקראת שיתוף פעולה ותיאום טובים יותר בין הבנקים הישראלים לבין מקביליהם הפלסטיניים, במיוחד בין בנק ישראל לבין PMA (הרשות המונטרית הפלסטינית). שדרוג ההסדרים הבנקאיים קשור גם לסוגיות מכס, ויש צורך בהתקדמות כדי לאפשר את בניית היכולת הפלסטינית. בשנת 2012 היו שאלת מחסני הערובה למכס הפלסטיני וטיפול במע"מ בין הנושאים על סדר היום, והם נדונו ישירות בין הצדדים כחלק מן הדיאלוג המקצועי בין משרדי האוצר (MOF-to-MOF). בראש הדיאלוג עמד דר' יובל שטייניץ, שהיה אז שר האוצר בישראל, וראש הממשלה הפלסטיני באותה תקופה, דר' סלאם פייאד. "הבנות שטייניץ פייאד" שהתקבלו שדרגו את ההסדרים להעברת סחורות בין ישראל לבין השטחים הפלסטיניים ולהליכי המס הקשורים לכך. בעוד שיישום ההבנות היה חלקי במקרה הטוב, יצרו שרי האוצר הנוכחיים, כחלון ובשארה, יחסי עבודה טובים וערוצי תקשורת ישירים המאפשרים בחינה מחדש של סוגיה זו. בהקשר זה חיוני יהיה לכלול במשא ומתן את המגזר הפרטי הפלסטיני כדי לבדוק מראש את יכולותיהם להשקיע ולקדם צמיחה כלכלית.

יש לאפשר (שוב) לאנשי המכס הפלסטיני רכישת ניסיון מעשי בהליכי מכס ובהתנהלותו כדי להבטיח את הרמה המקצועית הדרושה ליישום משטר מסים עצמאי בעתיד. המקרה של הפרויקט בהנהגה טורקית, פרויקט האזור התעשייתי החופשי (JIFZ) בג'נין, עשוי להיות הזדמנות לבחון את רשות המיסים העצמאית הפלסטינית. הפרויקט נמצא בשטח B שבו אסורה הגישה והשליטה של רשות המסים הישראלית, והוא קרוב מאד לנקודת המכס

הישראלית. בחודשים האחרונים השיק המשרד לשיתוף פעולה אזורי מרכז מפגשים אזורי במעבר שער אפרים (הנמצא מערבית לטול כרם, בסמכות משרד הביטחון), המתואר כ"מקום מפגש לאנשי עסקים ישראלים ופלסטינים - ללא צורך באישורי כניסה לישראל"²³. אף שהרעיון ומטרתו חשובים וחיוניים, הפלסטינים ככלל מסרבים לעשות שימוש בשירות זה, מאחר שהוא מסמל את שליטת הרשויות הישראליות על פעילות הגומלין הכלכלית. רבים מהם מתלוננים כי אם מרשים להם להגיע דרך המעבר, צריך גם להרשות להם לעבור דרכו ולהגיע ישירות לשותפים או למשקיעים עסקיים פוטנציאליים בתל אביב, בחיפה, או בכל מקום שבו אלה נמצאים²⁴. זוהי תזכורת טובה לכך שאפילו כאשר מטפלים בסוגיות מובהקות של פיתוח כלכלי, אף אחד מהצדדים לא יכול להימלט מההקשר הפוליטי והרגישויות המלוות אותו.

שטח C

התנאי המקדם האחרון שבו נרצה להתמקד בפרק זה הוא זה שנוטה להיות ראשון על סדר יומה של הדיפלומטיה הבינלאומית, בכל הנוגע למיצוי הפוטנציאל הכלכלי של המדינה הפלסטינית. שטח C, הנמצא בשליטה אזרחית וביטחונות ישראלית מלאה, ומשתרע על פני מעט יותר מ-60% מהגדה המערבית, כולל את עתודות הקרקע העיקריות לפיתוח ומגורים עבור כלל הגדה המערבית. שטח C משופע באוצרות טבע וקיימת בו רציפות טריטוריאלי, בעוד שטחי A ו-B הם איים טריטוריאליים קטנים יותר. תעשיית האבן והשיש הפלסטינית, לדוגמה, הנחשבת להצלחה מסחרית (מדורגת במקום 11 בעולם) לוקחת כמעט את כל חומרי הגלם שלה משטח C²⁵. אף על פי כן, האופן שבו שטח C מנוהל כיום בפועל מונע מאנשי עסקים פלסטינים להשקיע במקום (הבנק העולמי, 2013).

בהסכמי אוסלו ב' נקבעו כללים עבור מהלכים של "פריסה מחדש נוספת" על ידי ישראל, שיגדילו את השטחים הנתונים לשליטה פלסטינית. ב"הערה לפרוטוקול" שנחתמה בינואר 1997, סווגו אותן פריסות מחדש כ"התחייבות ליישום" ולא כ"התחייבות למשא ומתן". משמעות הדבר בפועל היא, שלממשלת ישראל הייתה הזכות להגדיר את מידת הפריסות מחדש הנוספות באופן חד צדדי ולהימנע ממשא ומתן על סוגיה זו שחשיבותה רבה כל כך. סעיף זה נתן לממשלות ישראל את התירוץ המשפטי לשמר את שליטתן המלאה ב-61% משטחי הגדה המערבית, המסווגים כשטחי C. מנקודת המבט של ישראל, השליטה על שטחים אלה נתפסת כקלף מיקוח חשוב במשא ומתן על הסכם הקבע.

מאידך, המניעה מהרשות הפלסטינית לקחת אחריות על מרבית שטחים אלה מערערת את היכולת הפלסטינית להקים מדינה פלסטינית משגשגת בעלת רציפות טריטוריאלי. לאורך העשורים האחרונים אוסר המנהל האזרחי על בנייה פלסטינית במרבית שטחי C ומגביל באופן חמור כל יוזמת פיתוח פלסטינית²⁶. על פי אומדני הבנק העולמי (דוח AHLC ל-2016), מתן היתרי כניסה לשטח C לעסקים פלסטינים יגדיל את התוצר הפלסטיני בשליש. להבנתו, קיימות יוזמות אפשריות רבות בשטח C שתהיה להן השפעה רחבה

23 הכרזה על פתיחת משרד הפגישות האזורי, המשרד לשיתוף פעולה, דצמבר 2015.

24 ראיון עם יזם עסקי ערבי-ישראלי, יוני 2016.

25 שיחה עם כלכלן ואיש עסקים פלסטיני בכיר, יוני 2016.

26 לפי דוח הבנק העולמי (אוק' 2013), ההגבלות על הפעילות הכלכלית בשטח C הן הרסניות במיוחד לכלכלה הפלסטינית (ההפסד נאמד ב-3.4 מיליארד דולר, שליש מהתוצר המקומי בשנת 2011 לבדה); כמו כן, חלה צניחה דרמטית בהגשת הצעות פיתוח, ככל הנראה בשל חוסר אמונה בסיכוי שהן יאושרו.

המסחר עם הרשות הפלסטינית הוא רק אחוז קטן מן הסחר הישראלי הזר (בנק ישראל, 2012)²⁸. במונחים של מספרים, מגיעים הסכומים למכירות ישראליות של 16.4 מיליארד ש"ח לרשות הפלסטינית ו-3 מיליארד הן הרכישות הישראליות מן הרשות הפלסטינית²⁹. מכאן ניתן להסיק שכדי לצמצם את התלות המסחרית בישראל, על המוסדות הפלסטינים הרלוונטיים לגוון את שותפי המסחר. אף שיש לרשות הפלסטינית הסכמים חתומים עם GAFTA (אזור הסחר החופשי הערבי הגדול), נוצל עד כה רק חלק קטן מן הפוטנציאל. לדוגמה, קידום השליטה הפלסטינית על יבוא מאזור GAFTA בתחום שיעורי המכס ותהליכי סטנדרטיזציה יכול להשפיע השפעה מיידית חיובית על סחר החוץ של הרשות הפלסטינית (מרכז פרס לשלום, 2015). דוגמה אחרת יכולה להיות הסכם משולש פלסטיני - ירדני - ישראלי להתרת תנועת סחורות ירדניות לשווקים הפלסטינים, ולדבר זה יהיה גם אינטרס ישראלי, מכיוון שככל שתהיה לרשות הפלסטינית יותר אינטגרציה מזרחה, תהיה לישראל יותר אינטגרציה עם אותה מדינה שלישית³⁰.

תנאים מאפשרים - מסגרת

לאחר שסקרנו את תנאי המפתח המוחשיים ואת ההתקדמות המוסדית הדרושים כדי להניע את הכלכלה הפלסטינית לנתיב של שגשוג, נותר לשקול את המסגרת הכלכלית העליונה הדרושה לכל הנזכר למעלה.

לדברי כלכלן ישראלי בכיר, שהיה מעורב מקרוב במשא ומתן הכלכלי בשנות התשעים של המאה העשרים, מנקודת מבט כלכלית טהורה, הטענה האקסיומטית היא שככל שתהיה יותר אינטגרציה כלכלית, כן ירבו טובות ההנאה שיקצרו שני הצדדים, ועל כן יש צורך להמשיך ולחפש הזדמנויות לפרויקטים משותפים וליזמות שבהן כולם זוכים. עם זאת, חוסר הסימטריה הרב שבין שתי הכלכלות, העובדה שאין אלה יחסי כלכלה בין שתי ישויות ריבוניות אלא יחסי תלות פלסטיניים בשוק הישראלי החזק מדגישים את הצורך לבנות כלכלה פלסטינית עצמאית ומתפקדת ללא תלות. בעוד אנו מודעים לצורך הפלסטיני להפעיל ריבונות ונראות בפיתוח הכלכלי, אין ספק שבשנים הבאות תזדקק הכלכלה הפלסטינית לישראל כדי ליצור צמיחה כלכלית, ולו רק בשל העובדה שישראל שולטת בשערי האוויר והים.

שאלת המסגרת היסודית ביותר נוגעת לאיחוד המכסים הקיים, שבמסגרתו ישראל גובה ומעבירה לרשות הפלסטינית את המסים על הסחורות המיועדות לגדה המערבית ולרצועת עזה. בינתיים, בצד הישראלי, המצב שבו ישראל אחראית על גביית כספי המכס חשף את הממשלה ללחצים להשעות את העברת כספי המסים ולביקורת בינלאומית כאשר העברת הכספים מתעכבת. בפעם האחרונה עיכבה ישראל את העברת הכספים לתקופת זמן משמעותית בחודשים ינואר - מרס 2015, בתגובה להצטרפותה של הרשות הפלסטינית לבית הדין הבינלאומי הפלילי בהאג. הייתה לכך השפעה מיידית על התקציב ועל החובות של הרשות הפלסטינית, ובתגובה היה עליה לקצץ במשכורות המגזר הציבורי. בעוד שכמה ניסיונות קודמים, פורמליים ובלתי פורמליים, לשדרג את פרוטוקול פריס הקיים נכשלו בניסיונם לאתגר את המסגרת הבסיסית של מעטפת המכסים, בעיקר מכיוון שהעלאתו לרמה של הסכם סחר חופשי (FTA), או אפילו "סחר חופשי מינוס" כפי שהוצע, מניחה

הישראלית במעבר גלבו. המעורבות של משקיעים טורקיים באקלים הדיפלומטי המשתפר בימים אלה, יחד עם העובדה שהפלסטינים חתמו על הסכם זיכיון עם יזם טורקי הקובע כי אזור התעשייה יפעל כ"אזור פטור ממכס" שמחייב תיאום קרוב יותר עם ישראל, מספקים הזדמנות ל"חשיבה מחוץ לקופסה" בכל הנוגע לפתרונות המאפשרים השקעות ומסחר.²⁷ בסופו של דבר, פרויקט JIFZ, בדומה לפרויקטים כלכליים גדולים אחרים שיש להמשיך ולקדם בשטחים הפלסטיניים, משרת את האינטרסים של ישראל. הוא מספק הזדמנות שבה כולם מרוויחים, כיון שהוא מציע לפלסטינים המקומיים תעסוקה שהם משוועים לה, פיתוח כלכלי והזדמנויות מסחר והשקעה, ואילו לישראל הוא מספק יציבות ושיתוף פעולה אזורי משופר.

היבט מוסדי אחר הדרוש כדי להבטיח כל פעילות כלכלית הוא היבט החוק והסדר. ואכן, אם הרשות הפלסטינית אינה יכולה להבטיח שירותי משטרה נאותים בתחומים שבניהולה ואין היא מצליחה ליצור סביבה "ידידותית לעסקים", היא לא תוכל למשוך עסקים ומשקיעים. בשטח B היכולת הפלסטינית להפעיל את סמכותה מוגבלת. במסגרת הסכמי אוסלו ב' האחריות לסדר הציבורי בשטח B ניתנה למשטרה האזרחית הפלסטינית. ואולם כיוון שהסמכות הביטחונית הכוללת נותרה מאז בידי כוחות הביטחון הישראליים, יש צורך קבוע בתיאום ביטחוני ישראלי פלסטיני מתמיד בכל פעילות של אכיפת חוק. כתוצאה מכך יש לפלסטינים רק יכולת אכיפה מוגבלת ואין להם שירותי משטרה סדירים בשטח B. מצב עניינים זה אינו מאפשר לפלסטינים למלא פונקציות של ממשל מרכזי ומקומי על בסיס קבוע תחת שיפוט פלסטיני והריק באכיפת החוק שנובע מכך בשטח B יוצר מקלט בטוח לפעילות עבריינית ולהחזקת נשק מקומית המאתגרת את סמכות הרשות ויכולתה לשלוט בשטחים אלה.

הן הקהילה הבינלאומית והן הממסד הביטחוני הישראלי מודעים היטב לסיכונים שבהגדלת הריק באכיפת החוק בחלקים משטח B, היעדר הפיתוח בשטח C והצורך בצעדים חיוביים ומייצבים שיענו על התסכול הגובר של אוכלוסייה ברשות הפלסטינית. שלטונות הביטחון של ישראל קידמו באחרונה צעדים חיוביים: גם אחרי התפרצות האלימות האחרונה ממשילות הישראליות להמליץ על הפרדה בין התגובה הישראלית לטרוריסטים מצד אחד ולאוכלוסייה הפלסטינית מן הצד האחר ועל הימנעות מצעדי ענישה קולקטיביים. ואולם כדי לייצר שינוי משמעותי בשטח, יש צורך בצעדים משמעותיים נוספים לחיזוק שיתוף הפעולה הביטחוני וכדי לאפשר למשטרה הפלסטינית לשדרג את יכולת שמירת החוק והסדר שלה.

משרד הקוורטט בשיתוף עם USSC (המתאם הביטחוני של ארה"ב) ו-EU POL COPPS (משרד התיאום של האיחוד האירופי לתמיכה במשטרה הפלסטינית) עבדו עם רשויות הביטחון הישראליות והפלסטיניות ופיתחו מיפוי כולל של גישת המשטרה של הרשות הפלסטינית בשטחי הגדה המערבית. כתוצאה מכך הקלה ישראל באפריל 2015 בצורה דרמטית את כללי התיאום לכוחות הביטחון הפלסטינים (PASF). משרד הקוורטט עובד עכשיו עם הרשות הפלסטינית ועם קהילת התורמים על הקמת תחנות משטרה חדשות המבוססות על הרחבת הגישה (משרד הקוורטט, 2016).

הערה אחרונה בנושא הרמה המוסדית מתייחסת לצורך לגוון את המסחר הפלסטיני. בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית מתקיים חוסר איזון מסחרי קבוע: הרכישות הפלסטיניות מישראל מגיעות לכשני שלישים מן היבוא הפלסטיני הכולל, והמכירות הפלסטיניות לישראל מהוות כ-81 אחוזים מכלל היצוא הפלסטיני. בניגוד לכך,

<http://www.boi.org.il/he/NewsAndPublications/PressReleases/28Documents/Israel-Palestinian%20trade.pdf>

29 מן "המדריך העסקי לעסקים ישראלים ופלסטינים" (business guide to Israeli and Palestinian businesses) שפורסם על ידי איגוד לשכות המסחר, 2015.

30 שיחה עם כלכלן ישראלי בכיר, יוני 2016

27 שיחה עם המכס הישראלי, אפריל 2016.

כמו הקוורטט פונים בעקשנות ליוזמות הצמיחה בהובלת המגזר הפרטי ומדגישים "שיש פוטנציאל צמיחה משמעותי במגזרים כגון חקלאות, יצור, תיירות, תקשורת ותשתיות. המגזר הפרטי הפלסטיני, אף שהוא קטן, מתפקד היטב ... בנסיבות מאתגרות, כולל סכסוך, כיבוש, פגיעה בשרשרות אספקה וגישה מוגבלת לשווקים חיצוניים. רמות הרווח של חברות רשומות חזקים. בעלי העסקים עמידים, גמישים ומלאי תושייה. המגזר הבנקאי הוא בעל הון איתן" (דוח משרד הקוורטט, 2016).

מסקנות

בשעה שמסגרת היחסים הדיפלומטיים בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית ממשיכה להיות מתוחה בשל אילוצים פוליטיים משמעותיים בכל צד, סוגיית הפיתוח הכלכלי הפלסטיני פחות שנויה במחלוקת. ואכן פשוט יותר לשכנע את הציבור בישראל שיש לו אינטרס משלו בכלכלה פלסטינית משגשגת, הן כשוק טבעי לסחורות ולשירותים הישראליים, ועוד חשוב מכך, כאמצעי לאבטחת יציבות ורגיעה. מאמר זה הציג שורה נבחרת של אמצעים כלכליים אפשריים שאם ייושמו, במלואם או בחלקם, יוכלו לדחוף קדימה את הצמיחה הפלסטינית ואת פיתוחה.

על אף ההכרח בפתרון פוליטי (דהיינו, גבולות מוכרים ומתפקדים) הנדרש כדי לאפשר לכלכלה הפלסטינית למצות את מלוא הפוטנציאל שלה, הקלת ההגבלות ויישום ההסכמים הקיימים עשויים לשפר בצורה משמעותית את האופק הכלכלי. ככלל, אם תוענק לפלסטינים גישה לתשומות ייצור ולשוקי חוץ ואם תתאפשר להם תנועה בלתי מוגבלת של סחורות, עבודה והון, כפי שנחזה בהסכמים המדיניים, ישפר הדבר בצורה משמעותית ביותר את צפי הצמיחה של הכלכלה הפלסטינית.

למרבה הצער, אי אפשר להתעלם מן העובדה שנוכח להיום מבוצרים שני הצדדים עמוק בעמדות מתנגשות במקום לקדם פתרונות בונים לנושאים הרבים שעל סדר היום שאינם צריכים להמתין לפתרון מלא של סוגיות הליבה של הסכסוך. בסוגיות בנושאי חקלאות, גז חשמל ומים קיימות הזדמנויות רבות לקדם פרויקטים מתמשכים וחשובים, ללא צורך בהמתנה לדרגים המדיניים. ואכן, לנוכח הקיפאון במשא ומתן הרשמי בין שני הצדדים ולאור האילוצים הפוליטיים והאידיאולוגיים של הממשלה המכהנת בישראל, הגיע הזמן לקדם יוזמות "מלמטה - למעלה" על בסיס רחב; אם דברים רבים ושונים יקרו במקביל, תהיה לכך השפעה משולבת משמעותית על הכלכלה הפלסטינית.

לבסוף, אם תצליח הכלכלה הפלסטינית להשיג התקדמות משמעותית, לצד היכולת המוסדית הדרושה לקיומה של התקדמות כזאת, יהיה בכך כדי לתרום משמעותית לציבור בישראל כי שכנתה העתידית לא תהיה מדינה נחשלת המאיימת על שלומה, אלא חברה משגשגת ושוק פתוח לעסקים ולשיתוף פעולה.

את קיומם של גבולות כלכליים מתפקדים, אשר אינם קיימים עדיין בין הכלכלה הישראלית לפלסטינית. במצב העניינים הנוכחי הסכם מסוג FTA יהיה בעייתי בשל הפוטנציאל הגבוה לזליגת סחורות. עם זאת, אין זה אומר שגמישות והקלות (כגון כללים גמישים לגבי מוצא הסחורות) בהסכמים הכלכליים הקיימים, לטובת האצת הצמיחה, אינן ראויות לקידום בטווח הקצר יחסית.³¹

הסדרי מס גמישים יותר יכולים לכלול הסכמים על מכס ומס הכנסה (שיתירו החזרי מס כפולים). לדוגמה, כאשר המגמה העולמית היא סביב אפס אחוז מכס, הפלסטינים עשויים לרצות במכסי מגן כדי לתמוך במספר מגזרים פלסטיניים יצרניים (כגון תוצרת חקלאית). מצד שני, תיאום מס צריך להיות מזערי לקבוצות ספציפיות וקטנות של פריטים (כגון אלכוהול וטבק).³² בכל מקרה, הרשימות הקיימות היום A1, A2 ו-B הן החריגים המוסכמים היחידים במעטפת המכס, ויש לעדכן אותן. רשימות אלה נכללו בפרוטוקול פריז כדי לאפשר לרשות הפלסטינית יבוא של צורכי שוק בסיסיים מירדן, מצרים ומדינות ערביות ומוסלמיות אחרות במסגרת תעריפי המכס הפלסטיניים והתקנים הפלסטיניים:

- A1 - הסחורות המיובאות יהיו מתוצרת מקומית בירדן, במצרים או במדינות ערביות אחרות
- A2 - הסחורות המיובאות יכולות להיות ממדינות ערביות, מוסלמיות או אחרות
- B - הסחורות המיובאות אינן נתונות להגבלות כמותיות, אך הן כפופות לתקנים הישראליים

ראוי לציין שהרשימות עודכנו רק פעמיים מאז 1994, מה שאומר שהן הפכו בלתי רלוונטיות במידה רבה לצרכים המתפתחים של השוק הפלסטיני (מרכז פרס, 2015). הסכמים קשורים נוספים צריכים להתייחס גם לשאלת התקנים; התרת יצוא בתקנים נמוכים יותר, אך מוגדרים בצורה ברורה.³³

בנוסף לחשיבות של מסגרת כלכלית משודרגת יש גם צורך לשקול את תפקידיהם של השחקנים השונים במסגרת זו. עם הירידה המתמדת בסיוע חוץ, ביחד עם האופציות המוגבלות לצמיחה נוספת במגזר הציבורי, יש צורך לשקול עוד שחקן אחד והוא המגזר הפרטי הפלסטיני. על פי ניתוח משנת 2013 של קרן פורטלנד, שמושבה בלונדון וברמאללה, תפקיד המגזר הפרטי קריטי ליצירת מקומות עבודה והשקעות בלתי תלויות, כלומר לצמצום ההסתמכות על סיוע חוץ. כלכלנים פלסטיניים בכירים תומכים בגישה זו ומדגישים שלמגזר הפרטי היכולת (והנזילות) למימון פרויקטים גדולים החל בהשקעה בחקלאות עד חינוך, וגם עניין מיוחד בפרויקטים בעזה.³⁴ בדומה לכך, שחקנים בינלאומיים

31 ראיון עם כלכלן ישראלי בכיר, יוני 2016.

32 שם

33 שם

34 שיחה עם כלכלן פלסטיני בכיר, מרס 2016.

- AIX Group, *Economic Dimensions of a Two-State Agreement between Israel and Palestine*, Vol. II, June 2010
- Arnon A. and J. Weinblatt, *Sovereignty and Economic Development: The Case of Israel and Palestine*, article in *The Economic Journal* · Royal Economic Society 2001
- Bank of Israel (BoI), *Trade links between Israel and the Palestinian Authority*, 2013 report
- David B. Brooks, Julie Trottier & Laura Doliner (2013) *Changing the nature of transboundary water agreements: the Israeli-Palestinian case*, *Water International*, 38:6,
- The Portland Trust, *Beyond Aid: A Palestinian Private Sector Initiative*", 2013
- Palestinian electricity Regulatory Council (PERC) 2011 Report; <http://www.perc.ps/ar/files/publications/annuareport2011en.pdf>
- Peres Center for Peace, *Strengthening the Palestinian Private Sector through Reducing Trade Transaction Costs: A Comprehensive Research and Advocacy Program*, December 2015
- Strategic Foresight Group publication, *Cost of Conflict in the Middle East*, 2009
- Reuters Exclusive on Egypt-Gaza Tunnels, August 2014; <http://www.reuters.com/article/2014/08/21/us-egypt-gaza-tunnels-idUSKBN0GL1LC20140821>
- Netanya Academic College, Center for Strategic Dialogue, *Promoting a Coordinated Strategy for the Reconstruction of Gaza*, October 2015
- International Monetary Fund (IMF), report to the meeting of the Ad-Hoc Liaison Committee (AHLC), April 2016
איגוד לשכות המסחר, המדריך המלא. ישראלים ופלסטינים עושים עסקים, 2015
- World Bank, *Area C and the Future of the Palestinian Economy*, October 2013
- World Bank report to the AHLC, April 2016
- Office of the Quartet (OQ) report to the AHLC, April 2016
- PWA (Palestinian Water Authority), Water Sector Damage Assessment Report, August 2014. הכיבוש לא פוסח על משאבי הטבע של הגדה:
<http://www.haaretz.co.il/news/science/zafirir/.premium-1.2921993>
- The Path to Peace Runs through Sewage*: <http://www.haaretz.com/opinion/.premium-1.538447>
- Israel Admits Cutting West Bank Water Supply, but Blames Palestinian Authority*: <http://www.haaretz.com/israel-news/1.726132>
- Burqin Church*: <http://abrahampath.org/path/jenin/jenin-sites/burqin-church/>

האם יש לפלסטינים בישראל מה לתרום למזרח התיכון?

כמאל עלי-חסאן

נושא מכוני המחקר הינו אחד התחומים בהם אני עוסק וכותב החל משנת 2006, ופרסמתי מספר מאמרים בתחום שהאחרון בהם עסק בהתפתחותם של מכוני מחקר במזרח התיכון בעקבות האביב הערבי. "מאז האביב הערבי יש מגמה של עלייה במספר מכוני המחקר והמדיניות בעולם הערבי, ביכולת הפעולה העצמאית שלהם, ובעניין שלהם בישראל.¹ במסגרת המחקר שלי נפגשתי עם שני מומחים בנושא זה בעולם: ג'יימס מקאן מאוניברסיטת פנסילבניה, מי שמנהל את תכנית הדירוג למכוני מחקר בעולם, ודונאלד אפילסון מאוניברסיטת Western University בקנדה, מחבר הספר "האם מכוני חשיבה משפיעים?" אותו פגשתי בהרצליה בהרצאה שארגן מכון מיתווים.² בשלוש הפגישות למדתי על המורכבות של תהליכי דמוקרטיזציה, על הכלים המגוונים לקידום תהליכים אלה תוך התחשבות במאפיינים הייחודיים של כל עם או מדינה שיכולים להיות מכריעים בתהליך הדמוקרטיזציה.

בספרו "הנשמה של הדמוקרטיה: האתגר בבניית חברות חופשיות בעולם" דאימונד הצביע על הערכים האוניברסליים כתשתית לדמוקרטיזציה בעולם. הוא התייחס לשלושה נדבכים שמהווים יחד בסיס לתהליך הדמוקרטי: גורמים חיצוניים, אזוריים ופנימיים. בהמשך שאל: האם המזרח התיכון יהיה דמוקרטי? לטענתו, הפלתו של סדאם חוסיין, הדיוקטטור ששלט בעירק עד שנת 2003, ע"י ארה"ב, המעצמה הדמוקרטית בעולם, היה שלב ראשון בתהליך הדמוקרטיזציה במזרח התיכון.³ ככל הנראה מוקדם מדי לשפוט את נכונותה של הנחה זו, אך המציאות הנוכחית בעירק בפרט ובמזרח התיכון בכלל אינה תומכת בתיאוריה זו.

בפברואר 2003, ערב היציאה למלחמה בעיראק, הכריז ג'ורג' ו. בוש על יעד שאפתני: להפוך את מדינות ערב לדמוקרטיות ליברליות (Free Middle East).⁴ אינטלקטואלים ערבים רבים פירשו את דבריו לא כהבטחה אלא כהכרזה על מערכה אימפריאליסטית לשעבודו מחדש של המזרח התיכון - מערכה שמפניה הזהירו עוד כשכיהן אביו כנשיא ארצות-הברית.⁵

תהליך הדמוקרטיזציה בעירק ניתקל בקשיים שהיקפם ועוצמתם הפתיעו את ארה"ב. הפלתו של העריץ סדאם חוסיין לא הביאה שקט ורגיעה לעירק אלא דווקא גלי אלימות ושימוש מופרז בכוח ופגיעה באוכלוסייה האזרחית בעירק. כמו כן נחשפו הפילוגים, הסתירות והניגודים בתוך עירק ובין מרכיבי העם העיראקי, בעיקר בין סונים לשיעים. מאבק עקוב מדם בין שני פלגים אלה היה הגורם הדומיננטי במציאות העיראקית אחרי נפילת משטרו של סדאם

הדמוקרטיה הישראלית עומדת במבחן נוכח תהליכי השינוי שעוברות מדינות רבות במזרח התיכון מאז תחילת האביב הערבי בסוף 2010 מחד, והתעצמות הדרישה של אזרחי ישראל הערבים-פלסטינים לשוויון אזרחי ופעילותם לבנאום הסוגיה מאידך. שני תהליכים אלה מחייבים בחינה מחדשת של מערכת היחסים בין הרוב היהודי, המיעוט הערבי והמדינה בישראל, וכן של מערכת היחסים בין ישראל לאזור ולעולם. השינוי המיוחל במעמדם של הערבים בישראל ישפיע בצורה ישירה על מרקם היחסים בתוך ישראל ועל היחסים בין ישראל לעמי האזור. תפקיד חשוב בתהליך זה יכולים להוות שחקנים בין-מדינתיים, כגון מכוני מחקר בישראל ובמדינות ערב, שהשפעתם גברה מאז 2010 והמנסים להניע תהליכי דמוקרטיזציה באזור. בנוסף לתהליכים פנימיים של שינוי בתוך החברה הערבית בישראל ולשיח הער ברשתות החברתיות שמעצב את השיח העממי של אזרחי ישראל הערבים-פלסטינים, קיימת בישראל פעילות אקדמית ענפה של אינטלקטואליים ערבים ישראלים ומכוני מחקר ערבים. אלו מעצבים את שיח האליטות והיו צירים מרכזיים להצגת גישה שיתופית להתמודדות עם תהליכי השינוי המתחוללים במזרח התיכון וחוסר הוודאות לעתיד. הגישה מבוססת על ההנחה כי הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל הם היחידים מבין כל העמים הערביים במזרח התיכון ובעולם שחולקים מרחב משותף עם היהודים בישראל. עובדה זו יכולה להיות גורם מכריע בעיצוב מערכות יחסים חדשות בין ישראל לעולם הערבי ומניע להגשמתן של הזדמנויות ייחודיות ביחסים שבין ישראל לפלסטינים בשטחים, הערבים במזרח התיכון ובכלל עם שחקנים מדינתיים ולא-מדינתיים בעולם. ככל שיחסה של מדינת ישראל למיעוט הערבי יהיה שוויוני יותר, כן תגברנה תחושות ההזדהות השייכות והפעילות לבניית שותפויות בין ערבים ליהודים בישראל ובאזור. השאלה היא אם כן, האם יש לאזרחי ישראל הערבים-פלסטינים תרומה לישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני והישראלי-ערבי ולקידום עתיד טוב יותר במזרח התיכון שעד כה לא מומשה? מי הם השחקנים המרכזיים שמעצבים את השיח בחברה הפלסטינית בישראל וכיצד שיח זה התפתח ועוצב כדמותו היום? איך אפשר להתבסס על שיח ייחודי זה למען זיהוי ואולי מימוש הזדמנויות חדשות לישראל ולאזרחיה הפלסטינים? במאמר זה ניסיון להשיב על שאלות אלה ולהציג גישה מחשבתית ומעשית להתמודדות עם המציאות העכשווית.

מדיניותה הכושלת של ארה"ב בעירק והשלכותיה על ההתפתחויות במזרח התיכון

בינואר 2010 נבחרתי להשתתף בתוכנית מחקר מטעם שגרירות ארה"ב בישראל. התוכנית התנהלה במהלך שישה חודשים באוניברסיטת סיריקיז שבני-וירק. שם פגשתי את עמיתי לתוכנית ממדינות העולם הערבי והמזרח התיכון. הפגישות שלנו העידו יותר מכל על הרצון שלנו ללמוד מהניסיון של מדינות ושל עמים אחרים בהתמודדות עם סוגיות ואתגרים תוך שאיפה לשיפור המצב הקיים. במסגרת התוכנית פגשתי את ד"ר לארי דאימונד, מרצה בכיר באוניברסיטת סטאנפורד שבקליפורניה ומומחה ויועץ לנשיא קלינטון בענייני דמוקרטיזציה בעולם ובמזרח התיכון. בפגישתנו שוחחנו על תרומתם של מכוני מחקר לתהליך הדמוקרטיזציה.

1 חסאן עלי כמאל, "ממלכת הכוחות החדשים: מכוני מחקר בעולם הערבי" בתוך ישראל והאביב הערבי: הזדמנויות בשינוי, עורכים נמרוד גורן וג'וני היודקביץ, מכון מיתווים, רמת גן, 2013.
 2 www.mitvim.org.il
 3 Larry J. Diamond, *The Spirit of Democracy: The Struggle to Build Free Societies Throughout the World* (New York, Times Books, 2008), pp 263-266
 4 שם
 5 אוריה שיבט, *מלחמות הדמוקרטיה: המערב והערבים מנפילת הקומוניזם ועד המלחמה בעיראק*, תל אביב: מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה, 2008.

במזרח התיכון נתפסת כלא לגיטימית, קולוניאלית, אשר השתמשה בתירוץ הדמוקרטיזציה בכדי להשתלט על המזרח ואוצרותיו.

במהלך שהותי בארה"ב בשנת 2010 קיימתי יותר משבעים פגישות עם מומחים על המזרח התיכון. לכולם היה משותף הרעיון כי דמוקרטיזציה זה הכיוון שאליו מנתבת ארה"ב במזרח התיכון, וכי רק באמצעות דמוקרטיזציה של האזור יחלו תהליכי ההתקרבות ובניית שותפויות המבוססות על אינטרסים משותפים בין העמים הדמוקרטיים. אך מומחים רבים טענו כי ארה"ב (המדינה) לא תוכל להניע תהליכים של דמוקרטיזציה באזור והצביעו על החברה האזרחית (Grassroots) ועל ארגוני החברה האזרחית כמניעים לתהליכים דמוקרטיים. המומחים הללו הדגישו את התעצמות כוחם של ארגונים ותנועות המשתיתים את פעילותם על האזרחים (Civil society organizations) ואת חשיבותם של מכוני מחקר או מכוני חשיבה (Think tanks) שתומכתם לעיצוב השיח והתפתחותו הפכה להיות מכרעת בשני העשורים האחרונים בעולם ובמזרח התיכון בפרט.⁸ לאור הניסיון המר של ארה"ב בעירוק שתואר לעיל, יש בהחלט לתת את הדעת על גישה זו הרואה בחברה האזרחית המקומית ובמכוני מחקר מקומיים ציר מרכזי להנעת תהליכים דמוקרטיים במזרח התיכון.

סוף 2010 העולם הערבי משנה כיוון?

בסוף 2010 החלה המהפכה בתוניסיה, המהפכה הראשונה בעולם הערבי. אלי פודה הבין מיד לאחר תחילת ההפגנות את עוצמת ומשמעות האירוע בתוניסיה ביחס להתפתחויות עתידיות על האזור. "אל תזלזלו בתוניסיה" הייתה כותרתו של מאמר שפרסם ב-2011 ובו ציין כי "העובדה שתוניסיה מצויה בפריפריה של העולם הערבי אינה מפחיתה מחשיבות האירועים. בעבר סימנה המדינה הזאת את תחילתו של מהלך היסטורי; היה זה נשיאה המיתולוגי, חביב בורגיבה, שהציע ב-1965 רעיון מהפכני: להכיר במדינת ישראל בגבולות החלוקה של 1947. בורגיבה ספג קיתונות של בוז מהעולם הערבי, אך היום ברור שסימן את ראשית ההכרה הערבית בישראל. לכן, אין מקום לגישה המבטלת או מתייחסת בזלזול לאירועים בתוניסיה; הם מהווים עוד סימן לכך, שהעולם הערבי אינו מנותק מהזירה הגלובלית."⁹

תוניסיה שנתפסה כמדינה זניחה יחסית בין מדינות העולם הערבי, הפתיעה את העולם בכך שהייתה מקור להשראה למהפכה השנייה והחשובה בעולם הערבי. מצרים, המדינה הגדולה והמשמעותית ביותר במזרח התיכון הצטרפה למהפכה ובכך שידרגה את המהפכה מתוניסיה, הדביקה לה חותם ערבי כללי, והשיח המהפכני הפך להיות המוקד בעולם הערבי ובקרב הערבים בכלל, כולל בין אזרחי ישראל הערבים-פלסטינים. רוח המהפכה התפשטה במזרח התיכון כאשר בשדה קוצים ועברה במהרה גם ללוב, תימן וסוריה. במדינות אחרות כגון מרוקו וירדן נקטו המשטרים ברפורמות חפוזות מחשש לחלחול הרוח המהפכנית אל תוך מדינותיהם. בלחץ ההפגנות ומתוך התבוננות בנעשה במדינות ערב האחרות, יזם המלך עבדאללה השני צעדים שמטרתם ספיגה של חלק מסוים מתוך הביקורת כנגד משטרו באמצעות רפורמות בחוקה הירדנית משנת 1952 וכן בחוק הבחירות.¹⁰

8 סיכום פגישה עם ג'ימס מגאן, מתוך יומן אישי שניהלתי מינואר עד יוני 2010 לקראת הפגישות עם מומחים בארה"ב שכלל תיאור וסיכום לנושאי הפגישות.

9 אלי פודה, אל תזלזלו בתוניסיה, הארץ, 26.01.2011.

10 עודד ערן, "ירדן: הפגנות ורפורמות על אש נמוכה", בתוך שנה לאביב הערבי: השלכות אזרחיות וכן לאומיות, (עורכים), יואל גוז'נסקי ומרק הלר, המכון למחקר ביטחון לאומי, אוניברסיטת תל אביב, 2012. עמ' 51.

שהתלוו אליה דחייה ואף התנגדות חריפה לתהליך הדמוקרטיזציה מערבית ואימפריאליסטית.

באמצעות ניתוח של הגות מערבית והגות ערבית מתאר שביט כיצד הפכה השקפה, הדוחה את הדמוקרטיה הליברלית והרואה בארה"ב מעצמה שוקעת, להשקפה ההגמונית בחברות ערביות, ואת תרומתה של השקפה זו הן להישרדותם של משטרים ערביים והן לעלייתה של אל-קאעידה; ולבסוף את התגלגלותו של הפולמוס הרעיוני לעימות צבאי, המעצב את פניו של המזרח התיכון בימינו.

דומה כי הלוק המרכזי שעולה מן הספר הוא כי ניסיונות המערב למסד משטרים דמוקרטיים במזרח התיכון לא היו עד כה אלא שיח של חירשים. הגישה הפטרנליסטית וחסרת הרגישות למאפייני האוכלוסיות והחברות במזרח התיכון שבה נקטה ארה"ב לא רק שלא הובילה לתהליך הדמוקרטיזציה המצופה, אלא אף דדרה מדינות כעירוק לשפיכות דמים והובילה לעלייתן של תנועות אסלאמיות קיצוניות כגון אל-קאעידה ודאעש. אם יש לתהליך הדמוקרטיזציה במזרח התיכון עוד תקנה, לאור הטעויות החמורות שכבר נעשו ונהרות הדם שזרמו ועדיין זורמים במזרח התיכון, הרי שזה בשיח פתוח יותר בין "מזרח" ו"מערב" על מהות הדמוקרטיה ועל הדרכים ליישומה החופשי בהתאם לרצונם העצמי של העמים הערביים ולטובתה של הקהילה הבינלאומית כולה. לנוכח הכישלון בעיראק, האיום האסלאמי והתנערות האינטלקטואלים הערבים הליברלים, מסכם שביט, המנצחים הגדולים (לעת עתה) הם המשטרים הערביים עם תפיסתם האורגנית-מהותנית וקריאתם לשמר את הסדר הקיים.⁶

בשונה מפתרונות מיובאים כגון הליברליזם או הסוציאליזם, שמקורם הזר הוצג כגורם מרכזי לכישלונם באזור, הדרך האסלאמית הוצגה כדרך שזכתה להצלחה רבה בעבר הרחוק, אך בניגוד לחלופות האחרות שנכשלו כולן, היא לא נוסתה. סיסמתן של התנועות האסלאמיות "האסלאם הוא הפתרון" הייתה בעלת כוח משיכה אדיר במיוחד עבור צעירים, שסיכוייהם למצוא תעסוקה, דיור ואף להתחתן היו מוגבלים.⁷

כנראה שהמעצמה הגדולה בעולם טרם הצליחה לפצח את הלך הרוח במזרח התיכון ובהתאם נכשלה במשימה שהייתה יכולה להיות המוצלחת בהיסטוריה האנושית - לגרום לדמוקרטיזציה במזרח התיכון. הטעות הייתה מכוּפלת: מחד עירוק המפולגת והשסועה לא הייתה הכתובת להתחלת תהליך דמוקרטיזציה במזרח התיכון. מאידך, התנהלותה של ארה"ב בעירוק לא הייתה שקופה והיא נתפסה כלא לגיטימית מאחר והעירקים על מחנותיהם לא קיבלו את מרותה אלא עסקו בסכסוכים ביניהם. אי היציבות שנוצרה בעירוק זרזה את ההחלטה האמריקאית לצאת מעירוק מבלי שחלה כל התקדמות בתהליך הדמוקרטי במדינה. בעקבות מהלך זה הופיעו שחקנים חדשים: אסלאמיים קיצוניים, שצברו כוח במהרה והחלו להשתלט על שטחים ואזרחים. במדינה מפולגת שבה מתנהלת מלחמת אזרחים עקובה מדם יש תמיד מקום לקיצוניים, בעיקר אלה שיש להם כוח צבאי ונגישות גבוהה למשאבים וידע על האזור ותושביו. בשורה התחתונה הפלישה האמריקאית לעירוק והפלתו של סדאם חוסיין לא רק שלא שיחררו את המדינה ואזרחיה מעולו של שלטון עריץ, אלא הפילו על אזרחי המדינה מלחמת אזרחים, מוות והרס, וטרור לא פחות גרוע מזה של סדאם חוסיין בדמות אירגוני הטרור האסלאמי הקיצוניים. ארה"ב הפכה להיות אויב של העם העיראקי בפרט והעולם הערבי בכלל, כאשר מעורבותה

6 שם, עמ' 280-279.

7 מאיר ליטבק, "מבוא", בתוך: מאיר ליטבק (עורך), אסלאם ודמוקרטיה בעולם הערבי, תל אביב, משרד החינוך, 1997. עמ' 16.

העולם הערבי". התהליך ייקח עוד שנים רבות לטענתו. אשר ססר העלה לדיון את העדר הקשר בין המונחים שייחסו לאירועים האלו, למה שהתרחש בפועל. מונחים שהיו בפי כל, כמו אביב ומהפכת הפייסבוק והטוויטר, רחוקים מהתוצאות. לטענתו, הדבר נובע מכך שלא מייחסים מספיק חשיבות להקשר התרבותי ונרתעים מלהכיר בשונות של האחר.¹³ במאמר על האביב הערבי התייחסו אלי פודה ונמרוד גורן לשם, והם טוענים כי המונח "אביב ערבי" הוחלף במהרה במונח "חורף ערבי/אסלאמי", אשר מבטא את המסגור הישראלי השלילי לאירועים המתחוללים באזור.¹⁴

למרות השוני המיוחס למתרחש בעולם הערבי אין ספק כי השם "האביב הערבי" העיד יותר מכל על רצונם של עמי האזור בשינויים דרסטיים, ובעיקר על דרישתם לצדק וליחס דמוקרטי של המשטר כלפי התושבים. מהפכות האביב הערבי ייצרו מציאות חדשה במזרח התיכון שטרם הסתיימה, עוצמת הקולות של המחאה גברה על הטנקים ברחובות, והחל תהליך מורכב וייחודי של דמוקרטיזציה שהם והעולם לא הכירו קודם. בשל מצבם הייחודי של הערבים שלא חוו מעולם משטר דמוקרטי, ובעיקר בשל הצורך של עמים אלה לבטא את עצמם מתוך מודעות וקשר למדינה ולעולם, דמוקרטיזציה עתידית של האזור טומנת בחובה הזדמנויות חדשות למדינות המזרח התיכון. הרעיון הדמוקרטי קוסם גם לערבים במזרח התיכון, אך תהליך הדמוקרטיזציה חייב להתרחש מתוך עמי האזור עצמם, בהתאם לתרבותם של הערבים וייחודן של מדינות במזרח התיכון, אם כי תוך תמיכה מבחוץ של מדינות דמוקרטיות. האביב הערבי עודנו מתנהל עד היום עם מאפיינים ייחודיים לכל מדינה מהמדינות שעוברות שינויים דרסטיים וגם במדינות שהפוטנציאל למהפכות בתוכן טרם הבשיל. מה שמעניין בכל סדרת השינויים שהחלה ב-2003 (הפלת שלטונו של סדאם חוסיין) היא עוצמת הדרישה לדמוקרטיזציה, מסר שבמהירות האור נקלט והיווה מקור הזדהות והשראה בקרב אזרחי העולם החופשי, מדינות ומיעוטים במזרח התיכון ובישראל, ומסגרת פעולה אינטנסיבית מחקרית ומעשית להכרת כיווני התפתחויות עתידיות והשפעתם על המדינות, האזור והמערכת העולמית.

האביב הערבי בישר את תחילתו של עידן חדש באזור שאת תוצאותיו הסופיות קשה מאוד להעריך בשלב זה. כמו בכל שינוי דרסטי אנו עדים להתנגדויות שמערערות את היציבות תוך כדי שימוש באלומות, לעתים אף באלומות קשה והרסנית. המקרים של לוב וסוריה הם המחשה לכיוונים שליליים שהאביב הערבי חולל. מטבע הדברים, מומחים עסקו יותר בזיהוי תסריטים שליליים שנלווים לאביב הערבי, שזה טוב ורצוי בכדי להציג אופציות להתמודדויות ברבדים שונים. אך חשוב יותר לדעתי, להקשיב לקולות במדינות ערב שממשיכים לשאוף לדמוקרטיזציה, ללוות אותם ולדאוג להצלחתו של תהליך השינוי בתמיכה אזורית ועולמית. כישלונם הסופי של תהליך זה עלול ללא ספק להחליש את הקול החופשי בעולם הערבי ויביא להתעצמותן של גישות מסורתיות, קיצוניות ואף הרסניות לטווח הארוך שיגרמו נזק כבד לתושבים ולמערכת העולמית בכלל. יותר מכל הזדמנות אחרת בעבר, האביב הערבי מאופיין כשינוי דרסטי מבפנים. זהו מקור עוצמתו, גם אם ברוב מדינות המזרח התיכון אנו עדים כיום לתהליכים הפוכים. חבירה של גורמים אזוריים ועולמיים דמוקרטיים לכוחות החיוביים, השואפים לדמוקרטיה במדינות המזרח התיכון, תמיכה בכוחות הללו ובתהליך שהם מעוניינים לקדם מבפנים חשובה היום יותר מתמיד. שכן, אם התהליך יוכתר בסופו של דבר בהצלחה, הניצחון יהיה לא רק

שורה רחבה של הפגנות ודרישות לשינויים החלו להופיע בזירה המזרח תיכונית החדשה, כולל בישראל. הדרישות המרכזיות של המפגינים בתוניסיה ובהמשך במצרים ובמדינות נוספות היו כינונם של שוויון וצדק חברתי, מאבק בשחיתות ובבירוקרטיה המסואבת והגברת השקיפות. לכאורה אין להשוות בין התקוממותם של המוני תוניסאים ומצרים, לובים ותימנים, אלג'יראים, ירדנים, מרוקאים, עיראקים, כוויתים וסודאנים כנגד המשטרים הבלתי דמוקרטיים במדינותיהם לבין המחאה החברתית שהתרחשה בישראל בשנת 2011. ואכן השתלשלות המחאות הללו במדינות ערב הובילה בחלקן למלחמת אזרחים ולהתפרקות המדינה, בחלקן לכינונם של משטרים רודניים חלופיים ובחלקן לדיכוי כוחני של המחאה ע"י השלטון הקיים. למעשה, רק בתוניסיה ניתן לצפות מאז האביב הערבי בתהליך דמוקרטיזציה מתמשך. אך יחד עם זאת, לפרץ המחאה המרשים בעולם הערבי ולסיסמאות הקוראות לצדק חברתי הייתה ללא ספק השפעה ישירה גם על ההתפתחויות בישראל. במחקר שערך מנהל יחידת המחקר בכנסת על המחאה החברתית והקשר לאביב הערבי כתב כי: "המחקר פותח בתיאור אביב העמים הערבי, מקורותיו, הכלים בהם נעשה בו שימוש ותוצאותיו; מקשר בין מחאת אביב העמים הערבי לבין מחאת הקוטג' ומחאת האוהלים של ישראל 2011, ומנסה להציב את האירועים בישראל בהקשר רחב, אזורי מבחינה גיאוגרפית ועולמי מבחינה תקשורתית." בהמשך מתייחס המחקר לשימוש בסיסמאות בהשראה מהאביב הערבי שעיקרן הדרישה לצדק חברתי. "מחאת האוהלים גלשה במהירות למחאה בשם הכולל "העם דורש צדק חברתי".¹¹

למרות שהדרישה לצדק חברתי ולא לכינונה של דמוקרטיה מערבית עמדה במרכז דרישותיהם של המפגינים במדינות ערב, ולמרות שכאמור תוצאותיו של האביב הערבי ברוב המדינות הללו היו מאכזבות ובחלק מהמדינות (כגון סוריה, לוב ותימן) אף הרוות אסון, ברקע עמדה לנגד עיני המפגינים השאיפה לדמוקרטיזציה ולשינוי המשטרים או לרפורמות מהותיות ביחס לאזרחים שעד כה היו נתונים למרות רודנים שעלו לשלטון מכוח הירישה המלוכני או מהפיכות צבאיות שחלק ממדינות אלה עברו. העובדה ששאיפות אלו לא מומשו עד כה אינה מבטלת אותן, כך שהפוטנציאל המהפכני ממשיך להתקיים. אך לא מדובר בכמיהה להתערבות המערב שתביא את השינוי אלא ברצון אותנטי של עמי המזרח התיכון לחופש ולצדק שיונהגו בהתבסס על רצון העם עצמו.

במאמר דעה שכתב אסעד ע'אנם מיד אחרי המהפכה במצרים. הוא הצביע על שינוי מרחיק לכת שמתחולל בעולם הערבי כולו. "זאת מהפכה אחת, משותפת שמיישמים אותה התוניסאים והמצרים, שותפים להם רוב הערבים והחופשיים בעולם. כל זה באמצעות שימוש באמצעי התקשורת שלא ידענו מקודם, זה יהיה אמצעי בסיסי לעיצוב עתיד דמוקרטי, מאוחד לאומה אחת שאיביה ושלטיה רצו שתהיה מפוזרת. האומה לא נכנעה וחיפשה את המשותף לתחייה מחדש. המבחן טמון ביכולת להיפטר מנטל ההיסטוריה הקולוניאליסטית שבעקבותיו יישום הקולוניאליזם הפנימי ע"י האליטות השליטות נגד העמים הערביים".¹²

במלאת שנה לאביב הערבי, שבשמות נרדפים נקרא גם מהפכת הפייסבוק והטוויטר או החורף הערבי/האסלאמי, התקיים כנס במכון לביטחון לאומי שמטרתו קריאה במתרחש באזור. עמוס ידלן יצא כנגד המונח "אביב ערבי" כיוון "שלא מדובר בעונה קצרה שבה יש לבלוב, האירועים לא מובילים בהכרח לדגם המערבי של הדמוקרטיה, וגם לא מדובר באפקט דומינו שיסחוף את כל

13 כנס בנושא: במלאת שנה לטלטלה במזרח התיכון, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 26 בינואר 2012. <http://heb.inss.org.il>
14 אלי פודה ונמרוד גורן, "ישראל בעקבות האביב הערבי: התמודדות עם אתגרים ומימוש הזדמנויות", מכון מיתוים, רמת גן, 2013.

11 פבל טל, "המחאה החברתית והרשתות החברתיות מהעולם המקוון לעולם הממשי ובחזרה", ירושלים, הכנסת, 2012.
12 אסעד ע'אנם, רעידת האדמה בקהיר משרתת את השחר המיוחל, אלג'זירה, <http://www.aljazeera.net/knowledgegate/opinions/2011/2/8/>, נט

יעדים ברורים ומוחשיים ולוחות זמנים מוגדרים. כתב שופט בית המשפט העליון בדימוס יצחק זמיר.¹⁷

גם אם המומחים מתייחסים לאביב הערבי לרוב משמעות ביטחונית, אין ספק כי הם מודעים לפערים השונים ואי השוויון שקיים בחברה הישראלית, ובעיקר בין פלסטינים אזרחי המדינה לבין הרוב היהודי. מצב של אי שוויון זה מערער את מערכת היחסים העדינה שנוצרה כאן מאז הקמת מדינת ישראל וגורם לאי יציבות מתמדת בפוטנציה שיכולה להתערער בנסיבות לא צפויות מראש.

האביב הערבי העצים, הגביר וחשף נושאים והיבטים חדשים בשיח בתוך החברה הערבית-פלסטינית בישראל. חידושים אלה שיקפו מגמה שהלכה והתפתחה בתוך החברה הערבית שבמהותה ביקורת ודין ציבורי אודות סוגיות פוליטיות ותרבותיות. בשנים האחרונות, וכתוצאה מהשיח בעולם הערבי, הובילו אינטלקטואליים ומרצים ערבים שיח דומה בתוך החברה הערבית-פלסטינית בישראל שבמהותו, ביקורת נוקבת אודות סוגיות תרבותיות כמו מעמד האישה, רצח נשים, אלימות, התפוררות המשפחה, וביקורת קשה על ההנהגה המסורתית-דתית וחברתית מחד וכנגד השלטון והממסד הישראלי מאידך, בעיקר בעניין האפליה שנוהגת המדינה כלפי אזרחיה הערבים-פלסטינים בכל התחומים.¹⁸

השחקנים המרכזיים שהובילו שיח ביקורתי זה היו בהתחלה אינטלקטואליים ומכוני מחקר, אך מהר מאוד התפשט הדיון לכלל האוכלוסייה. מכוני מחקר כמו מדה אל-כרמל, פיתחו שתי תכניות מחקר חדשות: תכנית מחקר על הפמיניזם הראשונה מסוגה בחברה הערבית והתוכנית ללימודים ישראלים שבאה לענות על הצורך הקיים אצל הקורא הערבי בישראל ובעולם הערבי בכלל לדעת יותר על ישראל כמדינה: חברה, היסטוריה ופוליטיקה.¹⁹ בנוסף, המכון נמצא בתהליך התפתחות מתמדת בתוכניות מחקר חדשות כמו תמיכה בתלמידי דוקטורט ערבים שמשותפים בסדנה שמנהל המכון. דוגמה נוספת היא המרכז למחקרים מודרניים אשר מזוהה עם התנועה האסלאמית, שם התפרסמו עשרות מאמרי דעה ודוחות מפורטים על האביב הערבי ועל מה שאפשר ללמוד ממנו כערבים וכמוסלמים בישראל. אחד המאמרים שכתב ד"ר אברהם אבו ג'אבר תחת הכותרת "פרויקט האחדות כפרי של האביב הערבי", בניסיון לתאר מהלך של אחדים צפויים בין תנועות אסלאמיות בעולם הערבי. הוא לא שולל את הצטרפותה של איראן לפרויקט וקורא לייסוד והקמת פרויקט אסלאמי גדול או גוף אסלאמי עולמי. במאמר דעה נוסף שהתפרסם באותו מרכז תחת הכותרת "האם לא הגיע הזמן לפיתוח המאבק". האם לא הגיע הזמן?" כתב אברהם אלח'טיב שיש ללמוד מהאביב הערבי על האסטרטגיות והכלים אשר שימשו את אזרחי העולם הערבי במהפכותיהם נגד השלטון. הוא מצוין כי הדרך למאבק ממושך להשגת זכויות במדינה היא ע"י תכנית מובנית, לא באלימות ולא בפעולות תגובה כפי שנהגו לעשות עד כה.²⁰ שלושה מסרים מרכזיים עולים מפרסומי מכוני המחקר: הראשון גישה חילונית ופתוחה לקהל הערבי הרחב, השני והשלישי מתייחס לקואליציות עתידיות בין התנועות האסלאמיות ואימוץ פוטנציאלי של אסטרטגיות חדשות לא אלימות (מהפכה שקטה) שההמון משתתף פעיל בהגשתן.

17 זמיר, יצחק, "שוויון זכויות כלפי ערבים בישראל", בתוך: אלי רכס ושרה אוסצקי-לור (עורכים), מעמד המיעוט הערבי במדינת הלאום היהודית, תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, תכנית קונרד אדנאואר לשינוי פעולה יהודי-ערבי, 2005, עמ' 83-59.

18 חסאן עלי כמאל, הרצאה, "רעיונות דמוקרטיים אצל הפלסטינים בישראל בהשראת האביב הערבי" יום העיון של מיתווים, מרכז עזרי, וקרן פירדיך אברט, אוניברסיטת חיפה, 11 ביוני 2013.

19 <http://mada-research.org>
20 <http://derasat.ara-star.com>

לערכים אוניברסאליים אלא ובעיקר למדינות ועמי האזור שיראו אור חדש ויחוו שלום מוגן במסגרת מערכת יחסים דמוקרטית בין השלטונות והאזרחים. בנוסף, כפי שהודגם בדיון בפרק זה, להתפתחויות במדינות ערב השפעה ישירה גם על מדינת ישראל ועל אזרחיה, ואין להמעיט בחשיבותן - לחיוב ושלילה.

האביב הערבי: ישראל במרחב משתנה, מה קורה בקרב אזרחיה הפלסטינים?

האביב הערבי הוליד מצב של אי וודאות, אנרכיה, גלי אלימות, היחלשות המשטרים נוכח התעצמותם של ארגונים קיצוניים. כל אלה היוו מוקד התעניינות עולמית, אזרחית וישראלית שניסתה למפות ולהעריך את השתלשלות האירועים וכיוונים צפויים. האביב הערבי היה בפי כל, במידה רבה עקב נוכחותו המסיבית במדיה החברתית, והשפעתו חצתה את גבולות המדינות שבהן התרחש אל ישראל והעולם כולו. אלה פודה ונמרוד גורן הצביעו על הסכנות וההזדמנויות שיש בתהליך השינוי שעובר העולם הערבי: "האביב הערבי - בניגוד לדעה הישראלית הרווחת - לא רק מצבי סכונים, איומים ואתגרים, אלא גם מספק לישראל הזדמנויות מדיניות. זאת ועוד, האביב הערבי הוביל לשינוי באמונות ובדימויים מושרשים של ישראלים בנוגע לאזרחי מדינות ערב - מאזרחים פאסיביים המוכנים לחיות תחת דיקטטורות - לאזרחים פעילים ואמיצים, המסוגלים לעמוד על זכויותיהם ומוכנים לסכן את חייהם בתביעה לשינוי. לא היה זה מקרה שהמחאה החברתית הישראלית של קיץ 2011 אימצה סיסמאות אשר צמחו בכיכרות מדינות האביב הערבי. מקבלי ההחלטות בישראל יכולים לנצל את מכלול ההתפתחויות בעולם הערבי על מנת לחולל שינוי של ממש במדיניות הישראלית המסורתית כלפי המזרח התיכון, ולעבור ממדיניות של מגננה למדיניות של יוזמה", כתבו המחברים.¹⁵ מסר זה נקלט במערכת הביטחון הישראלית ובכנס שקיים המכון לביטחון לאומי מנו את חמשת המהלכים שעל ישראל להוביל תחת הכותרת "מקפצות אסטרטגיות". צוין שהאתגר המשמעותי עבור ישראל הוא איתור הנקודות שיקנו לה יתרון אסטרטגי מיטבי באמצעות גיבוש אופציות מדיניות-ביטחוניות חדשות. המקפצה הראשונה שציינו המשתתפים היא הזירה הפנימית. בראש סדר העדיפויות בהקשר זה אמור לעמוד צמצום הפערים בין האוכלוסייה הערבית לאוכלוסייה היהודית, זאת בנוסף למקפצות חשובות אחרות כמו הסוגיה הפלסטינית, קשר עם מדינות ערב והמעצמות.¹⁶ תעדוף הזירה הפנימית כמקפצה הראשונה, ובעיקר הדרישה לצמצום הפערים בין האוכלוסייה הערבית לאוכלוסייה היהודית, אינו מקרי. מדובר בדרישה קונקרטית ובסיסית של אזרחי ישראל הערבים-פלסטינים מחד ושל מומחים מתחומי דעת שונים ומשפטים בישראל מאידך. תהליכי השינוי שהתרחשו במדינות ערב במהלך האביב הערבי, העובדה שעמי האזור חדלו להיות פסיביים ויצאו כנגד המשטרים במדינותיהם בדרישה חד משמעית לצדק חברתי, הביאו להכרה בקרב מומחים ישראלים, שאין עוד מקום להתעלמות ממצוקתם של אזרחי ישראל הערבים-פלסטינים או לחזיקתו של נושא זה לשוליים. "על המדינה, באמצעות דרגיה הבכירים ביותר, לפעול לסגירת הפערים בהקדם באופן נחרץ וברור, תוך קביעת

15 אלי פודה ונמרוד גורן, "ישראל בעקבות האביב הערבי: התמודדות עם אתגרים ומימוש הזדמנויות", מכון מיתווים, רמת גן, 2013.

16 אודי דקל ועומר עינב, מבט על, גיליון 790 כיוונים להיחלצות מ'המבוכה האסטרטגית' תובנות מהכנס השנתי, המכון למחקרי ביטחון לאומי, ינואר 2016.

1. יחסם השלילי והמפלה של הרוב היהודי והמדינה כלפי הערבים בישראל לא השתנה בשני העשורים האחרונים, וכתוצאה מצבם החברתי והכלכלי של ערביי ישראל החריף וגרם למשברים פנימיים, דבר שזעזע את האמון בממסד הישראלי. לכן האביב הערבי היה עבורם תקווה חדשה שהאזרח הערבי יכול להשפיע ולשנות את מצבו: אם במדינות ערב הצליחו על אף הדיכוי ויחסה של ההנהגה לאזרחים כנתינים, אז סביר להניח שגם אצלנו נוכל להשפיע לטובת שיפור במצבנו החברתי והכלכלי הנחות בישראל.

2. הצלחה של האביב הערבי או לפחות תחילת תהליך דמוקרטיזציה בעולם הערבי יפריך את הטענה הישראלית שהיא הדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון. כתוצאה משינוי זה ישראל תהיה הראשונה שתוביל שיפורים בדמוקרטיה הפגומה שלה ביחס לאזרחיה הערבים. שינוי זה ישפר משמעותית את מצבה של האוכלוסייה הערבית ויגרום לתחושת סיפוק מול שינויים מזרח תיכוניים שיכולים להשליך אור חיובי על מעמדם במדינת ישראל ואולי אף לספק עבורם הזדמנויות חדשות להתחברות עם המרחב שעובר תהליך דמוקרטיזציה.

3. לערבים הישראליים יתרון יחסי על כל הערבים במזרח התיכון ובעולם. היתרון מתבטא במעמדם כמיעוט ערבי שחי באדמתו תחת שלטון יהודי ודמוקרטי החל משנת 1948. אמנם הדמוקרטיה הישראלית פגומה מבחינות שונות, בעיקר בכל הנוגע ליחסה המפלה כלפי האוכלוסייה הערבית. אך יחד עם זאת, המשטר הוא דמוקרטי ביסודו, ויהודים וערבים בישראל מנהלים חיים משותפים מזה יותר משישים שנה. זוהי חוויה שרק המיעוט הערבי בישראל מכיר, ושימור ושיפור הדמוקרטיה בישראל הוא ערך חשוב בעבור החברה הערבית בישראל. ערביי ישראל יכולים לתרום מניסיונם האזרחי בחברה דמוקרטית לכל חברה שעוברת תהליכי דמוקרטיזציה, ובעיקר חברות ערביות במזרח התיכון.

האביב הערבי עורר התעניינות ודיון לא רק בחברה היהודית ובממסד בישראל, אלא אף הביא לשיח פנימי עמוק בתוך החברה הפלסטינית בישראל. שיח חדש זה מתנהל הן בקרב האליטות של החברה הערבית בישראל והן בקרב העם. בעמודים הבאים אנסה לזהות את הלכי הרוח הן בקרב האליטות הפלסטיניות בישראל והן בקרב החברה הפלסטינית בישראל תוך כדי הצגת הקשר בין שתי שכבות אלה, השפעת האביב הערבי עליהן והשלכות עתידיות על ישראל במרחב הערבי המשתנה.

פלסטינים וישראלים: האליטות והעם

שאלת התהוות תודעתם וזהותם של הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל הינה המסגרת הרחבה והמקיפה להבנת המרחב המשותף שנוצר בישראל לאחר 1948. לתפיסתם של הפלסטינים, הקמת מדינת ישראל הביאה לשינויים מרחיקי לכת שעיצבו את הווייתם מחדש לאור תרבותם ואזרחותם בישראל. באופן כללי ניתן לחלק את החברה לשני חתכים מרכזיים: האליטות והעם. במקרה הייחודי של הפלסטינים בישראל גם האליטות צמחו מהעם, הרוב שבמקורו אוכלוסייה כפרית. מערכת היחסים שהתפתחה בישראל בין האליטות והעם הפלסטיניים ובינם לבין הרוב היהודי והמדינה היא נדבך אחד להבנת הווייתם ומאוייהם של הפלסטינים בישראל. הנדבך השני הוא הקשר בין הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל לבין המרחב הערבי והפלסטיני. ואני טוען שישנה בחברה הערבית-פלסטינית בישראל קבוצת ייחוס שלישית שנסיבות היווצרותה קשורות למלחמת 1948 שגרמה ל-40% עד 25% מהפלסטינים להיות במעמד של נוכחים נפקדים, כלומר פליטי פנים. קבוצה זו לדעתי, מהווה מרכיב מרכזי

השיח בחברה הערבית בישראל בעקבות האביב הערבי הפך להיות רווי בדיונים שההיבט האזורי והעולמי שזור בהם: סוגיות אזרחיות וגלובליות כמו מעורבות או התערבות המעצמות (המערב) באירועים שעובר העולם הערבי (המזרח). מגבלות הכוח של העולם הערבי מול המעצמות, המצב הירוד של תושבי העולם הערבי. בעיות דת, תרבות, חברה כלכלה ופוליטיקה היוו את מוקדי הדיונים, ובעיקר ניתן ללמוד על עמדות ותפיסות לגבי נושאים שנדונו כמו העמדה כלפי השיעים, הכורדים, החות'ים וארגונים אסלאמיים קיצוניים שהופיעו באזור, כל אלה ביחס למדיניות הממסד הישראלי כלפי הפלסטינים אזרחי המדינה. ג'יידא רינאו-זועבי, מנכ"לית אינג'אז - מרכז מקצועי לקידום הרשויות המקומיות הערביות, כתבה כי: "השפעת האביב הערבי - והשינויים שהביא במשטרי מדינות ערב - לא פסחה על הפלסטינים תושבי ישראל. השיח בקרב הפלסטינים בישראל על האביב הערבי הוא ער ביותר, ויש בו מספר דילמות מוסריות, פוליטיות וחברתיות מרכזיות. עד לפרוץ האביב הערבי גאוות הפלסטינים בישראל נסובה סביב היכולת שלהם להוביל מאבק ציבורי נגד גזענות ודעות קדומות במדינת ישראל, בעוד שהציבור הערבי בעולם הערבי נותר מדוכא ופסיבי. כעת היתרון הזה אבד. עם זאת, האביב הערבי הוכיח שמאבק בלתי-אליים לשינוי מציאות ומשטרים הוא אפשרי".²¹ ברור כי רינאווי הצביעה על השינוי הדמוקרטי המיוחל של מדינת ישראל כלפי אזרחיה הפלסטינים. ניתן ללמוד מהשיח הציבורי, הפלסטיני בישראל על ההיקף העצום של האינטראקציה בתוך החברה הערבית שהושפעה מהשיח בעולם הערבי. הרשתות החברתיות שהיוו מכשיר מרכזי להתארגנות בעולם הערבי הפכו להיות כלי מרכזי לשיח בתוך החברה הערבית. מעבר לשיח שמתקיים בעמודים הפתוחים של אנשים פרטיים, קיימת אפשרות לפתיחת עמודים שקוראים לשינוי אזרחי או גלובלי תחת השם האביב הערבי. מאות ואף אלפי ערבים פלסטינים מישראל נמצאים בקבוצות מהסוג הזה. בנוסף קיימים בפייסבוק אנשים שפעילים וכותבים באופן יומיומי על התרחשויות בעולם הערבי - בסוריה, במצרים, בתוניסיה ובמדינות ערב בכלל. לא מעט סטטוסים או עמדות של אזרחים פלסטינים מתייחסים באופן יומיומי למתרחש בעולם הערבי ומהווים מוקד להתנגשויות בין תומכים ו/או מסתייגים או שוללים מהלכים שקורים בעולם הערבי או באזור. ניסיון ההפיכה האחרון בתורכיה ביולי 2016 היה מקור למריבות ושיח אלים שהתפתח בין התומכים לבין השוללים את המהלך לשינוי המשטר בקרב ערבים-פלסטינים אזרחי ישראל. חלק מהם גם השתתפו בחגיגות הניצחון לאחר כישלון ההפיכה, מאחר וראו בניסיון ההפיכה הכושל מהלך אנטי-דמוקרטי. ערבים ישראלים בטורקיה: "טוב שההפיכה נכשלה" כתב חסן שעלאן בווניט.²²

יש לציין כי עד כה נסקרו השפעות דמוקרטיות של האביב הערבי על החברה הערבית בישראל. אך אין ספק שיכולות להיות גם השפעות לא דמוקרטיות, כגון הצטרפותם של ערבים ישראלים לתנועות קיצוניות כגון דאעש. ברם, תופעות אלו הן שוליות ואינן מייצגות את הלך הרוח בחברה הערבית. מכל מקום ההשפעה של האביב הערבי לחללה אל תוך החברה הערבית בישראל, והיא תמשיך להיות מושפעת מהמתרחש בישראל, באזור ובעולם. האביב הערבי חשף הזדמנויות חדשות לערבים ישראלים להתחברות ולהזהות עם המרחב הערבי במיוחד. ניתן להסביר מגמה זו של הזדהות משלושה טעמים מרכזיים:

21 ג'יידא רינאו-זועבי, "האביב הערבי והפלסטינים במדינת ישראל", בתוך ישראל והאביב הערבי: הזדמנויות בשינוי, עורכים נמרוד גורן וג'ניה יודקביץ', מכון מיתוים, רמת גן, 2013.

22 חסן שעלאן, ערבים ישראלים בטורקיה: "טוב שההפיכה נכשלה", ynet, 16.07.2016. <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4829051,00.html>

הדמוקרטיזציה במדינות ערב מלווה באלימות רבה ובמאבקים עקובים מדם. אך עמי האזור חפצים בדמוקרטיה, ובסופו של דבר הם ישיגו אותה. אזרחי ישראל הערבים-פלסטינים שמצד אחד משתייכים לאומית לעם הפלסטיני ולאומה הערבית, ומצד שני הם חלק מהחברה הישראלית שאליה הסתגלו ושאת אופייה הדמוקרטי - עם כל הביקורת על מגבלותיה של הדמוקרטיה הישראלית - הם מכירים ומוקירים, הם למעשה הקבוצה היחידה בתוך האומה הערבית שלה ניסיון ארוך שנים של חיים בחברה דמוקרטית. קיימת הסכמה רחבה בקרב רוב הציבור הערבי בישראל, כי המרחב הישראלי, כלומר האזרחות הישראלית, מהווה מרכיב מרכזי, מעצב ואף יוצר זהות חדשה וייחודית בקרב הערבים בישראל. זהות מורכבת זו וחויית החיים בדמוקרטיה יכולות להוות בסיס לקידום ערכים דמוקרטיים בעולם הערבי על-ידי ערבים-פלסטינים אזרחי מדינת ישראל.

בשנת 1993 יצא לאור ספרו של שמעון פרס, שר החוץ בממשלתו של רבין אשר הוביל יחד עימו תהליך מדיני לשלום ישראל-פלסטיני, ערבי-ישראלי. בספר "המזרח התיכון החדש" חשף את דוקטרינת השלום שלו המבוססת על שינוי תפיסתי כולל מטרמינולוגיה של מלחמה לזו של שלום. הייתה אז תקווה אמיתית להשגת הסכם עם הפלסטינים שבעקבותיו יושג גם פיוס עם העולם הערבי. כחלק מהשינוי העתידי לבוא התייחס פרס לערבים בישראל בשני הקשרים:

1. "ממש ערב החתימה על ההסכם עם אש"ף פרשו ששת החכי"ם של ש"ס מהקואליציה, ואנו נותרנו עם רוב של 61 חכי"ם בלבד. אומנם בדמוקרטיה רוב של אחד הוא רוב, אבל קשה לבנות הסכמה לאומית חדשה סביבו, במיוחד בהתחשב בעובדה שרוב זה תלוי בהצבעתם של החכי"ם הערבים למען אישור הויתורים שעשינו לפלסטינים."
2. "כשעה לפני טכס החתימה על מדשאות הבית הלבן, התייצב בחדרי במלון הדוקטור אחמד טיבי, נציגו של יאסר ערפאת, והודיע לי, שאם לא נסכים לשנות כמה פסוקים בנוסח הצהרת העקרונות ערפאת יחזור הביתה".²⁵

אמירתו הראשונה של פרס תחמה למעשה את הגבולות למעורבותם של אזרחי המדינה הערבים בתהליכי קבלת החלטות בכנסת: גם אם הערבים ייבחרו לכנסת, הם לא יהיו שותפים מלאים לקבלת החלטות בישראל, זו נחלתו של הרוב היהודי. מאידך, בהקשר השני הועיד פרס לערביי ישראל תפקיד חשוב: להיות מתווכים בין הפלסטינים לבין מדינת ישראל. זאת בהתבסס על ההנחה כי הערבים בישראל הם חלק מהחברה הישראלית שנוצרה אחרי 1948. בשתי האמירות הללו טמונה המורכבות של מעמדם ותפקידם של הערבים בתוך ישראל וכן ביחסיהם עם הפלסטינים שמחוץ לישראל ועם העולם הערבי. מצב זה נוצר לדעתי, גם בשל העדר קונצנזוס בחברה הערבית בישראל לגבי חזון עתידי שמבוסס על הסכמה רחבה ככל שניתן של כלל הפלסטינים בישראל. בעיקר חסרה תשובה ברורה בקרב אזרחי ישראל הפלסטינים לשאלה: מה הם יכולים ורוצים שיהיה תפקידם? אמנם כל ארבעת מסמכי החזון שפורסמו ב-2006 ו-2007 מדברים על אזרחי מדינת ישראל הערבים, כלומר יוצאים מתוך נקודת הנחה שהחזון צריך להתממש במסגרת מדינת ישראל. אך בכל אחד מהמסמכים הללו דגשים שונים, וחסר מסמך כולל של חזון משותף לכל החברה הערבית

25 פרס שמעון, אריה נאור, המזרח התיכון החדש: מסגרת ותהליכים לעידן השלום, סטימצקי, 1993. ראה בעיקר עמ' 35-30.

בתודעתם וזהותם של הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל. שלוש קבוצות ייחוס אלו עם ממדי השפעה שונים לאורך זמן עיצבו את חוויתם הייחודית של הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל. הבנה של ממדיה ומאפייניה של התודעה והזהות הפלסטינית בישראל בעלת שלושת הממדים יכולה להוות בסיס לבנייה מחודשת של יחסי מזרח-מערב, יהודים-ערבים, פלסטינים-ישראלים. הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל הם הערבים היחידים במזרח התיכון ובעולם שחיו ועדיין חיים כאזרחיה של מדינה שנתפסה וברוב מדינות ערב עדיין נתפסת כאויב לעם שלהם ולעמי האזור הערבי. ניתן להניח כי הם הערבים היחידים שבמרכיבי זהותם ותודעתם קיים היבט ישראלי, ערבי ופלסטיני: שילוב זה של מרכיבי זהות הוא ייחודי לאזרחי ישראל הערבים-פלסטינים ויכול להוות בסיס לגישה חדשה שמטרתה פיתוח קשרים עתידיים בין ישראל לפלסטינים ולערבים במזרח התיכון שחווים חוויות משותפות שהפלסטינים אזרחי ישראל עברו. הפלסטינים אזרחי ישראל עברו שינויים דרסטיים משנת 1948 ואילך, בעוד שהעולם הערבי עובר תהליכים דרסטיים החל משנת 2010. הטענה המרכזית היא כי קיימות נקודות דמיון בחוויות הטראומטיות שעברו הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל לבין אלו שחווים הערבים במזרח התיכון בשנים האחרונות. דמיון התנסותי וחויית זה מחד ומאפייני זהותם הייחודיים של ערביי ישראל מאידך יכולים להוות בסיס לשיפורה של הדמוקרטיה בישראל מצד אחד וקידום תהליך דמוקרטיזציה שהחל בעולם הערבי מאידך.

שאלת הקשר בין ישראל כמדינה דמוקרטית לבין המרחב הערבי שאינו דמוקרטי הייתה מוקד התייחסותו של בנימין נתניהו בספרו שיצא לאור בשנת 1993 "A Place among the Nations" ובו הקדיש פרק לשאלת הקשר שבין דמוקרטיה לשלום. בפרק זה טען נתניהו שהמכשול העיקרי לשלום במזרח התיכון הוא העובדה שכל המדינות באזור - מלבד ישראל - הן לא דמוקרטיות. נתניהו קבע כי כל גורם במערב שמעוניין לקדם במזרח התיכון שלום "במודל מערבי" נדרש ראשית לכל להפעיל על המשטרים הערבים לחץ להתקדם לעבר דמוקרטיה. על-פי נתניהו לחצים שכאלו הופעלו בעבר על-ידי המערב באזורים אחרים בעולם, אך לא כלפי העולם הערבי. לדידו של נתניהו המערב היה צריך להשתמש בעזרה הכלכלית שהוא העניק למדינות ערב על-מנת להשפיע על המשטרים במדינות הללו לקדם תהליכים דמוקרטיים.²³ השאלה היא כיצד תפעל ישראל (הדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון לתפיסתו) לקידום דמוקרטיזציה בעולם הערבי?

תגובתו של נתניהו כראש ממשלה לאירועי האביב הערבי הייתה שונה בגישתה באופן יסודי מהדברים שכתב. דווקא כאשר החלו במדינות ערב ביטויים מובהקים של תהליכי דמוקרטיזציה ודווקא כאשר מדינות המערב קיבלו מגמה זו בהתלהבות ופעלו לקדם אותה, נתניהו הציג עמדה שונה ושרטט בהתבטאויותיו בפני הציבור הישראלי תמונה שלילית מאוד, קשה ומאיימת ביחס להתפתחויות אלו אליהן פילל בעבר. בהמשך הוא חזר על דבריו מהספר והתייחס בצורה חיובית ושהוא מושיט יד לעמים המנסים לבנות עתיד דמוקרטי.²⁴

האביב הערבי ודרישתם של העמים בעולם הערבי לדמוקרטיזציה הציבו לפחות מספר סימני שאלה בנוגע לראייתו של נתניהו את מדינות ערב. נכון שבשלב זה אזרחי מדינות ערב שיצאו לרחובות ב-2010/2011 לא הגשימו את יעדם. כמו במקרים אחרים של שינוי דרסטי שהתרחש בקרב עמים ואומות העולם, גם תהליך

Netanyahu, Benjamin, "A place among the nations: Israel and the 23 world", New York: Bantam, 1993

24 להרס ליאור, "השיח הישראלי על האביב הערבי" בתוך ישראל והאביב הערבי: הזדמנויות בשינוי, עורכים נמרוד גורן וג'ני היודקביץ', מכון מיתוים, רמת גן, 2013.

בתוכה הם חיים, תהליכים אלה הביאו לחיזוק מתמיד של מרכיב זהותם האזרחית הישראלית בצד זהותם הערבית פלסטינית. זאת ועוד אחרי אוסלו 1993 הערבים הבינו כי עליהם לעמוד לגורלם ולדאוג לעתידם בתוך מדינת ישראל ללא תלות בעתיד התהליך המדיני ובתוצאותיו.³¹

החברה הערבית פיתחה הסתגלות לקבוצת הרוב היהודית שבתוכה היא חיה, לאחר שעברה כברת דרך ארוכה של התנסות חברתית ותרבותית עמה. סמי סמוחה טוען כי: "הערבים חוו ישראליות (ללא טמיעה) הקושרת אותם בקשר הדוק למדינה וליהודים בתחומי חיים רבים. הם נעשו דו-לשוניים ודו-תרבותיים, הם עברו מודרניזציה חלקית באורח חייהם ובדרך חשיבתם, הם מורגלים לסטנדרטים הישראליים, והחברה היהודית היא בשבילם קבוצת התייחסות."³² השפה העברית כנדבך מרכזי לישראליות השפיעה וכבר שינתה באופן ניכר את השפה הערבית של האזרחים הערבים עד כדי כך שהשפה הערבית הישראלית נחשבת היום כשפה נפרדת משפות ערביות אחרות, כתב מוחמד אמארה.³³ סמוחה הציג תפיסה חדשה ועדכנית תחת הכותרת "ישראליות משותפת ומתוחמת"³⁴ במסקנה כתב כי: "יש להפוך את הדמוקרטיה הנוהלית האינסטרומנטלית לדמוקרטיה מהותית ולהנהיג חינוך לערכים של זכויות אדם, שוויון, סובלנות, כבוד לזולת ואחריות הדדית." לטענתו, "השטח העמוק ביותר בחברה הישראלית הוא בין האזרחים הערבים והיהודים. התרבות, הציונות והסכסוך הישראלי-ערבי משפיעים אותם עמוקות. כל עוד יימשכו הכיבוש יחסי האיבה בין ישראל והעולם הערבי וישראל תתבדל מהמרחב הערבי ותחתור להשתלב במערב, לישראליות ולצעדים לשילוב ולשוויון בין ערבים ויהודים תהייה השפעה מצומצמת." במסקנה שהגיע אליה סמי סמוחה אפשר לזהות את ההיבט האזרחי, יומיומי (חוויה ישראלית) כמעצב זהות מרכזי ומנבא עמדות של הרוב היהודי, המדינה והפלסטינים בישראל אשר בנו להם היסטוריה, פוליטיקה, חברה וכלכלה ייחודית, מתהווה ומרשימה בהישגיה האישיים והקבוצתיים. היבט שני קשור לאזור ולסביבה המדינית המאופיינת בשורה של אירועים דרסטיים שעובר העולם הערבי במזרח התיכון החל משנת 2010 שגם הם משפיעים באופן ישיר על הפלסטינים בישראל בהקשרים שונים, בעיקר בתחומי החברה והפוליטיקה.

דו"ח ועדת אור לבירור מאורעות אוקטובר בשנת 2000 בין התושבים הערבים לבין המשטרה, בהם נהרגו 13 תושבים פלסטינים אזרחי המדינה, מצביע על תפקידה של המדינה בצד תפקידם של כל המגזרים בחברה ליטול חלק לכינון הרמוניה סבירה בין רוב למיעוט: "יחסי מיעוט רוב הם בעייתיים בכל מקום, ובמיוחד במדינה המגדירה את עצמה על פי לאומיותו של הרוב. לדילמות המתעוררות במדינה כזו אין למעשה פתרונות מושלמים ויש גם הטוענים כי קיים ניגוד מהותי בין עקרונות מדינת-לאום רובנית לבין עקרונותיה של דמוקרטיה ליברלית. בכל מקרה, כינון הרמוניה

31 לביא אפרים, "הערבים בישראל עם כינון מדינה פלסטינית: מאבק לקבלת מעמד מוכר כמיעוט לאומי-ילידי במדינת ישראל", בתוך: השפעת הקמת מדינה פלסטינית על ערביי ישראל, מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, 2011, עמ' 54-36.

32 סמוחה סמי, "לא שוברים את הכלים: מדד יחסי ערבים-יהודים בישראל 2012, ירושלים: אוניברסיטת חיפה והמכון הישראלי לדמוקרטיה, 2013, עמ' 22-23.

Muhammad Amara, "Hebraization in the Palestinian Language Landscape in Israel", in Challenges for Language Education and Policy: Making Space for People, edited by Bernard Spolsky, Ofra Inbar-Lourie and Michal Tannenbaum, NY and London: Routledge, 2015, pp. 182-195.

34 סמוחה סמי, "הישראליות המשותפת" בפרויקט "ארבעת השבטים", פרויקט משותף של בית נשיא המדינה והמכון למדיניות ואסטרטגיה, המרכז הבינתחומי הרצליה, הרצליה, 2016.2.25.

בישראל.²⁶ בנוסף, ייתכן שאי הגדרתו של חזון משותף לכל הציבור הפלסטיני בישראל משקפת את רצונו להשאיר את כל האופציות פתוחות, לאפשר למדינת ישראל, לפלסטינים, לערבים באזור ובכלל למדינות העולם לראות בהם שותפים פוטנציאליים, ובכך להגדיל את סיכוייהם לשפר את מצבם בהווה ובעתיד לבוא.

אריק רודניצקי סיכם את השלבים והגישות המרכזיות אשר אפיינו את יחס אזרחי המדינה הערבים-פלסטינים למדינת ישראל מאז קום המדינה.²⁷ בתחילה הייתה דילמת הזהות בין מוקד זהות אזרחי-ישראלי לבין מוקד זהות לאומי-פלסטיני, אשר ליוותה את האזרחים הערבים עוד מקום המדינה.²⁸ עם הזמן חל שינוי, כאשר הערבים הרגישו שהם במצב של "פריפריה כפולה" כהגדרתו של מאגד אלחאג' שטען כי שאלת המעמד הלאומי לערבים בישראל לא עמדה על הפרק, ולמרות חתימת הסכם השלום, לא התחזקה בעיני הרוב היהודי הלגיטימציה של הערבים כאזרחים שוויוניות במדינה או כשותפים אפשריים לקואליציה ממשלתית.²⁹

כתוצאה מכך, התקוות ארוכות השנים שכרכו יחדיו שלום ושוויון נכזבו; האזרחים הערבים נותרו בשולי החברה והפוליטיקה הישראלית. התוצאה המשולבת של התפתחויות אלו התבטאה בתהליך שאלי רכס כינה "לוקליזציה של המאבק הלאומי": הערבים בישראל זנחו בהדרגה את המאמץ המסורתי למען מימוש מאווייהם הלאומיים של אחיהם הפלסטינים בשטחים, ותחת זאת הפנו את כל משאביהם לתוך תחומי "הקו הירוק", והתגייסו למאבק על מעמדם האזרחי והלאומי בתוך המדינה.³⁰

הממד הלוקלי היה מוקד מרכזי לעיצוב השיח הפנים חברתי בקרב הפלסטינים בישראל שניזון ממערכת של רשתות חברתיות צפופות אשר עוצבו מחדש אחרי 1948 בעיקר בקרב האוכלוסייה הכפרית שבהמשך אתייחס לשיח בתוך קבוצה זו.

אפרים לביא מנתח ומעריך במאמר שכתב את התהליכים שהובילו לישראליות של הערבים במדינה ולהיטמעות בחברה, מחד גיסא, ואת הדרישות שהתפתחו בקרבם להכרה כקבוצה לאומית-פלסטינית ילידית שוות זכויות, מאידך גיסא, כמרכיבים מכריעים, שישפיעו על זהותם הקולקטיבית ויאפיינו את יחסי הגומלין בינם לבין המדינה והרוב היהודי לעת הקמת מדינת לאום פלסטינית לצד ישראל. "הערבים בישראל פיתחו הסתגלות לקבוצת הרוב

26 1. "חוקה שוויונית לכל?" מטעם מרכז מוסאוו, לזכויות האזרחים הערבים בישראל_ heb_FINAL.pdf http://www.mossawa.org/uploads/constitution_paper_heb_FINAL.pdf

2. "החזון העתידי לערבים הפלסטינים בישראל", מטעם הוועד הארצי לראשי הרשויות המקומיות הערביות בישראל http://www.knesset.gov.il/committees/heb/material/data/H26-12-2006_10-30-37_heb.pdf

3. "החוקה הדמוקרטית", מטעם ארגון עדאלה, המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל [https://www.adalah.org/uploads/oldfiles/upfiles/democratic_constitution-h\(1\).pdf](https://www.adalah.org/uploads/oldfiles/upfiles/democratic_constitution-h(1).pdf)

4. ו"הצהרת חיפה" שפורסמה בחסות מדה אל-כרמל, המרכז הערבי למחקר חברתי- יישומי. <http://mada-research.org/wp-content/uploads/2007/09/haifahebrew.pdf>

27 רודניצקי אריק, הערבים אזרחי ישראל בפתח המאה העשרים ואחת, המכון למחקרי ביטחון לאומי, מזכר 139, יולי 2014.

28 דילמה זו זכתה לדיון מחקר מוקדם במאמר: יוחנן פרס ונירה דייס, "על זהותם הלאומית של הערבי הישראלי". המזרח החדש, י"ח, 1968, עמ' 106-111.

29 אלחאג' מאגד, "זהות ואוריינטציה בקרב הערבים בישראל: מצב של פריפריה כפולה". מדינה ממשל ויחסים בינלאומיים, כרך 42-41 (1997), עמ' 104-122.

30 רכס אלי, "הערבים בישראל לאחר תהליך אוסלו: לוקליזציה של המאבק הלאומי". המזרח החדש, כרך מ"ג, תשס"ב, עמ' 275-303.

אין להסתיר שזו אמירה גורפת על האינטלקטואלים הפלסטינים בישראל. חלק מהם לא באמת שאפו לבנות אלא אולי לשרוד, להתפרנס ולהתקרב למסד הישראלי כיסוד עליו השעינו את הגותם, כתיבתם והתנהגותם, אחרים פשוט היו בהלם מעוצמת האירוע ועשו או כתבו ללא כל תכנית שמטרתה לבנות אלא תיארו את חוויתם וכמה היה להם טוב לפני 1948. אך מתוך ניתוח מקיף של כתבי האינטלקטואלים הפלסטינים בישראל החוקרת בחרה להחשיב את יצירותיהם של כלל האינטלקטואלים כעשייה ושאפה לבנות את האומה מחדש.

הספר דן בהתפתחות האליטה האינטלקטואלית הפלסטינית אחרי 1948. בין השיח על המולדת והאזרחות התפתח זרם שלישי, שהוא החתרן או הלאומני, ושמצא את ביטויו הפוליטי בהקמת תנועת בל"ד - ברית לאומית דמוקרטית - שהוקמה בשנת 1995 ע"י עזמי בשארה. ארי שביט היטיב לתאר את בשארה במאמר שכתב בהארץ: האזרח עזמי.³⁷ הוא כתב: "ח"כ עזמי בשארה הוא אולי היריב הרהוט, המנומק והיעיל ביותר שיש כיום לאידיאולוגיה הציונית בישראל." ובהמשך טען כי בשארה הוא: "הפילוסוף הפוליטי אשר עיצב במידה לא מבוטלת את השיח הציבורי בישראל כאשר טבע את המושג 'מדינת כל האזרחים', והמנהיג הערבי-ישראלי אשר העלה את התביעה להכיר בפלשתינים אזרחי ישראל כמיעוט לאומי הזכאי לאוטונומיה תרבותית משלו, הוא בעל יכולת אנליטית שכמעט איננה מצויה היום בפוליטיקה הישראלית."

בספרה ע'אנם מבליטה את מערכת היחסים בין האינטלקטואל כסוכן שינוי בחברה לבין המבנה החברתי של האוכלוסייה הפלסטינית בישראל. מערכת זו שיש בה ניגודים רבים, לעתים רבות בלתי נודעת או בלתי ניתנת להגדרה מדויקת - מין זיגוג בין האני האינדיבידואלי לאני הקבוצתי כאשר ברקע קיימת הישות של המדינה שהיא לרוב זרה או בלשון המעטה נוגדת את שאפותיו של האינטלקטואל הפלסטיני בישראל (הדור השלישי) ששואף למדינת כל אזרחיה. אך קיימים זרמים רעיוניים נוספים: הקומוניסטים, האסלאמיסטים, הישראליסטים, העצמאיסטים - כדמותו של ד"ר אחמד טיבי שטבע את המושג מדינת כל לאומיה. לטענתו, "הערבים בישראל לא תובעים את הביטוי 'מדינת כל אזרחיה', כי אם 'מדינת כל לאומיה', במסגרת דמוקרטיה רב-תרבותית עם שותפות אזרחית מלאה. זהו מצב המבטיח לא רק זכויות של יחידים, כמו במדינת כל אזרחיה (ביטוי שטבעה שולמית אלוני בשנות ה-80), אלא זכויות של יחידים מצד אחד, וזכויות קולקטיביות מצד אחר."³⁸

השונות או הניגודים בין האינטלקטואליים, שבמקרים רבים מתורגמת גם בהקשרים פוליטיים, מצביעה יותר מכל על המורכבות, אך גם על ההסכמה הרחבה כי המעמד של הפלסטינים בישראל הוא ייחודי כאשר האזרחות הישראלית היא המכנה המשותף והרחב לכולם. כמו כן זוהי עדות לפלורליזם הפנים חברתי והפוליטי, לריבוי הדרכים בהתמודדות עם אתגרים שהמדינה והרוב היהודי מעמידים בפני המיעוט הפלסטיני בישראל. למעשה, השיח האינטלקטואלי של הפלסטינים בישראל הוא עשיר ורווי בתובנות ואסטרטגיות חברתיות ופוליטיות של הפלסטינים במדינת ישראל המכוננות להווה ולעתיד כאחד. מסמכי החזון שכתבו אינטלקטואלים, משכילים ופעילים חברתיים פלסטינים על תפיסתם העתידית של הפלסטינים

סבירה ביחסי רוב ומיעוט היא משימה קשה המוטלת על כל מגזרי החברה. משימה זו מחייבת מאמץ מיוחד מצד מוסדות המדינה המבטאים את ההגמוניה של הרוב, וזאת על מנת לאזן את היפגעותו של המיעוט כתוצאה מנחיתותו המובנית - מספרית והשפעתית. הימנעות ממאמץ כזה, או עשייתו באופן בלתי מספק, יוצרת בקרב המיעוט תחושות של קיפוח ומציאות של קיפוח, אשר עלולות להחמיר במרוצת הזמן. מאפיינים אלה תופסים גם לגבי מצבו של המיעוט הערבי במדינת ישראל, אשר מבחינות רבות מופלה לרעה. למעלה מזאת: במקרה של הערבים אזרחי ישראל קיימים כמה גורמים ייחודיים המחריפים עוד יותר את הבעייתיות של מעמדם הסוציו-פוליטי במדינה.³⁵

השיח הפלסטיני בישראל מושפע מתהליכים ומדיניות פנים-ישראלים, בנוסף לסכסוך הפלסטיני-ישראלי והערבי-ישראלי, שדווקא האחרון הניב הסכמי שלום יציבים עם מצרים וירדן בעוד שהתהליך עם הפלסטינים נקלע למבוי סתום בעשור האחרון. נראה כי הסכמי השלום שנחתמו עם מצרים וירדן נשארו יציבים גם בעקבות האבי הערבי. לעומת זאת, הסכסוך הפלסטיני-ישראלי מחייב גישות חדשות שטרם הוצגו או מומשו. לאזרחי ישראל הפלסטינים עשוי להיות תפקיד חשוב בעיצובן של גישות חדשות אלה. לכן חשוב להבין את התפתחות התודעה והזהות של הפלסטינים בישראל. לשם כך אדון בשיח האליטות והעם בחברה הפלסטינית בישראל ואציג את הקשר בין שני סוגי השיח הללו ואת ההתוצר שיכול להיות מופק מאופייה ומיקומה הייחודי של החברה הפלסטינית בישראל ובמרחב האזורי.

הפלסטינים בישראל: שיח האליטות

בשנת 2009 יצא לאור ספרה של הוניידה ע'אנם: "לבנות את האומה מחדש - אינטלקטואלים פלסטינים בישראל".³⁶ הספר פרי עבודת דוקטורט שערכה החוקרת באוניברסיטה העברית בירושלים. בספר דנה ע'אנם במיפוי מאפיינים והתפתחות האינטלקטואלית והרעיונית של הפלסטינים בישראל. החוקרת השתמשה במודל מרכזי: מסגרת למינליות רב צירית: אירועים מכוננים שיש להם השפעה מכרעת על זהותו של האדם בהיקשר חברתי, פוליטי, כלכלי ואזרחי. למעשה מסגרת תיאורטית עליה השעינה החוקרת את חיבור הנרטיב של האליטה הפלסטינית בישראל הינו המבנה הספי או הספיות מתחום הפסיכולוגיה שמתאר אירוע טרגי כמכונן חוויות ומנתב עתיד של אדם בהקשר פוליטי, חברתי, כלכלי ואזרחי. בנוסף, החוקרת השתמשה במסגרת תיאורטית מתחום הסוציולוגיה ובעיקר הקשר בין האינטלקטואל לקבוצת השייך שלו ותיארה את האינטלקטואל כתמצית החוויה הסוציולוגית של הקבוצה - במקרה הזה הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל. גם מתחום מדע המדינה שאלה החוקרת כלים שהעשירו את הדיון על האינטלקטואל הפלסטיני בהקשר האזרחי במדינת ישראל, ומערכת היחסים בין רוב למיעוט קיבלה נתח מכובד מהדיון אודות האינטלקטואלים הפלסטינים בישראל.

השימוש הנרחב בהיבטים תיאורטיים מדיסציפלינות במדעי החברה העשיר את החיבור של ע'אנם שהציגה נרטיב מבוסס על מערכות יחסים מורכבות ולפעמים מנוגדות בתוך אליטות אינטלקטואליות פלסטיניות בישראל. הנחת היסוד הייתה כי הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל עברו חוויות טראומטיות אשר עיצבו את תפיסתם הרעיונית שהשתקפה בשאיפותיהם, כתביהם והתנהגותם של האינטלקטואליים הפלסטינים בישראל לבנות את האומה מחדש.

35 ועדת החקירה הממלכתית לביורו ההתנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים באוקטובר 2000, דין וחשבון, כרך א', ירושלים, 2003.

36 הוניידה ע'אנם, "לבנות את האומה מחדש - אינטלקטואלים פלסטינים בישראל", הוצאת מאגנס, ירושלים, 2009.

37 ארי שביט, האזרח עזמי, הארץ, 22.11.2002.

38 אחמד טיבי, מדינת כל לאומיה, מעריב, 10.05.2005.

להגיע לשוויון מלא בין אזרחים יהודים וערבים בישראל. העלאת אחוז החסימה נתפסה על-יד החברה הערבית כניסיון של הרוב היהודי להגביל את הייצוג הערבי בכנסת. בין אם זו הייתה כוונת המחוקק ובין אם לאו, בתוצאה היא הובילה למהלך היסטורי שהוא הקמת הרשימה המשותפת המאגדת תחתיה מגוון רעיוני רחב. מהלך זה דרש ודורש מהמנהיגים הפוליטיים של החברה הערבית למצוא את המכנה המשותף בין התנועות הערביות השונות ולהימנע מפילוגים בתוך החברה והנהגתה.⁴¹ אלקטורלית הרשימה המשותפת נחלה הצלחה בבחירות ב-2015: היא זכתה ב-13 מנדטים בכנסת ה-20 לעומת סה"כ 11 מנדטים לחד"ש, בל"ד ורע"מ-תע"ל בכנסת ה-19. כמוכן הייתה השתתפותם של בעלי זכות הבחירה הערבים בבחירות לכנסת ה-20 גבוהה באופן משמעותי (64%) יחסית לבחירות ב-2013 (58%). על-פי סלים בריק, הרשימה המשותפת הצליחה להתמודד לכנסת ה-20 תוך כדי הדגשת המשותף בין חבריה כאשר בראש סדר העדיפות עמד הרצון לשרת את האוכלוסייה הערבית בישראל ולגרום לשינויים בקבלת ההחלטות גם מחוץ לקואליציה, למרות שאופציה זו לא תורמת במיוחד לשינויים מהותיים אלא מאפשרת בעיקר הצפה וייצוג של הבעיות החברתיות והכלכליות של החברה הערבית בישראל. הייצוג הערבי בכנסת הוא מושבת וסמלי במקרה הטוב ביותר. מכאן הדרישה ליעול תפקודם של חברי הכנסת במעקב ופיתוח בעיות יומיומיות של האוכלוסייה הערבית.⁴²

נראה אם כן כי ההתמקדות בזירה הפנימית היא גולת הכותרת של אינטלקטואליים ערבים-פלסטינים ותנועות פוליטיות ערביות בישראל בשלושת העשורים האחרונים. לכן הדרישה לשוויון בין האוכלוסייה הערבית ליהודית בישראל נחשבת לאחת המטרות המרכזיות בתקופה זו ומהווה הסכמה רחבה בתוך החברה הערבית ובכלל בקרב מומחים בתחום שאזכיר בהמשך. מערכת היחסים בין הפלסטינים הישראלים לרוב היהודי ולמדינה הייתה אחד ההיבטים המרכזיים בתפיסתם של הוגי דעות ופוליטיקאים פלסטינים ישראלים. בעיקר אחרי תחילת תהליך השלום עם הפלסטינים וחתמת הסכם אוסלו (1993) שהיוו נקודת מפנה ביחס לפלסטינים אזרחי ישראל בהקשר האזרחי והלאומי.

בשנת 1998 דן אסעד ע'אנם בסוגיית השלטון בישראל כדיקטטורה של הרוב. בהמשך כתב ג'אנם עם אורן יפתחאל את "תיאוריה של משטרים אתנוקרטטיים: הפוליטיקה של התפשטות אתנו-לאומית". הם תיארו את המאמר כהצעה לתיאוריה פוליטית-גיאוגרפית של משטרים אתנוקרטטיים, כשהוא מזהה משטרים כאלה כסוג מובחן, שאינו דמוקרטי או ערצי.⁴³ דיון תיאורטי בהזדמנויות לשיתוף פעולה בין אקדמיים ערבים ויהודים מבליט את השפעת המחשבתית ואת הפוטנציאל לשיתוף פעולה מעשי בין ערבים ליהודים.

במאמר אחר הציגו אסעד ע'אנם ומהנד מוסטפא מודל דמוקרטי כבסיס לשינוי עתידי ביחסים בין המדינה ואזרחיה הערבים. תוך כדי הצדקת הטיעון, הם מדגישים את המורכבות ואת הייחודיות שבמקרה הערבים-פלסטינים אזרחי מדינת ישראל אל מול הפלסטינים בכלל. לטענתם, הובלת תהליך דמוקרטיזציה מהווה בסיס איתן, מעמיק וכולל בנושא יחסי רוב ומיעוט בישראל. ההצעה אמורה להישען על הרצון של הצדדים לחיות ביחד במסגרת דמוקרטיה הסדרית ובונה יחסי אימון ושיתוף פעולה מלא בין השותפים כאורח חיים מלמטה

41 מוסטפא כבהא, "ועדת הפיוס הלאומית ותפקידה בהקמת הרשימה המשותפת: עדות אישית", מדה אל-כרמל, 2015.

42 סלים בריק, הרשימה המשותפת: שינויים בייצוג ויעילות אפקטיבית, מדה אל-כרמל, 2015.

43 אורן יפתחאל ואסעד ע'אנם, "תיאוריה של משטרים אתנוקרטטיים: הפוליטיקה של התפשטות אתנו-לאומית", מדינה וחברה, 4:1, תשס"ה, עמ' 761 - 788.

בישראל מהווים דוגמה להתפתחות זו ואף ייצוג לכל הזרמים האינטלקטואליים שהיו שותפים בעיצוב וכתובת המסמכים.³⁹

הפלסטינים אזרחי ישראל שיקפו בניסוח המסמכים הללו את הקונצנזוס שהתגבש בשנים האחרונות, שלא ניתן עוד לדחות את הדיון על מכלול הנושאים הכואבים לחברה הערבית עד פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ואת החלטתם להגדיר את עצמם בנפרד מחלקיו האחרים של העם הפלסטיני ולהיות שחקנים אקטיביים במשחק הפוליטי הישראלי. לטענתה של מרי תותרי, "המסמכים הם תגובה לצורך דחוף לטפל במשבר הפנימי בו שרויה החברה הערבית מזה שנים רבות. בשנים האחרונות חלה התדרדרות במצב הפנים חברתי שהלכה והחריפה. המשבר התבטא בהתפוררות הסולידאריות החברתית, בהיעדר זהות לאומית אחידה, עלייה בקנאות העדתית, השבטית, המשפחתית והחמולתית שמתפרצת מדי פעם לאלימות פיזית, היעדר סובלנות באופן כללי, שחיתות בשלטון המקומי ומנהל לא תקין ברשויות המקומיות, משבר מנהיגות, היעדר ארגונים אזרחיים האמורים לספק שירותים לאוכלוסייה, חזרה לדת וחזוק הערכים והנורמות השמרניות, ירידה משמעותית ברמת החינוך בבתי הספר ובאוניברסיטאות, עלייה במקרי האלימות בבתי הספר ובחברה בכלל, המשך קיום התופעה הברברית של רצח נשים על מה שנקרא בציניות נוראה 'חילול כבוד המשפחה', הדרת נשים מהספירה הכלכלית והפוליטית ואפלייתן, הדרה ופגיעה בזכויותיהם של הזקנים, הילדים ובעלי צרכים מיוחדים. במהלך השנים התפתחה החברה הערבית לחברה סבילה ואדישה לטובת הכלל. אומנם חלק גדול מן התופעות שמניתי קיימות גם בחברה היהודית, אבל קיומן בחברה הערבית מחלישות אותה עוד יותר כקבוצת מיעוט. במקום שיתפתחו נורמות וערכים שיחזקו את החברה הערבית במאבקה נגד מדיניות האפליה של המדינה וישפרו את מעמדה, תופעות אלה מכרסמות בתוכה ומשתיקות אותה."⁴⁰

בין אם מסמכי החזון שיקפו בשלות וביטחון עצמי של הפלסטינים בישראל ובין אם שיקפו התמודדות עם משבר פנימי, אין ספק שמסמכים אלה היו מהלך חשוב בהווייתם של הערבים הפלסטינים בישראל שנדרשו להתמודד עם אתגרים שהמדינה והרוב היהודי הציגו בפניהם. לקראת הבחירות לכנסת בשנת 2015 הוצב אתגר נוסף בפני החברה הערבית בישראל: העלאת אחוז החסימה ל 3.25%, מהלך שאיים על יכולתן של חלק מהמפלגות הערביות להיכנס לכנסת. שינוי זה הביא למהלך פוליטי חשוב שהניב את הקמת הרשימה המשותפת - רשימה שמאחדת תחת קורת גג אחת ארבע מפלגות בעלות צביון פוליטי מגוון: חד"ש - רשימה ערבית-יהודית בעלת צביון סוציאליסטי המאגדת תחתיה שורה של אירגוני שמאל ישראלים, בל"ד - מפלגה ערבית הדוגלת בהפיכת מדינת ישראל ל"מדינת כל אזרחיה", רע"מ - מפלגה בעלת אוריינטציה אסלאמית שחברים בה אישים מקרב הפלג הדרומי של התנועה האסלאמית, ותע"ל - התנועה הערבית להתחדשות בראשותו של אחמד טיבי, בעלת אוריינטציה לאומית פלסטינית חילונית ופועלת למען העלאת ושינוי המעמד החוקי והאזרחי של האזרח הערבי בישראל וצמצום הפערים בין הסקטור היהודי והערבי על ידי מדיניות "העדפה מתקנת" בכל התחומים כדי

39 בשנים 2006 ו-2007 פירסמו קבוצות שונות בחברה הערבית ארבעה מסמכי חזון בסה"כ: "חוקה שיוויונית לכל" של מרכז מוסאווא (2006), "מסמך החזון העתידי" של ועדת המעקב העליונה (2006), והצעת "החוקה הדמוקרטית" של מרכז עדאלה (2007) ו"הצהרת חיפה", מסמך חזון שפורסם בשנת 2007, בחסות מרכז מדה אל-כרמל, על ידי קבוצה של אקדמאים ואנשי רוח ערבים ישראלים, בהם מוסלמים, נוצרים ודרוזים.

40 מרי תותרי, מסמכי החזון- התמודדות עם משבר פנימי, בתוך: בין חזון למציאות, מסמכי החזון של הערבים בישראל 2006-2007, (עורכים) אוסוקי-לזר שרה, כבהא מוסטפא, הוצאת הפורום להסכמה אזרחית, ירושלים תשס"ח, 2008.

להכרה פלסטינית כדי שדעתה תנוח ביחס לעצמה. צורך ישראלי זה יש בו כדי לשקף את הסדקים העמוקים הנפערים במוצקות המוסרית של הנרטיב והתפיסה העצמית הישראלים.⁴⁶

בשנת 2014 השתתפתי בכנס ראשון מסוגו בארץ על הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל ומדיניות החוץ הישראלית.⁴⁷ משתתפי הכנס הביעו עמדות שונות והצביעו על המורכבות בייצוג ישראל ע"י פלסטינים בחו"ל. לדעתי, שילובם של פלסטינים אזרחי ישראל בשירות החוץ הוא אתגר חשוב ומרכזי שיכול לשרג את מעמדם של הפלסטינים בתוך ישראל ויתרום משמעותית לתפיסתה ישראל במזרח התיכון ובעולם. באותו הקשר קיים מכון מיתווים בשיתוף עם המכון הישראלי לדמוקרטיה כנס בנושא מדיניות חוץ מכלילה: כיצד להגביר את המעורבות של קבוצות אוכלוסייה מגוונות בנושאים הקשורים ליחסי החוץ של ישראל? בכנס השתתפו נציגי אוכלוסיות שונות בישראל: דתיים, חרדים, רוסים וערבים בנוסף למומחים מהאקדמיה הישראלית ומשני המכוני יוזמי הכנס. בדיון עלו סוגיות מרכזיות וייחודיות של כל קבוצה בדרך לייצג את ישראל במערך החוץ. בין המשתתפים הייתה סנאא כנאנה, חוקרת במכון מיתווים אשר הציגה תובנות ראשוניות על מחקר שהיא מבצעת ביחס לסוגיה זו בקרב הפלסטינים בישראל. מתוך דבריה של סנאא אפשר ללמוד על החסמים וההזדמנויות שיכולות להיות תוצאה ישירה של מעורבות האוכלוסייה הערבית במערך החוץ הישראלי, כל זה בתנאי שהמדינה והרוב היהודי יכירו בזכותם של הערבים כאזרחים שווים במדינה.⁴⁸

מסקר דעת הקהל השנתי של מיתווים - המכון הישראלי למדיניות-חוץ אזרחית - בנושא מדיניות-החוץ הישראלית 2015. עולה כי מצבה של ישראל בעולם לא טוב, וגרוע משמעותית מאשר לפני שנה. שיפור מצב זה מותנה בהתקדמות בתהליך השלום; כאשר מעורבות גדולה יותר של מדינות ערב בתהליך השלום נתפסת כחיובית, ושיתוף פעולה בין ישראל ומדינות המזרח התיכון נתפס כאפשרי. לדברי ד"ר נמרוד גורן, ראש מכון מיתווים: "הממצאים מראים כי הציבור מאבד אמון במדיניות-החוץ שמובילה הממשלה. ביטוי לכך הוא הכישלון המיוחס לנתניהו במאמציו לבלום את פרויקט הגרעין האיראני, התחושה שמעמד ישראל בעולם והיחסים עם ארצות הברית נמצאים בירידה חדה, והחשש מפני השלכות הפגיעה במעמד משרד החוץ. אלו הן מגמות מסוכנות. כדי לשנות אותן זקוקה ישראל לתפיסת מדיניות-חוץ חדשה, שתיתן מענה לאתגרים הביטחוניים דרך שיתופי פעולה עם האזור והקהילה הבינלאומית ודרך קידום תהליך השלום עם הפלסטינים."⁴⁹

מגוון הנושאים, הסוגיות ותחומי המחקר שבהם לפלסטינים אזרחי מדינת ישראל יכולה להיות תרומה ייחודית הוא רחב. פוטנציאל זה טרם מומש, אך דוגמאות שצינו לעיל מעידות על הייחודיות של הפלסטינים ועל תרומתם החשובה בתחומי דעת שונים. רשימת 100 פרופסורים⁵⁰ שחתמו על אגרת משותפת נגד האלימות בחברה הערבית מעידה על

46 ג'מאל, אמל, וסמאח בסול, שם

47 סדנת מומחים: הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל ומדיניות החוץ. מכון מיתווים, קרן אברהם והמוסד האקדמי בצרפת, המוסד האקדמי בצרפת, 28 בינואר 2014.

48 סדנת מומחים, מדיניות חוץ מכלילה: כיצד להגביר את המעורבות של קבוצות אוכלוסייה מגוונות בנושאים הקשורים ליחסי החוץ של ישראל, מיתווים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ירושלים, 19.07.2016.

49 http://www.mitvim.org.il/images/Hebrew_-_The_2015_Mitvim_Foreign_Policy_Index_-_2.pdf

50 זו רשימה שכוללת שמותיהם ומקום עבודתם של 100 פרופסורים ערבים ישראלים בארץ ובחול. הם חתמו על אגרת נגד האלימות שמדרדרת את החברה הערבית ופוגעת ביציבות וגורמת לתחושת אי ביטחון בישובים הערבים בישראל.

ועד לשלטון כולל האלימות, וזאת באמצעות חינוך.⁴⁴ המחברים דנים בהרחבה באופציות תיאורטיות לגבי עתיד הפלסטינים בישראל. מתוך מכלול הגישות והאופציות שדנו במעמדם של הפלסטינים בישראל הם מתמקדים במודל הניגוד בין המיעוט הלידי לבין ישות קולוניאלית והשפעתו על המעמד. בסקירתם הם מתייחסים למחקרים מעמיקים של פלסטינים אשר תומכים בשימוש במסגרת תיאורטית זו כמו אדוארד סעיד, נח'לה זוריק, אבו לוע'וד ועוד. אך במסקנותיהם המחברים עצמם לא מתייחסים לפלסטינים בישראל בהתבסס על גישה זו אלא מתמקדים בייחודיות מצבם ומאפייניהם ובצורך להוביל תהליך דמוקרטי בישראל שישווה את מעמדם של אזרחי המדינה הפלסטינים לזה של היהודים.

המודלים המוצעים מראים כי יש דרך לשיפור ואולי אפילו להתחלות חדשות בין מדינת ישראל לאזרחיה הערבים-פלסטינים, לפלסטינים בכלל ולעולם הערבי, זאת בתנאי שישראל תיישם את עקרונות הדמוקרטיה עליהם נשען שלטונה, ובעיקר ביחס לפלסטינים אזרחי המדינה.

כיום מהווה העיסוק בסוגיות מחקריות שטרם נחקרו מוקד להתעניינות של חוקרים ערבים בישראל. במחקר שערכו אמל ג'מאל וסמאח בסול על "הנכבה הפלסטינית בציבוריות הישראלית: על תצורות ההתכחשות והאחריות" המחברים מציגים שלא קיימים מחקרים אשר בוחנים את התודעה הציבורית הישראלית ואופני הבנייה ביחס לנכבה כמאורע היסטורי הנתפס במונחים טראומטיים בחברה הפלסטינית. מכאן שיש צורך בדיון בהיסטוריוגרפיה הישראלית הרשמית לבין ההיסטוריוגרפיה הקונסטרוקטיבית ביקורתית.⁴⁵ הכותבים מראים כיצד כתיבת ההיסטוריה הפלסטינית עברה תהליך מואץ של מחקר בהיבטים השונים של הנכבה, אך ייחודיותו וחלוציותו של מחקרם היא בהתחקות אחרי הנכבה בציבוריות הישראלית. נושא שטרם נחקר וכנראה טמון בחובו פוטנציאל לשינוי תודעתי ושברית מיתוסים שהמחקר מראה כי חלקם נופצו. חשיבותו של מחקר זה הינה בדרך ההתמודדות של חוקרים ערבים ישראלים עם סוגיה רגישה, מורכבת ומעצבת תפיסות ברמה הציבורית. המחקר מציע לממסד ולחברה היהודית בישראל כיווני פעולה חדשים הכוללים קבלת אחריות היסטורית וערכית על אירועים טראומטיים בעבור הפלסטינים בישראל (הנכבה) שלהם השפעה מכרעת על מערכת היחסים בין הרוב היהודי, מדינת ישראל והמיעוט הפלסטיני בישראל. מחקרים מסוג זה יכולים להוות בסיס לשיח קונסטרוקטיבי ותורמים להבנות מעמיקות יותר אודות היבטים שונים בסוגיות מורכבות הנוגעות לחברה הערבית בישראל והיחסים בינה לבין המדינה והרוב היהודי. בנוסף מעידים מחקרים חלוציים מסוג זה על הפוטנציאל והתרומה המצופה של חוקרים ערבים ישראלים לשיח האקדמי, הציבורי והפוליטי.

המסקנות אליהם הגיעו החוקרים ממחישות את השונות, הפערים, הניגודים ואפילו את הדה-לגיטימציה של ההיסטוריוגרפיה החדשה ביחס לנכבה. הם מציגים כי "מהתבוננות מעמיקה בשיח הישראלי הנוגע לנכבה עולות כמה פרספקטיבות שבהן היא נתפסת, מובנת ומוערכת. פרספקטיבות אלה אינן עקביות וקוהרנטיות זו ביחס לזו, לעתים אף מנוגדות. חשיבות העמידה על הפרספקטיבות השונות משתקפת ברצון להציב סוג של מראה אל מול הציבוריות הישראלית ולהצביע על צורות ההסתכלות השונות על מה שהתחולל לפלסטינים בעקבות מלחמת 1948." בסיכום מחקרם מעלים ג'מאל ובסול את הטענה כי "ראיית זיכרון הנכבה כאיום ופגיעה בלגיטימציה של ישראל, משמעותה העמוקה היא שישראל זקוקה

44 ע'אנם, אסעד, ומהנד מצטפא. הפלסטינים בישראל: פוליטיקה של מיעוט ילידי במדינה אתנית. ראמאלה: מדאר - המרכז הפלסטיני למחקרים ישראלים, 2009.

45 ג'מאל, אמל, וסמאח בסול, הנכבה הפלסטינית בציבוריות הישראלית. מרכז לעלם, צרפת, 2014. ראה נא עמ' 5 ועמ' 62-65.

אלטרד) - הם מושגים חדשים שמעידים על קריאה חדשה לנסיבות היווצרות מעמד של הפלסטינים בישראל. אין ספק שספרו של מנאע הינו רק הראשון בסדרה ארוכה של מחקרים והארות חדשות שיפורסמו בשנים הקרובות על סיפורם של הפלסטינים בישראל ונסיבות הישגותם בישראל בכלל ובפרט בכל כפר או עיר בנפרד.

ייחודיותם של הפלסטינים אזרחי ישראל כקבוצה נפרדת בתוך העם הפלסטיני

מוסטפא כבהא, היסטוריון ערבי ישראלי, הציף בשנים האחרונות סוגיות מחקריות חדשות על הפלסטינים בכלל והפלסטינים בישראל בפרט. לדוגמה, גורלם של אוסף הספרים שנאספו מבתי הפלסטינים בישראל לאחר הקמת המדינה ונשמרו בספרייה המרכזית ב"פ, גורלם של אסירים פלסטינים ישראלים שנשבו בידי ישראל אחרי 1948 ועוד. בספרו החדש "הפלסטינים עם בפזורתו" דן כבהא בנסיבות הייחודיות להיווצרות המיעוט הערבי פלסטיני בישראל על רקע תהליך היסטורי חברתי ופוליטי של העם הפלסטיני שהחל מכישלון המרד בשנים 1936-1939, המשיך בשנות המבוכה והקיפאון שתיחם בין השנים 1939-1945, בניצני תקומה בטרם סער בשנים 1945-1948, במלחמת 1948: ה"נכבה", ובתקופה שבין 1948-1967 שאותה הוא מכנה "מנכבה לנכסה" (נכבה = אסון, נכסה = תבוסה). כבהא טוען שהתפתחות המיעוט הפלסטיני בישראל היא פועל יוצא של שלושה משולשים שביניהם וסביבם התחוללה ומתחוללת ההיסטוריה של הפלסטינים.⁵²

המשולש הראשון כולל את המעצמות, המדינות הערביות ואת מדינת ישראל. עם הזמן השתנו השחקנים הבין-לאומיים ומידת מעורבותם באזור השתנתה בהתאם, בעיקר זו של מעצמות העל. גם יחסן של מדינות ערב לפלסטינים השתנה, בעיקר לאחר התבוסה שנחלו מצרים, ירדן וסוריה ב-1967 ושהביאה לכיבוש הגדה המערבית ורצועת עזה על-ידי ישראל. בנוסף לפלסטינים אזרחי ישראל עברו החל מיוני 1967 גם תושבי השטחים משליטתן של ירדן ומצרים תחת שליטתה של ישראל. הכיבוש הישראלי שינה פנים לאורך השנים, אך נותר בעינו והשפיע וממשיך להשפיע הן על תושבי השטחים הכבושים והן על אחיהם הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל.

המשולש השני קשור לזהות הלאומית: הממד הערבי הכול-אזורי, הממד הפלסטיני המקומי, והמדד האסלאמי-פוליטי. גם בהקשר זה חלו תמורות ניכרות. בשני העשורים האחרונים שב האסלאם הפוליטי בתנופה אל לב ההווה הפלסטינית בגדה המערבית ובעזה. בשעה שנכתבות שורות אלה מתנדנדת הזהות הפלסטינית בין מורשתו החילונית, הפלסטינית-הערבית של פת"ח לבין הדרך שמציעה תנועת חמאס על תכניה ומטרותיה הדתיים והפוליטיים.

המשולש השלישי קשור לתמורות החברתיות הפנימיות שחלו בקרב הפלסטינים. בהכללה אפשר לקבוע, שאת הלאומיות הערבית-פלסטינית על תכניה המהפכניים-החילוניים ועל ארגוניה וחזיתותיה, הובילו בעלי מקצועות חופשיים והמשכילים למיניהם. לעומת זאת, האינתיפאדה הראשונה והשנייה הכניסו אל מעגל העשייה הפוליטית גם את השכבות העממיות, את המוני הכפר והעיר, ואת בני הנוער בבתי הספר וברחובות.

מתוך הסקירה והניתוח החדשני של כבהא ניתן ללמוד על מכלול רחב של כוחות אשר עיצבו את מהלכיו ומאוויו של העם הפלסטיני בפזורה. בהתבסס על הניתוח של כבהא ניתן להסיק חמש מסקנות מרכזיות:

היכולות, ההישגים והתרומה הממשית שיכולה להיות מופקת ממעורבותם של הפלסטינים בתהליכים מרכזיים במדינה שעד כה הודרו מלעסוק בהם.

הפלסטינים בישראל: שיח העם

בפתיח של ספרו האחרון "נכבה והישגות: סיפורם של פלסטינים שנשארו בחיפה ובגליל (1948-1956)" שיצא לאור בשפה הערבית בבירות באפריל 2016⁵¹ כותב ההיסטוריון הערבי ישראלי עאדל מנאע: "בילדותי שמעתי את הסיפור על מה שקרה בשנת 1948, מאבי קודם ולאחר מכן מאמי ומקרובי משפחה." מנאע בחר לספר את הסיפור האישי שלו כרקע למאורעות היסטוריים דרסטיים שקרו באותה תקופה. לטענתו, התקופה בין 1948-1956 היא תקופה מכוננת בהיסטוריה של הפלסטינים בכלל והפלסטינים במדינת ישראל בפרט - נושא הספר. השימוש בסיפור האישי וההיסטוריה שבעל-פה (oral history) כמקורות מרכזיים בנוסף למקורות משניים וספרותיים שקיימים בנושא המחקר מאפשר הארת זוויות חדשות שעד כה לא נחשפו, את תיעוד חוויות האישיות של הכפריים הפלסטינים שלא מצאה עד כה ביטוי הולם בשיח האליטות. זוהי התרומה הייחודית של ההיסטוריה שבעל-פה למחקר. מנאע מתייחס למורכבות שבכתיבה היסטורית בהעדר מקורות - בין שהם חסרים ובין שאינם נגישים לחוקרים מאחר והמדינה והצבא טרם אישרו את פרסומם. הוא מייחד דיון מעמיק להיסטוריה שבעל פה ככלי מרכזי לאיסוף נתונים (סיפורים) מפייהם של מי שחוו את המאורעות בתקופה הנדונה, ומצביע על הקשיים שבמשימת ראיונות עם אנשים אלה. בספרו, מנאע מעמיד את ההיסטוריוגרפיה של האליטות מול ההיסטוריוגרפיה של האוכלוסייה הכפרית ששרדה את המלחמה והתאקלמה עם המציאות החדשה שנוצרה ב-1948. בכך הוא תורם לשיח ההיסטורי מפרספקטיבה חדשה, אישית, כפרית (רוב הערבים בישראל שייכים לאוכלוסייה הכפרית) ובהמשך מבסס את הניתוח שלו לאירועים מרכזיים שחווה האוכלוסייה הכפרית השזורים בחווייתם האזרחית, האזורית וכאזרחי העולם.

בנוסף, מנאע מציג ניתוח מעמיק של מדיניות הממסד הישראלי בין השנים 1948-1956 כלפי הערבים שנשארו (אלבאקין) - כך הוא קורא לפלסטינים אזרחי ישראל, אלה ששרדו את המלחמה ב-1948 ונשארו בתוך מדינת ישראל. הוא מתאר את הנסיבות שבעטין נשארו (נוצר מעמד החדש של) הפלסטינים בישראל כתוצאה ממדיניות הימנעות מגירוש שנקטה המדינה הצעירה כלפי כפריים בגליל. מדיניות זו לוותה ביחסים טובים בין נציגי הכפרים לבין בעלי תפקידים בממשל הישראלי. עם זאת, "יחסים טובים" אלה היו מבוססים על יחסי כוחות בלתי מאוזנים בין הממסד הישראלי להנהגה הערבית המקומית ולא הותירו הרבה ברירות בידי נציגי הכפרים הערביים שקרבתם לממסד הביאה ליחס אמביוולנטי כלפיהם מצד האוכלוסייה הכפרית. גם על ההיבטים הללו של מציאות חיי הפלסטינים בישראל לאחר 1948 כגורם מעצב של אוכלוסייה זו שופכת ההיסטוריה שבעל-פה אור חדש.

כתיבה מסוג זה מוסיפה ערך חשוב להיסטוריוגרפיה הפלסטינית בכלל ובפרט בכתיבתם של היסטוריונים ערבים ישראליים אשר מביאים את הסיפור שלהם, הפרספקטיבה הייחודית של מעמדם וזהותם הלאומית והאזרחית. התפתחות ההיסטוריוגרפיה הפלסטינית בישראל הינו אתגר חשוב, משפיע ותורם להבנות מעמיקות יותר על ישראל והפלסטינים בישראל כאחד. המינוחים אשר הכותב משתמש בהם - "הנשארים" ו-"הימנעות מגירוש" (אלבאקין, עמ' 1948-1956), מאססת אלדראסאת אלפלסטיניה, בירות, 2016.

52 כבהא מוסטפא, הפלסטינים עם בפזורתו, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה, 2010. ראה עמ' 291-292.

51 מנאע עאדל, נכבה ובקאא: חקאית פלסטינית ט'לו פי חיפא ואל-גליל (-1948 1956), מאססת אלדראסאת אלפלסטיניה, בירות, 2016.

הצבאי שהחל באופן רשמי ב-1950 והסתיים ב-1966 הוא ביטוי מובהק לתפיסתו של הממסד הישראלי את המיעוט הערבי כ"פצצת זמן". לטענת כבהא ספק אם תפיסה זו עברה מן העולם מאז ביטולו של הממשל הצבאי.⁵⁴

ההיבט השני הוא התייחסות לפליטים בתוך מדינת ישראל. על מספרם של הפליטים בישראל ("פליטי הפנים") ציין כבהא כמה מקורות שמצביעים על פערים באומדן מספרם בין 40-25 אחוזים מתוך כלל הפלסטינים אזרחי המדינה. כמו כן מציין כבהא את סוגיית הטיפול ברושם והחזרתם שלא התאפשרה ומעמדם כנוחים נפקדים שנוצר במדינת ישראל. הוא גם מצביע על המורכבות במעמדם של הפליטים בכפרי המקלט שיישובו בהם כאשר הם מובחנים כקבוצה נפרדת בתוך הכפרים תחת השם פליטים "לאג'אין". עם זאת הם השתלבו בחיי המדינה ובפוליטיקה הכללית כחלק אינטגרלי של המיעוט הערבי בישראל.⁵⁵

בהצעת מחקר לקראת לימודי הדוקטורט שלי: "השפעות מלחמת 1948 על האוכלוסייה הכפרית הפלסטינית בישראל. השינויים ברשתות החברתיות של תמרה בין השנים 1948-1980" ציינתי את הקשר בין הקמת מדינת ישראל לשינויים מרכזיים שעיצבו את המבנה של רשתות חברתיות חדשות. "הקמת מדינת ישראל בשנת 1948 חוללה שינויים חברתיים ופוליטיים מהותיים בקרב הערבים שנתרו לאחר המלחמה בגבולותיה והשפיעה במישרין על זהותם התרבותית והאזרחית. רוב האוכלוסייה הערבית שנתרה לאחר המלחמה בישראל הייתה מוסלמית וכפרית. מסורתית התאפיין הכפר הפלסטיני בסביבה חברתית ופוליטית בעלת מאפיינים תרבותיים ייחודיים שהתאימה לאופי הכפרי, למבנה התעסוקה החקלאי ולמוסדות החברתיים הטיפוסיים שלו (למשל המשפט המנהגי, "עורף"). ניהול משק בית משותף היה המאפיין הבולט של המשפחה הכפרית במקביל לניהול רשת חברתית צפופה עם שאר המשפחות בכפר. והם השפיעו על עיצוב היחסים החברתיים בתוך המשפחות וביניהן. כלל מערכות היחסים הללו, שבהכללה ניתן להגדירן כמבוססות-משפחה, השתקפו במבנה הרשתות החברתיות ובדפוסי ההתארגנות הפוליטית".⁵⁶

בהקשר זה ניתן להצביע על קבוצת ייחוס שלישית שהפלסטינים אזרחי ישראל מושפעים ממנה: פליטי הפנים. עד כה נחשפנו לשתי קבוצות ייחוס: הפלסטינים בשטחים והחברה היהודית. לימוד לעומק על המבנה החברתי של הפלסטינים אזרחי ישראל מראה כי: "לכל כפר מהכפרים הערבים בישראל סיפור שיכול ללמד על מבנה והרכב שונה. למרות זאת ניתן להניח כי הסיפור של תמרה מייצג קבוצה גדולה של האוכלוסייה הערבית בישראל משתי סיבות מרכזיות: ראשית, כל האוכלוסייה בתמרה היא מוסלמית. שנית יותר מ-40% מבין התושבים בתמרה נקלטו אחרי 1948. כמו כפרים אחרים, חווה הכפר תמרה שבגליל המערבי שינויים מהותיים כתוצאה ממלחמת 1948 שהשפיעו על מרקם היחסים החברתיים והפוליטיים בין קבוצותיו החברתיות השונות וניכרו בשינויים שהתחוללו ברשתותיו החברתיות. השלכות המלחמה גרמו במישרין להיווצרותו של שיח חברתי, תרבותי ופוליטי חדש. שיח זה נבע מהאתגרים החדשים שנוצרו הן במישור המקומי והן במישור הלאומי וכן מהשינויים שחלו במרקם החברתי שנוצר אחרי 1948. מרקם זה כלל את בני הכפר הוותיקים ולצדם פליטים ומהגרים

54 שם, עמ' 151-153.

55 שם, עמ' 158-161.

56 חסאן עלי כמאל, "השפעות מלחמת 1948 על האוכלוסייה הכפרית הפלסטינית בישראל השינויים ברשתות החברתיות של תמרה בין השנים 1948-1980", הצעת דוקטורט, אוניברסיטת תל אביב, 2015.

א. כישלוננו של המרד של 1936-1939, שנות הקיפאון שבאו לאחריו והתבוסה הקשה של שנת 1948 מעידים יותר מכל על הערכות מוטעות של העם הפלסטיני שהצטברו עד לכישלון והתפוררות, ושתוצאותיהם היו התפזרות העם הפלסטיני והקמת מדינת ישראל 1948.

ב. הזהות הלאומית פלסטינית צמחה בנסיבות של מלחמה ומאבק הן בתנועה הציונית והן במנדט הבריטי. עובדה זו חסמה כל דרך לעיצוב זהות פלסטינית עצמאית, מתחדשת ומספקת את הצורך הלאומי הפלסטיני. במקום זאת אנו עדים למחזוריות, חיקוי, ייבוא של מנגנוני פעילות ישנים-חדשים שבמהותם מעידים על הישענות על העבר (כישלונות, התפוררות, מאבקים פנימיים) לעומת שאיפות שנגזרות מהעתיד שבמהותם למידה מהעבר והתחלות חדשות מלומדות, מחושבות ומוסכמות יותר במישור הפנימי, האזרחי והבין-לאומי!

ג. במישור החברתי: כל העם (אליטות וכלל השכבות) שותף בהובלת הלאומיות הפלסטינית על ניגודיה וסתירותיה בין הארגונים והחזיתות. מצב זה של "יש לנו מהכל" מוביל למעשה לחזיתות והתנגשויות באופן מתמיד ומשריש את הפילוג ואובדן הדרך.

ד. שלושת המסקנות לעיל מהוות בסיס לטענה כי במצב שבו העם הפלסטיני חי בפזרתו הן במחשבה והן בעשייה נוצרת כאן הזדמנות ייחודית לרכי פעולה חדשות אשר ממחישות הסכמה רחבה יותר בתוך ובין זרמי התנועה הלאומית הפלסטינית, ובעיקר בתוך העם הפלסטיני הרחב. מאידך, שלושת המסקנות דלעיל יכולות להוביל אותנו דווקא לתרחיש הפוך שבו אנו נצפה ביותר פילוגים, התרחקות, מאבקים ובהחלט שימוש באלימות. לדעתי, שני התרחישים אפשריים בהיעדר הסכמה רחבה ומקיפה ככל האפשר בתוך העם הפלסטיני להסכם שלום עם ישראל שיביא לשינוי דרסטי בעמדות שני הצדדים ובהחלט ישפיע על כל האזור ויזכה לתמיכה עולמית רחבה.

ה. המשימה העיקרית אם כך קשורה בעם הפלסטיני, ובאופן מדויק יותר היא קשורה בשינויים מרכזיים ברמה החברתית והפוליטית שיניעו תהליך דמוקרטיזציה בתוך החברה ושטחי הרשות הפלסטינית, בעוד תהליכים דומים אמורים לקרות בכל מקומות הימצאותם של הפלסטינים בפזורה. במצב של עלייה דרסטית במאפייני הדמוקרטיזציה של החברה והפוליטיקה הפלסטינית יגבר הסיכוי, יורחבו האפשרויות וההזדמנויות לשיתופי פעולה ולחיים משותפים בין ישראל לפלסטינים בפרט ובין המדינות השונות במזרח התיכון בכלל - כולל ישראל.

בהקשר של הערבים בישראל דן כבהא בשני היבטים מרכזיים: הראשון הוא נסיבות היווצרותו של "המיעוט הלאומי הערבי-פלסטיני בישראל". מונח זה שימש את הכותב לתיאור הערבים בישראל מתוך דיון סביב המינוח שתלוי לתפיסתו בתקופה או בהשקפה הפוליטית. הוא מצטט את איש מדע המדינה בנימין נויברגר אשר תיאר את מצבו המיוחד של המיעוט הזה: "הערבים בישראל הם מיעוט מספרי ומיעוט סוציולוגי בעת ובעונה אחת. הם מיעוט מספרי מהטעם הפשוט שבשנת 1996 היה חלקם באוכלוסיית המדינה 18 אחוזים בלבד. הם מיעוט סוציולוגי כיוון שמדובר במגזר אוכלוסייה שאינו מיוצג בעלילת הפוליטית, הצבאית והכלכלית של המדינה וחש, לפיכך, מקופח בהשוואה לקבוצה הלאומית הדומיננטית".⁵³ על רקע מצב מיוחד זה כותב כבהא כי: את החלת הממשל הצבאי על האוכלוסייה הערבית הסבירו בצורך לשמור על הסדר ולמנוע סכנות פוטנציאליות, שמהן חששו אז קברניטי המדינה. הממשל

53 נויברגר, בנימין, "המיעוט הערבי: ניכור והשתלבות", ממשל ופוליטיקה במדינת ישראל, יחידה 11, אוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב 1998, עמ' 5.

באזור ובעולם. האביב הערבי חשף הזדמנויות חדשות לערבים ישראלים להתחברות והזדהות עם המרחב הערבי במיוחד, זאת בעיקר לאור אפליית המתמסכת של החברה הערבית על-ידי רשויות המדינה והרוב היהודי שמהווה חסם מרכזי להתקדמותם החברתית, כלכלית ותרבותית של הערבים-פלסטינים אזרחי ישראל ולהשתלבותם במדינה. האביב הערבי מהווה הזדמנות חדשה בפני הערבים-פלסטינים אזרחי המדינה להתחברות עם המרחב והדגשת הממד הלאומי על חשבון הממד האזרחי, לפחות באופן סמלי, כך שיאזן את תחושת הזרות שלהם כמיעוט שולי בישראל. כמוכן ישנם קווי דמיון מסוימים בין המוטיבציה שעמדה מאחורי האביב הערבי (דרישה לצדק חברתי באופן כללי, ובמקומות כגון תוניסיה תסכול רב דווקא בקרב אקדמאים שחלק גדול מהם מובטל) לבין נושאים שחשובים גם לחברה הערבית בישראל (צדק חברתי, מלחמה בעוני, הרחבת אפשרויות התעסוקה, בעיקר גם בעבור אקדמאים ונשים).

כאמור, לפלסטינים אזרחי מדינת ישראל יש יתרון יחסי על כל הערבים במזרח התיכון ובעולם, בכך שהם חיים מאז 1948 תחת משטר דמוקרטי במדינה עם רוב יהודי, וכתוצאה מכך מכירים לעומק לא רק את יתרונותיה ומגבלותיה של הדמוקרטיה (באופן כללי ובישראל בפרט) אלא גם את החברה היהודית בישראל - לטוב ולרע. למרות היחס המפלה של רשויות המדינה כלפי אזרחיה הערבים, האינטראקציה בין החברה הערבית לחברה היהודית ולמדינת ישראל קיימת בכל מישורי החיים. הערבים הם חלק בלתי נפרד מהחברה בישראל ולהם תרומה חשובה להתהוותה, בעיקר בדמותם של מומחים ואינטלקטואליים ערבים ישראלים שתרמו ותורמים לאורך כל שנות קיומה של מדינת ישראל לשיח הציבורי וגם האקדמי במדינה. שיתוף פעולה אקדמי ואינטלקטואלי בין חוקרים ערבים ויהודים מבליט את השפע המחשבתי ואת הפוטנציאל לשיתוף פעולה עתידי בין ערבים ליהודים. זאת ועוד, העשייה האקדמית בקרב אקדמאים ואינטלקטואלים ערבים היא דינמית, כאשר כל הזמן נבחנות סוגיות מחקריות חדשות שהעסק בהן עשוי לתרום כיווני מחשבה חדשים לפתרון הסכסוך.

המודלים המוצעים על-ידי אינטלקטואלים ערבים-פלסטינים אזרחי המדינה לשיפור הדמוקרטיה הישראלית מציעים התחלות חדשות שיכולות להיווצר בין רשויות המדינה לאזרחים הפלסטינים בישראל, בין ישראל לפלסטינים בשטחים, ובין ישראל לערבים ושאר השחקנים הרלבנטיים במזרח התיכון ובעולם המוסלמי.

שיח האליטות ושיח העם הם שני צירים מרכזיים להכרת מאפייני תודעתם וזהותם של הפלסטינים בישראל. קבוצת התייחסות נוספת בתוך החברה הערבית בישראל שמאמר זה מצביע עליה ויש חשיבות בהכרה בה והתייחסות פרטנית אליה הם פליטי הפנים הפלסטינים החיים כיום במדינת ישראל. השיח בעם הוא יותר אישי ויותר מקומי בעוד שלאינטלקטואלים לרוב ראייה יותר מערכתית, גלובלית השזורה בהיסטוריה המקומית, אך מתייחסת לתהליכים שעבר העם הפלסטיני בכללותו. השיח של פליטי הפנים מוסיף רבדים נוספים לשיח בתוך החברה הערבית-פלסטינית בישראל. הבנת ראיית עולמם של פליטי הפנים והשפעתם על עיצוב החברה הערבית בישראל כתוצאה מהאתגרים החדשים שנוצרו הן במישור המקומי והן במישור הלאומי וכן מהשינויים שחלו במרקם החברתי שנוצר אחרי 1948, היא בעלת חשיבות רבה, שכן חוויות ההגירה הפנימית שחוו אותם פליטי הפנים וגם הכפרים והישובים שקיבלו אותם היוותה מחד גורם מעצב בתודעתם של הפלסטינים אזרחי המדינה והשפיעה מאוד על השיח החברתי, התרבותי והפוליטי שנוצר בחברה הפלסטינית במדינה, ומאידך יכולה להוות גשר לחברה הפלסטינית שמחוץ לגבולות מדינת ישראל.

רבים שהגיעו אליו בעקבות המלחמה ובשל סיבות מיוחדות של אנשים ומשפחות שהיגרו לתמרה ממקומות אחרים.⁵⁷

השיח הכפרי של הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל מראה את הייחודיות של האוכלוסייה וחושף היבטים חדשים שטרם הכרנו. המשמעות המרכזית של תחום זה הינה היכולת ללמוד על החברה הפלסטינית והשינויים שחלו בתוכה על רקע האבחנה שבין האליטות לבין האוכלוסייה הכפרית מחד ובין פליטי הפנים לאוכלוסייה הכפרית שנותרה במקומה ולא עזבה את כפריה המקוריים מאידך. נדרשת התייחסות מיוחדת לקבוצת הייחוס הנוספת, שהם פליטי הפנים, מאחר ולקבוצה זו השפעה מכרעת על השיח והתודעה בתוך החברה הערבית-פלסטינית בישראל ואף מחוץ לישראל, והיא יכולה למלא תפקיד חשוב גם בפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני. מצד אחד הבנת חוויותם והווייתם של פליטי הפנים הפלסטינים עשויה לתרום להבנתן של תופעות דומות שמתרחשות כיום בעולם הערבי והשפעתן עליו, במיוחד ההגירה בעקבות אירועים טראומטיים והשתלבות מחדש במקומות ובמדינות חדשות עם מאפיינים דמוקרטיים בדרגות שונות. מצד שני התייחסות קונקרטית ומעשית של מדינת ישראל למצוקתם ומאוייהם של פליטי הפנים (כגון החזרה של חלק מהאדמות שלהם שמהם ברחו או גורשו ב-1948 ואף בשנים הראשונות שלאחר קום המדינה ושהופקעו על-ידי רשויות המדינה, מתן אפשרות לחלק מפליטי הפנים לחזור למקומות היישוב המקוריים שלהם ו/או מתן פיצוי הולם על האדמות שהופקעו) לא רק תתרום לשיפור משמעותי ביחסים שבין הרוב היהודי, המיעוט הערבי והמדינה בישראל, אלא יכולה להוות מחווה חיובית שתזכה להערכה גם בקרב כלל העם הפלסטיני ותתרום לתהליך של בניית אמון מחדש בין ישראל לפלסטינים.

במקביל יש לפעול לשיפור משמעותי בכפרים שקלטו פליטי פנים וכתוצאה מכך הוכפל מספר התושבים שלהם ללא כל תכנית להשתלבותם או יישובם של הפליטים בכפרים הקולטים שעם הזמן הפכו למקומות צפופים וסובלים מבעיות חברתיות וכלכליות קריטיות.

סיכום

הפלסטינים אזרחי מדינת ישראל הם מקרה יחיד בהיסטוריה האנושית בו ערבים מוסלמים חיים תחת שלטון יהודי. אופייה הדמוקרטי של מדינת ישראל, גם אם לדמוקרטיה הישראלית פגמים רבים בכל הנוגע ליחסה לאזרחי המדינה הערבים-פלסטינים, מהווה יוצא דופן נוסף במזרח התיכון ובין מדינות ערב, פרט לתוניסיה במידה מסוימת. חוויתם הייחודית של אזרחי ישראל הפלסטינים שמעריכים ומוקירים את ערכי הדמוקרטיה ואת החיים בחברה דמוקרטית וברובם הגדול מתנגדים להתפתחויות אנטי-דמוקרטיות הן בישראל והן במדינות המזרח התיכון (כגון ההפיכה הכושלת בתורכיה ביולי 2016), יכולה להיות מקור השראה לעמי האזור בתהליך הדמוקרטיזציה שהחל באביב הערבי בסוף 2010 ונגדע בינתיים (חוץ מאשר בתוניסיה). למרות כישלונם של האביב הערבי, הרצון לקיום תהליכי דמוקרטיזציה במדינות ערב ממשיך להתקיים בקרב חוגים נרחבים במדינות הללו, כאשר אחד הסממנים לשינוי היא גישה חדשה ביחס לישראל שבאה לידי ביטוי בהקמה ופיתוח של מכוני מחקר במדינות ערב שהתעניינותם בישראל הולכת וגוברת.

מאידך, השפעת האביב הערבי חלחלה אל תוך החברה הערבית בישראל, והיא תמשיך להיות מושפעת מהמתרחש בישראל,

57 חסאן ע'י כמאל, "השפעות מלחמת 1948 על האוכלוסייה הכפרית הפלסטינית בישראל. השינויים ברשתות החברתיות של תמרה בין השנים 1948-1980", הצעת דוקטורט, אוניברסיטת תל אביב, 2015.

היכרות מעמיקה עם כל העולמות הרלבנטיים. בנוסף, לתמורות חיוביות ביחסים שבין המיעוט הפלסטיני בישראל לרוב היהודי ולמדינה עשויה להיות תרומה חשובה הן לתהליך של בניית אמון בין ישראל, הפלסטינים והעולם הערבי, והן לשיפור מעמדה הבינלאומי של מדינת ישראל שכיום מאוים על-ידי יחסה המפלה כלפי החברה הערבית-פלסטינית בישראל ומדיניות הכיבוש המתמשכת בשטחים.

השינויים שמתחוללים במזרח התיכון ימשיכו להשפיע באופן ישיר על היציבות האזורית, אך גם טומנים בחובם הזדמנויות חדשות לישראל, ובתוכה לפלסטינים אזרחי מדינת ישראל. לפלסטינים אזרחי ישראל יכולה להיות תרומה מכרעת לשיפור הדמוקרטיה הישראלית מחד ולקידום תהליכי דמוקרטיזציה באזור מאידך. כמוכן ביכולתם של האזרחים הפלסטינים בישראל להוות גשר בין החברה הישראלית לחברה הפלסטינית ולעולם הערבי מתוך

גורמים מכשילים / מעכבים (spoilers) בהתקדמות לעבר פתרון שתי המדינות

יוסי חן

פרק 1 – רקע היסטורי

רעיון שתי המדינות בא לאוויר העולם ועלה על סדר היום במסקנותיה של ועדת פיל ב-1937. מראשיתו, הוא עורר התנגדות חזקה מאוד הן בצד היהודי והן בצד הערבי ובסופו של דבר הפך למדיניות הרשמית של ההנהגה הציונית והנהגת הישוב.

מסוף שנות ה-30 של המאה העשרים ובמהלך שנות מלחמת העולם השנייה חלה נסיגה של בריטניה מהרעיון, יותר מכך, מלחמת העולם הורידה את הנושא מסדר היום המדיני והציוני. הוא שב אליו לאחר המלחמה ועם כינונה של ועדת אונסקו"פ והחלטה 181 של האו"ם (החלטת החלוקה) ב-29 בנובמבר 1947. בשלב זה, רעיון שתי המדינות היה כבר מקובל על הזרם המרכזי של הנהגת הישוב שראתה בהחלטה את הגושפנקה הבינלאומית להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל לאחר אלפיים שנות גלות.

בשני המופעים שבהם רעיון שתי המדינות עלה כהצעה, הוא נדחה על-ידי הצד הערבי מכל וכל ובדרך כלל גם לווה באלימות קשה - ב-1937, בהתחדשות "המאורעות" (המרד הערבי), אף שחייבים לציין שהם פרצו עוד קודם לכן וסיבותיהם היו הרבה יותר עמוקות; וב-1947, למחרת ההצבעה על הצעת החלוקה (החלטה 181, 29 בנובמבר), שזו תחילתה של מלחמת 1948 שלאחריה (אף שלמעשה עוד קודם לכן), איבד הגורם הפלסטיני את מקומו בזירה ונושא המדינה הערבית-פלסטינית ירד כמעט מעל הפרק עד מלחמת ששת הימים ב-1967.

בין 1949 (מועד חתימת הסכמי רודוס) ועד 1967 הנושא "טופל" על-ידי המדינות הערביות, כל אחת על פי האינטרסים שלה, אף שההתעוררות הפלסטינית מתחילה לנבט כבר בסוף שנות ה-50 (הקמת הפת"ח) וייסוד אש"ף ב-1964.

מלחמת ששת הימים ב-1967 וכיבוש הגדה המערבית ועזה על-ידי צה"ל מחזירים את הנושא לסדר היום המזרח-תיכוני והעולמי ורעיון המדינה הפלסטינית שב ועולה ביתר שאת, לחלק במסגרת רעיון שתי המדינות ולחלקים אחרים כמדינה אחת - מצב של "תמונת ראי" ("ארץ ישראל השלמה" מול מדינה דמוקרטית וחילונית או מדינה אסלאמית בראיית הזרמים הפונדמנטליסטיים).

הנושא שב ומוזכר בהסכם קמפ דייוויד ב-1979, אף שלא בראייה של מדינה (בוודאי לא על-ידי הצד הישראלי) ובהסכם לונדון ב-1987. האינתיפאדה הראשונה אשר פורצת ב-9 בדצמבר 1987 מביאה את הנושא הפלסטיני לרמה הכי גבוהה של סדר היום - הישראלי, הכלל-ערבי, המוסלמי והבינלאומי. בהמשך, וכיחס ישיר מהאירועים מתרחשות מספר התפתחויות נוספות:

- החלטת המלך חוסיין על ניתוק הגדה המערבית מירדן - יולי 1988.
- החלטת המועצה הלאומית הפלסטינית והצהרת ערפאת על קבלת החלטה 242 ואת עיקרון קיומן של שתי מדינות בארץ ישראל - אוקטובר 1988.
- הסכמת ארה"ב לפתוח בדיאלוג רשמי עם אש"ף ונכונותה להזמינו לוועידה בינלאומית לפתרון הסכסוך - דצמבר 1988.

כל אלה ונסיבות שנוצרו בעקבות מלחמת המפרץ הראשונה (הקואליציה הבינלאומית שכללה גם מדינות ערביות וההבלגה שנקטה ישראל על מנת לא למוטטה, למרות מטח טילי הסקאד מעיראק שנחת עליה), הביאו את הממשל האמריקאי - הנשיא בוש (האב) ושר החוץ ג'יימס בייקר - לכלל תובנה שבמזרח התיכון נוצר "חלון הזדמנויות" שניתן לנצל לצורך קידום תהליך שלום אזורי, כולל בנושא הפלסטיני. אלו הולידו את ועדת מרדי שנערכה בבירת ספרד בין ה-3 באוקטובר ל-1 בנובמבר 1991.

מדינת ישראל, אף ש"נגררה" אל הוועידה בלחץ אמריקאי כבד, הגיעה עם משלחת בדרג הבכיר ביותר - ראש הממשלה יצחק שמיר - ולקחה חלק בדיונים, עם לא מעט הסתייגויות. על אף עמדותיה של ישראל נוצקו בה מתווים ודפוסים של ערוצים רשמיים אשר שימשו בהמשך, בתהליך השלום על כל ערוציו, הדו צדדי והרב-צדדי.

על אף שהפלסטינים לא הופיעו במשלחת עצמאית (אלא במשלחת ירדנית-פלסטינית), הרי שהתהליכים שהתחוללו בוועידה סללו את הדרך למשא ומתן ישיר ולהכרה ההדדית בין מדינת ישראל לבין אש"ף ולהסכם אוסלו בספטמבר 1993.

הסכם אוסלו, אף שאמור היה להוביל להמשכו של תהליך הוא נקודת ציון מרכזית במסכת של מגעים, רובם חשאיים, שהתנהלו בין החודשים נובמבר 1992 ועד ל-13 בספטמבר 1993, היום בו נערך טקס החתימה על מסמך העקרונות בבית הלבן.

***

מערכת היחסים הדו-צדדית והרב-צדדית בין מדינת ישראל לבין כל אחת מהמדינות הסובבות אותה עוררה תמיד התנגדויות, ומטעמים שונים, בתוך המסגרות המדיניות של כל אחד מהצדדים (ניתן להבחין בכך עוד קודם להקמת מדינת ישראל בוויכוח האידיאולוגי שקרע את היישוב היהודי עם הצעת ועדת פיל לחלוקת ארץ ישראל ב-1937, ומעמדותיו של כלל העולם הערבי באותה העת, כולל הגורם הפלסטיני. ומאותה התייחסות, בהתאמה, להחלטה 181 של האו"ם ב-1947).

הסכמי רודוס ב-1949 קיבעו למדינת ישראל גבולות, זמניים וקבועים: הגבולות עם לבנון והגבול עם ירדן בערבה ובעמק הירדן התבססו על גבולות בינלאומיים שנקבעו בין השנים 1921 - 1923, והגבול עם מצרים שנקבע בשנת 1906. הגבולות עם ירדן (בגדה המערבית ובירושלים) ועם סוריה, מתחת לרמת הגולן, התייבבו כקווי שביתת נשק.

קו שביתת הנשק עם ירדן בגדה המערבית נחשב לקו היותר "רגיש", משני טעמים:

- הביטחוני - הוא נמצא מול מרכז הארץ ותיחם את "המותניים הצרות" של מדינת ישראל (14 ק"מ).
  - האידיאולוגי - הוא הנציה, נכון לעת ההיא, את חלוקתה של ארץ ישראל ושל ירושלים.
- (ראוי לציין שהייתה רגישות רבה גם לגבי קו שביתת הנשק עם סוריה בשל "שיבתם" של הסורים, תוך עליונות טקטית ברורה, מעל יישובי עמק החולה).

הערכה, לגרום להערכת יתר באשר ליכולות של אותו צד לעמוד ביעדיו, כמו: הזמן פועל לטובתנו⁵ ומאיך, מביאים להערכת חסר של ויתורי הצד השני. ניתן להבחין בהם: בהתנהגות הדרג המדיני/פוליטי, בשיח הפוליטי, בהתייחסות מפלגות וגופים פוליטיים-פרלמנטריים וחץ-פרלמנטריים.

חסמים: הפרספקטיבה הפלסטינית - יוחנן צורף⁶ מצביע על אותם חסמים המצביעים על קבלת החלטות בצד הפלסטיני ועל שיקול הדעת של המנהיג הפלסטיני, כאשר הוא כבר מעוניין לחתור לאיזושהו פתרון. לכאורה, אותם חסמים עמדו בפני אותם מנהיגים ערבים אשר חתמו עם מדינת ישראל על הסכמי שלום, בראש וראשונה הנשיא סאדאת והמלך חוסיין. אך קיימים הבדלים הפלסטינים הם שחקן לא-מדינתי אשר לא חווה עצמאות ומתוך כך נגזרים חמישה סוגים של חסמים: **היריבות בתוך המחנה הפלסטיני** - בעבר, בין אש"ף לבין חזית הסירוב וכיום, בין אש"ף/הרש"פ לחמאס, המעורבות עד כדי בחישה של העולם הערבי במערכת הפלסטינית. **חסמים טריטוריאליים וגיאוגרפיים** - הקושי להתפשר על גבולות 67. האם ניתן להסתפק בהם? בעיקר לנוכח הנראטיב לזכות על הארץ וצדק מול פשרה⁷ ובשל הלחץ של הפזורה הפלסטינית, שזו פזורה של פליטים שברוב המקומות שנמצאים הם חסרי מעמד אזרחי. **חסמים זהותיים** - איך לשמר אותם בהיעדר מדינה והחשש מאובדנם אם תקום מדינה ובתוך כך, פגיעה בערכים של קדושת המאבק, בראייתם, אם הפתרון יבוא דרך פשרה. **חסמים פסיכולוגיים-דתיים-תרבותיים** - שהם, התביעה המוחלטת לתיקון העוול ההיסטורי, בראייתם (עשיית צדק) בכל מה שקשור להקמת מדינת ישראל והיווצרות בעיית הפליטים. **חסמים פוליטיים** - איבוד אמון בהנהגות, והיעדר מכניזם לקבלת החלטות במצב הנוכחי (מסורת ותרבות אירגונית). ניתן להתבונן בסוג זה של חסמים דרך בחינת חיי היום-יום וההיבטים האזרחיים של התנהלות הרש"פ בגדה, ובעזה עד 2007 כאשר חמאס תפס את השלטון.

חסמים תפיסתיים-קוגניטיביים - יפעת מעוז⁸ מתארת הטיית תפיסות והשפעתן על עיצוב גיבוש העמדות הפוליטיות של כל אחד מהצדדים לסכסוך. הטיית תפיסות גורמות להיעדר חשיבה רציונלית ("הכול מהבטן") ואף לעיוות המציאות ולחוסר רצון ויכולת לראות את המציאות כמות שהיא, כמו גם תפיסת היריב ושפיטתו באופן שלילי בכל הקשור למעשיו והתנהגותו.

פחד כחם וכמניע ליישוב הסכסוך הישראלי-פלסטיני - נמרוד רוזלר⁹ טוען שהפחד, מראשיתו, הוא אמצעי הגנה ותפקידו הבסיסי הוא לסייע בהגנה, הן לפרט והן לחברה. הפחד עשוי להוות חסם לתהליך אף שלעיתים גם מניע לפתרון ויישוב הסכסוך. במקרה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני הפחד (הביטחוני) הוא גורם מעכב אשר מגביר את אי-האמון בין הצדדים, אולם לגבי הצד הישראלי - הפחד מהתהליכים הדמוגרפיים הוא דווקא אחד המניעים לנסות להגיע להסכם שאמור להביא להיפרדות מהפלסטינים. הפחד הוא כלי מרכזי בידם של מנהיגים פוליטיים ומעצבי דעת קהל.

נראטיבים לאומיים ביישוב סכסוך בעל אופי זהותי - לדבריה של יהודית אורבך¹⁰ הסכסוך הישראלי-ערבי (ובתוך כך הישראלי-פלסטיני) נושא אופי של זהויות ושל נראטיבים מנוגדים ולא של מחלוקת חומרית. הנראטיבים הם המעצבים את הזהות של כל צד

על אף שלעיקרון חלוקת הארץ היו מתנגדים, מימין ומשמאל (כל צד מטעמיו), ומתוך כך גם לקו שביתת הנשק בגדה המערבית, הכריעה הדומיננטיות הפוליטית של מפלגת השלטון דאז, מפא"י, וסמכותו המדינית והביטחונית של ראש הממשלה הראשון, דוד בן גוריון, את הכף ונוצרה מציאות ברורה ש"החזיקה מעמד" לאורך 19 השנים הראשונות של מדינת ישראל.

מלחמת ששת הימים ותוצאותיה הטריטוריאליות טרפו את הקלפים. הוויכוח והמחלוקת סביב סוגיית "השטחים" פרצה מיד והיא אף חצתה מחנות. המחלוקת הפכה לממשית לאחר ביקור סאדאת בנובמבר 1977, ועם חתימת הסכם קמפ דייוויד ב-1978 שהוליד שתי החלטות שניתן לראות בהן נקודות ציון היסטוריות:

- הסכמה של מדינת ישראל לסגת משטחים שנכבשו ב-1967 ופינוי ישובים ישראלים.
- הכרה בישות פלסטינית, חתירה להסדרים, אף שראשית במסגרת ובמתכונת של אוטונומיה.

ההסכם, בחלק הנוגע לסוגיה הפלסטינית, נועד להוות בסיס להסכמי שלום עתידיים בין ישראל לפלסטינים, וחלקים ושליבים בהסכמי אוסלו מתבססים ומשמרים את המתווה של קמפ דייוויד 1978.¹

להסכם השלום עם מצרים קמו מתנגדים רבים:

- **בעולם הערבי** - המדינות שהתנגדו לעצם ההכרה במדינת ישראל, בראשן סעודיה וסוריה אשר ניתקו את יחסיהן הדיפלומטיים עם מצרים. ובתוך מצרים, אנשי "האחים המוסלמיים".
- **בעולם הפלסטיני** - הן ערפאת ובוודאי חוגי "חזית הסירוב" שראו בהסכם נטישה של הנושא הפלסטיני.
- **בישראל** - עיקר המתנגדים באו מחוגי הימין, כולל מתוך הליכוד עצמו, ואף מיעוט מאנשי תנועת העבודה, כאשר המניעים היו: ויתור על שטחים אסטרטגיים שנכבשו, פינוי והריסת ישובים וכן, חלקים בהסכם שנגעו לעניין הגדה המערבית, בעיני המתנגדים האידאולוגים - חזרה לוויכוח ולמחלוקת על חלוקת הארץ ולנגיעה בנחלת אבות.

המחלוקת על הסכם קמפ דייוויד היוותה "פרומו" לוויכוח ולקרע הגדול שהוליד הסכם אוסלו כאשר נחתם ב-13 בספטמבר 1993.

פרק 2 - חסמים בתהליך

מטבע הדברים, מניעיהם של מתנגדים לתהליכי שלום עשויים לבוא מכיוונים ומזוויות שונות - חלקם עשויים להיות ענייניים וחלקם פוליטיים ואף אישיים ולעולם כל עמדה וכל אמירה תהינה בעין המתבונן.

בקובץ המחקרים: חסמים לשלום בסכסוך הישראלי-פלסטיני הורחבה היריעה:³

חסמים סוציו-פסיכולוגיים ביישוב הסכסוך: מבט אל החברה היהודית-ישראלית - עירן הרלפרין, נטע אורן ודניאל בר-טל⁴ מתארים את **החסמים הרגשיים** אשר "באים מבפנים" ומקשים על שינוי אמונות ועמדות וכן על עיבוד המידע ועל היכולת "לנצל" כל "חלון הזדמנויות שייפתח. חסמים אלה עשויים לשבש כל

1 מכן "ראות", "יזמות והסכמים קודמים", 2004
 2 משה שמש, "אש"ף: הדרך לאוסלו - שנת 1988 כמפנה בתולדות התנועה הלאומית הפלסטינית", 1997
 3 יעקב בר-סימן-טוב (עורך), חסמים לשלום בסכסוך הישראלי-פלסטיני, מכון ירושלים לחקר ישראל, 2010
 4 שם

5 שם
 6 שם
 7 גלבר י., "קוממיות ונכבה", כנרת זמורה-ביתן, דביר, 2004, עמ' 15
 8 יעקב בר-סימן-טוב (עורך), שם
 9 שם
 10 שם

הזמן עשוי להשפיע באופן אחד על צד אשר חושש שהימשכות התהליך פועלת לרעתו, ובאופן אחר על מי שחושב שהלחץ של הצד השני מנסה לדחוק אותו לפינה או להיפך. הוא ינסה לנצל את הלחץ שבו מצוי הצד השני וחתירתו "להגיע להישג בכל מחיר" על מנת לסחוט ממנו ויתורים ולצבור הישגים לעצמו.

חסמים אסטרטגיים בתהליך המדיני - באים לידי ביטוי בשונות אשר קיימת אצל כל אחד מהצדדים באשר להכרעה האסטרטגית הנדרשת (אפרים לביא והנרי פישמן¹⁶). בעוד שבראיה הישראלית, הסכסוך (והדיון) אמורים להתמקד בסוגיית 1967, הרי הפלסטינים עדיין מדברים גם על בעיית הפליטים, על אף שמדברים על סוגיות 67 (כולל חלוקת ירושלים), מה שמחזיר את הסכסוך אל הסוגיות של 1947 - 1948 (דבר המתנגש עם רוב מוחלט של הקונצנזוס הישראלי). כל זה הוביל לשאלה - האם הצדדים היו בשלים לקבלת החלטות אסטרטגיות או שהתעסקו בצדדים טקטיים? ההליכה, בתהליך אסלו, מהקל אל הכבד (מה שיש בו היגיון משל עצמו) השאירה את הצדדים רחוקים מההחלטות האסטרטגיות.

הסביבה הגיאופוליטית כחסם - לדברי קובי מיכאל¹⁷ חסם זה קיים הן לגבי הצד הישראלי והן לגבי הצד הפלסטיני. המנהיגות הישראלית, במבנה הפוליטי הקיים, צריכה להתגבר על: עמדות היסוד האידיאולוגיות שלה, על העמדות במפלגות המרכיבות את הקואליציה, על מחלוקות פנימיות וגישות שונות בתוך המפלגות עצמן וכן, על פחדים, אמיתיים, מדומים ודימויים הקיימים בעם - שהוא גם קהל הבוחרים. בצד הפלסטיני נאלצת הנהגת הרש"פ להתמודד עם: הפיצול בין הגדה המערבית לבין רצועת עזה, עם המחלוקת האידיאולוגית עם החמאס בכלל ובגדה, בחיי היום-יום, עם אש"ף תוניס (פארוק קדומי) המשמש במידה רבה פה לפזורה הפלסטינית שהיא נשואת הסוגיה של "זכות השיבה". גם דעת הקהל בגדה, שאמנם אינה מהווה גורם אלקטוראלי כמו בישראל (במובן של דמוקרטיה מערבית) עשויה, בעמדותיה, בוודאי במצב כלכלי בעייתי או בשל חוסר אמון בהנהגה, להשפיע רבות על תהליך קבלת ההחלטות ולהוות חסם, אף בצורה אלימה.

המשפט הבינלאומי בהסדר עתידי - על-פי רובי סיבל¹⁸ הפלסטינים, הם בעיקר אלה העושים בו שימוש לצורך הצדק טיעוניהם, ובעיקר הנראטיב שלהם, בנושאים כמו: הפליטים, ההתנחלויות, ההסדרים בירושלים. שימוש בכלי זה עלול אף לערב בסכסוך את בית הדין הבינלאומי בהאג. מצב כזה בהחלט עלול להוות חסם בתהליך שלום שאמור להתנהל במשא ומתן.

ככל שמתעמקים ברשימת החסמים נראה שאין כאן חלוקה דיכוטומית והחסמים כרוכים לעיתים האחד בתוך השני (כשמדובר על דת, תרבות, נראטיבים וסמלים - קשה לא להבחין בהם בהיבטים שניתן לתייגם גם לתוך קבוצת חסמים אחרת, בכל הגדרה יש מעט מן ההגדרות האחרות).

דר' קובי מיכאל מצביע על שלושה סוגי/קבוצות חסמים:¹⁹

- אסטרטגיים
- פסיכולוגיים
- אירגוניים

הוא מדגיש ששתי הקטגוריות הראשונות אשר "מייצגות" את הניגודים וההתנגשות בין מטרות הצדדים המתדיינים מוצו דיים בלא-מעט מחקרים. הסוגיה של המחקרים האירגוניים היא פחות

בסכסוך והם "מושכים" לאחור אל ההיבטים הדתיים ואל ראשית הצמיחה של כל צד, כל אחד בראייתו - והכול על אותה כברת ארץ ובעיקר באותם מקומות קדושים. כל צד גם דאג לעגן ולהביע את עמדותיו במסמך משלו - מגילת העצמאות של מדינת ישראל מחד ומולה, האמנה הפלסטינית (ובמידה מסוימת גם "מסמכי החזון" של ערביי ישראל שפורסמו בשנים 2006/2007). כל אחד מהמסמכים הללו מכיל בתוכו וניזון מהנראטיבים ומהזהות שיצר לעצמו.

ערכים מוגנים כחסם ליישוב הסכסוך - על-פי שירי לנדמן¹¹ אלה אותם ערכי יסוד של כל צד הנתפסים על ידו כמקודשים, כערכיים ומוסריים ולא ניתנים לווייתור. ערכים אלה גם מחייבים את המנהיגות של כל צד, והקפדתה עליהם היא הבסיס ללגיטימציה שלה היא זוכה (אלה אותם ערכים שפעמים רבות הביאוה לשלטון). כשמדובר בסכסוך הישראלי-פלסטיני, אותם ערכים מתמצים בסוגיות הליבה: ירושלים, הפליטים, הגבולות וההתנחלויות שלשני הצדדים "מייצגים" את ערך האדמה.

צדק והוגנות כחסמים - יעקב בר-סימן טוב¹² נותן סקירה של הטרימינולוגיה הפלסטינית (והערבית בכלל) המדברת על "שלום צודק". הצדק, העומד מול הפשרה, מוצג ומועלה כתנאי מוקדם ליישוב הסכסוך ובכך הוא מהווה חסם מרכזי בתהליך. "התביעה לצדק" הפלסטינית מתמקדת, בראייתם, בהכרה ישראלית באחריותה להיווצרות בעיית הפליטים בשנים 1947 - 1948 ובמימוש "זכות השיבה", וזאת, מול עצם מהותה של מדינת ישראל המגדירה עצמה, במגילת העצמאות, כיהודית ואינה מוכנה לקבל את התנאים המוקדמים של הפלסטינים לכניסה למשא ומתן.

חסמים תרבותיים בסכסוך - חסם תרבותי, על-פי עלעאי אלון¹³, בתהליך ובמשא ומתן הוא כזה הנובע מאי-ידיעה או אי-הבנה של תרבותו של הצד השני או מהיעדר נכונות להתחשב בה. הסכסוך בין ישראל לבין הפלסטינים (והעולם הערבי) הוא עמוק ויש לו סיבות רבות ולאו דווקא תרבותיות, אך ההיבט התרבותי מקשה על הבנה הדדית ועל יכולת ל"היכנס לראשו של השני" ולרדת לעומק דעותיו.

הדת כחסם בפני פשרה - על-פי יצחק רייטר¹⁴, הדת מהווה חסם כאשר מתקיימים התנאים הבאים:

- היא מקדשת מלחמה ושליטה על מרחבים וטריטוריה הנחשבים לקדושים ואוסרת ניהול כל משא ומתן על שטחים אלה.
- היא מנחילה את השיח הדתי גם לציבור הרחב, לאנשים שאינם דתיים ובכך הופכת את השיח לחלק מזהותם ומהשיח שלהם.
- לתנועות הדתיות יש כוח פוליטי המהווה לשון מאזניים והן מנצלות זאת להעצמת רעיונותיהן ולמימושם.
- פעילות התנועות הדתיות עשויה לנסות לסכל את התהליך המדיני בכוח, כמו פיגועים ורציחות פוליטיות.
- גיוס "לוחמים" מעבר לטריטוריה שעליה המחלוקת.

גורם הזמן כחסם - בעת ניהול המשא ומתן והתהליך יש לזמן משמעות אצל כל אחד מהצדדים (דן זכאי ודידה פליסיג¹⁵), ולאופן בו ממשיגים אותו יש השפעה על תהליכי החשיבה וניהול המשא ומתן. הבנת מושג הזמן היא שונה בין אדם לאדם ובין קבוצה לקבוצה, בוודאי כאשר מדובר בשני צדדים יריבים.

11 שם
12 שם
13 שם
14 שם
15 שם

16 שם
17 שם
18 שם

19 מתוך שיחה בתאריך 3.4.2001, במכון למחקרי ביטחון

ערביי ישראל

מהווים את אחד החלקים היותר מורכבים במערך החסמים של התהליך:

הזרם המרכזי - השואף להשתלב בחיי המדינה, בהיבט האזרחי. כאשר:

דווקא הטיעון המצדד ברעיון שתי המדינות הוא הפצע והכאב של ערביי ישראל.

שני זרמים מתנגדים לרעיון (כל אחד מטעמיו):

- הדתי- פונדמנטליסטי (אסלאמיסטי)
- הרדיקלי - בל"ד, "בני הכפר"

פרק 4 - השלבים בתהליך: המגעים עם הפלסטינים מאז הסכם אוסלו

מהחתימה על הסכם העקרונות ועד עליית בנימין נתניה (1992 - 1996)

אל החתימה על הסכם אוסלו, בספטמבר 1993, הגיעו העושים במלאכה, מובילי התהליך בדרך של ערוצים חשאיים, שאם לא-כן סביר להניח שהדברים היו משתבשים ומטרופדים. ראוי להזכיר את עמדתם של רבין ומפלגת העבודה, כפי שהייתה ידועה ומוכרת בבחירות של 1988, אלה שקדמו לעלייתה של ממשלת רבין ב- 1992.²⁰

- לא תהיה חזרה לקווי 4 ביוני 1967.
- לא יפוננו יישובים ישראלים בשטחים שישאל תחזיר במסגרת הסכמים מדיניים.
- לא יתקיים דיאלוג כלשהו עם אש"ף.

ראוי גם להזכיר את עמדותיו והצהרותיו של יצחק רבין ש"ירושלים לא תחולק", בהן החזיק עד היום שבו נרצח.

בעמדה זו חל שינוי קל ואף נפתח פתח לאפשרויות אחרות כאשר במצע המפלגה, לקראת הבחירות לכנסת ה-13 נאמר: "העבודה נושאת חזון של מזרח תיכון חדש, שבו לא יהיו עוד מלחמות ומעשי טרור, ומשאבים כלכליים אדירים לא יוקדשו עוד למרוץ חימוש. נחיה במזרח תיכון בו שורר שלום, ויש בו שוק משותף של מערכות משותפות של השקיה, תיירות, תחבורה, תקשורת, ושל שיתוף פעולה בתחומי תרבות, אנרגיה ומדע". יש פה איזושהי אמירה, שהיא שונה בטון שלה אך היא כללית מאוד, אינה מסבירה כיצד ייעשו הדברים, ועם מי, ולא סותרת במהות את "הלאוויים" שהוזכרו קודם לכן.

המשא ומתן שהתנהל כאמור במסגרת של ערוץ חשאי, הוביל לחתימה על הסכם העקרונות ב-13 בספטמבר 1993, שכותרתו הייתה "הצהרת עקרונות על חתימתו של הסדר ביניים לממשל עצמי" - העיקרון היה להסכים על תהליך שיוביל להפרדה מדינית ושבמהמשכו תקום מדינה פלסטינית מוגבלת בריבונותה, ולתקופת הביניים תכונן מסגרת אלטרנטיבית (כפי שהדברים באו לידי ביטוי בהסכמי פריז ב-1995). מאידך, מטרתם של הפלסטינים בתהליך הייתה מלכתחילה כינון מדינה עצמאית, עם עדיפות לקונפדרציה עם ירדן תוך טיפוח אינטרסים משותפים עם ישראל.²¹

20 שאול אריאלי, התהליך המדיני בין ישראל לאש"ף מוועידת מדיד ועד היום - העמדות הישראליות בארבע סוגיות הליבה: גבולות, בטחון, ירושלים ופליטים, מתוך: התהליך המדיני הישראלי-פלסטיני על ציר הזמן, מרכז ש. דניאל אברהם לדילוג אסטרטגי, 2014

מטופלת, ולטעמו, ראוי להעמיק בקטגוריה זו בעיקר בתפקידם של אירגוני המודיעין ובראש וראשונה השב"כ, כגורם מסייע ואף מעצב של התהליך. זאת, באמצעות הקשרים, לעיתים האינטימיים, שהוא פיתח עם מנגנוני הביטחון הפלסטינים שמשקלם, כמו בכל מדינה ערבית (או דומה לה), הוא רב ומשמעותי מהמקובל בעולם המערבי. ואזי השאלה היא - השב"כ היווה גורם מאפשר או שהיה חסם?

פרק 3- מיפוי "השחקנים" בתהליך

גורמים מעכבים ומכשילים בצד הישראלי

המישור הפוליטי

יכולת ההובלה וקבלת ההחלטות של ראש הממשלה, מול כוונתו האסטרטגית

מפלגות הימין

- "הליכוד"
- "הבית היהודי"
- "ישראל ביתנו"
- המפלגות החרדיות - ש"ס, יהדות התורה: השינוי בעמדותיהן במהלך השנים ומשקלו של קהל הבוחרים

גורמים חוץ פרלמנטריים

- מועצת יש"ע
- ועד רבני יש"ע
- חברי מרכז הליכוד, פעילי השטח של "הליכוד" ומזכירי סניפי המפלגה כקבוצת לחץ פוליטית.
- דעת הקהל בישראל - כמושפעת מהחסמים האחרים, הופכת בעצמה לחסם מרכזי.

גורמים מעכבים ומכשילים בצד הפלסטיני

- יכולת ההובלה וקבלת ההחלטות של המנהיג, ערפאת בעבר, ואבו מאזן כיום, מול הכוונה האסטרטגית.
- המחלוקות בתוך הרש"פ, בתקופת ערפאת וכיום.
- אש"ף תוניס - קדומי וחזית הסיורב - חמאס, הג'האד האסלאמי הפלסטיני (גא"פ), החזית העממית (חז"ע)

עזה

- הממסד העזתי - חמאס עזה
- הארגונים הפורשים - גא"פ, סלפי קיצוני (דאע"ש ואחרים)

מעגל

- אירן - הקשר, עד לאחרונה, לחמאס, תמיכה בארגונים בסיני
- אירן - תמיכה בחיזבאללה
- חיזבאללה - קשרים ולחץ לגדה, חתירה וחימום האזור דרך גבול הלבנון
- סיני - הארגונים הסלפים, ג'האד, דאע"ש, אל קאעידה

המישור האופרטיבי

- פיגועי חמאס - בישראל, בגדה
- פיגועי בודדים
- ירי תלול מסלול (תמ"ס) ופיגועים שמקורם בעזה

שתי נקודות מרכזיות עלו בדבריו של רבין בהקשר לראייתו את הסדר הקבע: אינו מדבר על מדינה פלסטינית (אלא על משהו שהוא פחות מזה) וקובע שאין חזרה לקווי 67. חודש לאחר מכן, ב-4 בנובמבר 1995, נרצח רבין ולא ניתן באמת לדעת כיצד היו הדברים מתגלגלים לולא הרצח. מכיוון שהפלסטינים, כבר מלכתחילה, חתרו למדינה עם כל סמלי הריבונות, רבין לא הספיק להתמודד עם סוגיה זו. רבין גם שב והצהיר בנאומיו על כך שירושלים תישאר מאוחדת - וביודענו את עמדת הפלסטינים בנושא, גם סוגיה מרכזית זו לא "הספיקה" לעמוד למבחן.

רבין (וגם פרס) לא הבהירו וגם עמדתם לא הייתה ברורה לגמרי לגבי סוגיות הליבה בסכסוך (עמדתם באשר ל"זכות השיבה" היא הפחות בעייתית - לגביה קיים כמעט קונצנזוס בצד הישראלי), אם ננסה לשפוט עד כמה עובדה זו השפיעה על התהליך בשלבו הראשון, עד רצח רבין ובהמשך עד עליית נתניהו לשלטון, קשה להפריז בחשיבות הדבר באותה נקודת זמן.

הגורם שהחל לערער את הגיבוי הציבורי לתהליך השלום היו בראש וראשונה פיגועי ההתאבדות שרובם המכריע תוכנן והתבצע על-ידי אנשי החמאס. אמנם, פיגוע ההתאבדות הראשון היה בצומת מחולה בבקעת הירדן, ב-15 באפריל 1993, מספר חודשים לפני הסכם העקרונות (הסכם אוסלו), אך הפיגועים שנצברו בזיכרון ובתודעה הם הפיגועים של שנת 1994 ואלה של 1995:

- פיגוע מכונית התופת בעפולה - אפריל 1994.
- פיגוע התאבדות באוטובוס בתחנה המרכזית בחדרה - אפריל 1994.
- פיגוע ההתאבדות בקו 5 בתל אביב - אוקטובר 1994.
- פיגוע בצומת נצרים - נובמבר 1994.
- פיגוע התאבדות בחניון בנייני האומה בירושלים - דצמבר 1994.
- פיגוע ההתאבדות הכפול בצומת בית ליד (של הג'יהאד האסלאמי) - ינואר 1995.
- פיגוע מכונית תופת בצומת כפר דרום (של הג'יהאד האסלאמי) - אפריל 1995.
- פיגוע מכונית תופת בצומת קרני-נצרים - אפריל 1995.
- פיגוע התאבדות באוטובוס קו 20, צומת עלית ברמת גן - יולי 1995.
- פיגוע התאבדות אוטובוס קו 26 בירושלים - אוגוסט 1995.

סך הכול נהרגו בפיגועי ההתאבדות, שרובם היו במרכזי הערים בתוך ישראל, 78 איש (!!)

הפיגועים, מטבע הדברים, נגעו בעצבים היותר רגישים של החברה הישראלית - הביטחון האישי, ו"הפעילו" את כל שאר החסמים של החברה הישראלית: הפסיכולוגיים, האידיאולוגיים והפוליטיים. באווירה זו ובתוך הפגנות סוערות ורבות משתתפים חתרה ההנהגה הישראלית אל השלב של אוסלו ב'.

באשר לארה"ב, היא מצאה עצמה בתוך תהליך אוסלו כאשר מלכתחילה לא נתנה לכך סיכוי רב והצדדים שניהלו את הערוץ החשאי העדיפו לעשות זאת באופן ישיר ורק כשסיימו, בישרו על כך לאמריקאים (שידעו על משהו שמתחולל). אהרון מילר ששימש כיועץ למספר שרי חוץ אמריקאים²⁴ מתייחס למקומם של האמריקאים בתהליך, בשלב זה, ורואה במעורבותם הפאסיבית הן את "הבשורה הטובה" והן את "הרעה", וזאת מכיוון שהפתרונות

ב-23 בספטמבר 1993 אושר הסכם העקרונות בהצבעה בכנסת, ברוב של 61 בעד מול 50 שהתנגדו. שמונה נמנעו ואחד נעדר. מכאן, ניתן להבין שמספר חברי כנסת מהאופוזיציה לא הצביעו כנגד ההסכם.

הצהרת העקרונות קבעה את היעד שעל פיו, המשא ומתן יוביל "להסדר קבע המבוסס על החלטות מועצת הביטחון 242 ו-338".²² הכוונה על-פי הסכם העקרונות הייתה לחתור להסכם ביניים מהיר שעל פיו תסיג ישראל את כוחותיה מרצועת עזה ומיריחו. בין הצדדים גם היו הסכמות חלקיות באשר לסוגיות הבאות:

- ביטחון; ירושלים; פליטים ונקבעה ההתייחסות אליהם במהלך תקופת הביניים.
- ב-4 במאי 1994 נחתם הסכם קהיר (עזה ויריחו תחילה), שמומש בשבועות שלאחר החתימה.

מטבע הדברים, תהליך אוסלו עורר התנגדות חריפה בצד הימני של המפה הפוליטית בישראל. ההתנגדות כללה את מפלגות הימין שהיו אז בכנסת ובראשן הליכוד ואת הימין האידיאולוגי - מתיישבי יש"ע ובעיקר, את הציבור האמוני. הנימוקים המרכזיים היו אז: החשש לחזור ל"קו הירוק" ואל "המוותניים הצרות" של מדינת ישראל שסימלו את מצבה של המדינה עד למלחמת ששת הימים, תחושת המצור והמחנק או האמרה שיוחסה בזמנו לאבא אבן "גבולות אושוויץ". אולם, מעבר להיבט הביטחוני, הגם שניתן להבינו, בלטו גם היבטים אחרים - לגבי הציבור האמוני, סוגיית הוויתור על שטחי מולדת ונחלת אבות הפכה את ההתנגדות ל"ייהרג ובל יעבור", והחשש מ"קווי 67" שהפך לסמל (שלילי), הן בציבור והן בחלק הארי של המערכת הפוליטית (וכבר הוזכר מצעה של מפלגת העבודה בבחירות של 1988). כול זאת יצר מרחב ההתנגדות רחב מאוד לכל ויתור. לאלה יש להוסיף את החששות והאי-אמון שהיו לגבי הפלסטינים ובוודאי לגבי ערפאת שהוא לכשעצמו הפך לסמל (דמון).

בשלב זה, ההתנגדות נשאה אופי פוליטי והייתה צריכה "להתמודד" עם התחושה החיובית (ובצדק) ששררה בציבור הישראלי: שיפור אדיר במעמדה הבינלאומי של המדינה, קשרים הולכים ומתהדקים עם מדינות ערביות ומוסלמיות נוספות - ביקור ראש הממשלה במרוקו ובהמשך בעומאן ובאינדונזיה (המדינה המוסלמית הגדולה ביותר) והסכם השלום עם ירדן שנחתם ב-26 באוקטובר 1994 אחרי שנים רבות של יחסים "במחותרת". ב-1996 ביקר שמעון פרס, כראש ממשלה, בקטר ובכך הניח אבן פינה ליחסים מדיניים וכלכליים שנותרו על כנם עד שנת 2009 ונותקו בעקבות מבצע "עופרת יצוקה". למצב החדש היו גם השלכות על ההשקעות בישראל ועל פתיחת שווקים חדשים, דבר שהביא לצמיחה כלכלית משמעותית באותן שנים.

ב-5 באוקטובר 1995 נאם רבין בכנסת לקראת אישור הסכם הביניים, אוסלו ב' ואז, גם הגדיר את תפיסתו לגבי הסדר הקבע:²³

"...את פתרון הקבע אנו רואים במסגרת שטח מדינת ישראל שיכלול את מרבית שטחה של ארץ ישראל כפי שהייתה תחת שלטון המנדט הבריטי, ולצידה ישות פלסטינית אשר תהיה בית למרבית התושבים הפלסטינים החיים ברצועת עזה ובשטח הגדה המערבית. אנו רוצים שתהיה זו ישות שהיא פחות ממדינה ואשר תנהל באופן עצמאי את חיי הפלסטינים הנתונים למרותה. גבולות מדינת ישראל לעת פתרון הקבע, יהיו מעבר לקווי שהיו קיימים לפני מלחמת ששת הימים".

24 אהרון ד. מילר, "הארץ המובטחת מידי", תרגום גיא הרלינג, הוצאת ידיעות אחרונות וספרי חמד, 2008, עמ' 265-266

22 שם
23 שם, עמ' 7

בתיאום, בעיקר עם הווקף הירדני (שגם לו, לא היה עניין בפעילות של הרשות הפלסטינית בתחומי הר הבית).

פתיחת המנהרה הציתה מהומות ברחבי הגדה ועזה (ובמידה קטנה יותר אצל ערביי ישראל) אשר נמשכו שלושה ימים (עד 27 בספטמבר) ובמהלכן נהרגו 17 חיילי צה"ל וכמאה פלסטינים ורבים נפצעו. בעקבות האירועים הזעיק הנשיא קלינטון את נתניהו וערפאת לווישינגטון, פסגה זו (שהשתתף בה גם המלך חוסיין) הביאה להפסקת האלימות ולחתימה על "הסכם חברון" ב-15 בינואר 1997, שעל פיו חולקה העיר חברון לשטחי H1 ו-H2. שני פרדוקסים הוליד מצב זה:

- האחד - ההסכם הוא המשכו של שלב ששמעון פרס לא סיימו, בתקופה שבין רצח רבין לבין כינון ממשלתו של בנימין נתניהו.
- השני - דווקא אצל נתניהו התאפשר לארה"ב להתקרב למשא ומתן שבין ישראל לפלסטינים הרבה יותר מאשר בתקופת רבין (ופרס).

נתניהו שכאמור הכריז ערב הבחירות שלא יבטל את הסכם אוסלו, אף שהיה ידוע בהתנגדותו לו, ובוודאי בשל הקואליציה הימנית והחרדית שעליה נשען, החליט להשאיר את כל האפשרויות פתוחות:²⁷ הוא אותת על כך לנשיא מצרים, מובארכ ולחסיין מלך ירדן וגם יצר קשר, אף שבשלב זה לא באופן ישיר, עם אבו מאזן באמצעות דורי גולד, יועצו. אולם, ההתנהלות בפועל מול הנושא הפלסטיני הייתה שונה, נתניהו עמד בהתנגדותו להיפגש עם ערפאת והממשלה סירבה לנקוט צעדים לשיפור המצב הכלכלי הקשה בגדה ובעזה. רק לאחר לחצים אמריקאים ואירופאים הסכים נתניהו לפגישה של שר החוץ דוד לוי עם אבו מאזן שבה דנו ביצירת יחסי עבודה חדשים בין מדינת ישראל לבין הרשות הפלסטינית, כולל הבנות שנגעו לסוגיית ירושלים. אולם, זמן קצר לאחר מכן נפגש דורי גולד עם אבו מאזן ולמעשה הפך את הדברים ודרש ממנו שהפלסטינים ינקטו בצעדים בוני אמון, בתוך כך יסגרו את המוסדות הפוליטיים במזרח ירושלים.²⁸ ומאידך, "הסכם חברון" שכאמור נחתם ב-15 במאי 1997 ואושר למחרת בכנסת ברוב גדול (בשל תמיכת מפלגת העבודה והשמאל)

לא כך ראו את הדברים ב"ליכוד", מפלגתו של ראש הממשלה ואנשי הקואליציה מימין, וכדי ליצור "איזונים" החליט נתניהו להתיר את הבנייה בהר חומה (אף שיש להזכיר שבאופן עקרוני, גם מפלגת "העבודה" תמכה בבנייה באזור זה). ההחלטה על כך יצרה, מטבע הדברים, משבר קשה מול הפלסטינים כשמול כל זה הלך וקרר התאריך של ה-7 במארכ 1997 שבו, על-פי הסכמי אוסלו, היה אמור להתקיים השלב הראשון של הפריסה מחדש בגדה.

כמה ממקורביו של נתניהו - גולד ומולכו - ניסו ליצור מול ערפאת ערוץ חשאי שעיקרו היה לגרום לו "להבין ללב" של נתניהו בקשר להר חומה - קרי, לאפשר לו "להרגיע" את הימין בישראל, כולל חברי מפלגתו - ובמקביל, לדון על משא ומתן של תמורה נאותה לפלסטינים וכניסה לתהליך של התייעצות, דבר שהיה יוצר דינמיקה של משא ומתן.²⁹

ערפאת, מסיבותיו, לא נענה לאתגר זה ולמעשה, מאותה העת, החל שלב של תנועה לקראת עימות. מחד - נתניהו עם עמדותיו האידיאולוגיות אשר נלחץ כל העת על-ידי הימין הפוליטי והאידיאולוגי, אשר לא היה מוכן לכל משא ומתן ופשרה על ארץ ישראל ומאידך - יאסר ערפאת שלא היה לו אמון בנתניהו ונלחץ, אף הוא, על-ידי החמאס. נוצר מצב שכל אחד משני המנהיגים - בעמדותיו - סייע

ששני הצדדים מצאו והביאום לידי ביטוי במסמך העקרונות, התקשו לעמוד במבחן המציאות בשל פערי הציפיות בין הצדדים. ראוי לציין שבעת כהונתו של רבין ולאחר החתימה על הסכם העקרונות (1992 - 1995) צמחה אוכלוסיית המתנחלים בגדה המערבית ב-25,46% הישראלים המשיכו בבנייה אינטנסיבית באזור ירושלים והקימו מחסומים על מנת לענות על צרכי הביטחון. האמריקאים לא העירו לרבין על ההתנחלויות שלא הוזכרו בעקרונות אוסלו אך הייתה בהן - לדידם - פגיעה ברוח ההסכם ובבניית האמון בין הצדדים. ומנגד, הם גם לא דרשו מערפאת להצר את צעדיהם של חמאס והג'יהאד האסלאמי ולא הבהירו לו שלחופש הפעולה שנתן להם על מנת לשמור על שלום בית פלסטיני יהיה מחיר שיפגע בתהליך כולו. אשר-כי-כן, לארה"ב בשלב הזה, ואולי שלא בטובתה, היה תפקיד שבשל היותו לא-מספיק אקטיבי הפך אותה לגורם מכשיל. לא היה מי שיסתכל על התהליך "מלמעלה" ויהווה מנגנון פיקוח אובייקטיבי אשר יעיר לצדדים על סטיותיהם מרוח הסכם העקרונות.²⁶

הבחירות שנערכו ב-29 במאי 1996 ועמדו בצל רצח רבין ולא פחות מכך, בצל הפיגועים הקשים של החודשים פברואר-מרץ 1996, הביאו למהפך פוליטי והעלו לשלטון את ממשלתו של בנימין נתניהו.

ממשלת בנימין נתניהו הראשונה (1996 - 1999)

בנימין נתניהו אמנם הכריז ערב הבחירות על מחויבותו לתהליך אוסלו, מתוך שמירה על עיקרון הרציפות, אך יש לזכור את בית הגידול האידיאולוגי ממנו הוא בא. בהיותו ראש האופוזיציה בשנים 1992 - 1996, עמד בראש המאבק הפוליטי כנגד הסכם אוסלו וככזה, הוא היה מזוהה. להזכיר, את נאומיו, השתתפותו בתהלוכת ארון המתים בצומת רעננה וההפגנה הגדולה בכיכר ציון בירושלים והראיונות שנתן באתרים שבהם נערכו פיגועים. מטבע הדברים, ובשל עמדותיו האידיאולוגיות, מחויבותו לתהליך לא יכולה הייתה להיות כמו של ההנהגה שקדמה לו - אמנם ממשלתו נשענה על מפלגות הימין ועל המפלגות החרדיות (ש"ס, דגל התורה) שנטיותן הלכה ופנתה ימינה, אולם, בממשלה נכללו לפחות בשלב הראשון לשלטונו גופים ואישים שחלקם תמך באוסלו או שלא התנגד לו באופן מובהק, כגון מאיר שטרית, יצחק מרדכי וכן, תנועת "הדרך השלישית" בראשות אביגדור קהלני שהיה קודם לכן חבר מפלגת העבודה ומולם מתנגדים חריפים לתהליך כמו עוזי לנדאו, בני בגין - קואליציה יותר ימנית מזו שקדמה לה, אך די הטרוגנית. נתניהו לא "נזקק" ללחץ מאותן מפלגות ומגורמי הימין האידיאולוגים והאמוניים, מכיוון שבבסיס מדיניותו הוא ענה לציפיותיהם. בתוך עמדותיו היו טבועים היסודות: הפסיכולוגיים (כולל החשש הביטחוני האמיתי), האידיאולוגי, והמבני.

הדברים בראייתו הפוליטית-הפנימית של נתניהו החלו להיסדק די קרוב לעלייתו לשלטון. הוא נאלץ לעשות צעדים שהיקשו על קשריו עם גורמי הימין, זאת בשל הצהרתו ערב הבחירות והלחצים של המערכת הבינלאומית, בעיקר ארה"ב, אף שהדברים, בסופו של עניין, לא קידמו באופן מהותי את תהליך השלום.

בליל 23/24 בספטמבר 1996 (מוצאי יום הכיפורים תשנ"ז), בהחלטה של ראש הממשלה נתניהו, נפרץ מעבר ממנהרות הכותל אל תוך הרובע המוסלמי בעיר העתיקה. הצורך בפתיחת צד זה של המנהרה עלה עוד בתקופתו של רבין, בשל הקושי בתנועה לשני הכיוונים בתוך המנהרה, אך הכוונה הייתה שהדברים ייעשו

27 יאיר הירשפלד, "אוסלו - נוסחה לשלום", הוצאת "עם עובד", 2000 עמ' 244
28 שם עמ' 245
29 שם עמ' 249

25 שם, עמ' 257
26 שם עמ' 267

אך יש לעשות מאה אחוזי מאמץ". היא גם הוסיפה כי "שני הצדדים הסכימו ליישב את חילוקי הדעות ביניהם על נושאי המשא ומתן ליד שולחן הדיונים, ולא בשום מקום אחר".³⁴ אין ספק שבדבריה אלה ניסתה לקלוע לרצונותיהם של שני הצדדים, בעיקר כשדברה על נושא האלימות שהיה חשוב לכל אחד מהם, כאשר כל צד נתן למושג זה פירוש משלו. האם ניסוח זה נתן מענה לכול החסמים המשפיעים על התהליך? כנראה שלא.

בסוף ספטמבר של אותה שנה התקיימו מגעים בין שר החוץ, דוד לוי לבין אבו מאזן והם סיכמו על ארבעה סעיפים: "המשך שיתוף הפעולה הביטחוני ומאמץ להילחם בטרור, כולל בתשתית; המשך הפריסה מחדש בהתאם למכתב שר החוץ של ארה"ב מ-17 בינואר 1997; הגדרת פרק זמן הנחוץ לעיון בצעדים חד-צדדיים לצורך גיבוש עמדות והבטחת הדרוש לכול צד לקראת המשא ומתן על הסדר הקבע; האצת המשא ומתן להסדר הקבע, תוך הסכמה הדדית לתאריך יעד". בהמשך, הציגו הפלסטינים מסמך ובו פירוט הצעדים שהם אמורים לנקוט כנגד הטרור והאלימות והשני, תיקון האמנה הפלסטינית וביטול כל סעיף העומד בניגוד להסכמי אוסלו. דבר זה נעשה בשל בקשה של ארה"ב ושל אנשי מחנה השלום בישראל.³⁵

לקראת ועידת וואי שאמורה הייתה להיפתח באוקטובר 1998 הוכנה תוכנית, על-ידי צוות השלום האמריקאי, שבבסיסה עמדה ההנחה שבין הצדדים קיים חוסר אמון מוחלט. התוכנית גם ניסתה לתת מענה לאינטרסים הביטחוניים של שני הצדדים ודרך זה לנסות ולקרב בין הצדדים ולא דווקא להשיג פשרה. הליכה בדרך זו תאמה מאוד את רוח אוסלו ששרתה על התהליך בשלב הראשון שלו בין השנים 1992 - 1996. ערפאת, לאחר סבב "ריצה" של האמריקאים בין הצדדים, נתן הסכמתו לתוכנית בתמורה לנסיגות ישראליות שירחיבו את השליטה הפלסטינית (מעבר שטחים מ-C ל-B, ומ-B ל-A). במקביל, הוגשה על-ידי ישראל תוכנית שהגה אריאל שרון, אז שר התשתיות הלאומיות, שהתמנה באותה עת גם לשר החוץ, והיא הועלתה בראייה של הסדר הקבע ובה הצעה להקמת מדינה פלסטינית על חמישים אחוזים מהגדה המערבית ועל כל רצועת עזה, כאשר נושאי הליבה האחרים (ירושלים, פליטים ואף נושאי הגבולות) אמורים יהיו להידון בהמשך ללא הגבלת זמן.

ההצעתו של שרון היה יתרון רב מול החסמים "הישראליים" - היא עשויה הייתה להתקבל על-ידי רוב המערכת הפוליטית, בוודאי בתמיכת חלק משמעותי של חברי מפלגת העבודה. סביר שהיא הייתה נתקלת בהתנגדות עזה של החלק היותר ימני של חברי הליכוד, המפד"ל ומפלגות ימין נוספות שהיו בקואליציה והכול, בדחיפה של הגוש האמוני - אנשי מועצת יש"ע, וועד רבני יש"ע.

הפלסטינים התנגדו לתוכנית שרון. בראייתם, אם כבר ללכת על הסדר קבע יש לכלול בתוך המדינה שתקום את כול שטחי הגדה המערבית ועזה וכן, להגיע לפתרון בשאר הסוגיות - ירושלים, פליטים, התנחלויות, ביטחון, מים, ויחסי שכנות.³⁶ כדי לצאת טוב מהעניין, שבו כאמור הפלסטינים להתעקש על מימוש הפעילות - השלב השני והשלישי של הפריסה מחדש. במצב זה יצא הצוות הישראלי - ראש הממשלה, שר החוץ (שרון) ושר הביטחון, יצחק מרדכי לפסגת וואי כאשר ביניהם אין אחידות מוחלטת.³⁷ אם לסכם את הקשיים (חסמים) שעמדו בפני הצוות הישראלי הם היו מורכבים ומפותלים - עמדתו הבסיסית (אידיאולוגית) של ראש הממשלה; אג'נדות - לעיתים אישיות - שונות של ההנהגה

מאוד ל"רעה" להסתדר ו"ליישר קו" במחנה-פנימה. למרות זאת נפגשו בכירים בממשלתו של נתניהו אשר צידדו בהמשך תהליך אוסלו עם בכירים פלסטינים - שר הביטחון, יצחק מרדכי עם יאסר עבד רבו ושר החוץ, דוד לוי, עם אבו מאזן - והדבר הגביר את המתח הפנימי בין הפלגים בתוך הממשלה.³⁰

בשל המצוקה והדילמות אליהן נקלע נתניהו הוא העדיף לעקוף את שלב הביניים ולחתור להסכם על מעמד הקבע. ואכן, הוא הציע לפתוח במשא ומתן שיאריך מספר חודשים, ורמז על נכונותו להסכים למדינה פלסטינית על 45 - 50 אחוזים משטח הגדה המערבית ואף להשלים עם עקירתן של מספר התנחלויות. נתניהו חזר על הדברים בפגישה עם נציגי העיתונות בבית סוקולוב ב-27 בנובמבר 1997 תוך שהוא מדגיש את ההתניה בין נכונותו זו לבין מאבקה של הרשות הפלסטינית בטרור.³¹ הפלסטינים מצדם דחו את ההצעה לדלג על שלב הביניים ודרשו לנהל משא ומתן על שלוש הפעילות ועל הפריסה מחדש, כפי שנקבע בהסכם אוסלו ב'. אולם, למרות זאת המשיכו מגעים ושיחות על הסדר הקבע בין אנשי נתניהו - יצחק מולכו ואריאל שרון (שר התשתיות הלאומיות) מול אבו עלא ואבו מאזן. מבחינתו של נתניהו, כל תשובה פלסטינית הייתה מיטיבה אתו. אם הייתה חיובית ונושאת הסכמה להיכנס למשא ומתן, היה זוכה לתמיכה של חלק ממחנהו ובוודאי מהמרכז הפוליטי ומרוב השמאל הישראלי והייתה "נרשמת על שמו" פריצת דרך היסטורית. ואם לא - הדבר היה מחזק עוד יותר את הקואליציה (הימנית) שלו.

איני יכול לקבוע מה באמת עמד בבסיס סירובו של ערפאת ליוזמה זו - האם חשש שבכך יונצח מצב קבע שרחוק מאוד משאיפותיהם של הפלסטינים (בוודאי בנושאי ירושלים והפליטים)? האם חשש לעמוד מול בני הפלוגתא שלו בתוך הרש"פ ובפתי"ח? מול החמאס? או, מול תגובת "הרחוב" הפלסטיני? יתכן וכול אלה הם בגדר האפשרי. הניסיון הראה שהתקרבות לדיון בסוגיות הליבה הנוגעות, מטבע הדברים, "בעצבים הכי רגישים" של כל השותפים לסכסוך במזרח התיכון עלולה לעורר תסיסה עד כדי אלימות. דר' יאיר הירשפלד מחזק נקודה זו וגורס שערפאת חשש שהפער בין העמדות הפלסטיניות לבין אלה של ישראל, אפילו של תומכי אוסלו, הוא כל כך גדול, שהדבר עלול להביא לפיצוץ (בגדר כרוניקה הידועה מראש).³²

גם במהלך שנת 1997 המשיכו פיגועי ההתאבדות, אף שבהיקפים קטנים יותר מאשר בשנים שקדמו לה, והביאו ל-24 הרוגים ועשרות רבות של פצועים. לפיגועים (כמו קודם לכן וכפי שהדברים היו גם בהמשך) היה "תפקיד" מרכזי בתהליך - הם היו מנוף לחץ חזק מאוד של מתנגדי התהליך על הממשלה בישראל שלא להמשיך בו ("אין למי למסור שטח ואחריות") ומבחינת ראש הממשלה שכאמור התחבט בין הכיוונים הם היוו אליבי כדי לעצור כל התקדמות ואף לעכב את מה שהוסכם וסוכם עליו קודם לכן (הפעילות וכו').

בראיתו של הגורם השלישי (המרכזי), ארה"ב, נוצר מצב של מבוי סתום, אבל רק לכאורה.³³ שני צדדים העושים ניסיונות להידבר ולהתקדם לקראת פתרונות ומאידך, כל אחד, בשל אילוציו, מחופר בעמדתו. זה היה הזמן לתחילת פעילותה של שרת החוץ מדלן אולברייט.

בהתבטאות שלה ב-6 באוגוסט 1997 הדגישה שיש להקפיד על: "מחויבות הדדית לביטחון ולהתנגדות לאלימות שהיא תנאי בעל יעבור להתקדמות" וכן, כי "לא ניתן לצפות למאה אחוזי הצלחה,

שם 34

שם, עמ' 253

שם, עמ' 254

שם 37

שם 30

31 אבירמה גולן, "הארץ", 28 בנובמבר 1997

32 יאיר הירשפלד, שיחה, 23 ביוני 2016, ברמת ישי

33 הירשפלד, אוסלו: נוסחה לשלום, שם, עמ' 252

ולהתחיל בביצוע השלבים, אולם, הוא עשה כל מאמץ לייצב את הקואליציה הקיימת שבכל מקרה עמדה להתפרק בשל התנגדות תקיפה למסירת שטחים לפלסטינים.⁴⁰ הזיגג שבו נקט, כולל הודעתו שלא יממש את השלב השני של ההסכם, הביא לקרע עם תומכי אוסלו בתוך הממשלה, בראשם יצחק מרדכי, דבר שהחיש את נפילתה, אף שהדבר קרה על רקע הצבעה על תקציב המדינה. בדצמבר 1998 התפטר נתניהו מראשות הממשלה, דבר שהביא לבחירות של מאי 1999 ולעלייתו של אהוד ברק.

ממשלת אהוד ברק (1999 – 2001)

אהוד ברק נבחר ב-17 במאי 1999, ובתחילת יולי הרכיב ממשלה שכללה את המפלגות החרדיות ואת מרץ. בחירתו הפיחה רוח חיים בתהליך השלום (אף שראינו שגם בתקופת נתניהו הוא לא ממש שבק חיים) והרימה רף ציפיות הן אצל הפלסטינים ובמדינות ערב השכנות החתומות על הסכמי שלום עם ישראל, כמו-גם באירופה ובעיקר בממשל האמריקאי. אפילו ח'אפז אל אסד התבטא בפני הביוגרף שלו, פטריק סיל, שהוא רואה בברק כמי שאכן רוצה ומסוגל להשיג שלום.⁴¹ ברק נפגש עם מנהיגי האזור - הנשיא מובארק, המלך חוסיין ובנו עבדאללה, אך מיעט להיפגש עם יאסר ערפאת. לא לגמרי ברור האם עשה זאת משום שהסתייג ממנו או בשל סיבות של דעת קהל. בכל מקרה, עובדה זו בלטה לעין. ניכר היה גם שברק רוצה לעשות את הדברים "אחרת". הוא העדיף שאותם אלה שהיו מעורבים בתהליך בראשיתו, לא יהיו שותפים לו בעת הזו.^{42,43} אהרון מילר אף מצטט את טריה לארסן, מתווך השלום הנורבגי ששמע מפיו של ברק את המשפט "אני אעשה ההיפך מאוסלו".⁴⁴ הוא גם העדיף שארה"ב תשוב להיות המסייעת לתהליך בדיוק כמו שהייתה בשלבו הראשון, בשנים 1992 - 1996. ברק, אף שהגיע לתפקידו ללא ניסיון פוליטי ומדיני הצליח, באישיותו, לסחוף את הסובבים אותו, הן במחנה השלום הישראלי והן את ארה"ב ובעיקר את נשיאה, וניסה להתעסק בעת ובעונה אחת עם שלושה נושאים מרכזיים: הערוץ הסורי, הערוץ הפלסטיני ויציאת צה"ל מלבנון.

הוא נפגש עם מנהיגי האזור ובתוך כך, ב-11 ביולי, גם עם יאסר ערפאת אשר ציפה שברק יתחיל מיד במימוש החלק הארי של הסכם וואי, נסיגה מרוב שטח C. להזכיר, שזו הייתה גישתו של יאסר ערפאת עוד בימיו של נתניהו (ולא לרוץ להסדר קבע בתנאים "הישראליים").

ערפאת עמד על כך שממשלת ישראל בראשות ברק תמלא את כל ההתחייבויות שחתמה עליהם ממשלת נתניהו - הסכם חברון על מרכיביו וביצוע החלק השני והשלישי של הסכם וואי. גם בפגישה בין ברק ומובארק, הדגיש נשיא מצרים כי הפלסטינים רואים בהסכם וואי הישג חשוב והם יתקשו לוותר עליו. ברק, מצדו, עמד על כך שיש להגיע קודם כל לעקרונות ואחר כך לדון על הפרטים, וגרס שאם לא ניתן יהיה לסכם עקרונות הרי, שממילא יקשה להגיע להסכם קבע מפורט.⁴⁵

ברק המשיך לחתור באופן "רחב" - לשלום עם הסורים כשהוא נותן לנושא זה משקל רב וכן, להסכם מסגרת עם הפלסטינים ולמימוש

הישראלית, והלחץ, העקבי, מימין. חסמים משמעותיים פעלו גם על הצד הפלסטיני, אך הם יוזכרו ויידונו בהמשך.

ועידת וואי

הוועידה התקיימה במהלך אוקטובר 1998 והגיעה לסיכומים ב-23 באותו חודש. ההצעות הישראליות שהועלו בטרם הוועידה, לא התקבלו והאמריקאים שוכנעו על-ידי הפלסטינים שלא להגיע לכלל סיכום בהן. הצעות אלו, לגישתם של הפלסטינים, היו רחוקות מאוד מדרישותיהם והחשש היה שהדבר עלול כאמור לגרום לאלימות. האמריקאים בנקודה זו, הבינו לליבם של הפלסטינים.

הסכם וואי, בהגדרתו, נועד להביא למימוש הסכם אוסלו ב' מאוקטובר 1995 והסכם חברון מינואר 1997 שעל פיהם היה על ישראל לקיים את "שלוש הפעילות". ההסכם נגע בנקודות הבאות:

- קיום שתיים מתוך שלוש הפעילות שעל ישראל לבצע (תוך פירוט).
- התחייבות של הפלסטינים להילחם בטרור תוך תפיסת והחרמת כלי הנשק שבידי הארגונים ומעצר פעילים.
- שני הצדדים התחייבו על מניעת הסתה וועדה משולשת (ישראלית, פלסטינית, אמריקאית) תעקוב אחר ותפקח על הדברים.
- הוגדרה מסגרת לבקשות הסגרה של חשודים.
- המועצה הלאומית הפלסטינית תאשרר את מכתב ערפאת מינואר 1998 בדבר ביטול סעיפים באמנה הפלסטינית הסותרים את הסכמי אוסלו.
- פתיחה בצעדים מואצים לקראת הסכם הקבע ב-4 במאי 1999 והתחייבות של כל אחד מהצדדים לא לנקוט צעדים חד-צדדיים בגדה המערבית ובעזה.
- בהמשך, הוסכם על צעדים ומהלכים בתחומים האזרחיים והכלכליים.

בוועידת וואי היה צורך להתגבר על לא מעט חסמים - הן כאלה המצויים בצד הישראלי, בשל עמדותיהם הלא-אחידות של אלה ש"איישו" את ההנהגה הישראלית והן בשל עמדותיו של ראש הממשלה שניסה להימנע מביצוע הפעילות (על-ידי העלאת הצעות שבסופו של דבר לא התקבלו) וזאת, כאשר ראש הממשלה נתון כל העת ללחצים כבדים מאוד של שוללי אוסלו המובהקים במפלגתו, של מפלגות הימין ושל הציבור האמוני והמתנחלים, כמו גם חסמים שבצד הפלסטיני ובמקרה זה אשרור ביטול אותם סעיפים באמנה הפלסטינית.

מי שבמקרה זה הוביל וניווט היטב את המהלכים היו האמריקאים, בראש וראשונה הנשיא קלינטון, ואנשים בסביבתו גרסו שבשל יכולותיו וכישוריו הבינאישיים, כפי שבאו לידי ביטוי בוואי, תוכל ארה"ב לנהל את הדיונים על הנושאים "הגדולים", ובהצלחה.³⁸ יותר מאוחר התחוויר לנשיא ולאנשיו שבתוך המורכבות הגדולה הקיימת במזרח התיכון, של ההנהגות הישראלית והפלסטינית והעמים העומדים מאחוריהם, אותם כישורים מעולים והמחויבות האישית אינם מספיקים.³⁹

בסופו של עניין, החסמים שגברו היו כנראה אלה שבצד הישראלי. ההתנגדות מימין להסכם וואי הייתה טבעית והגיונית. נוצרה לנתניהו הזדמנות להרחיב את הקואליציה בעזרת מפלגת העבודה ולפעול מעמדה של הסכמה רחבה יותר על מנת לממש את הסכם וואי

38 אהרון ד. מילר, "הארץ המובטחת מיד", שם, עמ' 280

39 שם, עמ' 281

40 הירשפלד, " אוסלו: נוסחה לשלום", שם, עמ' 255

41 יוסי ביילין, "מדריך ליונה פצועה", הוצאת "דיעות אחרונות" ו"ספרי חמד", 2001, עמ' 74

42 שם, עמ' 75

43 הירשפלד, בשיחה עימו, 23 ביוני 2016

44 אהרון ד' מילר, שם, עמ' 283

45 ביילין, שם, עמ' 77

ערפאת מצדו, חש שברק מתייחס אליו "כמובן מאליו".⁴⁹ מעניין לציין, שהיו כמה מאנשיו של ערפאת שדווקא "תפסו" את היתרון של ההליכה במסלול הסורי מכיוון שהדבר היה מקהה את הלחץ שהפעילו על הרשות ועל ערפאת החמאס והג'יהאד האסלאמי אשר נתמכו על-ידי סוריה.⁵⁰

המשא ומתן עם הסורים, בתוכו המפגש בשפרדסטאון לא הוליד דבר והוא, למעשה, נכשל. הסוגיה המרכזית, אף שלא היחידה, הייתה שאלת נגישותם של הסורים לכנרת, כאשר עמדתו של ברק הושפעה רבות מהתייחסותה לנושא של דעת הקהל הישראלית, שהייתה הרבה יותר מסויגת ומחמירה מאשר התייחסותה לנושא הפלסטיני. ניתן לראות את הדברים בפער הקיים בשנות ה-90 בין מדד אוסלו לבין מדד סוריה.

לדעתו של אהרון מילר, הניסיון "לרוץ" במסלול הסורי הציף שלוש בעיות:

- האחת - בוזבז זמן רב, ששה חודשים, בעוד שנתרו רק שמונה חודשים לכהונתו של הנשיא קלינטון.
- השנייה - נוצרה בעיית אמון קשה של הפלסטינים, בעיקר של ערפאת, בברק ובכוונותיו, בין היתר בשל סירובו לקיים הבטחות מסוגיות הביניים, ובלטה במיוחד אי-העברתם של שלושת הכפרים הפלסטינים הסמוכים לירושלים: סאווא'רה, אבו דיס ואל עזריה.
- השלישית - אי-הווייתור של ח'אפז אל אסד והתעקשותו על עיקרון החזרה לקווי ה-4 ביוני 1967 הציבו לערפאת רף שהקשה עליו לנהוג אחרת בהמשך המשא ומתן על הסכם בגדה המערבית.

נקודה נוספת שהקשתה על התנהלות הדברים, קודם כל בצד הפלסטיני, הייתה שערפאת הגיע לשלבים האחרונים כאשר שני המקורבים לו ביותר, לפחות מאז תחילתו של תהליך אוסלו, אבו מאזן ואבן עלא, לא היו לידו. הדבר החל בשיחות וואי ונגע להסכם בעניין שחרור האסירים, כאשר לא הודגשה ההבחנה בין אסירים ביטחוניים, בראייתם של הפלסטינים לוחמי חופש, לבין אסירים פוליטיים שהיו כלואים בישראל. הדבר נוצל על-ידי ממשלת ישראל (של נתניהו) לשחרר רבים מהפוליטיים והכללתם בתוך החשבון הכולל, מצב שגרם לקרע בין אבו מאזן לבין אחדים ממקורביו, ביניהם מחמד דחלן וחסן עצפור. סוגיית האסירים הביטחוניים היא סוגיה רגישה ועקרונית ברחוב הפלסטיני מכיוון שהיא נוגעת באופן ישיר לרבות מאוד מהמשפחות בגדה המערבית ובעזה. ליד ביתו של אבו מאזן ברמאללה נערכה הפגנה אלימה, כנראה בהשראת דחלן.⁵¹

גם בצד הישראלי הורחקו עד השלב של פסגת קמפ דייוויד אנשי "הגרעין הקשה", אלה שעמדו על-ידי ערש לידתו של תהליך אוסלו,⁵² ועל אף שמבחינתו של ברק היה בכך היגיון משלו, בשל רצונו לפעול בדפוסים אחרים מאשר אלה של אוסלו, היה בכך כשל פוליטי ואולי אף מהותי בשל ניסיונם וכישוריהם היצירתיים של אותם אנשים.⁵³

בשבוע השני של מאי 2000 התקיימה שביתת רעב של האסירים הביטחוניים הפלסטינים בכל בתי הכלא, אירוע שלעולם היו לו השלכות קשות, הן על הרחוב והן על המערכת הפוליטית הפלסטינית. כל זאת, על רקע הסחבת וההתמהמהות בשחרור

הפעילה השלישית רק בעת החתימה על ביצוע הסכם הקבע.⁴⁶ כבר בשלב זה הבהיר הנשיא קלינטון לברק ששינוי הסכם חתום יהווה בעיה ועשוי, מבחינתו של ערפאת, להיות מבחן לכוונותיו של ברק. הנשיא גם הסתייג מכוונתו של ברק להרחיק את ארה"ב מהיותה מתווך פעיל בין הצדדים.

במפגש שני בין ברק לערפאת ב-27 ביולי, במחסום ארז, שב ברק והציע מתווה שהיו בו מספר נקודות שהמרכזית ביניהן הייתה מימוש מידי של הפעילה השנייה ודחיית השלישית עד לאחר החתימה על הסכם המסגרת ותוך כך, תחילת משא ומתן (בין גלעד שר וסאאב עריקאת) על יישום הסכם וואי. בנוסף, הציע ברק להחליף את שחרור האסירים על-ידי ישראל בנסיגה משטח מסוים במדבר יהודה שיוגדר כשמורות טבע על-מנת להגביל בנייה פלסטינית באזור. הנקודה המשמעותית והראויה לתשומת לב הייתה **דרישתו של ברק (מערפאת) להחליט בתוך שבועיים באשר לנכונותו לקבל את ההצעה.**

ערפאת, כנראה בעצתו של קלינטון, לא שלל את ההצעה אף שלמעשה השהה את תשובתו.

במהלך אוגוסט 1999 נמשכו המגעים בין הצדדים בסוגיית הפעילה השנייה ושחרור האסירים, כולל על המספר וסוג האסירים (לרשימת המשוחררים השתרבו גם פליליים). בסופו של עניין ועל אף כל המהמורות, הסכים ערפאת למתווה שעל פיו יידחה יישום הסכם וואי לספטמבר של אותה שנה. שרת החוץ, אולברייט, ביקשה להגיע לאזור, אך, נאמן לשיטתו, העדיף ברק שלא תגיע. הוויכוח הקשה היה סביב דרישתו של ברק לחתום על הסכם מסגרת לפני החתימה על הסכם הקבע. הפלסטינים טענו שאין זה חלק מהסכם אוסלו, אך האמריקאים והמצרים לחצו עליהם כן לעשות זאת.⁴⁷

ב-4 בספטמבר 1999 נחתם מזכר שארם א-שייח' ולמעשה, הוא בא לתקן את המצב בשל הסכמים קודמים שלא מומשו. למרות זאת, האווירה במפגש הייתה טובה והסיכומים שאליהם הגיעו הצדדים היו לשיעור רצונם. ההסכם אושר בממשלה וגם בכנסת. אולם דווקא ההצבעה בכנסת הבליטה נקודה שהייתה לה משמעות גדולה בהמשך - חוזקה של הקואליציה. אחדים מחבריה נעדרו מההצבעה בכנסת (אנשי ש"ס) ואחרים התנגדו (המפד"ל, "ישראל בעלייה") וזאת, בנוסף לחמשת חברי סיעת "יהדות התורה" שעזבו את הקואליציה עוד קודם לכן בשל הסעת "המשחן" של חברת החשמל בשבת, אחרי שברק, מטעמיו, בחר שלא לתת לסוגיה מענה בדמות חינויים לעצירה במהלך השבוע על מנת שלא יהיה צורך לנוע בשבת. במצב זה הלך ברק ואיבד את הבסיס הפוליטי לביצוע מהלכים מדיניים משמעותיים ואף היסטוריים.

לקראת סוף שנת 1999 שב הנושא הסורי לכותרות וב-8 בדצמבר הודיע הנשיא קלינטון על פגישה שאמורה להתקיים בזמן הקרוב בין ראש הממשלה ברק ושר החוץ הסורי, פארוק א- שארע. בפגישה נתגלו חילוקי דעות עמוקים בין הצדדים, אך בסיומה הבינו האמריקאים שלברק יש נכונות לסגת לקווי ה-4 ביוני 67. מבחינתו של ברק, פריצה בערוץ הסורי נתפסה ונראתה גם כתואמת לקו של רבין שנפסק בשנים 1995-1996, הוא ראה בזה גם מנוף ליציאה מלבנון, כפי שהבטיח במערכת הבחירות. בראיית האמריקאים ולתחושתם של הפלסטינים, ברק הכניס את המסלול שלהם להקפאה.⁴⁸ היה רושם שבמסלול הפלסטיני נוצר מצב של "טחינת מים". אולם, גם הנשיא וגם שרת החוץ אולברייט לא רצו (או לא יכלו) להתמודד עם הלחץ שהפעיל ברק בנושא.

49 שם, עמ' 289
50 שם
51 הירשפלד, בשיחה
52 הירשפלד, בשיחה אישית
53 שלמה בן עמי, "חזית ללא עורף", הוצאת "ידיעות אחרונות" ו"ספרי חמד", 2003, עמ' 41

46 שם
47 שם, עמ' 80
48 מילר, שם עמ' 288

גם מצבו של אבו עלא היה עדין ואף בעייתו. העובדה שהשיחות התקיימו תוך כדי מהומות קשות בשטחים הכבידה עליו והלחיצה אותו. הוא חשש שבאווירה שנוצרה הוא ייזכר כמי שוויתר על "האורתודוכסיה הפלסטינית" ו"מכר נכסים", זאת בשל גישתו היותר פרגמטית בנושא הפליטים. וכל זאת, כאשר השיחות הפסיקו להיות חשאיות והוא חש, לאורך כל הדרך, שאין לו גיבוי מערפאת.⁵⁷ גם יחסיו עם אבו מאזן היוו חלק מהמכשלה של הערוץ השבדי - אבו מאזן כעס על העובדה שהערוץ נפתח ללא ידיעתו ושופו בו אנשים שלא היו מקובלים עליו וגם מכיוון שבמקום לסכם קודם את העקרונות, אבו עלא הסכים להיכנס לדיונים על הפרטים. מכל הסיבות שהוזכרו, אבו עלא קיבל על עצמו, בסופו של דבר, את מנהיגותו ובכירתו של אבו מאזן⁵⁸ ובכך מנע מעצמו להתקדם בשיחות.

היעדר הגיבוי מערפאת והתנערותו משיחות שניהלו אנשיו, בעיקר כשמדובר בערוץ חשאי, היא סוגיה של "תרבות אירגונית" בעייתית לכשעצמה שעשויה להיות חסם משמעותי בכל משא ומתן.

התובנות שהתגבשו בצוות הישראלי, שבמערכת הפלסטינית יש קושי בקבלת החלטות ויהיה צורך במעטפת בינלאומית על מנת להתקדם. רק כך ניתן יהיה להבהיר לערפאת את גבולות הוויתורים של ישראל.⁵⁹ זו הייתה האווירה שאתה הגיעו הצדדים לפסגת קמפ דייוויד.

מקמפ דייוויד ועד טאבה

לפסגת קמפ דייוויד הגיעו הצדדים שלא בצורה המיטבית - ברק הלך ואיבד את התמיכה הפוליטית כשהקואליציה שלו הולכת ומתפוררת. בגלל המהומות וההתפרצות בשטחים הוא איבד את התמיכה הציבורית ואת הלגיטימציה לוותר ולקבל החלטות כואבות, וחש שהזמן שלו הולך ואוזל. ערפאת נגרר למפגש כמעט בלית ברירה, בשל לחצו של קלינטון. שני הצדדים טענו כנגד זולתם כי חלה נסיגה בעמדותיו של השני מאז שיחות שטוקהולם. אמון בין הצדדים, בעיקר בין המנהיגים - לא היה.

ביולי 2000 גם זמנו של הנשיא קלינטון הלך והתקצר. הוא עמד אז מספר חודשים לפני סיום כהונתו.

בראשית השיחות בקמפ דייוויד הציע ברק מפה המותירה ביד ישראל שטח של 8 - 10 אחוזים, ללא חילופי שטחים וירושלים בריבונות ישראלית. הפלסטינים לא הגישו הצעות מנגד, דבר שגרם להרגשה בצד הישראלי שכל הצעה שלא תעלה, לא תספק אותם.

בתוך כך הציג הצוות הישראלי בפני הנשיא קלינטון את עמדותיו ותנאיו להסדר בנקודות הבאות: סיפוח 10 - 12 אחוזים מהגדה, גושי ההתיישבות וההתנחלויות, סידורי הביטחון, מענה לצרכים האסטרטגיים של ישראל וסוגיית בקעת הירדן. נושא ירושלים לא נכלל בנקודות שהועלו.⁶⁰ במקביל, העלה הצוות הצעות להסדרים מקלים לפלסטינים, כמו בנושא המעבר הבטוח והסדרים כלכליים ואזרחיים אחרים.

דיון נוסף עם הנשיא קלינטון נגע לשאלת ירושלים והמקומות הקדושים. בדיון השתתפו שלמה בן עמי וסאבא עריקאת. בן עמי הציג עמדה שבה נאמר כי השכונות (הערביות) הפנימיות תהינה תחת אוטונומיה פונקציונאלית, הר הבית - באפטרופוסת פלסטינית תחת ריבונות ישראלית, והשכונות החיצוניות - בריבונות ישראלית

57 בן עמי, "הארץ", שם

58 בילין, שם, עמ' 116

59 בן עמי, "הארץ", שם

60 גלעד שר, שם, עמ' 226

אסירים ביטחוניים. ב-14 במאי התפרץ המתח שנוצר בדמות אירועי "יום הנכבה" והוא גלש גם ליום שלמחרת כשהאלימות הלכה וגברה וכללה התנגשויות קשות בין חיילי צה"ל לבין מפגינים פלסטינים, בתוכם גם אנשי "התנזים", כאשר השוטרים הפלסטינים מתפקדים באופן פסיבי למדי. במהלך האירועים נהרגו חמישה פלסטינים וקרוב למאתיים נפצעו. 12 חיילי צה"ל נפצעו אף הם.

באותו יום עברה בכנסת הצעתו של ברק להעביר את אבו דיס לאחריות פלסטינית (מאזור B ל-A). ההצעה עברה ברוב לא מרשים (56:48) כאשר שרי מפלגות הקואליציה ש"ס וישראל בעלייה וסגני השרים שלהם נעדרים ושאר חברי סיעותיהם מצביעים נגדה. זה היה עוד נדבך בהתפוררות הקואליציה ואיבוד הבסיס הפוליטי והלגיטימציה הציבורית של ראש הממשלה ברק.

ערוץ שטוקהולם החל ב-11 במאי והתקיים תוך כדי המהומות ואי-השקט בשטחים שכללו את "יום הנכבה" ו"ימי הזעם". תכליתו הייתה להכשיר את הקרקע על מנת להגיע להסכם מסגרת בין ישראל לבין הפלסטינים. הוא היה אמור להתנהל באופן חשאי ואף החל ככזה, אולם הנושא דלף וכך, דבר קיומו נודע ברבים. עצם ההדלפה היא סוגיה בפני עצמה באשר לבעלי האינטרסים בשני הצדדים לעשות זאת.

לפלסטינים הוצע בשלב זה לקבל כשני שלישים משטח הגדה (66%) ושאר השטח - כשליש - יוקצה לשלושה גושי ההתיישבות: גוש עציון, גוש אריאל ועוטף ירושלים. נושא ירושלים, בהיבט המקומות הקדושים והבירה העתידית של המדינה הפלסטינית, לא עלה על הפרק, בעיקר בשל חששו של ראש הממשלה ברק שהדבר יחמיר עוד יותר את בעייתתה של הקואליציה, שכבר בשלב זה "גילתה" כאמור סימני התפוררות. פרופ' שלמה בן עמי, אז שר החוץ בפועל, גורס שיתכן והייתה זו טעות, אם היו דנים בנושא היו מגיעים לקמפ דייוויד מוכנים יותר.⁶⁴

הפלסטינים, ובעיקר אבו עלא, סירבו להסתכל על המפה, אך למרות זאת ניהלו שיחות על אחוזים.

בסופו של עניין, בשטוקהולם לא היו הסכמים ואף לא הסכמות ואם כבר היה משהו, אלה היו הבנות, בעיקר בנושאי הביטחון, הגושים והפליטים. אלא שטיבן של אלה, בוודאי כאשר אינן נכתבות ונחתמות, שהן תמיד בבחינת "בעין המתבונן" (בעיה שעלולה לצוץ גם כשהן נחתמות).

הדילמה בתוך הצוות הישראלי הייתה, האם ניתן להגיע להסדר כולל מבלי לנגוע בשאלת ירושלים והמקומות הקדושים, או לא. כשהחשיבה הייתה לנסות לבצע כעין עסקת חליפין בתוך הנושאים העומדים על הפרק, בינם לבין עצמם.⁶⁵ כל זאת, מול ויתורים פלסטינים מהותיים, אף שהפלסטינים, בראייתם, עשו את הוויתור הגדול כבר בעצם החתימה על הסכם אוסלו, ויתרו על 78 אחוזים מארץ ישראל. אבו עלא מצדו הציע לדון ולסכם כל נושא בנפרד, דבר שלא התקבל על-ידי הצוות הישראלי מחשש שהדבר יגרור אותו לויתורים מקסימליים.

הייתה גם ראייה שונה בין הצדדים באשר לסדר הדברים.⁶⁶ הפלסטינים העדיפו לסכם על עקרונות, למשל שישראל תסכים לגבולות 67, ואחר כך לעבור ולדון בפרטים. הנציגים הישראליים העדיפו להתקדם בקביעת ההסדרים המעשיים (גבולות, ביטחון, פליטים) ורק אחרי שאלה יסוכמו, לעבור לעקרונות. בראייה הישראלית, קביעה לגבי גבולות 67 כבר בתחילת הדברים הייתה בגדר הצבת "תנאים מוקדמים".

54 שלמה בן עמי בראיון עם ארי שביט, "הארץ", 14.3.2001

55 שם

56 בן עמי, "חזית ללא עורף", שם, עמ' 50

- או פלסטינית, לפי חלוקה דמוגרפית. העמדה הפלסטינית הייתה - ריבונות על כל העיר העתיקה למעט הרובע היהודי והכותל המערבי.⁶¹ במהלך הדיונים יזם קלינטון משחק סימולציה בנושא ירושלים שבמהלכו עלו הצעות ישראליות אשר התייחסו גם-כן לשכונות החיצוניות, לשכונות הפנימיות ולעיר העתיקה והר הבית/אל-אקצא. קלינטון היה מרוצה מהן.⁶² אולם תגובת הפלסטינים להצעות אלו לא הייתה הצעות נגד, אלא הטחת האשמות ודרישה לפיצויים "בשל הכיבוש". בשלב מסוים, ובשל כעסו של קלינטון, הביע ערפאת הסכמה לויתור על 8 - 10 אחוזים מהגדה, אך הבהיר, הוא כמו אנשיו, כי "הסיפור" הוא ירושלים. עצם העלאת הנושא במסגרת של משחק סימולציה מצביעה על כך שהנשיא הבין שבין נושאי הליבה, ירושלים והמקומות הקדושים הם לב ליבו של הסכסוך, הגרעין והתמצית של כל הבעיה.
- בהמשך, ולאחר ששב מביקור קצר ביפו, העלה הנשיא שלוש חלופות לפתרון (או לדחיית הדיון בסוגיה) וביקש מעריקאת לקבל את תגובת ערפאת להצעותיו, אך תשובה לא התקבלה. התחושה הייתה, גם בצוות האמריקאי, שערפאת עקשן ולא מוכן לזוז מעמדותיו.
- הפסגה בקמפ דייוויד הסתיימה בכישלון. ניתן להצביע על מכלול של סיבות:
  - הצדדים הגיעו לקמפ דייוויד מבלי שנעשתה הכנה מספיקה בשלבים המקדימים, בעיקר בערוץ שטוקהולם, והנחותיו של אהוד ברק שבפגישה בין המנהיגים (בתיווך ארה"ב) יצליחו, הוא וערפאת, לגשר על הפערים ולהוביל להחלטות היסטוריות.
  - הגדרות של הצד הישראלי - מהם באמת האינטרסים "הגרעיניים" (כהגדרתו של שלמה בן עמי) כאשר הפלסטינים לא הציגו, כאמור, אף הצעה שניתן היה להתייחס אליה.
  - היעדרם, בשלב קמפ דייוויד, של "אנשי אוסלו" על כל ניסיונם הרב מול הפלסטינים, הן בהיבט ניהול המשא ומתן והן בהיכרות עם מקביליהם הפלסטינים.
  - יחסו האישי של ברק ליאסר ערפאת והיעדר הבנה רגשית של המנהיג הפלסטיני ואל אורחות חשיבתו (הדוגמא הבולטת - "הכתבת" לוחות זמנים לקבלת הכרעות היסטוריות).
  - חולשתו הפוליטית של ברק ואיבוד הבסיס הפוליטי והציבורי לצדו, דבר שהייתה לו השפעה על התנהלותו במהלך המשא ומתן, חולשה שנבעה גם מאופן התנהלותו ומהעדרן של רגישויות שהן לחם-חוק של מערכת פוליטית.

ומאידך:

- אי-מחויבותו של ערפאת לעמדות שהביעו אנשיו-כפופיו ולהבנות שהושגו בשלבים קודמים (בעיקר בשטוקהולם).
- התייחסות מיתולוגית לסוגיות הליבה (ירושלים פליטים) ומאידך, התנכרות לזיקה ההיסטורית של העם היהודי לירושלים ולהר הבית.
- סכסוכים ומחלוקות בצד הפלסטיני, גם על רקע אישי, דבר שהביא להדרתם של "אנשי אוסלו" הפלסטינים מהפסגה בקמפ דייוויד (המחלוקות השפיעו גם על "תפקודו" של אבו עלא בשטוקהולם).
- אישיותו והתנהלותו של יאסר ערפאת, כולל מול הנשיא קלינטון, כאשר "משך" זמן ולעיתים אף לא נתן תשובות.

61 גלעד שר, שם, עמ' 229
62 בן עמי, "הארץ", שם

63 ביילין, שם, עמ' 260

ממשלות שרון ואולמרט (2005 - 2009)

השנים הבאות עמדו בסימן של לא מעט אירועים היסטוריים באזור ובעולם. בארה"ב עלה לשלטון ממשלו של הנשיא בוש הבן; התחוללו פיגועי ה-11 בספטמבר שבעקבותיהם פלשה ארה"ב לאפגניסטן ולעיראק והפילה את משטרו של סדאם חוסיין - שני אירועים שהכניסו את האזור והעולם למערבולת הנמשכת עד ימים אלה. בארץ החלו ימיה של ממשלת שרון שמצאה עצמה בתוך גל הפיגועים הגדול של אינתיפאדת אל-אקצא, שהוביל למבצע "חומת מגן". המבצע החזיר למעשה את השליטה הביטחונית בגדה כולה לידי צה"ל. ב-2004 מת ערפאת, אותו החליף אבו מאזן שהתנגד לאינתיפאדה האלימה ולפיגועים. עוד ב-2002 יצא הנשיא בוש עם "מפת הרכים", תוכנית מדינית לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני, אשר ראש הממשלה, שרון, הודיע על תמיכתו בה בכנס הרצליה באותה שנה. באותה שנה גם התפרסמה היוזמה

כמדינה יהודית, ירושלים מאוחדת בירת המדינה היהודית ואי-מימוש זכות השיבה).

2. הקפאת הבניה ביהודה ושומרון למשך תקופה של עשרה חודשים.

בספטמבר 2010 נכנסה ממשלת ישראל בראשות נתניהו, ובתיווך ארה"ב, לשיחות ישירות עם הרשות הפלסטינית אך המשא ומתן לא צלח ולא חלה כל התקדמות בערוץ המדיני.

ב-18 במרץ 2013 קמה הממשלה ה-33 (ממשלת נתניהו השלישית), זו ממשלה שלקחו בה חלק גורמי מרכז (לפיד, לבני) אך דווקא ימיה היו מלאים באירועים ביטחוניים - חטיפת שלושת הנערים באזור גוש עציון ("שובו אחים") ומבצע "צוק איתן". ערעור היחסים בתוך הקואליציה, בעיקר עם מפלגות הימין, בעת ולאחר "צוק איתן" הביאו להקדמת הבחירות וסיום דרכה של ממשלה זו.

במהלך מערכת הבחירות 2015 התבטא בנימין נתניהו שהמציאות הקיימת (באותו זמן) אינה מאפשרת הקמת מדינה פלסטינית. הוא גם התחייב שהממשלה שתקום אחרי אותן בחירות, בראשותו, תכיל ותורכב מ"השותפות הטבעיות" של הליכוד קרי, מפלגות הימין והחרדים.

הממשלה ה-34 (ממשלת נתניהו הרביעית) הושבעה ב-14 במאי 2015. הרכבה הפוליטי והמציאות הציבורית השוררת כיום לא יאפשרו לנתניהו לזוז כהוא-זה או לרכך את אמירותיו מערב הבחירות.

בתקופה זו פרצה גם "אינתיפאדת הסכינים" כשמה, אבו מאזן והרש"פ דואגים לפאר את מבצעי הפיגועים ומאידך, ממשיכים בשיתוף הפעולה הביטחוני באופן דווקני למדי.

אבו מאזן מתמודד עם קשיים מבית, בתוך הבית הפוליטי שלו הרש"פ והפת"ח, ועם החמאס בגדה (הדברים מתחדדים עוד יותר לקראת הבחירות המוניציפליות בגדה).

חמאס עזה - מצוי במצב קשה מכל הבחינות והגורם החיצוני שנכון לעזור לו בהיבט האזרחי הוא טורקיה שנמצאת עצמה בתוך מערכה פוליטית פנימית ומעשיה לא תמיד מקובלים, בלשון המעטה, על מצרים של סיס. סיס ומנגנוני הביטחון שלו עוינים לחמאס.

בחינת המצב הנוכחי לאור החסמים (המקובצים) שהוזכרו בפרק 2 מצביעה על המצב הבא:

חסמי-העל - אלה הנוגעים ומעוגנים בסוגיות הליבה, נותרו בעינם.

החסמים הקבועים - התרבות הארגונית, אופן קבלת ההחלטות והסתכלות רחבה על ציר הזמן, לא ניתן להצביע על שינויים.

החסמים המשתנים - אותם נתונים פוליטיים (משתנים) התלויים בפשטות הפועלות ובשינויי אווירה וברוח הזמן.

באשר לצד הישראלי - החסמים גברו וראש הממשלה שהאידיאולוגיה הבסיסית שלו היא לכשעצמה מהווה חסם (לפחות קבוע), מוקף "בנפשות" ימניות יותר מבעבר ומאווירה ציבורית הלוחצת על חברי מפלגתו-שלו בכנסת ובממשלה, וכל זאת, כאשר אין בסביבתו הפוליטית והמדינית דמויות מאזנות.

בצד הפלסטיני - מצבו של אבו מאזן, כגורם מקבל ההחלטות המרכזי, קשה עוד יותר מאשר בעבר והוא מלווה בהסתה חריפה וקשה כנגד ישראל באמצעי התקשורת בגדה וברשתות החברתיות.

הצדדים מצביעים, כל אחד בראייתו, על **האלימות** שלדידו נוקט הצד השני:

ההסתה הפלסטינית - מחד, מעודדת צעירים לפעולות טרור ומאידך, "מנוצלת" היטב ע"י **הגורמים הסרבניים** (פוליטיים וציבוריים) בצד הישראלי כטיעון כנגד כל תהליך מדיני.

הסעודית שהפכה אחר כך ליוזמה הערבית, שעד היום לא נענתה באופן רשמי על-ידי ממשלות ישראל, אך רק בהתבטאויות סמליות.

ב-2005 הוביל שרון את ההתנתקות החד-צדדית מרצועת עזה ולאחריה, לקראת הבחירות הכלליות של 2006 חלה ו"ירד מהבמה הפוליטית" ואהוד אולמרט שפרש ביחד עמו מתנועת "הליכוד" החליף.

אהוד אולמרט, בניגוד לבית הגידול האידיאולוגי שבו צמח ועוד לפני שהתמנה לראש ממשלה, הבין והצהיר על כך שחלום ארץ ישראל השלימה אינו עוד בר ביצוע ויש לחתור לפשרה עם הפלסטינים ולחלוקת הארץ. הדבר קיבל משנה מרץ עם כניסתו לתפקיד.

ב-2007 נחתם עם הרש"פ ההסכם לתיאום הביטחוני לאחר שבע שנות אינתיפאדה, ובנובמבר של אותה שנה התקיימה ועידת אנאפוליס שאמורה הייתה לסלול את הדרך להמשך תהליך השלום. הוועידה הסתיימה בהצהרה על תמיכה ב"מפת הדרכים" וחתירה לסיום המשא ומתן עד סוף שנת 2008.

ב-16 בפברואר 2008, בפגישה שנערכה בבית ראש הממשלה בירושלים, הגיש אהוד אולמרט לאבו מאזן את הצעותיו להסדר קבע ולפתרון הסכסוך. פרטי היוזמה לא התפרסמו בזמן אמת וחלקים ממנה דלפו במהלך השנים. אולמרט עצמו פרסם את הדברים בשנת 2013. על-פי מה שהתפרסם הניח אולמרט הצעה לחילופי שטחים, ויתור על ריבונות ישראלית בהר הבית ושועדה שתכלול את נציגי סעודיה, ירדן, פלסטין, ישראל וארה"ב היא אשר תנהל את "האגן" הקדוש. כמו-כן, הציע החזרה (סמלית) של 5,000 פליטים אל תוך מדינת ישראל. במפה שהוגשה לאבו מאזן דובר על כך שגושי ההתיישבות יכללו 6.5 אחוזים משטח הגדה וסומנו אותם שטחים שהוצעו לפלסטינים בתמורה. זו הייתה ההצעה הנדיבה ביותר שהוגשה אי-פעם לפלסטינים, עוד יותר ממתווה קלינטון שממשלת ישראל הסכימה לו בטאבה בדצמבר 2000. אבו מאזן לא השיב עד היום להצעותיו של אולמרט אשר התפטר מתפקידו ב-2009, מסיבות שאינן קשורות למשא ומתן המדיני.

אז מה קרה, ולמה? הסברים ניתנו, על-ידי גורמים פלסטינים כולל אבו מאזן, אך הסיבות האמתיות לא נודעו ברבים.

תקופת נתניהו השנייה (2009 ועד היום)

תקופה זו מתחילה ב-31 במרץ 2009 לאחר הבחירות לכנסת ה-18 והיא נמשכת עד היום בשלושה שלבים:

2009 - 2013 הממשלה ה-32 של מדינת ישראל

2013 - 2015 הממשלה ה-33

2015 - הממשלה ה-34

במרכז שלוש הממשלות עמד ועדיין עומד "הליכוד" בראשות בנימין נתניהו שהינו, ללא כל ספק, את האישיות המרכזית. הממשלות פעלו בהרכבים שונים של מפלגות שמאל/ מרכז - מרכז - ימין (ממפלגת "העבודה", ו"עצמאות" לאחר פרישת אהוד ברק וחבריו, "קדימה" לזמן קצר, בראשות מופז, "התנועה" בראשות ציפי לבני ו"יש עתיד" וכמובן מפלגות הימין "הבית היהודי" וישראל ביתנו". המפלגות החרדיות השתתפו בממשלה ה-32 וה-34 ונטייתן היא בדרך כלל לצד ימין של המפה הפוליטית). **הממשלה הנוכחית - בהרכבה - היא הימנית ביותר מזה שנים רבות.**

דווקא בתחילת דרכו הנוכחית, וכנראה תחת לחץ כבד של ארה"ב, נקט נתניהו בשני צעדים שניתן לראות בהם מידה של מדיניות פרגמטית והליכה אל המרכז:

1. **נאום בר-אילן** ובמרכזו הסכמה עקרונית להקמת מדינה פלסטינאית (עם תנאים שהציב: פרוז, הכרה במדינת ישראל

מחד, הדבר סימן את תחילת התהליך של התכנסות ערביי ישראל פנימה ובחינת מעמדם האזרחי והלאומי בתוך המדינה ומאידך, כך גם עלתה הסוגיה שקיבלה, אז, את הכותרת "פתיחת תיקי 48".⁶⁵ התכנים שכותרת זו גילמה היו לאומיים. תהליך השלום הקהה את הניגוד בין הישראליות לבין הפלסטיניות שלהם אך לא פתר אותן. "הפלסטיניזציה" - לא דאגה להם בהיבט הלאומי, וה"ישראליות" דחתה אותם בהיבט האזרחי. מצב זה ניתב את דרכם של ערביי ישראל אל "הלוקליזציה של המאבק הלאומי" שמשמעותו היא: הקניית תוכן לאומי-ערבי (ישראלי) - פלסטיני למהות הישראלית של זהותם.⁶⁶

מכאן ואילך, החל אמנם השלב של השגת זכויות אזרחיות בעצמם, אצל חלקם בראייה האזרחית בלבד ואצל האחרים, בדרך אל הישגים לאומיים.

סוגיית אל-אקצא (אל-חראם א-שריף) "מדברת" מאוד אל כלל ערביי ישראל ותמשיך לחבר אותם אל הנושא הפלסטיני, כמו גם הקושי הקיים עם הגדרתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית והיכולת להזדהות עם סמליה.

אופן התנהלותם בחיי היום-יום הוא סוגיה בפני עצמה אשר תלויה רבות בהתנהלותה ותבונתה של מדינת ישראל, אך מיקומם בתוך ההווה הפלסטינית עשוי להוות גורם בעל משקל המשפיע על כל מנהיג פלסטיני בבואו לחתום על הסדר קבע. הם חלק משמעותי מבעיות הליבה.

גורמי המעגל החיצוני

המעגל החיצוני - הערבי והאסלאמי - אינו מקשה אחת. נכללים בו מדינות וכוחות אשר לעיתים, בינן לבין עצמן קיימים ניגודים עד כדי עוינות:

- המדינות שיש להן חוזה שלום עם ישראל (מצרים וירדן) - מצרים היא שלמעשה "הניחה את אבן הפינה" למתווה אוסלו בעת החתימה על חוזה השלום עם ישראל בהסכם קמפ דייוויד 1978.
- הנשיא מובארכ, שהחליף את סאדאת שנרצח ב-1981, היה מחויב לאורך כל השנים לתהליך השלום וניתן לראות בו את העוגן המרכזי בעולם הערבי שעמד מאחורי יאסר ערפאת בעת תהליך אוסלו. יתכן שדווקא היעדרו ברגעים המכריעים של פסגת קמפ דייוויד הייתה לרועץ (אף שאין הוכחה שמעורבותו היא שהייתה מביאה למפנה דרמטי ולתוצאות אחרות).
- באשר לירדן, שיחסייה עם יאסר ערפאת ועם הנושא הפלסטיני בכלל הם דואליים והאינטרסים האמיתיים שלה בסוגיית המקומות הקדושים (אל-אקצא) אינם בהכרח תואמים את אלה של הפלסטינים, היא בסופו של חשבון היוותה גורם מאזן ומסייע, בוודאי בימיו של המלך חוסיין.
- מדינות המפרץ
  - סעודיה שהסתייגה מהביקור ההיסטורי של סאדאת בירושלים ב-1977 ומהסכם השלום שבין מצרים לישראל, נמצאת כבר שנים במקום של חיפוש אחר הסדר אזורי כולל בין ישראל והפלסטינים. היא עושה זאת מתוך אינטרסים מובהקים שלה.
  - קטר בשל מדיניותו של מי שעומד בראשה מגלה נטיות אל החמאס, לא הצליחה, במהלך השנים, להיות גורם שהשפעתו על התהליך הייתה משמעותית.

הריסת בתים - פועלת כתירוץ/עילה בשני הצדדים, בהנהגות ובציבור, באופן חזק מאוד. הישראלים: "מוכיחים" נחישות (פנימה). אצל הפלסטינים - הדבר מגביר את התסכול ואת תחושת התלות במערכת הבינלאומית והערבית שבאמת-באמת אין להן יכולת ועניין לעזור להם כיום.

נראה ש"בעלי העניין" למעורבות של המערכת הבינלאומית, נכון לעת הזו, הם הפלסטינים. ממשלת ישראל של היום הייתה מעדיפה שהמערכת הבינלאומית "תעזוב אותה לנפשה".

מה הציפיות מהמערכת הבינלאומית בנתונים של היום? (כפי שתוארו לעיל)

1. כל אשר נאמר בפרק 7 בעבודה (על כל הדגשים).
2. לדרוש, באופן נוקב, מהפלסטינים להוריד את רמת ההסתה (כולל ברשתות החברתיות ובכך, גם להעמיד את ישראל (ואת ממשלתה) במבחן).
3. להתייחס לסוגיית ההתנחלויות באופן דיפרנציאלי ולא למקומות הנמצאים בתוך גושי ההתיישבות, זאת כדי שהדברים "ידברו" גם אל דעת הקהל הישראלית. עשויה להיות עוצמה גדולה יותר להתייחסות אל התנחלויות שמעבר לגושים.
4. לעשות את אותה הבחנה גם בירושלים.
5. לחתור אל האינטרסים המשותפים של המערכת האזורית (עם המגבלות והניגודים הקיימים גם בתוכה).

פרק 5 - מעגלים נוספים

ערביי ישראל

שנת 1967 חיברה את ערביי ישראל פיזית אל אחיהם בגדה ואל המאבק הפלסטיני שהיה רדום (יחסית) בין השנים 1949 ל-1967. על אף שהם חלק מהמערך הלאומי וההיסטורי הפלסטיני, היה מקובל תמיד על ההנהגה הפלסטינית שהערבים אזרחי ישראל נמצאים במצב שונה ומיוחד ואין לדרוש מהם, בכל מה שקשור למעורבות אקטיבית בטרור, להיות כמו האחרים (יש גם הגורסים - עם מידה של היגיון - שלא תמיד סמכו עליהם, ניתן להבין זאת דרך האופן שהם מכונים עד היום: "ערביי הפנים" או "ערביי 48"). בכל מקרה הם היו אמורים להיות שותפים למאבק בדרכם.

כשנחתמו הסכמי אוסלו, בספטמבר 1993, ועם כינון הרשות הפלסטינית ב-1994, הזרם המרכזי של ערביי ישראל (שכלל את המוסדות המרכזיים שלהם ומפלגת חד"ש/רק"ח כגוף הפוליטי המרכזי בין ערביי ישראל), קיבל אותם, מטבע הדברים, בברכה.

אולם, לתהליך השלום היו השפעות מנוגדות על האוריינטציות הפוליטיות של הערבים בישראל. הדברים ביטאו הגשמה חלקית או מלאה של המצע הלאומי-פלסטיני שלהם ואולם, הרשות הפלסטינית, אף ששמרה על קשרים כלשהם עם ערביי ישראל והנהגתם, היא הקפידה להצניעם כדי למנוע את הרושם ששאלת 1948 היא חלק מהמשא ומתן. למעשה, הנהגת הרש"פ וההנהגה ב"שטחים" התעלמו מערביי ישראל.⁶⁴ מדינת ישראל, בוודאי העדיפה ושמחה שלא לקשור בין שתי הסוגיות. אך כל זה היה נכון לעת תחילתו של התהליך. חזקה על שני הזרמים - הפונדמנטליסטי (בעיקר התנועה האסלאמית) והרדיקלי (כיום, ב"ד) שלא יניחו לעניינם של ערביי ישראל להישאר מחוץ לסדר היום בכל ההקשר של פתרון הבעיה הפלסטינית ויישוב הסכסוך.

⁶⁴ "החברה הערבית בישראל - אוגדן מידע/ התקופה השלישית 1993-2000": השפעותיו של תהליך השלום, ההתכנסות פנימה, יוזמות קרן אברהם, מאי 2009, עמ' 14

⁶⁵ אלי רכס, תיקי 1948 נפתחים מחדש, "הארץ", 22.7.2011

⁶⁶ "החברה הערבית בישראל/ אוגדן מידע", שם, עמ' 16

אבל, האם ה"ירח" היה כולו "דבש"? האם בשלב זה לא הנצו תחילתם של חסמים וגורמים משפיעים אחרים? מהצד הישראלי - הגם שזה היה שלב ביניים (שזה היה גם יתרונו של תהליך אוסלו בעת ההיא) - ספק אם ההנהגה הישראלית הגדירה לעצמה, לציבור הישראלי וגם לפלסטיני לאן היא רוצה להגיע, ורעיון שתי המדינות כלל לא הוזכר כיעד.⁶⁷ כנראה שבין רבין ופרס לא הייתה אחידות בהגדרת המטרה, לעצמם.⁶⁸ העובדה שההנהגה המובילה, שלא היה ספק במחויבותה לתהליך, השאירה את הכיוון עמום (סוגיה שחזרה גם בתקופת ברק) גרמה לדרגים שמתחתם לא להבין לאן הולכים ונוצר מצב שבו כל האופציות נראו פתוחות.⁶⁹ גם בתקופה זו לא פסקה הבנייה בהתנחלויות, והדבר יצר אצל הפלסטינים אי-אמון באשר לכוונותיו של הצד הישראלי.

מהצד הפלסטיני - ערפאת, מלכתחילה לא עשה את השינוי המנטלי של המעבר ממאבק צבאי אל הדיפלומטיה והמדינאות,⁷⁰ והדבר בא לידי ביטוי כבר בשלב זה של התהליך. הוא גם לא היה מספיק ער לרגישות (המוצדקת) של דעת הקהל הישראלית לנושא הביטחון האישי והביטחון ברחובות. הוא העדיף לפתור את סוגיית החמאס בהידברות ולא בעימות. בנובמבר 1994 הרגו אנשיו 19 אנשי חמאס בעזה, רק כשהבין שהם מסכנים את שלטונו ולא על מנת לסכל פיגועים בתוך ישראל.

ערפאת גם דיבר בכפל לשון בנאום שנשא ב-23 במאי 1994 ביוהנסבורג, בדרום אפריקה, בפני פלסטינים, השווה את הסכם אוסלו ל"חזרה ח'ודיבה" שנחתם עם בני שבט קורייש והפרתו על-ידי הנביא, היא שאפשרה את כיבוש מכה. אמירתו זו התפרסמה והסעירה את המערכת הפוליטית ועוד יותר, את דעת הקהל בישראל.

אך גם אלה לא שינו את עמדתה של דעת הקהל הישראלית. בחודש יוני 1994 מדד השלום הכללי עמד על 55.2% והוא הלך ועלה בחודשים שלאחר מכן ובספטמבר של אותה שנה התייצב על קרוב ל-64.95%. מדד אוסלו באותה תקופה נע סביב ה-51% והגיע לשיא באוגוסט של אותה שנה, 54.5% ולקראת סוף השנה ירד ל-47.4%.

במהלך שנת 1995 נע מדד השלום בין 51 - 59.75% ומדד אוסלו בין 43.7% ועד 47%. כל זה עד אוקטובר 1995. רצח רבין "הקפיץ" את תוצאות המדד לשיאים - 73% מדד השלום ו-57.9% מדד אוסלו. בתחילת 1996, אף שהייתה ירידה במדדים, הם עדיין היו גבוהים וציבים. אולם, גל הפיגועים הקשה של פברואר-מרץ "הפיל" את מדד אוסלו ואת האמון בתהליך השלום ובסופו של דבר הביא לבחירתו של בנימין נתניהו לראשות הממשלה. לציין, שבמקביל למדד אוסלו נבחן גם מדד סוריה, ושם התוצאות היו תמיד נמוכות יותר במידה ניכרת ולכך. שני הסברים אפשריים לכך: היה פחות אמון בשלום או בהסדר עם סוריה או שהדבר נתפס כפחות בוער ופחות חשוב בעיני הציבור הישראלי.

בבואנו להצביע על הגורמים המכשילים את התהליך עוד בשלב "ירח הדבש", **ניתן לומר שהגורם המובהק והדומיננטי** (כאמור, בשלב זה) **היו פיגועי ההתאבדות**, שהם היו תוצר משולב של מדיניות החמאס והג'יהאד האסלאמי ואי-רצונו/חששו של ערפאת להתעמת עם אותם ארגונים ולפעול בכוח לסיכול הפיגועים.

הגורמים האחרים - עמדות ההנהגות, התנהלותו של ערפאת היו בשלב זה בשוליים ולא הייתה להם השפעה מהותית על התהליך. גם המעגלים החיצונים, לא היוו את החסמים המשמעותיים.

67 רון פונדק, "אוסלו: עשרים שנה אחרי - מבט אישי והיסטורי" מרכז דניאל אברהם; מרכז תמי שטיינמן למחקרי שלום, 2014

68 הירשפלד, בשיחה עמו, שם

69 פונדק, שם

70 שם

סוריה - שעמדה לאורך השנים מאחורי אירגוני הסירוב הפלסטינים אינה מהווה כיום, כמדינה, גורם שיש לו השפעה על התהליך. כוחה בעבר יכול היה להוות גורם עקיף כאשר נתנה גיבוי לאותם גורמי סירוב ולחמאס. מאידך, במקביל לתהליך אוסלו, היא ניהלה בעצמה תהליך שבסופו של עניין לא צלח.

טורקיה ואירן - שתי המעצמות המוסלמיות האזוריות - שבינן לבין עצמן שוררת יריבות דתית עמוקה. טורקיה שניסתה לתקוע רגל באזור נדחתה על-ידי מצרים ועם סוריה, כמדינה, יחסיה טעונים מאוד. בשנות ה-90 שרר ירח דבש מדיני וביטחוני בינה לבין מדינת ישראל ובמקביל היה לה עניין רב בנושא הפלסטיני ובתהליך השלום. תקופתו של ארדואן היטיבה מאוד עם החמאס שטורקיה היוותה בסיס לאחדים מפעיליו המרכזיים. מאז נפילתו של מורסי במצרים לטורקיה קשה לתרגם את תמיכתה בחמאס לעשייה בשטח.

דאע"ש - באידאולוגיה מהווה חסם פוטנציאלי לכל תהליך שלום באזור, אף שלמעשה הדבר עד היום לא בא לידי ביטוי.

החמאס והג'יהאד האסלאמי - הן בגדה והן בעזה היוו בעבר ומהווים גם כיום גורם סיכון הן לרשות והן לכל תהליך שלום. בעבר, ערפאת העדיף שלא להתעמת איתם (דבר שהביא את גלי הפיגועים הגדולים). הוא עשה זאת רק כשהדבר סיכן את ביטחון הרשות. מאז התחזקותו של התיאום הביטחוני, מנגנוני הביטחון ידעו לפעול מול הארגונים הללו ואף ניהלו מולם מבצעי סיכול. כוחם של ארגונים אלה בגדה הוא בראש וראשונה פועל יוצא של התמיכה העממית שהם זוכים לה, ותמיכה זו עשויה מאוד להיות תלויה מצב כלכלי ואופק מדיני.

החיזבאללה - הוא מתנגד פוטנציאלי של כל תהליך שלום באזורנו. בפועל, הן בעבר ובוודאי כיום, אין לו השפעה ישירה על התהליך. עשויה בהחלט להיות לו השפעה עקיפה (לעיתים) אף בהשראה של אירן) אם וכאשר הוא יחליט "לחמם" את האזור באופן שיביא לתגובה ישראלית והיא שתגרור אחריה את ערעור הציבות, הן של ה"רחוב" הפלסטיני והן של החמאס והג'יהאד האסלאמי - מצב שבהחלט עשוי לשבש את התהליך, לפחות באותה נקודת זמן.

פרק 6 - החסמים עד היום ובמבחן העתיד

פרסתי את תהליך אוסלו במתכונת של כמעין תחקיר כדי להניח בפני עצמנו את מירב העובדות (הידועות) על-פי סדר כרונולוגי וזאת, על מנת לבחון באופן סדור, עד כמה שניתן, את הכשלים והחסמים אשר בעטיים התהליך השתבש. הדברים ייבחנו על-פי חלוקה לתקופות:

1996 - 1993

שלב זה נחשב ל"ירח הדבש" בתהליך השלום. היו לכך שלוש סיבות מרכזיות:

- האחת - היא הייתה ראשית הדרך והתרחשה תוך כדי הרושם העז של השינוי ההיסטורי: לחיצת היד בין רבין לערפאת והחתימה על הסכם העקרונות וההכרה ההדדית בין מדינת ישראל לבין אש"ף.

- השנייה - מדובר היה בשלב ביניים שהיה עדיין רחוק מההכרעות ההיסטוריות, בעיקר בסוגיות הליבה, שאמורות היו להתקבל בהמשכו של התהליך.

- השלישית - ההנהגה אשר הובילה את התהליך, יצחק רבין ושמעון פרס, הייתה, מטבע הדברים, מחויבת לו לחלוטין.

● לגבי נתניהו - חשש ממצב של יתר הסדרי ביניים ובתוכם נסיגות וויתורים ישראלים מבלי שמתקבלת מהפלסטינים תמורה הולמת לכך ואז, כאשר כבר יגיעו לרגעי הכרעה יהיו פחות מידי כלים לביצוע וויתורים. אפשר גם להניח שעמדתו זו של נתניהו הייתה על מנת "למשוך" זמן וזאת, מכל סיבותיו המוכרות. אין העבודה יודעת לפסוק בין שתי האפשרויות, אך אין להוציא מן הכלל ששתיהן היו כרוכות זו בזו.

בשלב זה של התהליך ארה"ב הייתה מעורבת בו באופן פעיל, בוודאי יותר מבתקופה שקדמה. ייתכן שאם הייתה מכתובה יותר את הדרך והייתה גורמת לצדדים להיצמד ל"רוח אוסלו" - הייתה מיטיבה לעשות.

בשונה מהשנים 1993 - 1996 שם הצביעה העבודה על הפיגועים כגורם דומיננטי בהפרעה לתהליך, הרי שבשלב זה החסמים נכרכים ו"משתלבים האחד במשנהו" - עמדתו הבסיסית של ראש הממשלה; היעדר נחישות בהובלת התהליך; אי-אחידות בתוך ההנהגה הישראלית; ההטרואגניות של הקואליציה מול מחויבותו של נתניהו לאלה שהיוו את הבסיס האלקטוראלי שהעלה אותו לשלטון ומהצד השני - התנהלות ערפאת, התלהמותו לעיתים והפיגועים שלא פסקו, כל אלה יצרו את הסיבות "המשולבות" לקרטועו של התהליך.

המניעים: האסטרטגים, הפסיכולוגים, והאירגוניים-מבניים (של כל אחד מהצדדים) שרירים וקיימים ומצויים בתוך כל הטיעונים שהובאו לעיל.

1999 - 2001

תקופת ממשלתו של אהוד ברק. ניתן לומר שהיא באה לתקן את כל מה שנעשה (וגם השתבש) עד אותה העת, אך היא אספה אליה את כל החוליים והמכאובים שהיו עוד קודם וכנראה שגם הוסיפה עליהם.

ברק, כנראה שבשל אישיותו, פעל כמעט לבדו (אף שגלעד שר בספרו חולק על קביעתם של אחרים בנקודה זו). מלכתחילה הכריז שהוא מתכוון לפעול "אחרת מאוסלו", וגם הרחיק, לפחות עד השלבים האחרונים של תקופתו, את אנשי אוסלו המנוסים. ברק לא אהב את הסכמי הביניים ועיכב, אף הוא, את מימוש הפעימות. זאת, בנוסף להתנהלותו האישית יצרו פער אמון משמעותי בינו לבין ערפאת שקיווה למצוא קצת "מזור" אחרי תקופת נתניהו.

הוא לקה בהתנהלותו הפוליטית והתקשה "לתחזק" את הקואליציה שלו שחלק ממנה היה בעייתי מאוד בהקשר של תהליך השלום. ככל שנקף הזמן והצדדים התקרבו לרגעי הכרעה הוא הלך ואיבד חלקים מהבסיס הפוליטי שלו. הוא חי בתחושה, שמצד אחד יש בה היגיון, ומאידך גם לא מעט יהירות, שאם וכאשר יביא הסכם יזכה לתמיכה רחבה בעם ובמערכת הפוליטית. הוא כנראה ביסס את הדברים, ומאותן סיבות, על כך שיצליח להביא את הפלסטינים, ובראשם את ערפאת, להסכם כלבבו. הוא טעה בקריאת "המפה" ו"הנפשות הפועלות" ואורחות חייהם. הוא התקשה להבין שהכתבת לוח זמנים לערפאת על מנת שיקבל הכרעות היסטוריות, כאלה הנוגעות ל"עצבים הכי רגישים" של העם הפלסטיני והעולם הערבי והמוסלמי לא תצלחנה בתנאים אלה. אולם, ראוי שיישאל ביושר, אם הדברים היו נעשים אחרת וכל הסכמי הביניים היו ממומשים על-ידי ממשלת ברק, ובערוץ השבדי (שטוקהולם) הייתה נעשית עבודת הכנה טובה יותר - האם התוצאה הסופית הייתה אחרת? אין כל דרך לבדוק זאת וספק אם ההיסטוריה תדע באמת לשפוט את הדברים.

סביב האירועים בקמפ דייוויד נאמר ונכתב רבות וחבל לחזור על הדברים - במבחן התוצאה, הדברים ידועים, ושוב ניתן לשוב אל

גם הבנייה בהתנחלויות (שלא מוזכרות במסמך העקרונות) לא היוותה, בשלב זה, גורם כבד-משקל.

מאידך, רצח רבין ב-4 בנובמבר 1995, פעולה של טרור יהודי, הוא אבן דרך שאפשר להגדירו כאבן נגף בכל התהליך. אולם, שני דברים צריכים להיאמר ביושר: האחד - אין לנו כל דרך לדעת איך היו "מתגלגלים" הדברים לולא רצח רבין. והשני - דעת הקהל בישראל לא נסוגה מתמיכתה בתהליך בעקבות הרצח, נהפוך הוא, התמיכה עלתה ורק גל הפיגועים בהמשך הביא להתרחקותה ממנו ולשינוי התנהגותו האלקטוראלית של הציבור בישראל, נכון לעת הדין.

את האמור לעיל אנו יכולים "לתרגם" למונחים המקצועיים, חסמים שהם: אסטרטגיים, פסיכולוגיים, ואירגוניים. על אף שאני רואה בטרור המתאבדים את הגורם הדומיננטי שהשפיע על אותו שלב, אפשר בהחלט להסבירו במונחים שהוזכרו והדברים כרוכים האחד בשני.

1996 - 1999

אלה הן שנות שלטונו של בנימין נתניהו, האיש שעמד בראש ההפגנות כנגד הסכם אוסלו אך הצהיר עוד לפני הבחירות שלא יבטלו (מתוך שמירה על עיקרון הרציפות). עם כניסתו לתפקיד ראש הממשלה עמד בדברתו, בכל מה שקשור להיבט הפורמאלי נציגו יצרו מגעים עם ערפאת ואנשיו וחלק מהשרים ששרתו בממשלתו, ובעיקר הבכירים שביניהם, נודעו כמי שנוטים לתמוך בהמשך התהליך. מאידך - שרים אחרים ממפלגתו של נתניהו וחברים בממשלתו ואנשי הקואליציה שלו ממפלגות הימין בנוסף לחוגי המתנחלים (מועצת יש"ע, ועד רבני יש"ע), היוו משקולת מוסרית ואלקטורלית שהכבידה על התנהלותו, כי אליהם היה לו, בוודאי בראייתם, חוב מוסרי. וכל זאת, על רקע עמדותיו הבסיסיות של נתניהו ובית הגידול האידיאולוגי שבו צמח וזאת, בנוסף למחויבותו ההולכת וגוברת לתהליך של נשיא ארה"ב, בעיקר לאחר רצח רבין.

כל אלה, בנוסף ללחץ הכבד שהפעילה ארה"ב בעיקר אחרי אירועי מנהרת הכותל, הבנייה בהר חומה והמשך הבנייה והרחבת ההתנחלויות, הביאו את נתניהו לפעול בשני ערוצים שסתרו האחד את השני ובכך גרמו להתנהלותו בדרך של זיגזג. הדבר השפיע בשני היבטים:

- האחד - אי-יציבות פוליטית של ממשלתו ושל הקואליציה.
- השני - הגברת אי-האמון של הצד הפלסטיני.

מהצד הפלסטיני - המשיכו פיגועי ההתאבדות אף שבהיקפים קטנים יותר, כאשר הם "ממלאים שני תפקידים": פוגעים עוד יותר באמון הציבור הישראלי בתהליך אוסלו (אף שהוא ממשיך לתת ציון גבוה יותר למדד השלום הכללי) ומהווים חומר דלק/תרוץ לכל מי שמתנגד לו, בתוך כך גם לראש הממשלה.

הפלסטינים, ובראשם ערפאת, ממשיכים לא להבין את הרגישות המוחלטת לביטחון האישי של הציבור בישראל. ערפאת, בתוך כך שלא הבין לליבו של הצד הישראלי (בנושא הפיגועים) לא לקח בחשבון את התגובה הישראלית, המתחייבת בדרך כלל, של הקשחת המדיניות הביטחונית (מעצרים, עוצר, כתרים, סגרים, מניעת כניסה לישראל), מצב שגורם להתמרמרות אצל כלל הציבור הפלסטיני ופוגע באיכות חייו, מה שמחמיר עוד יותר את מצבו של התהליך.

נתניהו, כאשר כבר פעל בערוץ אוסלו - העדיף לרוץ אל עקרונות הסדר הקבע בניגוד לערפאת שהעדיף ודרש שקודם כל יקוימו ההסכמות של הסכמי הביניים (מימוש הפעימות). מה היו מניעי הצדדים?

- לגבי ערפאת - האחד, העדיף "ציפור ביד" וקודם כל לקבל את מה שכבר הוסכם עליו. השני, חששו שהצדדים אינם מוכנים ובשלים לדיון על נושאי הקבע קרי, בעיות הליבה.

החסמים המשתנים - הם אלה התלויים וקשורים לנפשות הפועלות ולפחות במדינה דמוקרטית הם ברי שינוי וכן, לאווירה ו"לרוח הדברים" בזמן נתון.

גם את הקבוצות הנכללות בקבוצות אלה ניתן "לשייך" לסכסוך הישראלי-פלסטיני וכמו בהגדרות שהובאו במהלך העבודה אין חסם יחיד ובודד שעוצר את הדברים, בדרך כלל זה שילוב של מספר חסמים הפועלים בזמן נתון. הפעם היחידה שפעל חסם דומיננטי (אף שלא יחיד) היה הטרור שפרץ בשנים 1993 - 1996, אף שהוא גרר אחריו חסמים אחרים, בעיקר בצד הישראלי, אך לא הם שהשפיעו על התהליך והכריעו את הכף.

פרק 7: איך יוצאים מהפלונטר? - כיוונים

הנחות עבודה

1. בישראל מכהנת, וכך גם יהיה בטווח הנראה לעין, **ממשלת ימין**.
2. הנושא המרכזי שימשיך להטריד את דעת הקהל בישראל הוא **הביטחון האישי**.
3. הקו המרכזי של **הציבור האמוני** - סירוב מוחלט לדון בפשרה כלשהי בכל מה שקשור ל"נחלת אבות".
4. לגבי **כלל המתנחלים** - יתכן ואינם מקשה אחת, אך גם כאלה שסיכמו לפשרה, רובם יעשו זאת רק אחרי שתתקבל החלטה דמוקרטית בנושא.
5. ירושלים: הנושא חשוב **לכלל דעת הקהל** (היהודית) - בראיית ההכרה בזיקה ההיסטורית של העם היהודי להר הבית (גם ללא קשר להסדר מדיני כלשהו), **ולציבור האמוני** - המחזיק בעמדה של "כולה שלי".
6. ממשלת ישראל, הנוכחית, מייחסת חשיבות רבה **למערכת האזורית** - מצרים, ירדן וגם סעודיה (בהיבט הביטחוני והמדיני, ואף הכלכלי).
7. **הפלסטינים**, כנראה "משותקים" כיום באשר ליכולת לזוז קדימה לכיוון משא ומתן, בטווח הזמן הנוכחי. למרות שבפועל הם מנהלים מדיניות דואלית - הבנה לפיגועים בשל אילוצים פנימיים ומאידך, המשך קפדני של השת"פ הביטחוני.
8. ספק אם **הנושא הפלסטיני לכשעצמו**, "בוער בעצמותיהם" ועומד, כיום, בראש מעייניהן של מדינות ערב כולל מצרים ירדן וסעודיה.
9. **למצרים** אינטרסים ביטחוניים ומדיניים עם ישראל בהיבטי: רצועת עזה (החמאס, הג'יהאד האסלאמי וארגונים פורשים) וחצי האי סיני (דאע"ש, אל-קאעידה) וכן, כלכליים נושא הגז. יש לה **עניין "ממסדי"** ב"שקט תעשייתי" בנושא הפלסטיני ובנושא ירושלים; **"האחים המוסלמים"** - דבקים, בדרכם, בנושא אל-אקצא, יחסם לישראל - עוין; "הרחוב" המצרי מנוכר לישראל ויחסו לנושא הפלסטיני ואל אקצא הוא מיתולוגי. **שני גורמים אלה לוחצים על המערכת הפוליטית המצרית**.
10. **לירדן** - אינטרסים ביטחוניים, מדיניים וכלכליים בהקשר למדינת ישראל, ביחד עם רגישות רבה לנושא הפלסטיני ולמקומות הקדושים בשל עמדתם ולחצם של הגוש האסלאמי, של "הרחוב" הירדני ושל הגורם הפלסטיני. להזכיר, לירדן יש אינטרס-על משלה בנושא ירושלים ואל-אקצא.
11. **לסעודיה** - אינטרסים אסטרטגיים וביטחוניים בשתי הסוגיות: דאע"ש ואירן.

אישיות המנהיגים, אל אופן תפקודה של ארה"ב והיות הנשיא שבוי ב"קסמו" וביטחונו הרב של ברק ונטייתו, כפי שהדברים נתפסו אצל הפלסטינים אל הצד הישראלי. לעובדה שברק המשיך לאבד את הבסיס הפוליטי והציבורי ומנגד, התנהלותו הבעייתית של ערפאת אשר מעבר להתעקשותו המיתית בנושאי הליבה התנכר באופן הכי בוטה לזיקה היהודית להר הבית. כל החסמים הללו פעלו ביחד והאחד נכרך במשנהו והכל בתוך מעגל שלא ניתן היה להשתלט עליו.

בטאבה הוגשו הצעות שבראיה הישראלית (ואולי גם האמריקאית) הפלסטינים לא יכלו לסרב להן. אולם שם, על רקע המשקעים שנוצרו והכוחות הבלתי נשלטים, צצו היבטים חדשים ומידיים - לוחות הזמנים של קלינטון וברק - וערפאת, עם רוח הגבית של האינתיפאדה ותמיכתו של כלל העם הפלסטיני, חלק גדול מהעולם הערבי וחלק ממדינות אירופה, לא יכול היה להסכים להצעה מרחיקת הלכת שהונחה בפניו אי-פעם, עד אז.

***

שנות האלפיים

העשור הראשון של שנות האלפיים נשא בחובו אירועים קשים בעולם וגם במזרח התיכון. האינתיפאדה שפרצה באוקטובר 2000 הלכה ודעכה וקשה לומר שהזמן היטיב עם העם הפלסטיני, בגדה וגם בעזה. בישראל חלו שינויים כאשר בראשות ממשלת ישראל עמדו אישים שבעברם השתייכו באופן מובהק למחנה הימין ועמדותיהם לא יכולות היו להתקבל על-ידי הצד הפלסטיני, ודווקא הם הלכו רחוק, במעשה וביזמות. אריק שרון - ביציאה החד-צדדית מרצועת עזה והריסת יישובי גוש קטיף, ואהוד אולמרט אשר הניח ב-2008 את הצעתו לאבו מאזן - הצעה שבעיניים ישראליות הלכה רחוק מעבר להסכמות הישראליות בטאבה בסוף שנת 2000. גם הצעה זו לא נענתה.

בבחירות 2009 נבחר בנימין נתניהו בשנית לראשות הממשלה. באותה שנה הכריז על קבלתו את עיקרון שתי המדינות, אך התהליך נותר תקוע ועל החסמים שהיו, התווספו חדשים אך בהם עבודה זו כבר לא תעסוק.

מדוע לא נענה אבו מאזן להצעתו של אהוד אולמרט ב-2008? יתכן ואבו מאזן לא חש שבכוחו לשאת את המשא של ההכרעות ההיסטוריות בשל המעגלים שמולם הוא פועל:

- **נושא הפליטים** - מול המעגל של הפזורה הפלסטינית בירדן, ככווית, בלבנון ובסוריה.
- **נושא ירושלים** - מול המעגל הערבי והאסלאמי.
- **ההכרה במדינה היהודית** - מול המעגל של ערביי ישראל.

יאסר ערפאת, המנהיג ההיסטורי שהביא את הפלסטינים עד "שערי הארץ המובטחת" היה חייב להשיג את הלגיטימציה של שלושת המעגלים על מנת להגיע להסכם שהוא סוף הסכסוך. יתכן שידע שאין לו אותה. לאבו מאזן הדבר קשה יותר.

בסכסוך שבין ישראל והפלסטינים פעלו כל קבוצות החסמים שהוזכרו במהלך העבודה. ניתן לחלק אותם בצורה נוספת:

חסמי-העל - הם אלה המוגדרים כסוגיות הליבה והם עומדים מול הגדרתה של מדינת ישראל כמדינה יהודית.

החסמים הקבועים - הם אלה המעוגנים בתרבות אירגונית של קבלת החלטות, של עמידה מאחורי החלטות והתחייבויות שהתקבלו ושל מתן תשובה ומענה ליוזמות המוגשות ומאידך, העלאת הצעות נגד.

השגת הסכם הוגן ומוסרי עם התושבים הפלסטינים, מציעה בסיס חשוב לדיאלוג מוכוון אסטרטגיה.

ב. השגת יכולת צבאית מיטבית

בתחום זה יש למנהיגות הפוליטית בישראל ולחברה האזרחית שתי מטלות משלימות: לשכנע את הציבור הרחב שיכולתה הצבאית של ישראל אינה יכולה לעמוד לבדה, שכן עליה להקפיד לקחת בחשבון את ארבעת הקריטריונים האחרים להגדרת גישה ביטחונית מקיפה. כיון שקיים חשש שאבדן השליטה הביטחונית בגדה המערבית ומזרח ירושלים ידרדר את מצבה הביטחוני של ישראל ויפתח פתח להתקפות טרור, יש להתייחס לחשש זה על ידי הצעה והגדרה של גישה ביטחונית שתמזער את פוטנציאל הטרור. בהקשר זה שמירה על שיתוף הפעולה הביטחוני עם הרשות הפלסטינית והגברתו, כמו גם שיתוף הפעולה עם ירדן, מצרים ומדינות ערב אחרות, הוא התנאי המאפשר החיוני ביותר להשגת פתרון שתי מדינות.

ג. הבנת מגבלות הכוח הצבאי והמחויבויות המוסריות

אבן הנגף הרגשית המסוכנת ביותר להשגת פתרון שתי מדינות היא הרצון לנקמה מיידית ודרסטית על כל פעולת טרור או פעולה אלימה אחרת המכוונת נגד ישראל. מגמה זו מוגברת על ידי הטיעון הדתי הנוטה לקדש מלחמה, אוסר על משא ומתן לוויתור על איזשהו חלק מארץ ישראל, מפעיל לחץ פוליטי הרבה יותר מדי יעיל ולפעמים אף נותן לגיטימציה לרצח (ראה לעיל).

בהקשר זה פעילות חשובה, אך בשום אופן לא מספיקה, היא פעילות חינוכית בקרב הציבור, רצוי על ידי המנהיגות הפוליטית של ישראל, אמצעי התקשורת, האקדמיה והחברה האזרחית, להבנת המחויבות המוסרית של ישראל וגבולות הכוח בעולם המודרני, בעיקר בתנאים של לוחמה אסימטרית הנכפית על ישראל על ידי המאס, חיזבאללה ושחקנים רדיקלים לוחמניים של מדינותיים ולא-מדינותיים. חיוני להשיג את המחויבות של המנהיגות הדתית בישראל למדיניות של איפוק צבאי. בהקשר הזה הדיאלוג הדתי היהודי-מוסלמי החדש (כפי שתואר על ידי רואי רביצקי) הוא בעל חשיבות מכרעת.

מבחינה דיאלקטית, הרדיקליזציה הנפשעת בתוך קבוצות מוסלמיות קיצוניות והפעולות הפליליות של צעירים ישראליים המושפעים על ידי מנהיגות רבנית רדיקלית יצרו תנועה הפוכה חשובה ואווירה של דיאלוג ושיתוף פעולה.

ד. חיפוש בעלי ברית באזור ובקרב הקהילה הבינלאומית

ככלל, המנהיגות הפוליטית בישראל, ובעצם המנהיגות מקיר אל קיר, מבינה ללא ספק את הצורך בבניית בריתות באזור ומחוצה לו. ואולם, אבני הנגף הרגשיות והפסיכולוגיות המבוססות במידה רבה על ניסיון היסטורי משותף של העם היהודי כמו גם על הניסיון האישי של מנהיגים פוליטיים, מבוססות היטב במשפט "העולם כולו נגדנו ועלינו להראות שלא ירתיעו אותנו, אחרת נאבד את יכולת ההרתעה שלנו". המנהיגות הימנית בישראל, בגין, שמיר ונתניהו, התפתו תמיד לחפש בגישה זו מפלט מפני לחצים פוליטיים חיצוניים ובכך זכו תמיד לתמיכת רוב משמעותי.

ואולם ברגע שחולפים רגעי הפעילות הפופוליסטית, מובן במלואו הצורך בחיפוש בעלי ברית באזור ומחוצה לו. בתנאים העכשוויים הדבר פותח ללא ספק תנאים מאפשרים חשובים להתקדמות לכיוון פתרון שתי המדינות. ההצהרות הפוליטיות של נשיא מצרים אל-סיסי והצהרות מקבילות של אישים רמי מעלה בסעודיה, כמו הנסיך פייסל אל טורקי, סללו את הדרך לקראת תפקיד תמיכה אזורי לתהליכי משא ומתן בין ישראל לפלסטינים ומעבר לזה, לתהליכי משא ומתן בין ישראל למצרים-ירדן-ערב הסעודית-איחוד

12. למערכת הבינלאומית - עניין רב בפתרון הבעיה הפלסטינית ולמצער, רגיעה יחסית בנושא תוך חידוש התהליך המדיני.

פרק לסיום: מה נחוץ כדי להתגבר על ההשפעה ההרסנית של הגורמים המכשילים והמעכבים?

ברור לחלוטין שאי אפשר להתגבר על טרור ועל פעולות מכשילות ומעכבות אחרות בעזרת פעילות צבאית בלבד. ועם זאת, הבנת הביטחון בתפיסתו הרחבה יותר עשויה לסייע בזיהוי הפעולה הנדרשת ובהבנת המקום שבו ישראל יכולה (וחייבת) לפעול לבדה והמקום שבו נדרשת תמיכה מבחוץ.

גישה ביטחונית כוללת תהיה מבוססת ומפותחת בעזרת חיפוש התוצאות המיטביות לשבע אמות מידה והבנות שונות זו מזו, אך משלימות:

1. השגת לכידות חברתית פנימית;
2. השגת יכולת צבאיות מיטביות;
3. מודעות מלאה לחובות המוסריים ולגבולות הכוח והפעילות הצבאית;
4. הצורך לקבל תמיכה מבעלות ברית באזור ומחוצה לו;
5. הצורך להפסיק או למזער אלימות על ידי חתימה על הסכמים;
6. הצורך לטפל באינטרסים החיוניים ובשלומם של הפלסטינים, ואחרון אחרון חביב,
7. הבנה שהסטטוס קוו אינו בר קיימא; מדיניות של ניהול משברים בלבד תיצור מצב שבו כולם מפסידים, וללא אסטרטגיה המתווה את המשך הדרך, הסכסוך רק יחמיר.

הנחת העבודה שלי היא כי אם תקבל כל אחת משבע אמות המידה האלה את הטיפול המיטבי, אפשר יהיה למזער, אם כי לאו דווקא לחסל פעולות מכשילות/מעכבות. על סמך קריטריונים אלה, אפשר להגדיר מטלות לכל בעלי העניין הרלבנטיים:

(1) ישראל

א. השגת לכידות חברתית פנימית

ממשלת ישראל והחברה האזרחית הן שצריכות לחפש היום את הדרך להשגת לכידות חברתית ומזעור אבני נגף רגשיות, דתיות-תרבותיות ופוליטיות. במבט שטחי פירוש הדבר לנקוט פעולה להגבלת ההסתה של הימין הרדיקלי כנגד מחנה השלום, בעוד הישראליים תומכי פתרון שתי המדינות יתבקשו לרסן את חיפושיהם המופגנים אחר דרכים לפינוי חלק גדול מן ההתנחלויות. ואולם, כדי לאפשר פתרון שתי מדינות, הדברים מורכבים יותר ומתייחסים לכלל הגישה הקונצפטואלית הנחוצה. המרכז הישראלי, כמו גם מחנה השלום, נוטים לתמוך בקריאה לפתרון שתי מדינות על ידי מימוש הסיסמה: "אנחנו (הישראלים) כאן, והם (הפלסטינים) שם"; תומכי מחנה הימין והמתנחלים רואים בכך קריאה שתהפוך אותם ל"מנודים".

כיון שרוב הישראלים, כולל ראש הממשלה הנוכחי, מחויבים בדבריהם וגם בתפיסותיהם להשגת פתרון שתי מדינות, המטלה של המנהיגות הפוליטית היא להגדיר את התפיסה הישראלית, את הדרך להשגת המטרה, ולמזער בהדרגה את הפחדים ואת ההתנגדות. תפקיד החברה האזרחית משני הצדדים הוא להושיט יד זו לזו. בהקשר זה המחויבות המוסרית של ישראל לא להכניע את העם הפלסטיני וההבנה הדתית של הימין בישראל שאלוהים לא רק ציווה להתיישב בארץ ישראל אלא גם הציב אתגר של

הפלסטינים, כלומר, של העם, אך לא של המנהיגות הפלסטינית והממסד הפוליטי.

המתקפה הרצחנית בדומא הייתה לקו פרשת מים בחשיבתם של מנהיגי הימין ונטתה - לפחות לעת עתה - לשים קץ לטיעון של "ניקיון כפיים". הטיעון השני על כן מסוכן יותר. הדרך להתגבר עליו היא לפתח דיאלוג קרוב בין משרדי האוצר, הכלכלה, האנרגיה, התחבורה, התקשורת, הגנת הסביבה והתיירות הישראלים והפלסטינים ולפתח יחד תיאום מוסכם ותוכניות שיתוף פעולה שיתמכו בבניית המדינה הפלסטינית. דיאלוג כזה יסייע בפיתוח רעיונות מנצחים לשני הצדדים בתמיכת שתי הממשלות, ויעודד תמיכה משמעותית מן העולם הערבי והקהילה הבינלאומית. ההסכם האחרון שנחתם בין משרדי האוצר הישראלי והפלסטיני משמש דוגמה של צעד מוצלח ראשון בכיוון זה.

בהקשר זה יהיה הגיוני לפתח תוכנית רב שנתית לבניית המדינה הפלסטינית במסגרת ועדת הקישור אד הוק (AHLC) על ידי השגת שיתוף פעולה בין מנגנון הביטחון הישראלי ומשרד החוץ לבין מקביליהם הפלסטינים יחד עם חברים מובילים אחרים המשתתפים בוועדת הקישור.

ז. הבנת הסיכון הגלום במדיניות של ניהול משברים בלבד

הסטטוס קוו כשלעצמו אינו בר קיימא בזירה הישראלית-פלסטינית: המצב משתפר או מידרדר. התושבים הפלסטינים של הגדה המערבית ועזה תופסים את הכיבוש כבלתי נסבל; גרוע מכך, נקודות החיכוך בשטחים מוליכות בקלות רבה מדי לאלימות. והאלימות גורמת להידרדרות המצב הביטחוני והגברת ההגבלות על הפעילות הכלכלית הפלסטינית, דבר הגורם למעגל קסמים מסוכן ביותר. התוצאה היא בדרך כלל הידרדרות בשיתוף הפעולה הביטחוני הישראלי-פלסטיני, כעס גובר מצד הירדנים והמצרים המוביל לעתים קרובות למלחמת מילים. ואין לדבר סוף. האווירה הכללית באזור מורעלת, אויביה של ישראל מתחזקים באירופה ואפילו בארצות הברית והייאוש חוגג, דבר ששוב יוצר עוד יותר חיכוכים והאשמות הדדיות בין תומכי הימין הרדיקלי בישראל לבין תומכי פתרון שתי המדינות.

(2) פלסטין

תיארתני לעיל (פרק 2) את החסמים הרבים המקשים על המנהיגות ועל החברה הפלסטינית להתקדם לפתרון מוסכם של שתי מדינות, למרות העובדה שהדבר ממש עולה בקנה אחד עם האינטרס הקולקטיבי של העם הפלסטיני. רשימת החסמים כוללת התנגדות רגשית לפיוס עם ישראל, דרישה לצדק, הבנה שהעסקה המוצעת מתבססת כבר על פשרה טריטוריאלית של 22-78, כאשר הצד הפלסטיני מקבל רק 22% משטח פלסטין המנדטורית וכל ייתור נוסף נראה לא הוגן ולא צודק. לחסמים אלה נוסף עוד החשש הפלסטיני שהצד הישראלי יערים עליו, האמונה שגורם הזמן פועל לטובת האינטרס הפלסטיני, המכשולים האסלאמיים הדתיים להסכים לריבונות ישראלית על חלק כלשהו מפלסטין, המחויבות להשיג שליטה מלאה בירושלים המזרחית ובאל-ח'רם א-שריף, ותחושת הצורך להבטיח לפחות קונצפטואלית הסכם על זכות השיבה והתנצלות ישראלית רשמית על גרימת הנכבה בשנת 1948.

המנהיגות הפלסטינית והעם הפלסטיני, בהיותם מודעים היטב לכך שאחדות מדרישות אלה אינן בנות השגה, זקוקים לשלושה תנאים כדי להתגבר על חסמים אלה:

א. תוכנית אסטרטגית ברורה כיצד לבנות לעם הפלסטיני עתיד טוב יותר עם ישראל ולצדה, בתנאים שיובילו ליצירת מדינה פלסטינית משגשגת ורציפה תוך סיום הכיבוש הישראלי;

האמירויות. זאת ועוד, המנהיגות הישראלית מבינה היטב שתמיכה אזורית אינה יכולה לבוא במקום משא ומתן עם הפלסטינים, והיא צריכה להתמקד בתנועה מתואמת לעבר פתרון מוסכם של שתי מדינות.

ה. הצורך לעצור או למזער אלימות על ידי חתימת הסכמים

ניסיונה של ישראל במלחמות נשנות עם מצרים היה בעל חשיבות מכרעת לחתימת הסכמים אתה, תחילה הסכמים חלקיים (בינואר 1974 על התנתקות; ב-1 בספטמבר 1974 הסכם ביניים על אי-לוחמה) ולבסוף הסכם שלום מלא (מרס 1979). בירושלים הייתה הבנה מלאה שכל אחת מהצלחותיה הצבאיות של ישראל - בראשית שנות החמישים נגד הפדאיון, הבסת מצרים במבצע סיני ב-1956, מלחמת ששת הימים ב-1967, מלחמת ההתשה בשנים 1969 - 1970 ומלחמת יום כיפור בשנת 1973 - הובילו אך ורק, אחרי תקופת שקט קצרה, להסלמה באלימות ובלחימה. הדרך היחידה לעצור את עקומת האלימות הגואה הייתה לחתום על חוזה שלום ולסגת מכל חצי האי סיני; הימין הישראלי התנגד למהלך זה, אך הוא הביא לישראל ארבעים שנים, עד עכשיו, של שלום ושקט בחזית המצרית.

הבעיה היא שבהקשר הישראלי-פלסטיני הנרטיב הישראלי לגבי הניסיון הזה שונה מאד: לאחר החתימה על הסכמי אוסלו א' בספטמבר 1993 הטרור דווקא גאה. עובדה זו נעשית חמורה עוד יותר בשל הנטייה בתקשורת הבינלאומית לנקוט גישה "מאוזנת" ולהאשים את שני הצדדים, אפילו כאשר הפעולה התוקפנית באה בבירור מן הצד הפלסטיני או מצד שחקנים מיליטנטים אחרים, כגון חיזבאללה, אל-קאעידה ואחרים. זוהי אבן הנגף החמורה ביותר לכל ניסיון עתידי לחדש את המשא ומתן ולחפש הסכם.

ההיסטוריה הקרובה סיפקה לנו נרטיב נגדי חשוב: מאז קיץ 2008 התפתח שיתוף הפעולה הביטחוני הישראלי-פלסטיני על בסיס מה שכונה הרמטכ"ל "אשכנזי" הם עושים יותר, אנחנו עושים פחות", ותרם בבירור ליציבות יחסית.

אולי אפשר ללמוד מן הניסיון האירי. לאחר חתימת הסכם "יום השישי הטוב" בשנת 1998, עשה ארגון RIRA, ארגון הצבא האירי הרפובליקני האמתי, מתקפת טרור קשה בעיר אומה. בתגובה התלכדו כל הצדדים בהפגנות ופעולות נגד מבצעי הפיגוע והורסי המאמצים לבניית שלום.

כשאנו מחפשים תנאים מאפשרים לפתרון שתי המדינות יש צורך להגיע להבנות דרושות בין המנהיגות הישראלית, המנהיגות הפלסטינית, מצרים, ירדן ומדינות ערב אחרות והקהילה הבינלאומית בדבר גינוי מעשי טרור. ולא פחות חשוב, יש לפעול יחד פעולה יעילה שבמצב אופטימלי תיתמך משמעותית על ידי החברה האזרחית בשני הצדדים של הסכסוך הישראלי-פלסטיני ותזכה להד מתאים באמצעי התקשורת.

ו. טיפול באינטרסים של העם הפלסטיני ובשלום

החדשות הטובות הן שהשמאל והמרכז הישראלי, ומה שאולי עוד יותר חשוב, הדרגים המקצועיים בישראל בקרב רשויות הביטחון השונות בישראל, בכירי משרדי החוץ, האוצר, הכלכלה, האנרגיה, התחבורה, החקלאות והגנת הסביבה, מודעים כולם לצורך ליצור אסטרטגיה שבה כולם מרוויחים. ואולם כדי להשיג את תמיכת הימין, יש להתגבר על שני קשיים: הראשון הוא הנטייה להמעיט בערכו של הסבל הפלסטיני שנגרם בגלל הכיבוש או אף להתעלם ממנו לחלוטין. הנטייה השנייה היא עדינה יותר, אך לא פחות הרסנית לקידום המשא ומתן: זהו השכנוע (או לפחות הטענה) שישראל, ובעיקר תנועת ההתנחלות, יכולה לטפל בשלומם של השכנים

שתשפיע בצורה ניכרת מחוץ לסכסוך הישראלי-פלסטיני. מאבק משותף נגד אסלאמופוביה ואנטישמיות נראה כמרכיב חיוני יחד עם שיתוף פעולה למניעת הגעתם של פליטים מאפריקה לאירופה, תיאום בדבר זרימת אנרגיה, שיתוף פעולה בהיי-טק ופעילויות כלכליות נוספות בנות יציבות במזרח התיכון ובמקומות אחרים, כמו גם מחויבות לפעולה מתואמות במאבק בטרור ויצירת מבני ביטחון אזוריים ותוך-אזוריים - כל אלה הם חלק מסדר היום שצריך לדון בו.

חיוני ללמוד גם משגיאות העבר. הדוגמה הבולטת היא התנהגות הקהילה הבינלאומית בזמן פינוי רצועת עזה. לצורך בניית השלום היה חיוני באותה תקופה להעביר את נכסי הנדל"ן של גושי ההתיישבות בעזה ובצפון הגדה המערבית בצורה מסודרת לרשות הפלסטינית. בזמן המשא ומתן הציע סגן ראש הממשלה שמעון פרס, להעביר את כל הנכסים, להוציא בתי כנסת ובתי קברות יהודיים. הצד הפלסטיני, שיוצג על ידי מוחמד דחלאן, דחה את ההעברה בטענה שבניית היישובים הייתה בלתי חוקית, ועל כן יש להרוס את הכול. במקום לדחות את הטענות, הזו, חייבה הקהילה הבינלאומית, שיוצגה על ידי ג'יימס וולפנזון כמתאם הקוורטט, את ישראל להרוס. הדבר נעשה, למרות העובדה שהטענות עצמו היה שגוי; על פי הסכמי אוסלו קיבלה ישראל מאש"ף ומן הרשות הפלסטינית אחריות לגיטימית ליישובים, ובמשא ומתן למצב קבע התחייבו שני הצדדים לטפל בסוגיית ההתנחלויות. הסכמים אלה, שעליהם חתומים הן ישראל והן אש"ף, מבטלים ללא ספק את הטענות המשפטיות שהיישובים בשטחים הכבושים אינם חוקיים. חמור מכך, הדרישה להרוס נכסים שערכם כארבעה מיליארד דולר, היא הלכה למעשה בזבוז הכספים של משלמי המיסים במדינות התורמות, שהתחייבו לתרום סכומים נכבדים לרשות הפלסטינית. וחמור אף מכך, לקישור בין התקדמות תהליך השלום לבין הרס, במקום להשתמש בנכסים אלה כרזים פוטנציאליים של השקעה ופיתוח כלכלי, הייתה תוצאה הרסנית על נרטיב שני הצדדים ועל היכולת להתכונן לפינוי ישובים נוספים.

זאת ועוד, המדיניות, במיוחד זו של שוודיה, אירלנד, מלטה וסלובניה, לפיה קודם כל מאשימים את ישראל בכל מבו סתום, היא בלתי יעילה מכל בחינה שהיא. מדיניות כזאת גורמת למנהיגות הישראלית והפלסטינית להישאר באזור נוחות מסוכן; היא מאפשרת למנהיגות הפלסטינית להימנע מהחלטות פוליטיות חיוניות ומאפשרת למנהיגות הישראלית לטעון ש"בכל מקרה, העולם כולו נגדנו" (ראו גם לעיל).

כרגע עסוקות אירופה, גרמניה ומדינות אירופיות אחרות בבעיות פנימיות: האתגר של טיפול בזרם הפליטים וההשפעה של ברקזיט. הדבר עשוי ליצור בעיה אחרת: הימנעות מטיפול בסוגיה הישראלית-פלסטינית. גישה כזו עשויה להיות נוחה מבחינה פוליטית כרגע, ואולם אני טוען שמבחינה אסטרטגית היא הזמנה לאסון.

אין ספק שראוי לאירופה ולגרמניה לחזק את הדיאלוג האסטרטגי עם ישראל בשתי רמות: הן ברמה הרשמית הפוליטית והן ברמת החברה האזרחית. הקהילה הבינלאומית צריכה לנסות ולהבין מה יכולות להיות ההצעה והאסטרטגיה של ישראל להשגת פתרון שתי המדינות על בסיס של הרוב בישראל ולפעול מתוך הבנה זו. דיאלוג ותכנון משותף לא ימנעו אי הבנות, חיכוכים ועיכובים. ואולם הימנעות מדיאלוג אסטרטגי ומתכנון תביא ללא ספק אסון.

ב. תמיכה ערבית (של מצרים, ירדן, ערב הסעודית, איחוד האמירויות ומרוקו) פוליטית, פיננסית וכלכלית יעילה לטובת מאמצי בניית המדינה הפלסטינית, וכן

ג. תמיכה בינלאומית.

עם השגת ההתקדמות, יוחזר האמון והלגיטימיות ואפשר יהיה לחפש פתרונות של פשרה עם ישראל. כדי להשיג זאת על הרשות הפלסטינית לאמץ גישה של הושטת יד לחברה בישראל. הזמנתו של הנשיא עבאס לפנות לכנסת היא הזדמנות כזאת. מדיניות של הפסקת ההסתה ותמיכה בחברה אזרחית חזקה בפלסטין שתשתף פעולה עם מקבילתה הישראלית חיונית באותה מידה.

(3) מצרים, ירדן, ערב הסעודית ומדינות ערב אחרות

אין ספק שתפקידן של מצרים ומדינות ערב אחרות יהיה מכריע ביצירת התנאים המאפשרים התומכים שמטרתם הגעה לפתרון שתי המדינות. למדינות ערב יהיו חמש מטלות מהותיות ביותר:

- א. לספק מטרייה פוליטית למשא ומתן תוך הצעת לגיטימיות לשני הצדדים;
- ב. השתתפות במאמץ אזורי כולל ויעיל לשיתוף פעולה במאבק המשותף נגד הסתה ונגד כל צורות הטרור;
- ג. פיתוח נרטיב שיתמקד בעתיד ולא בעבר, יחד עם ישראל והפלסטינים;
- ד. סיוע למנהיגות הפלסטינית ולעם הפלסטיני במאמצי בניית מדינה תוך הצעת תמורה הולמת והוגנת לישראל, וכן
- ה. עבודה משותפת עם פלסטין ועם ישראל כדי לפתח מבנים אזוריים מוסכמים לתמיכה ביציבות, בביטחון ובפיתוח סוציו-אקונומי של האזור.

(4) אירופה וגרמניה

חשוב ביותר שלמנהיגות אירופה וגרמניה תהיה מודעות מלאה לגבי החסמים, כפי שהם מפורטים לעיל בפרק 2. בהתאם לכך חשוב לא פחות להבין שאין פתרונות "מן המדף" שאפשר לנסח על נייר ובכך לשים קץ לסכסוך לעולמי עולמים.

אם אירופה וגרמניה מבקשות למלא תפקיד תורם מכריע בתמיכה בפתרון שתי המדינות, הן תצטרכנה להבין את הרגישויות של הציבור בישראל ולהתייחס אליהן כמו גם להתייחס לקשר הרגשי, ההיסטורי והמסורתי העמוק של העם היהודי לירושלים ולארץ ישראל. יש להדגיש שלעם ישראל, כמו לעם הפלסטיני, יש זכות להגדרה עצמית במולדתו, ושכל פתרון שתי מדינות יצטרך להתבסס על הכרה בזכותו של הצד האחר.

חיונית לא פחות ההבנה שלעתיד האירועים במזרח התיכון יהיו השלכות קיומיות על עצם קיומה של ישראל ועמה כמו גם על שמירת זהותה ויציבותה של אירופה, וזו עובדה המחייבת דיאלוג אסטרטגי קרוב, עוצמתי ופתוח בין ישראל לבין אירופה. דיאלוג כזה יצטרך לזהות תחילה את הנזק האפשרי שיכול לגרום כל צד לצד האחר ולהגדיר קודים להבנה ולמניעת מצב שבו כולם מפסידים, תוך מודעות לעובדה שאפקט המטרד של צד אחד לגבי השני משמעותי ביותר. ולהיפך, אפשר וצריך לפתח גישה שבה שני הצדדים זוכים, וזאת על ידי הגדרת אינטרסים משותפים ופעולה

חשבון נפש: החברה האזרחית מחפשת רוב לשתי מדינות

נד לזרום

מבוא

ולהגיב לחששות המעשיים, הפוליטיים והאידיאולוגיים של קהילת המתנחלים, בצורה יעילה ככל האפשר.

פרויקט זה מבקש לזהות את התנאים ההכרחיים לחיזוק תמיכתו של הרוב הישראלי בפתרון שתי המדינות. ואולם השאלה העיקרית אינה האם יש רוב לשתי מדינות כעתיד אידיאלי - רוב מחקרי דעת הקהל סבורים שאכן יש רוב כזה (אלדר, 2016). ואכן, כל ארבעת ראשי הממשלה שנבחרו בישראל במאה ה-21 אמרו בפומבי שהם מתנגדים לשליטה ישראלית קבועה בפלסטינים - אף ששנות חייהם המעצבות היו בליכוד. הסוגיה האמתית היא, האם יש צורך בפעולה דחופה בהווה כדי לקדם - או כפי שנאמר בדוח האחרון של הקוורטט, לפחות לְשִׁמֵר - תקווה של שתי מדינות (הקוורטט למזרח התיכון, 2016). אף שרוב היהודים בישראל דוחים את האג'נדה הסיפוחית של הימין, הם זיהרים באשר לנסיגה מן הגדה המערבית, לאחר שלוחמי החמאס וחזבאללה תפסו את השטחים מהם נסוגה ישראל. הגוש המרכזי הוא נקודת המשען של דעת הקהל הישראלית בנושא הפלסטיני; הוא מטה את הכף בין הימין והשמאל הקלאסי. השאלה - האם יש צורך לפעול עכשיו - היא השאלה המפלטת את הרוב הישראלי הפוטנציאלי התומך בפתרון שתי המדינות בין השמאל האקטיביסטי לבין המרכז הזהיר.

מאמר זה מסתמך על ראיונות עם פעילים ועם חוקרים של החברה האזרחית כדי לבדוק כיצד יכולה החברה האזרחית לתרום להרחבת התמיכה, בעיקר במרכז ובימין הפרגמטי, לשם קידום פתרון שתי המדינות. החברה האזרחית היא המרחב הלא-אלקטוראלי העיקרי שבו נוקטים אזרחים פעולה מאורגנת, כדי לעצב את האג'נדה ואת הנורמות של השיח הציבורי, ובתור שכזו היא הפריזמה המושלמת לבדיקת הסוגיות הבערות - או שאינן בוערות - בעיני הישראלים ולהצעת אסטרטגיות אפשריות להדלקת הניצוץ מחדש בחזית למען שלום/נגד כיבוש. לסיכום, אטען כי על תומכי השלום לגשת ליום השנה החמישים לכיבוש ברוח של חשבון נפש קפדני, המכיר בשורשי השוליות שלנו היום בחברה הישראלית והמעצב אסטרטגיות לבניית תמיכה רחבה ועמוקה לקראת המאבק שלפנינו.

חברה אזרחית וקידום השלום: שוליות והתמדה

בישראל פועל "מגזר שלישי" תוסס ונמרץ, המונה יותר מ-44 אלף עמותות, הנחשב לאחד הגדולים בעולם מבחינת מספר הארגונים, העובדים והפעילות הפיננסית לנפש (הנהגה אזרחית, 2016).¹ העמותות מגשרות על כל הקשת החברתית הסוערת והמפולגת מבחינת ההשתייכות הקהילתית והאוריינטציה הפוליטית. בשנים האחרונות צברו תומכי החברה האזרחית בישראל כותרות, עיצבו את השיח הציבורי וקבעו את האג'נדות החוקתיות באמצעות דרישה לצדק חברתי ושוויון כלכלי. אלה באו לידי ביטוי בהפגנות ההמונים בקיץ 2011, שהיו תנועת המחאה הממושכת הגדולה ביותר בתולדות המדינה. דור חדש של מנהיגים אזרחיים ופרלמנטריים וארגונים אזרחיים צמח באותו קיץ כהד ישראלי לאביב הערבי, תוך תמיכה רחבה באג'נדה של שינוי סוציאקונומי, אף שהתוצאות היום הן מעורבות (שפיר, 2016).

מטרתה של חוברת זו היא לזהות את התנאים המאפשרים את תמיכתה של החברה בישראל בפתרון של שלום בסכסוך הישראלי-פלסטיני במתכונת שתי מדינות. מאמר זה מבקש לדון באתגרים הניצבים בפני פעילי החברה האזרחית בדרכם להשגת מטרה זו. באשר לרעיון שתי המדינות, אנו רואים שהחברה בישראל מתפלגת לשלוש קבוצות עיקריות: אלה המשוכנעים בצדקת פתרון שתי המדינות ותומכים בו בצורה אקטיבית, אלה שהם אמביוולנטיים, החוששים להסתכן והסבילים, ואלה המתנגדים לרעיון התנגדות עקרונית. תפקיד החברה האזרחית היום הוא לשכנע רבים ככל האפשר מן הקבוצות השנייה והשלישית להצטרף אל תומכי פתרון שתי המדינות. קל יותר לומר מאשר ליישם, שכן לכל אחת משלוש הקבוצות יש חששות המחייבים התייחסות.

פעילי השלום: קבוצה זו איתנה בתחושותיה בדבר התוצאות ההרסניות של כיבוש. לדידם, יש שתי הנחות שאין עליהן עוררין: ראשית, ביוני 2017 נציין חצי מאה של שלטון צבאי ישראלי בגדה המערבית ועל האוכלוסייה הפלסטינית חסרת המדינה; שנית, בין הפוליטיקאים משני הצדדים, הישראלי והפלסטיני, אין בעצם כל סימן שמצב זה ישתנה בחודשים הקרובים. תומכי הוותיקים של פתרון "שתי מדינות לשני עמים" בישראל ומחוצה לה יצינו, ללא ספק בכאב ובמחאה, חמישים שנות כיבוש - הד מודרני לנביאי המקרא העוטים שק ואפר כדי לגנות את שליטי תקופתם ולהתריע על הרס וחורבן שיבואו כתוצאה מחילול ערכים מקודשים. לקבוצה זו מהווה האנומליה של מדינת ישראל הדמוקרטית, השוללת זכויות יסוד ממיליוני פלסטינים, עוול שאין המצפון סובלו, בוודאי לא במשך חמישים שנה וללא סוף הנראה באופק.

הרוב האמביוולנטי: למרבה הצער, חמישים שנים היא תקופה ארוכה דיה כדי להכיר בעובדה שהמימד המצפוני לכשעצמו אין בו די כדי לגייס את רוב הישראלים, הרואים את הסוגיה במונחים פרגמטיים ואינם שותפים לעומק השכנוע של הקבוצה הראשונה. "הרוב הדומם" נוטה לתמוך ברעיון "שתי מדינות לשני עמים" באופן מופשט. הם משוכנעים שהאנדרלמוסיה השוררת כיום במזרח התיכון אינה מאפשרת, לעת עתה, לנקוט צעדים ממשיים למען פתרון שתי המדינות. הם מודאגים, בצדק, לגבי ההשלכות הכלכליות, הפוליטיות והביטחוניות של שינוי דרמטי ומעל לכול הם חרדים מפני נסיגה צבאית שתציור תנאים לתחילתה של מלחמת אזרחים. חוסר הצדק הברור של כיבוש אין בו די כדי להניע קבוצה זו לסנגר על גישת שתי המדינות. הרוב יתנגד ללחץ חיצוני בסוגיות שנתפסות בעיניו כסוגיות קיומיות עבורם, עבור משפחותיהם ועבור החברה הישראלית כולה.

קהילת המתנחלים והתומכים האידיאולוגיים: קבוצה זו מאמינה שפתרון שתי המדינות יגרום לה הפסדים כבדים. רבים יאלצו לעזוב את בתיהם ולהתיישב מחדש במקום אחר; זאת אף זאת, לרבים הדבר מאתגר את המערכת האמונית שלהם ואת מפעל חייהם.

לאור האמור לעיל הופכת עבודתה של החברה האזרחית מורכבת מאד: על המשוכנעים בצורך לסיים את הכיבוש למצוא דרכים להגיע לאלה שחושבים אחרת, להתייחס לפחדים של המתנדנדים

1 על פי דוח ארגון הגג של "הנהגה אזרחית" רשומות בישראל 44,109 עמותות; מתוכן 21 אלף הגישו דוחות בשנת 2015 והן אכן פעילות.

תחת כיפת השמים בתל אביב - וזה רק חלק מן האירועים הרבים. נשים עושות שלום, תנועת פעילות ערבית-יהודית שנוצרה בתגובה למבצע צוק איתן בקיץ 2014 ארגנה באוקטובר 2016 בהצלחה את "צעדת התקווה" בת השבועיים, ששיאה הייתה הפגנה של כ-20,000 איש מול בית ראש הממשלה בתאריך 19.10.2016. ואולי החשוב מכל, נעשה מאמץ גדול במטרה לגייס את "הרוב הישראלי המתון" והושקו מספר ערוצי דיפלומטיה שמטרתם בניית אמון מחדש וסלילת הדרך לחידוש המשא ומתן לשלום בין ישראל לפלסטינים בתמיכת מעצמות האזור והקהילה הבינלאומית. בתוך הקשר מאתגר ללא פשרות, התחום הזה נותר גמיש ויציב להפליא.

במונחים של אסטרטגיה פוליטית הגיבו העמותות למשבר הלגיטימיות בדרכים שונות - קבוצות שמאל רדיקליות התמקדו בבניית הלגיטימיות בחברה הפלסטינית, כשהן מאמצות מסגרות של מאבק משותף או התנגדות משותפת, סולידריות ופעולה ישירה לא אלימה נגד הכיבוש. יוזמות אחרות פנו להרחבת הלגיטימיות בחברה הישראלית על ידי כניסה לחוגים ישראליים שהיו מנוכרים באופן מסורתי לפעילות למען השלום או אף התנגדו לה. בין אלה אפשר למנות מספר תוכניות חלוציות שעוסקות ביאלוג בין-קהילתי על שלום שבו השתתפו חרדים, רוסים ומנהיגי החברה האזרחית הערבית לצד המנהיגות הרבנית ומנהיגי המתנחלים. מגמה אחרונה זו משקפת הבנה שבניית תמיכה מעבר ל"מחנה השלום" המסורתי, תהיה הגורם המכריע לגיוס רוב פעיל למען פתרון שתי המדינות בישראל, ושכל פתרון כזה חייב להכיר באינטרסים החיוניים ולהשיג תמיכה אופטימלית מתוך קהילת המתנחלים כדי לצמצם את התמיכה בהתנגדות מן הימין (שר, 2016).

ברמה הפוליטית, תומכי הערוץ הבלתי רשמי (Track II) תומכים בתפיסות הפוליטיות שיאפשרו להנהגה הישראלית והפלסטינית להתקדם בתהליך השלום על בסיס "מה שהוסכם יבוצע", במקום הגישה שנכשלה לפיה "שום דבר לא מוסכם עד שהכול מוסכם" (הירשפלד, 2014). כמו גם בפנייה לשחקני המפתח האזוריים, במיוחד מצרים, ירדן וערב הסעודית, על מנת להשיג לגיטימיות רחבה יותר בקרב הישראלים והפלסטינים למען פיתוח תהליך שלום בשלבים.

בומרנג מימין: גיוס-נגדי מתון

נראה כי ההסלמה בגזענות ובאלימות בשנים האחרונות - במיוחד גלים של פשעי שנאה נגד פלסטינים ונגד פעילי שלום ישראלים - יצרה גיוס נגדי. פעילים ישראלים ובינלאומיים מתארגנים עכשיו מדי שנה ומצטרפים לחקלאי הגדה במסיק הזיתים, כדי ליצור כוח נגד לאלימות מצד "נוער הגבעות". מבצעי "תג מחיר" שעיקרם ונדליזם ואלימות, יצרו את תג מאיר, תנועה בין-דתית ואנטי גזענית ואת המטה למאבק בגזענות בישראל. בירושלים קמו קבוצות פעילים כדי למנוע פגיעה באתרים הקדושים לנצרות על הר-ציון וכדי להסיר גרפיטי גזעני של מחיקת השפה הערבית משלטים. האחרונה היא אחת מעשר יוזמות חדשות של פורום הסובלנות הירושלמי, שקיבל באחרונה 200 אלף שם מערייית ירושלים להרחבת פעילותו (ביטון, 2016).

מענק זה מעריייה, שאינה ידועה כמבצר השמאל הפוליטי, מסמל את חיבוק הנגד של צורות מסוימות של פעילות אנטי גזענית ופעילות "חברה משותפת". המגפה של גזענות ימנית קיצונית בישראל עשתה מה שלא עשו עשרות שנים של פעילות נגד כיבוש: היא הניעה דמויות מתונות מקרב החוגים הדתיים וחוגי מרכז-ימין שלא היו קשורים ל"מחנה השלום" המסורתי, לקום ולשאת את קולם למען דיאלוג, הומניזציה של האחר ודמוקרטיה ליברלית - ערכים שנחשבים בדרך כלל כערכי שמאל.

"עמותות שלום" הן חלק קטן אך בולט במגזר הגדול של החברה האזרחית. המונח הוא תווית מאחדת לקבוצה אקלקטית של יוזמות אזרחיות עממיות שפועלות למען זכויות אדם ופתרון סכסוכים, כדי להפגין נגד אפליה וכיבוש, לחנך למען שלום ולפעול בכל מיני דרכים לשינוי התפיסות והיחסים בין היהודים הישראלים לערבים הפלסטינים, הן בתוך הקו הירוק והן מחוצה לו. בקרב 100 עמותות רשומות לפחות, הפועלות בחזית הישראלית-פלסטינית, נמצאות יוזמות המשלבות תכנים של בניית שלום עם הגנת הסביבה, פיתוח כלכלי, רפואה ובריאות, תקשורת וספורט לצד גישות קלסיות לבניית שלום הכוללות הסברה, דיאלוג, דיפלומטיה רב-ערוצית, חינוך לשלום ומחאה לא אלימה. התחום כולל ארגונים ותיקים שקמו במהלך האינתיפאדה הראשונה והסכמי אוסלו לצד יוזמות הזנקו חדשות. זהו מגזר מגוון מבחינה אידיאולוגית, הנע מפיתוח אסטרטגיות תוך דיאלוג עם כל ממשלה ועד עמותות "א-פוליטיות" ועד ארגונים ביקורתיים מבחינת יחסם לתהליך השלום, לכיבוש ולמדינה. ואכן, המכנה המשותף המחבר בין הפעילים והיוזמות לא מובהק, חוץ מדבקותם בפעילות בנושא הסכסוך - ודי בכך לעת עתה כדי להבדיל ביניהם לבין הזרם הישראלי המרכזי.

אלה זמנים קשים, בלשון המעטה, להיות "ארגון שלום". מאז פרוץ האינתיפאדה השנייה בשנת 2000 עבר תהליך השלום הרשמי תקופה של ניסוי וטעייה, בין אפיזודות של משא ומתן כושל, הסלמה באלימות וקיפאון ארוך. ללא "אופק מדיני" שיגלם את הערך של פעילות עם "הצד האחר", סובל התחום ממשבר כרוני בלגיטימיות (CMM, מחקר שדה, 2014); עבודה משותפת סבלה מסטיגמה של "נורמליזציה" בפלסטין ונדחקה לשוליים בישראל, דבר שגרם להספדים בתקשורת (קלמן, 2014). כל משבר - האינתיפאדה השנייה, מלחמת לבנון השנייה, מלחמות אסימטריות בעזה עם מניין נפגעים אסימטרי יותר ויותר - גובה מחיר, כיון שתוכניות משותפות נדחות, היחסים נעשים מתוחים יותר ותקוות מתנפצות בתוך מעשי איבה מתחדשים וקרבתות חדשים.

בנוסף, הפכו ההתקפות על "שמאלנים" בשנים האחרונות לאופנה בימין הישראלי המיליטנטי, שאגף החברה האזרחית שלו מתזמר מבצעים של רצח דיגיטלי, ריגול ארגוני, ונדליזם ואלימות ברחובות כדי להטיל סטיגמה על פעילי השלום וזכויות האדם הישראלים ולהפחידם. התוקפים מקבלים רוח גבית משרים רבים בממשלה הנוכחית, המנצלים את משרדיהם, את הזכויות הבאות עם תפקידיהם ואת הכוח התחיקתי שלהם כדי להטיל דופי, לרדוף ולהתנכל בצורות אחרות לארגונים הבולטים של החברה האזרחית הישראלית, החותרים לחשיפת הניצול השיטתי לרעה של הכיבוש ומתנגדים לו.

ואולם השמועות על מות "פעילות השלום", כמאמר הפתגם, מוגזמות מאד. הארגונים הוותיקים אימצו מגוון של אסטרטגיות שונות ומשלימות, הם שורדים ובמקרים מסוימים אף צומחים בתוך המהומה של המאה ה-21. סקירה של פעילות משותפת לפעילים משני צדי המתרחס של הסכסוך מיולי 2016 מגלה "צעדת חירות" של 800 ישראלים ופלסטינים במחסום המנהרות של צה"ל בגדה המערבית, משלחות נוער ישראלי ופלסטיני שהשתתפו בקיץ בדיאלוגים רבים בישראל ומחוצה לה, מגמה של כינוסי "איפטאר" וכינוסי "לילות רמדאן" בערים הערביות בישראל, פעילים ישראלים המספקים מים לערים הפלסטיניות שאספקת המים שלהן נותקה על ידי "מקורות", סיורי מידע לאורך חומת ההפרדה ובמזרח ירושלים לישראלים וליהודים מחו"ל, ישיבות בכנסת בהשתתפות ארגונים לא ממשלתיים המציגים את עמדתם בנושאי מניעת אפליה ותהליך השלום, טורנירים של שש-בש בירושלים המזרחית והמערבית, סרט תיעודי על חומת ההפרדה, משלחת של ארגוני שלום ישראלים לא ממשלתיים שנפגשה ברמאללה עם ועדת אש"ף לאינטראקציה עם החברה הישראלית, ומעגלי שיח ציבורי

ואמר ש"איננו יכולים להמשיך ולקיים את הסטטוס קוו ולגדל את ילדינו בחשכת הבורות ההדדית, עם חשדנות והזרה; ילדים שאינם מדברים עברית וערבית אינם יכולים לדבר אלה עם אלה ולהבין אלה את אלה... אסור לנו לוותר על חינוך לשותפות" (ריבלין, 2016).

שינויים קטנים אך משמעותיים אלה לוו בדגש חדש במדיניות וברטוריקה הרשמית על השילוב הכלכלי של ערביי ישראל כאינטרס ישראלי לאומי. ריבלין ביטא רעיון זה בנאומו החשוב בשנת 2015 בכנס הרצליה, כאשר קבע כי "מנקודת ראות כלכלית, המציאות העכשווית אינה בת קיימא. החשבון פשוט וכל ילד יכול להבין. אם לא נצמצם את הפערים העכשוויים בהשתתפות בכוח העבודה ובשכר של הערבים והחרדים... לא תמשיך ישראל להיות כלכלה מפותחת" (ריבלין, 2015). זאת ועוד, הממשלה הנוכחית, הקוראת לעצמה הממשלה הימנית ביותר בתולדות ישראל, קיבלה בדצמבר 2015 החלטה היסטורית להשוות את המשאבים הניתנים למגזר הערבי בתקציב המדינה, כולל השקעות של יותר מ-15 מיליארד ₪ בתשתיות ובפיתוח כלכלי במגזר הערבי (משרד ראש הממשלה, 2015). פריצת דרך זו התאפשרה הודות לשנים של עבודת החברה האזרחית - עבודת אדווקציה, בניית קואליציות, פיתוח תוכניות, מחקר, שתדלנות - בראשות עמותות ערביות-יהודיות כגון סיכוי יחד עם החברה האזרחית ומנהיגים פוליטיים של הפלסטינים הישראלים (כוח משימה בין-משרדי על סוגיות הערבים הישראלים, 2016). עבודתם מעידה על הפוטנציאל הטמון במערכות אסטרטגיות ואחרות של החברה האזרחית כדי להשיג שינוי חיובי, אפילו בנסיבות הפוליטיות היום.

השאל בארון: החברה האזרחית והפוליטיקה של "שלום"

תחום "ארגוני השלום" הישראליים-פלסטינים והערבים-יהודים הצליח לשרוד כנגד מערך שלם של כוחות התנגדות עזים ונותר כמיקרוקוסמוס נמרץ של החברה האזרחית הישראלית - גם אם זעיר מדי. הענפים החינוכיים של התחום פיתחו מודלים מוכחים להומניזציה של התפיסות ולהשגת השפעה עמוקה ברמה האישית, הבין-אישית וברמת הקבוצה הקטנה (לזרוס ורוס, 2015). למרות זאת השפעות נרחבות יותר ופריצות דרך פוליטיות נשארות מעטות, רחוקות זו מזו ולעתים קרובות מוגבלות ליחסי ערבים ויהודים בישראל ולא לשלום עם הפלסטינים.

בכל הנוגע לסכסוך הישראלי-פלסטיני ולזכויות אדם של הפלסטינים, פעילות החברה האזרחית נתפסת על ידי הישראלים כמחוזם הבלעדי של אנשי "מחנה השלום" - אליטה חילונית, אשכנזית, שמאלנית ובעלת השכלה גבוהה. מנהיגות קהילת השלום של החברה האזרחית מודעת למגבלה זו. יש דיונים רבים בדרכים לפרוץ מתוך המובלעת האתנית והסוציו-אקונומית הזאת. כפי שצינו לעיל, בשנים האחרונות נראו מאמצים חדשניים לחזק מנהיגות עם אוריינטציה של שלום בקרב הציונות הדתית, בקרב החרדים ובקרב הקהילות דוברות הרוסית - אך אלה עדיין בראשיתם ומכוונים לאנשי עלית בודדים ולא דווקא לקהל הרחב (לייבוויץ שמידט, 2015).

אף שההתנגדות המיליטנטית, הקיפאון הפוליטי והדה-לגיטימציה לא מחקו את פעילות השלום מנוף החברה האזרחית בישראל, הם הצליחו, עד היום, להגביל אותה למובלעות אוכלוסייה המוכנות גם כך לקלוט את המסר. בהקשר החברתי הרחב יותר בישראל עצם העלאת הנושא הפלסטיני נחשבת "פוליטית" ו"פלגנית". על כן מנהיגי המחאה החברתית הוציאו ביוזמתם את שאלת הכיבוש ותהליך השלום מסדר היום שלהם, ובכוונה תחילה המעיטו בחשיבות פעילותם הקודמת בנושאים אלה ובדעותיהם השמאלניות על הסכסוך (שולצינר, 2016).

דוגמה בולטת מקרב החוגים הדתיים האורתודוקסיים היא הרב בנימין לאו, אחיינו של מי שהיה הרב הראשי לישראל, חניך תנועת בני עקיבא ובוגר ישיבת גוש עציון. בעודו מחזיק בתפקידו כרב קהילה בירושלים, מתייצב בשנים האחרונות הרב לאו כעוגן תנועת תג מאיר ומתנגד גלוי לגזענות ולקיצוניות הדתית. הרב לאו מנהל גם את היוזמה "זכויות אדם ביהדות" של המכון הישראלי לדמוקרטיה (קמין, 2013). בחוגי החרדים האורתודוקסיים מתייצבת עדינה בר שלום - מייסדת המכללה החרדית לבנות ובתו של הרב הראשי הספרדי לשעבר ומנהיגה הרוחני של תנועת ש"ס, הרב עובדיה יוסף ז"ל, והיא ידועה בחתירתה המהפכנית למען השכלה גבוהה לנשים חרדיות ושילוב רב יותר של קהילתה בכלכלה ובחברה הישראלית. פחות ידועה, אם כי לא פחות ראויה לציון, היא פעילותה לשילוב לימודי פתרון סכסוכים ודיאלוג בתוכנית הלימודים של המכללה והתייצבותה הפומבית למען שלום והומניזציה של הפלסטינים - פעילות שעומדת בסתירה לכמה מדברי אביה המנוח (מילר, 2016).

דיאלוגים עם מנהיגים דתיים סיעו במיתון המתחים סביב אתרים קדושים שנויים במחלוקת. רבנים מחוגי הימין המעורבים ביוזמת "שיח שלום" פרסמו הודעות המכירות בסמכות הוואקף בהר הבית. ארגון מוזאיקה בראשות הרב מיכאל מלכיאור יצר דיאלוג עם נכבדים מוסלמים ומילא תפקיד חשוב בהורדת המתחים סביב המקומות הקדושים בירושלים (מלץ, 2016). האלוף יעקב עמידרור, בעבר ראש המטה לביטחון לאומי, המקובל על המנהיגות הרבנית כסמכות בענייני ביטחון ופוליטיקה, יצא בפומבי נגד רעיון סיפוח שטחי C או בניית התנחלויות חדשות ותמך בצעדים לקידום משא ומתן עם הפלסטינים (עמידרור, 2016).

בימין החילוני יצאה שורה ארוכה של אישים, מאושיות הליכוד, נגד העלייה בגזענות במפלגתם. הנשיא ראובן ריבלין בולט במיוחד בקרב חסידי המקסימליזם הטריטוריאלי שהפכו, כל אחד בדרכו, למגיני שוויון אזרחי, שלטון החוק, זכויות אדם וכבוד לפסיפס האנושי המרכיב את החברה בישראל, על פי פרדיגמה ליברלית-דמוקרטית ורב-תרבותית לעילא (הכט, 2016). עמידתו הגלויה של ריבלין, כולל ביקוריו המתוקשרים אצל קרבנות ערביים וגיבו פומבי של גזענות, הפכו אותו מטרה לטרולים הימניים במדיה החברתית, דבר שלא פגע בנחישותו (ליאור, 2015).

זרמים אידיאולוגיים עכשוויים אלה התנגשו בנובמבר 2014 בהצעת בית הספר הירושלמי היחיד שהוא ערבי-יהודי, כשהוונדלים הקיצונים הציתו בחסות החשיכה את אחת הכיתות וריססו סיסמאות גזעניות. אירוע זה הפך לפרשת דרכים מבחינת התגובה הציבורית - לא הפחדה או סטיגמה, אלא דווקא זרם חסר תקדים של תמיכה בבית הספר מחוגים שונים של החברה בישראל. גולת הכותרת היו שני ביקורים של הנשיא ריבלין שסיפק את הלגיטימיות הרשמית למודל חינוכי שהיה קודם לכן שנוי במחלוקת (לזרוס, 2015).

רשת בתי הספר המשולבים הדו-לשוניים של עמותת יד ביד מתרחבת בהתמדה בשנים האחרונות, כאשר 1285 תלמידים רשומים עתה בששה קמפוסים אזוריים מתפתחים. למעשה, לדברי רבקה ברך, מנהלת פיתוח המשאבים, העמותה לא עומדת בביקוש הגואה, וברשימות ההמתנה לבתי הספר הקיימים יש היום מאות משפחות. העמותה מקבלת בקשות להקים את התוכנית בשמונה מקומות נוספים (ברך, 2016). באותה תקופה יושמה בהצלחה אסטרטגיה נוספת, צנועה יותר, לאינטגרציה חינוכית שבאה לידי ביטוי בשילוב מאות מורות ומורים ערביים בבתי הספר היהודים של המיינסטרים. תוכניות אלה המנווטות על ידי עמותת יוזמות קרן אברהם ועמותת מרחבים, אומצו על ידי משרד החינוך ברמה האזורית, דבר ש"שרדג" את המודלים שלהם בדרך שמושגת לעתים רחוקות מדי על ידי התערבות ערבית-יהודית (מאור, 2016). בהופעה פומבית חזר הנשיא ריבלין על תמיכתו באתוס החינוך המעורב

אופציית הסטטוס קוו: השלום והפלסטינים בדעת הקהל בישראל

לוותיקי התומכים ברעיון "שתי מדינות לשני עמים" משמשים מחקרי דעת קהל מן העת האחרונה כמקלחת קרה. לקראת יום השנה ה-50 למלחמת ששת הימים, גליון יוני 2016 של "מדד השלום" הוקדש לסקר על העבר, ההווה והעתיד של הגדה המערבית הכבושה. בהיעדרו (הצפוי) של כל הסכם שלום, רוב המשיבים היהודים בישראל העדיפו את סיפוח הגדה המערבית (32%) או את המשך הסטטוס קוו (23%) על פני פתרון כפוי (12%) או הענקת שוויון זכויות לפלסטינים (19%). אפילו בהקשר של הסכם שלום עם הפלסטינים, 46% מן היהודים התנגדו לנסיגה מן ההתנחלויות לעומת 43% שתמכו בכך. זאת ועוד, בעוד ש-58% מן המשיבים היהודים הביעו תמיכה במשא ומתן עם הפלסטינים, רק 20% ציפו שמשא ומתן כזה אכן יניב הסכם (יער והרמן, 2016).

זמן קצר אחר כך פרסם מכון מיתווים למדיניות חוץ אזורית ממצאי סקר דעת קהל על הגישות בישראל לחשיבות היחסית של שיתוף פעולה עם ארבע מדינות ערביות - מצרים, ירדן, מרוקו, ערב הסעודית - ועם הרשות הפלסטינית. הניקוד הכולל התאים לעמדות הפוליטיות של המשיבים הישראלים ביחס לפלסטינים. תומכי כל המפלגות בקואליציה הנוכחית ייחסו חשיבות נמוכה לרשות הפלסטינית, שהופיעה לעתים קרובות אחרונה ברשימה. כפי שהסביר דר' אלי פודה: "החדשות הרעות הן... שיותר ממחצית הציבור מייחס רק חשיבות מעטה, אם בכלל, לשיתוף פעולה עם הרשות הפלסטינית", למרות העובדה ששיתוף פעולה ביטחוני עם הרשות משפיע השפעה הרבה יותר גדולה וישירה על חיי היום יום של הישראלים מאשר היחסים הדיפלומטים עם המדינות השכנות (מיתווים, 2016).

שתי מערכות הממצאים משקפות את המגמות שמצאה חוקרת דעת הקהל והאסטרטגית הפוליטית דליה שניידלין, שטוענת כי "אם אתה שואל על מדינה אחת לעומת שתי מדינות יבחרו [רוב היהודים בישראל] תמיד בשתי מדינות" - ודעה זו קיבלה לאחרונה חיזוק של 60% לעומת 8% על פי סקר מיוני 2016 (אלדר 2016). "אולם אם הבחירה היא סטטוס קוו לעומת נסיגה עכשיו", מסבירה שניידלין "הסקרים שלי מראים כי כ-60% או קצת יותר יבחרו באפשרות הסטטוס קוו" (שניידלין, 2016).

רגשות אלה מתאימים בצורה מושלמת לעדיפויות המדיניות של נתניהו - הן הדגש שהוא שם באחרונה על קשרים עם המדינות הסובות - אפילו על חשבון הפלסטינים, והן האסטרטגיה הידועה שלו של דחיית יוזמות בינלאומית לתהליך השלום - או כפי שהיטיב להגדיר זאת נתן זקס "אנטי-פתרונות" (זקס, 2015). כפי שמסבירה שניידלין "יותר מעשור מראים הנתונים שפתרון הסכסוך הוא בעדיפות נמוכה במובהק מסוגיות מרכזיות אחרות. הסקרים בקרב הישראלים בנושא זה מובילים אותי למסקנה, שהרוב אינו סבור שאפשר לפתור את הסכסוך ואין הוא סבור שיש לפתור אותו, כי הפתרון אינו שווה את הוויתורים. המנהיגות מחזקת את זה כל הזמן". וזאת, למרות שנים של אזהרות קשות, מצד הקהילה הבינלאומית כמו גם מן השמאל הישראלי, שהפלסטינים יהיו בקרוב רוב בין הים לירדן, שחלון ההזדמנויות לשתי מדינות עומד להיסגר ושעל ישראל לפעול לאלתר כדי לשמור על צביונה כמדינה יהודית ודמוקרטית.

כמובן שאפשרי גם פירוש חלופי. אם נתניהו באמת סבור שהתקרבות למדינות הסובות היא אינטרס ביטחוני אסטרטגי של מדינת ישראל, אנו יכולים לתאר לעצמנו שהערבים (מצרים, ירדנים, סעודים) יתעקשו על שמירת הזכויות הלאומיות היסודיות של הפלסטינים והדבר יחייב את נתניהו לחפש במקדם או במאוחר הבנה בתמיכת

ליאור פינקל-פרל היא מנכ"לית "מנהיגות אזרחית", ארגון גג של המגזר השלישי בישראל, המונה מאות ארגוני צדקה וארגוני החברה האזרחית. היא בוגרת תוכנית הנוער "זרעי שלום" והייתה בעבר יושבת ראש פורום ארגוני השלום הישראלי-פלסטיני ופעילה בתנועת המחאה של שנת 2011. הרקע ממנו באה מאפשר לה להעריך את התרומות ואת המגבלות של החברה האזרחית בבניית שלום.

פינקל-פרל מודעת לחלוטין לערך המעורבות הישראלית-פלסטינית; היא מייחסת באופן חד משמעי את דרכה לפעילות בוגרת, בהשתתפותה בדיאלוג בגיל 15: "זו הייתה הלבנה הראשונה עליה בניתי את דרכי בחיים, מנערה צעירה די לא מעורבת, מוגנת, אולי אפילו תמימה, שיצאה ל"זרעים של שלום" במיין, ארה"ב, בשנת 1996, לפעילות שלום, כפי שאני היום. ניסיון הדיאלוג שלי היה האירוע הזה בו הכול מתחבר לי ופתאום דרכי בחיים נעשית ברורה מאד... במבט לאחור, זה הרגע בו הכול התחיל" (לזרום ורוס, 2015). היא בילתה שנים אחדות בעבודה בפורום ארגוני השלום הישראלי-פלסטיני, והיא מודעת מאד לאתגרים איתם מתמודד התחום.

במהלך המחאה החברתית של 2011, זוכרת פינקל-פרל את מאבקה לכלול את הפתרון הפוליטי לסכסוך בסדר היום של תנועת המחאה. עם ההנהגה הבכירה של תנועת המחאה נמנו פעילים נגד כיבוש ובוגרים של תוכניות חינוך לשלום, ואולם הם דאגו להמעיט בהשקפות ובקשרים אלה שלהם. פינקל-פרל מצדה סירבה להחזיק את פעילות השלום שלה בארון: "במהלך המחאה צעדתי עם חולצה שבה היה כתוב שאין צדק חברתי ללא הסכם שלום", היא מספרת, "ואנשים אמרו לי שזה מפלג, שזה יוצר אנטגוניזם" (פינקל-פרל, 2016).

מנקודת המבט העכשווית שלה היא מבינה את ההיגיון של הוצאת נושא השלום מן המחאה של 2011: "אתה לא רוצה לאבד אנשים בגלל נושאים שנויים במחלוקת. כאשר אתה פועל ברמת המקור, אתה פונה למכנה המשותף הנמוך ביותר... היום, בהנהגה האזרחית, כאשר אני מעלה את סוגיית הרדיפה של ארגוני זכויות אדם על ידי הממשלה, אני מאבדת המון אנשים". פינקל-פרל מדגימה את הנקודה בהתייחסה ל"חוק השקיפות" של הממשלה, המתייחס לארגונים המקבלים את רוב מימונם מממשלות זרות. חוק זה מובן בדרך כלל כחוק שמטרתו דה-לגיטימציה של ארגוני החברה האזרחית העוסקים בשלום ובזכויות אדם: "הוועד המנהל שלנו מתנגד לחוק זה ברמה המקצועית, לא הפוליטית... אך יש ארגונים של החברה האזרחית שאמרו כי אל לנו להיות מעורבים, כיון שכל העניין הוא כדורגל פוליטי - וארגוני שמאל חשו שנטשנו אותם מפני שלא אמרנו שזו רדיפה פוליטית".

פינקל-פרל מהללת בסופו של דבר את עבודתן של "עמותות השלום" - אך היא גם מודעת מאד לטווח הפעולה המוגבל שלהן: "זהו מספר קטן של ארגונים - הם עושים עבודה בעלת ערך עצום, הם משפיעים וחשובים. הם מייצגים את קולה של קבוצה בחברה הישראלית והם עושים זאת בצורה ברורה וערכית - אך זהו קול שהולך ונחלש... הם אינם מייצגים את קולה של החברה האזרחית בישראל". השאלה אפוא היא מדוע. לדעתה על קהילת השלום של החברה האזרחית להסתגל לשינויים העמוקים בישראל ובאזור: "אנחנו חיים בתוך הקשר - איננו יכולים לשלוח את אותם המסרים ולצפות שהם פתאום יתקבלו בצורה אחרת. השיח השתנה בתוך החברה הישראלית. וגם המזרח התיכון השתנה".

אדם ושחק מבחינה מוסרית את החברה הישראלית - כפי שזו מתבטא בסיסמה הוותיקה של "שלום עכשיו" - "הכיבוש משחית". השטחים, בראייה זו, גדושים באסוציאציות שליליות - מקור של סכסוך ואלמות, כתם על המוניטין הבינלאומיים של ישראל ואבן שואבת למשאביה המצומצמים. המחברים מזדהים בכיבוש עם גישה זו - הם מקדמים יוזמה תחת הכותרת "הצילו את ישראל - הפסיקו את הכיבוש" לקראת יום השנה החמישים (בר-טל ושנל, 2016).

בקוטב הנגדי, השיח על התכחשות לכיבוש עומד על כך שכיבוש השטחים במלחמת ששת הימים אינו אלא "שחרור המולדת במלחמה שנכפתה עלינו". תקופה מסוימת נראה היה ששיח זה נסוג אל חוגי הימין הדתי, שעבורם "יהודה ושומרון" מייצג את לב לבה של ארץ ישראל. ואולם שיח זה חזר והתעורר על ידי דור חדש של ח"כים מן הליכוד המתארים מקסימליזם טריטוריאלי חד משמעי במונחים אתנו-לאומיים, ביניהם ח"כ דר' ענת ברקו, הישראלית אן קולטר הלועגת למונח "גדה מערבית" כהמצאה של השמאל, וסגנית שר החוץ ציפי חוטובלי שעם כניסתה לתפקיד הורתה לדיפלומטים הישראלים "שחשוב לומר שכל השטח הוא שלנו. לא באנו הנה להתנצל על כך" (פילגי, 2015).

סוגי שיח אלה, המעוגנים במערכת ערכים מוסרית/אידיאולוגית שלמה, הם מחוזותיהם של המשוכנעים - מגזרים בחברה הישראלית היודעים מה הם חושבים. מסרים באחד מסוגי השיח דלעיל הם בהכרח בבחינת "קרח לאסקימוסים"; הם יכולים "להלהיב את המשוכנעים", אך אין בהם פוטנציאל "להזות המחט", כלומר לשינוי המאזן בדעת הקהל. סוגי שיח אלה מתמקדים במהות הכיבוש עצמו ולא דווקא בהקשר הפוליטי. "כיבוש מזיק" רואה בשליטה צבאית ממושכת על הפלסטינים דבר בלתי מתקבל על הדעת בשום מצב ו"הכחשת הכיבוש" רואה בריבונות הישראלית ויישוב השטחים פעולות מוצדקות - ואף צו השעה - ללא קשר לנסיבות.²

שני סוגי השיח האחרים - "אדמה תמורת שלום" ו"אזור ביטחון" מתייחסים לשטחי 1967 כדילמה אינסטרומנטלית/פרגמטית ולא כצו אתי/אידיאולוגי. שתי הפרדיגמות הפרגמטיות האלה מתייחסות בראש ובראשונה לנסיבות ולא לטיב הכיבוש - המאזן של רווח והפסד, סיכון והזדמנות, בתוך קונפיגורציה ספציפית מוגבלת בזמן של פוליטיקה וביטחון. אלה הם מרחבי השיח של "הרוב הדומם" במרכז הישראלי. המצב הנוכחי גורם להם להשיב במשאלו דעת

2 אין ספק ששנעשית עבודה מכרעת של בניית שלום בעולמות שיח אלה. התחום המתנגד לכיבוש עדיין חיוני - חי וחשוב - כאשר הימין העולה משתמש ב"ערפל הקרב" להרחיב התנחלויות, לאשר חוקיותם של מצפים ולהמשיך ולהשתלט על אדמה פלסטינית, על חיי היום יום ועל זכויות אדם. "שיחה מקומית", אתר שהוקם באחרונה ועוסק בסוג זה של אקטיביזם, מדווח מדי יום על מגוון יוזמות תיעוד ומחאה שמתמקדות באזורים או בהיבטים מסוימים של מערכת הדיכוי הכללי בשטחים - פועלים נגד הפגיעות היומיומיות בפלסטינים בנקודות הביקורת של צה"ל, מקיימים שדולה נגד חופש התנועה של הפלסטינים, מדגישים את השפעת הסגר הישראלי על עזה על האוכלוסייה המקומית, מפרסמים את מציאות היום יום של מזרח ירושלים הפלסטינית בצל חומת הפרדה, מגלים את הפוליטיקה שבארכיאולוגיה בעיר העתיקה ובסביבתה, תומכים במאבקים של קהילות פלסטיניות פגיעות בדרום הר חברון, וזה רק חלק מדוגמאות רבות אחרות המשלימות את עבודתם של ארגוני זכויות אדם וארגוני התרעה שונים שהממשלה הנוכחית כל כך אוהבת לשנוא (רותמן, 2016). במקביל אישים רבניים ופוליטיקאים בעלי השפעה בתנועת ההתנחלות שרואים ביהודה ושומרון "מולדת משוחררת", משתתפים בעשור האחרון בדיאלוג עם מחנה השלום הישראלי. כאשר הם מתעמתים עם התנהגותם הנפשית של הקיצונים בימין ומדעזעים מפעולותיהם, בעיקר בשנתיים האחרונות, הדיאלוג הזה כבר עובר מן הניסיון ההדדי לשכנוע הצד האחר בצדקת הדרך לחיפוש כנה אחר תמימות דעים ונקיטת פעולה. בעוד שהסכמה מלאה לפתרון שתי המדינות נראית מטרה לא מציאותית, הדיאלוג מאפשר למחנה השלום להגיע להבנה עמוקה יותר איך להימנע מעימות ולהשיג תמיכה אופטימלית מרוב המתנחלים, שירוויחו מהבנה טריטוריאלי על המנהיגות הפלסטינית.

המדינות הערביות והפלסטינים - כפי שטען לאחרונה האלוף עמידרור במאמרו ב"ישראל היום" (עמידרור, 2016).

הקושי הוא - כפי שעולה ממדד השלום של יוני 2016 - שרבים בציבור היהודי הישראלי חסרים את הידע הבסיסי הדרוש לעיצוב השקפה מודעת בנושא. 52% מן המשיבים היהודים לא ידעו שהמונח "הקו הירוק" מתייחס לגבול שלפני מלחמת ששת הימים; רק 15% ידעו לתת בביטחון את התשובה הנכונה. חמור עוד יותר הוא ש-50% מן המשיבים העריכו הערכת חסר את האוכלוסייה הפלסטינית של הגדה המערבית הכבושה, בעוד ש-27% הודו שאינם יודעים את התשובה; רק 13% ידעו לתת את האומדן הנכון של 2-3 מיליון בגדה המערבית ו-1.8 מיליון ברצועת עזה ועוד 1.8 מיליון פלסטינים ישראלים (מדד השלום, 2016). מכאן שרוב הציבור היהודי חסר מידע בסיסי הנחוץ להבנת הטיעון "הדמוגרפי" שהוא הרציונל הראשון במעלה לפעולה דחופה בנושא פתרון שתי המדינות.

כדי לגייס מספר מספיק של ישראלים לתמיכה בשינוי המדיניות הדרוש להקמת מדינה פלסטינית בת קיימא, יהיה צורך מן הסתם להרחיב את המודעות לחשבון הדמוגרפי העכשווי בגדה המערבית ולעובדות חשובות נוספות. אין לצפות ממערכת החינוך שתתייחס לבעיה, כיון שהבורות בנושא זה משרתת את האינטרסים של המפלגה השולטת במשרד החינוך, הבית היהודי, כמו גם את אלה של אגף הסיפוח בליכוד. כאשר הערוצים הרשמיים חסומים למעשה, החברה האזרחית היא התחום הציבורי שבו אפשר לנהל את מלחמת המידע.

יום השנה החמישים המתקרב יספק בוודאי המון "רגעי לימוד" על מציאות החיים של השטחים הכבושים. בשמאל נשמעים קולות המציעים להשתמש ביום השנה כדי להציע, בעקבות משאלי ברקזיט ומשאל העצמאות הסקוטי, משאל עם על עתיד הגדה המערבית (בראון, 2016). בעוד שהממצאים שהבאנו לעיל עשויים להטות את הכף נגד משאל מחייב בשלב זה, הרי הצתת דיון ציבורי בעניין יכולה לשמש פרום אידיאלי להדגשת המצב הדמוגרפי; אפשר לחשוב על מסע פרסום שייקרא בעברית "עובדות בשטח" ובאנגלית Just the Facts. השאלה המרכזית עם זאת היא איך אפשר, לאור דעת הקהל וההקשר הפוליטי הנוכחי, לעצב שיחות על "חמישים שנה", בדרך שלא תיחסם על ידי מסנני הספאם בתיבות הדואר הנכנס של המיינסטרים הישראלי. ניתוח מחקרי שנתרך לאחרונה והתבסס על האזנה של שנים לאופן שבו מדברים הישראלים על הכיבוש מספק מסגרת התייחסות מועילה.

חמישים שנה, ארבע צורות שיח

לשם גיוס רוב לפתרון שתי המדינות יהיה בוודאי צורך בסגירת פערי המידע - אך לא יהיה בכך די. אנחנו יודעים מעשרות שנים של מחקר חברתי פסיכולוגי שאנשים מתעלמים לעתים קרובות, או אינם מאמינים למידע שנראה להם סותר את אמונות הליבה שלהם או את עמודי התווך של הזהות החברתית - בעיקר במצבים של קונפליקט פוליטי מקטב (קלמן, 1999). הפסיכולוג החברתי דניאל בר-טל תרם תרומה נכבדה לספרות כאשר קטלג את "האמונות החברתיות המשותפות" היוצרות את מה שהוא מכנה "אתוס הסכסוך" הישראלי - העדשות התפיסתיות שדרך מפרשים הישראלים מידע הנוגע לסכסוך עם הפלסטינאים (בר-טל, 2007).

בספרם משנת 2014 "השפעות כיבוש ממושך" (*Impacts of Lasting Occupation*), מזהים בר-טל ויצחק שנל ארבע קטיגוריות שיח בחברה הישראלית בכל הנוגע לשטחי 1967 (בר-טל ושנל, 2014). הראשונה, "כיבוש מזיק", רואה בכיבוש הממושך דבר שהוא בלתי מקובל מטבעו בשל עקרונות דמוקרטיים וזכויות

האמריקני והפלסטיני (אגה ומליי, 2001).³ המצב הוחמר מאד עם פרוץ האינתיפאדה השנייה, כאשר "אין פרטנר" הפך תרופת הנגד של הימין המתעורר ללחצים בינלאומיים להפסיק את הבנייה בהתנחלויות ולסלול את הדרך למדינה פלסטינית.

סיסמת ה"אין פרטנר" התבררה כנוסחה חוזרת שהמשיכה להתקיים גם אחרי ערפאת והתפתחה עם הזמן. הנוסחה המקורית התמקדה בדמותו של ערפאת - הוא נחשב לנוכל וכאדם שאינו יכול לעשות את המעבר ממהפכן למדינאי (רוס, 2005). לאחר מותו של ערפאת בשנת 2004, סיסמת "אין פרטנר" יוחסה לחולשתו של יורשו המתון מחמוד עבאס, שאותו החזיק שרון בשולי "ההתנתקות" מעזה בשנת 2005. שרון התיר תחילה לסגנו, שמעון פרס, לשאת ולתת עם הפלסטינים על העברה מסודרת של התשתיות לצד הפלסטיני. כאשר דחו הפלסטינים את ההצעה הישראלית, הנסיגה הישראלית תואמה בצורה מסודרת עם כוחות הביטחון הפלסטיניים. ואולם, שרון סירב לקבל את דרישתו של מנהיג אש"ף להישארות זמנית של צה"ל ברצועה לאחר פינוי ההתנחלויות, עד שיוכל אש"ף לקיים חוק וסדר (הירשפלד 2014). חמאס הגיב בהשפלת מפלגת הפת"ח של עבאס בבחירות לפרלמנט בשנת 2006 ובקרבות רחוב בזמן התפיסה העוינת של רצועת עזה בשנת 2007 - תוך הקשחת הפערים האידיאולוגיים והטריטוריאליים של המדיניות הפלסטינית הסכיזופרנית והוספת נושא נוסף לנוסחה.

רעיון ה"אין פרטנר" חוזק על ידי כישלון נוסף של גישת "שום דבר לא מוסכם עד שהכול מוסכם" בזמן המשא ומתן בין אולמרט לעבאס בשנת 2008 (הירשפלד 2014) ופעם נוספת בעת התווה ובוהו שהתפשט אחרי 2011 ברחבי האזור. בו בזמן הקשה שילוב רעיל של לחצים "נגד נורמליזציה" בצד הפלסטיני והגבלות התנועה שהטילה ישראל על פעילי שלום פלסטינים לדבר עם קהלים ישראלים - דבר שיצר תוצאה של "פרטנר מוגבל" ברמת החברה האזרחית (בסקין, 2016).

ברמה עמוקה יותר, הטראומה של האינתיפאדה השנייה, ההסלמה הקטלנית ביותר בסכסוך הישראלי פלסטיני מאז 1948, גרמה לשינוי חד בדעת הקהל הישראלית, ושינוי זה רק התגבר כתוצאה מן האירועים הבאים (בר סימן טוב, 2007). עשור לאחר גל פיגועי ההתאבדות והירי, נמשכים הפחד הקיומי וחוסר האמון העמוק בפלסטינים - המקבילה הפסיכולוגית של חומת ההפרדה הצומחת והולכת - והם חוסמים כל ניסיון חיובי. היהודים בישראל אינם מאמינים עוד ש"שלום" אפשרי כעת - התפכחות שקיימת גם בצד הפלסטיני. ניסיונות בינלאומיים בולטים להשפיע על הציבור בישראל באמצעות תמריצים, כגון יוזמת השלום הערבית, הרפורמה באש"ף בתקופתו של פייאד או ההצעה של האיחוד האירופי ל"שותפות בתנאים מיוחדים" אולי אינן נדחות בבירור, אך הן בלתי נראות - הן משודרות בתדר "שטחים תמורת שלום", תדר שרוב היהודים בישראל השתיקו (מיתווים, 2016). מאז האינתיפאדה השנייה, שיקולי הביטחון עולים על תפיסת הישראלים את הבעיה הפלסטינית, אף כי לא תמיד לטובת המשך הכיבוש.

שיח אזור הביטחון: הדילמה של ביטול הכיבוש

השיח של "אזור הביטחון" מייצג את הצד הפסימי של המטבע הפרגרמטי - ובתנאים הנוכחיים, הצד הבולט ביותר. במסגרת זאת

³ חשוב לציין שהמשא ומתן של קמפ דיוויד II הוביל לפרסום "מתווה קלינטון" שסיפק פרטים חסרי תקדים לרכיב "אדמה תמורת שלום" של התהליך והציע פתרונות לשאלת ירושלים ולשאלת הפליטים. ואולם דבר זה נעשה בניגוד להצעת ערפאת לאמץ תהליך בשלבים: ראשית להכיר במדינה פלסטינית תוך התחייבות למשא ומתן על נושאי הליבה האחרים של הסכסוך במהלך השנתיים הבאות (הירשפלד, 2014). כעבור שלוש שנים, באפריל 2003, הציע הקוורטט את "מפת הדרכים", שקיבלה באופן כללי את גישת השלבים.

קהל בקביעות שהכיבוש אינו רצוי בתנאים אידיאליים, אך נראה כאפשרות הפחות מסוכנת בנסיבות הנוכחיות. בהיעדר הלם חיכוני כלשהו שיעניק מסגרת שונה לכל הנושא, אלה הם "מחוזות הנדנדה" במציאות הישראלית - תחומי השיח הצופנים פוטנציאל לשינוי. חשוב עם זאת לציין, שבתור עדשות התבוננות אינסטרומנטליות השוקלות עלות ותועלת, הן יכולות לספק הנמקה לשני הכיוונים.

מקמפ דיוויד לקמפ דיוויד: עלייתו ונפילתו של רעיון שטחים תמורת שלום

"שטחים תמורת שלום" היא הנוסחה הקלאסית לעסקאות בתהליך השלום המזרח תיכוני שיושמה בהצלחה ברמת מדינות בין ישראל ומצרים, אף שעדיין לא יושמה בחזית הסורית והפלסטינית. בניסוח זה מתוארים השטחים בצורה אופורטוניסטית כקלפי מיקוח, נכס המוחזק זמנית עד שאפשר יהיה להחליפו תמורת שלום - שפירושו לפחות הפסקה קבועה של מעשי איבה, ובאופן אידיאלי הכרה, לגיטימציה ונורמליזציה של היחסים ושילובה של ישראל במזרח התיכון. זוהי השפה הקלאסית של מפלגת העבודה הישראלית, של מגשרים אמריקנים ובינלאומיים לתהליך השלום ומשנת 2002 של הליגה הערבית, כפי שהדבר בא לידי ביטוי ב"יוזמת השלום הערבית".

המשא ומתן המוצלח ויישום הסכמי קמפ דיוויד משנת 1979 בין ישראל למצרים בשנים שלפני אוסלו, אפשר עמידה על קרקע מוצקה מבחינת התקדים ליוזמות "שטחים תמורת שלום". בתמורה לחצי האי סיני הושג באמצעות ההסכם שיפור ניכר במעמדה האסטרטגי של ישראל והפיכת האויב החזק ביותר לבעל ברית בענייני ביטחון. יחסי ישראל ומצרים נותרו במצב של "שלום קר" בין המדינות, כיון שהחברה המצרית מתנגדת לנורמליזציה ללא פתרון הסוגיה הפלסטינית, אך במשך שנים נתפסה התנגדות זו על ידי מחנה השלום הישראלי כתמריץ נוסף לשאת ולתת על סיום השליטה הישראלית בפלסטינים. כפי ששר דיוויד ברוזה בסיום עצרות שלום רבות מספור "רק תצאו מן השטחים, ויהיה טוב...".

באופן טרגי התברר שרעיון "אדמה תמורת שלום" הינו תנאי הכרחי אך לא מספיק במקרה הפלסטיני. במקרה של מצרים, ישראל נשאה ונתנה עם אחת האומות העתיקות בעולם עם מוסדות מדינה מתפקדים. בחזית הפלסטינית ישראל נושאת ונותנת עם תנועה מהפכנית, אש"ף, ואתה יש צורך לחפש תהליך מורכב יותר של בניית מדינה תוך טיפוח הקשרים בין המדינה הפלסטינית המתהווה, ישראל ושכנות נוספות.

שיחות ההמשך של אהוד ברק בקמפ דיוויד בשנת 2000 יצרו את הראשון מבין הכישלונות הרבים של גישת "שום דבר לא מוסכם עד שהכול מוסכם". כישלונות חוזרים אלה פגעו באמינות שיצרו הסכמי קמפ דיוויד א' והסכמי אוסלו - למרות מגבלותיהם. בעקבות סירובו של יאסר ערפאת לקבל את הצעתו של ברק בקמפ דיוויד, ובהמשך הפרמטרים של קלינטון, נוצרו שני סוגי שיח מנוגדים לחלוטין שהרחיבו את הפער בין הישראלים לפלסטינים. השיח הישראלי, שקיבל תמיכה מן הנשיא קלינטון, ציין שברק הציג לפלסטינים הצעה מרחיקת לכת כדי להגיע אתם להסכם שתי מדינות; קלינטון תיאר את עמדתו של ערפאת כ"טעות בקנה מידה היסטורי". באותה רוח הצהיר ברק את הצהרתו המפורסמת שבקרב הפלסטינים "אין פרטנר לשלום", הצהרה שחזר עליה גם הנשיא (קלינטון, 2004). לעומת זאת, השיח הפלסטיני מתח ביקורת על התנהלותו של ברק וטען שהוא הציע מעט מדי, מאוחר מדי - ביקורת שקיבלו בחלקה גם חברים בצוות המשא ומתן

בשנים 2000 ו-2005 הציגו מתנגדי הכיבוש בלבנון ובעזה את נימוקיהם מעל דפי היסטוריה ריקים. התקדים היחיד של נסיגה מלאה של חיילים ומתנחלים היה בשנת 1982, בעת הנסיגה מחצי האי סיני, שהיה אז בדימוי הישראלי מילה נרדפת לחופשת חוף נעימה. ואולם בקיץ 2006 התברר שארגוני מחבלים מוסלמים הפכו במהירות את שטחי הנסיגה של עזה ודרום לבנון לבסיס החדש של תוכנית המאבק המזוין שלהם נגד ישראל. חמאס וחזבאללה השיקו במקביל פשיטות מעבר לגבול ותקיפות טילים נגד אוכלוסיה אזרחית, דבר שהביא לפעולות תגמול ישראליות שהסבו המוני נפגעים והרסו תשתיות חיוניות, בלי להשיג כל תוצאה ברורה, צבאית או מדינית. ארגוני המחבלים השתמשו בביצורים תת קרקעיים מורכבים, שנבנו בכוונה תחילה באזורים צפופי אוכלוסיה כבסיס אחסון לנשק, החזיקו בחיילים חטופים והמשיכו לשגר טילים על ערים ישראליות במשך שבועות, לפני שהצהירו על ניצחון על רקע הפסקת אש שנכפתה על ידי גורמים בינלאומיים.

העימותים עם חמאס בעזה פרצו בשנים 2009, 2012 ו-2014, הם עלו בחייהם של אלפי פלסטינים ועשרות ישראלים, הכניסו את הישראלים למקלטים ולממ"דים וזעזעו את העולם בתצלומיהם של ילדים עזתים חסרי כול המחטטים בחורבות של שכונות שלמות. ההרס שגרם צה"ל לעזה בשם ההרתעה, גונה על ידי משקיפים בינלאומיים כלא מידתי והביא לנזק למעמדה הבינלאומי של ישראל, חרף ההודאה בהפרות של חמאס ובזכותה של ישראל להגן על עצמה. מורשת זו גרמה להפצת עתה כיוצרת ריק של כוחות הסולל את הדרך משטח כבוש נתפסת עתה כיוצרת ריק של כוחות הסולל את הדרך למלחמות אסימטריות שלא ניתן לנצח בהן נגד מיליציות מוסלמיות.

רביזיוניזם נאו-ימני מחבר את הדוגמאות של עזה ולבנון עם הפריסה מחדש של צה"ל בגדה המערבית בשנות התשעים של המאה העשרים, בעקבות הסכמי אוסלו. בגרסה זו, יציאתו של צה"ל מן הערים בגדה היא הנושאת באחריות לפיגועי המתאבדים - זאת לעומת הביקורת של השמאל המאשימה את כישלונה של ישראל להגיע להבנה פוליטית עם המנהיגות הפלסטינית. בבחירות האחרונות חזר נתניהו לטיעוני "המתננים הצרים" ו"העומק האסטרטגי" בהזיהו שנסוג צה"ל מן הגדה המערבית תיצור עוד "חמאסטאן" נוסח עזה ש"ממנו יחפרו המחבלים מנהרות לתל אביב וישגרו טילים לשדה התעופה בן גוריון". אכן תמונה עגומה - אך היא נשמעת אמיתית לישראלים רבים, הרואים בה תמונה אותנטית יותר של המציאות העכשווית שלהם מן החזון האופטימי שליווה תחילה את תהליך השלום ואת האביב הערבי. בגיאוגרפיה הפוליטית הקשה של 2016, סיני הוא יעד לג'יהדיסטים, לא לתיירים ישראלים.

אירועי המאה ה-21 חתרו, לרגע, תחת עמודי התווך של הטיעון הפרגמטי של שלום עכשיו - חסידי שתי המדינות עומדים כמו על רגל אחת. הפחד מפני נסיגה מן הגדה המערבית שעלולה להקים מדינה פלסטינית נחשלת, דבר שיוותר קרקע פורייה להתקפות על ערי החוף הישראלי, מאיים מאד על הישראלים, ויש סיבה לכך. **אין די כיום לתאר את חוסר הצדק בכיבוש ואת היותו פיתרון שאינו בר קיימא ולדרוש את סיומו - תמיכה יעילה ברעיון שתי המדינות צריכה להסביר בצורה משכנעת כיצד ניתן לסיים את הכיבוש בצורה בטוחה, וחשוב עוד יותר, מה יקום במקומו.**

בנוף מאתגר זה מתגבשות תגובות מבטיחות בערוץ המשא ומתן בלתי רשמי (Track II) ובחברה האזרחית. קבוצות עבודה בילטרליות ישראליות-פלסטיניות, טרילטרליות ישראליות-פלסטיניות-ירדניות ורב-טרליות עשו כבר כבדת דרך חשובה בענייני ביטחון, וזאת בתמיכת האיחוד האירופי, נאט"ו וקבוצות חשיבה בינלאומיות. רבים מן הממצאים והפתרונות המוצעים נדונים בקבוצות דיאלוג

הכיבוש הוא מעל הכול שאלה צבאית - האם השליטה בגדה המערבית מחזקת את ביטחון ישראל או פוגעת בו. כמו "שטחים תמורת שלום" בוחנים גם סוגיה זו בעדשה אינסטרומנטלית של עלות תועלת, אך זו עדשה המדגישה דווקא את הסיכון ולא את ההזדמנות. יובל רחמים, יו"ר פורום ארגוני השלום, מסביר את עליונות הביטחון בחברה הישראלית כסוגיה הנוטעה עמוק בטרואמה הקולקטיבית, בעבר ובהווה:

"אף שמבחינה אובייקטיבית נהנית היום ישראל מרמה גבוהה של ביטחון, הישראלים, למרבה האירוניה, חולקים חוויה קולקטיבית של איום מתמיד. הנרטיב של הגולה, השואה, האנטישמיות, המלחמות, אלפי התקפות טרור ואיבים הקוראים להשמדת מדינת ישראל, כולם כאחד יוצרים מצב מנטלי של קרבנות, נרדפות ופחד השמדה. במשך השנים הצורך הבסיסי של ישראל בביטחון היה לערך ליבה ולא תשתית להגשמת שאיפות לאומיות וחברתיות גבוהות יותר" (רחמים, 2016).

בעשרות השנים שלאחר מלחמת ששת הימים, השיח הביטחוני נשלף תמיד כקלף מכריע על ידי מתנגדי "שטחים תמורת שלום" מן הימין. "הנצים" של הליכוד תיארו תמיד את הגדה המערבית - בעת סיורי מסוק לאישים רמי מעלה מן העולם, למשל - כשטח המעניק "עומק אסטרטגי" ל"מותניים הצרים" של ישראל כדי להתגונן מפני התקפות ממזרח לנהר הירדן (BICOM, 2016).

הניסוח "אזור ביטחון" נטבע לראשונה כדי להצדיק את הכיבוש הישראלי של דרום לבנון. ואולם בסופו של דבר נימוקיהם של פעילי שלום שדרשו יציאה מלבנון, בעיקר כדי למזער את מספר הנפגעים, היו על העליונה והביאו לנסיגה ביוני 2000. המניעים העיקריים להחלטה לסגת מעזה ולפנות את כל הישובים שם ועוד חמש התנחלויות בצפון הגדה המערבית, היו פוליטיים בעיקרם (הירשפלד, 2014). בשני המקרים מספר הקרבנות העולה הביא את האליטות הביטחוניות ואחר כך את רוב הציבור הישראלי לראות בנוכחות צה"ל מעבר לגבולותיה המוכרים של ישראל מציאות המזיקה לביטחון ולא כמעודדת אותו. הארגונים האזרחיים מילאו תפקידים מכריעים בהפצת הניסוח הזה, בעיקר בצמד יוזמות בהנהגת הורים שכולים - ארבע אימהות ופורום המשפחות השכולות (לו, 2012). בשני המקרים היו ראשי הממשלה שהורו על הנסיגה - אהוד ברק ואריאל שרון - מפקדים בצה"ל, ידועים בפיקוד על מבצעים צבאיים, כפי שהיה יצחק רבין כמוכן.

"אזור ביטחון" הוא סוג השיח הממשיך לשמש בעילות את המרכז-שמאל. שורה שלמה של מפקדים בדימוס, ולפעמים אף מפקדים פעילים, הם הבולטים ביותר, ולפעמים היעילים ביותר, כמבקרים מבית של האג'נדה של נתניהו במדיניות חוץ, כשהם מתנגדים בפומבי להתקפה צבאית על איראן ומזהירים מפני אינרציה בחזית הפלסטינית. כפי שאפשר לראות בדוגמאות של עמותות כמו הסכמה לאומית של עמי איילון, קבוצת המומחים לשלום ולביטחון של אהרון יריב ולאחרונה אף מפקדים למען ביטחון ישראל, הנתבי הקלאסי של הגנרלים המוצנחים מצה"ל לכנסת עשוי לכלול עכשיו גם שלב של פעילות בחברה האזרחית. ואכן, לדברי מומחי הערוץ הבלתי רשמי (Track II), שעבדו עם ראשי צה"ל בשנים האחרונות, הרוח הנושבת במסדרונות הפיקוד הבכיר תומכת בצעדים בוני אמון שמטרתם העצמה של כוחות הביטחון של הרשות הפלסטינית, פיתוח כלכלי והחייה של המשא ומתן.

השיח הביטחוני המדגיש את המחיר הכואב של כיבוש ממושך מעוגן איפוא היטב בחברה האזרחית הישראלית, ובמודעות העממית הוא קשור קשר הדוק עם הנסיגות מעזה ומלבנון. המציאות הטראגית היא, שבשני המקרים, מה שבא אחרי הנסיגה מאפשר למתנגדי המדינה הפלסטינית להתמקד במחיר ביטול הכיבוש ומחמש אותם בתחמושת השיח היעילה ביותר עד כה.

נפש" אנו מתכוונים להערכה קפדנית של ההתנהלות האתית שלנו בעולם. מונח זה קשור בראש ובראשונה עם יום כיפור, יום הצום, ההתבוננות פנימה, כפרה על עוונות. הרבה מן הפעילות בתחום השלום וזכויות האדם קשור תמיד בחשבון מצפוני כזה בחברה הישראלית בהתייחס לדיכוי הפלסטינים והשפעתו עליהם, על החברה הישראלית ועל האזור שבתוכו צריכה ישראל להשתלב (שר, 2016). אך גם לחברה האזרחית הדוגלת בשלום, זו הזדמנות לחשבון נפש פנימי משלה. חמישים שנות כיבוש הן הזדמנות להעריך מה הושג בעשרות שנות עבודה בתנאים מאתגרים מאין כמוהם - אך חשוב מכל, לנתח למי אין מאמציו מגיעים היום ולתכנן אסטרטגיות פעולה לבניית תמיכה רחבה לאג'נדה של שתי מדינות בחברה הישראלית בת ימינו.

קולות בולטים בחברה האזרחית מעודדים תהליך כזה. יובל רחמים, שמונה באחרונה לראשות פורום ארגוני השלום בישראל, ארגון הגג הגדול ביותר בתחום - מדבר בלהט על הצורך להתמקד בחברה הישראלית: "בתנועת השלום הישראלית התמקדנו במשך שנים בשותפות שלנו עם ארגונים פלסטינים, אך הזנחנו את פיתוח השותפות בחברה הישראלית. מחנה השלום ויתר על מנהיגות... אנחנו [עכשיו] כל כך קטנים וחלשים שאנחנו אפילו לא מאמינים ביכולתנו להוביל" (רחמים, 2016). רחמים הוא פעיל ותיק בפורום המשפחות השכולות הישראלי-פלסטיני והוא ניצב היום בראש מאמצי השינוי של פורום ארגוני השלום, שעבר שינויים משמעותיים בעקבות מותו מסרטן בשנת 2014 של מייסדו ומנהלו, רון פונדק.

פורום ארגוני השלום עבד שנים כארגון גג של קרוב למאה ארגונים פלסטינים וישראלים. ואולם בשנת 2015 חיפשו ארגוני החברה האזרחית הפלסטינים לסתור בצורה יעילה יותר את מבקרי ה"אנטי נורמליזציה" והתייצבו לצד המנהיגות הפלסטינית (סאלם, 2016); הם פרשו מן הפורום כדי לפעול תחת כנפי ועדת אש"ף לאינטראקציה עם החברה הישראלית בראשות מוחמד מדני (רסגון, 2016). במקביל נכנס רחמים להובלת הפורום הישראלי לאור חזון של בניית קואליציות והרחבת הלגיטימיות בחברה הישראלית, תוך שמירה על קשרים הדוקים עם הפלסטינים באמצעות ועדת מדני.

רחמים מודע היטב לתפוצתו המוגבלת של השיח הקלאסי נגד כיבוש - וביקורת לגבי מה שהוא רואה כתרבות מחאה לשם מחאה בשמאל: "מחאה מדברת לקבוצה קטנה ומצטמקת של ישראלים, קוראי 'הארץ', שיש להם מה לאכול, חילונים, תל-אביביים - המחאה נגד הכיבוש מדברת אליהם. זו אינה אסטרטגיה לשינוי. לא אתפטר על הערכים שלי, אך עליי לבדוק את האסטרטגיה". יוזמת הדגל החדשה של הפורום היא סדרת סמינרים על מעורבות עם מגזרים מגוונים בחברה הישראלית; בסמינר הראשון השתתפה קבוצה של נשים חרדיות צעירות תומכות שלום. "הנשים החרדיות היו האטרקציה", מספר רחמים, "משום שאיש לא ראה דבר כזה קודם. הן אמרו דברים קשים - אך החל משהו חדש - ואנחנו אפילו לא ידענו שהן קיימות". הוא שאב מן המפגש עידוד רב ואמר ש"יש כאן פתח לשיח חדש, להתכנסות חדשה. במקום מחאה, הבה נתחבר לחברה הישראלית - מזרחים, רוסים, חרדים, ערבים, אתיופים, מסורתיים, תושבי הפריפריה - כל קבוצה שונה".

שינוי דומה קרה בעמותה ותיקה נוספת התומכת בשתי מדינות. תנועת קול אחד חרשה את הארץ במשך יותר מעשור כשהיא בונה רשת שורשית פלסטינית וישראלית של תומכי שתי מדינות בקרב שתי האוכלוסיות - היא אספה אלפי חתימות להסכם המוצע, כינסה את חזון העתיד הרצוי בקרב צעירים, הקימה את השדולה לפתרון שתי המדינות בכנסת (השדולה עדיין פעילה) ועסקה בפרויקטים רבים אחרים. לפני הבחירות בשנת 2015 קיבלה קול אחד החלטה אסטרטגית לעבור לפוליטיקה פורמלית והעבירה את המשאבים הארגוניים המרשימים שלה - קמפינירים

לא ממשלתיות של מומחים, בהשתתפות פקידים, המשתתפים בסדנאות על בסיס "אישי" ו"בלתי רשמי". עבודה חשובה דומה מתבצעת בנושא סוגיות כלכליות, וגם שם הושגה התקדמות חשובה בשיתוף שחקנים רשמיים משני הצדדים.

בחזית "אין פרטנר", שנים לפני שגילה נתניהו את הנתבי "האזורי" במדיניות החוץ, תמכו קבוצות חשיבה של "מיתווים" בבניית תשתית תומכת למשא ומתן ישראלי פלסטיני באמצעות חיזוק הקשרים האזוריים ופעילו נמרצת ברוח גם זו בערוץ הבלתי רשמי (track II). במקביל קבוצת יוזמת השלום הישראלית תומכת בתשובה ישראלית חיובית ורשמית ליוזמת השלום הערבית (API) - ומשווקת את הרעיון בפורומים ישראלים ובינלאומיים.

חלק מנקודות השיח המרכזיות של קבוצות אלה אומצו לאחרונה בדרגים הגבוהים ביותר, ויש לקוות שלא בעל-כורחם. ביוני הגיב ראש הממשלה נתניהו לגישושים פומביים של נשיא מצרים א-סיסי והתייחס בחיוב, בפעם הראשונה, ליוזמת השלום הערבית כנקודת התחלה פוטנציאלית למשא ומתן - לפני שחזר בו בכינוס סיעת הליכוד (גרדשטיין, 2016). סקרי דעת קהל אחרונים שפרסמה היוזמה הישראלית מצביעים על כך שמסגרת אזרחית מרחיבה בצורה ניכרת את התמיכה הישראלית ב"יוזמות כואבים" הדרושים להסכם עם הפלסטינים. על פי ממצאי הסקר 84% מן המשיבים תמכו או "יכולים לחיות" עם פתרון שתי המדינות המעוגן במסגרת רשמית של יחסים נורמליים ושיתוף פעולה ביטחוני עם מדינות ערב הסוניות (אלדר, 2016).

ביולי משך מכון מיתווים קהל עצום לכנסת להשקת יוזמה של שלושה חברי כנסת - מן העבודה, יש עתיד וכולנו - שמטרתה קידום משמעותי של המסלול האזורי, שנהנה ממס שפתיים רב של ראש הממשלה בחודשים האחרונים. בכינוס חזר ראש המכון, נמרוד גורן, על דבריהם של חברי הכנסת ושל דיפלומטים ערבים ובינלאומיים שנכחו במקום, והדגיש כי האסטרטגיה ה"אזורית" אינה "מעקף"; התקדמות משמעותית במסלול הפלסטיני היא תנאי בל יעבור לפיתוח יוזמות באזור שהן יותר מקשרים חשאיים. מכון מיתווים דוגל באסטרטגיה זו כבר זמן רב, אך דברים באותה רוח נשמעו לאחרונה מפיו של האלוף עמידרו ממוקד בגין סאדאת (מרכז-ימין), שהיה יועצו של נתניהו לביטחון לאומי.

בחזית הביטחון, פרסמו קבוצות מקבילות של מומחי ביטחון ישראלים ואמריקנים דוחות "ביטחון שתי מדינות" ביוני 2016 ובהם הציגו המלצות מדיניות מציאותיות ליישום בתנאים הנוכחיים. הפרטים של כל אחת מן ההצעות יהיו ללא ספק נושא לדיון - אך מסגרת ההתייחסות שייכת ללא ספק לעניין, כפי שהצהיר בפשטות מייקל קופלוב, מ"פורום המדיניות הישראלית" שמושב בארה"ב במאמר תומך: "לא תהיה תנועה אמיתית לקראת שתי מדינות עד שתידון סוגיית הביטחון בצורה מקיפה; ההנחה שסיום הנוכחות הישראלית בגדה המערבית יביא מיניה וביה שקט לישראלים פשוט סותרת את העובדות... מי שלוקח ברצינות את עניין שתי המדינות, חייב לקחת ברצינות את עניין הביטחון" (Koplow, 2016).

זמנים יגידו אם וכיצד הצליחו מאמצים אלה להשפיע על המדיניות; אך ללא קשר להצלחתם, דוחות אלה הינם משאבים רבי ערך לתומכי השלום בקרב החברה האזרחית. הדבר נכון במונחי מתן תשובות מעשיות לשאלות בענייני ביטחון - אך יותר מכך כמודל להתמודדות אמיתית, פומבית, עם המציאות העכשווית - תנאי מוקדם להגיע לתהודה רחבה יותר בישראל של היום.

חשבון נפש

הרעיון היהודי של חשבון נפש מציע מסגרת לשיח ציבורי סביב יום השנה החמישים למלחמת ששת הימים. כשאנו אומרים "חשבון

רחמים, ברונשטיין ושיינדלין נמנים עם פעילים רבים אחרים בחברה האזרחית המבטאים את רוח "חשבון הנפש". המודעות נמצאת. ואולם כיצד לתרגם מודעות זו לתוכנית שיש לה סיכוי לערב את הקהל שהשתיק את מסר שתי המדינות - את המרכז הסקפטי, את האוכלוסייה שאינה מזדהה עם "מחנה השלום"?

שיח חוצה מגזרים: אימון עודה ורובי ריבלין

בשנים האחרונות עלו שתי דוגמאות מבטיחות של מנהיגות פוליטית ששינתה את השיח של החברה האזרחית בישראל - והן באו מצדדים מנוגדים של הספקטרום הפוליטי. שתי דמויות הצליחו לגלם גישה כוללת-כול לפוליטיקה הישראלית המתלהמת - בהדגישם את כבוד האדם, את האזרחות המשותפת ואת הסולידריות החברתית החוצה גבולות, מכירה במורכבות ומכבדת את ההבדלים - במילים אחרות, את כל מה שמנוגד לרטוריקה של כיתתיות עוינת של הקואליציה השלטת. שני האישים הצליחו להשפיע על השיח הציבורי ועל האג'נדות הפוליטיות ועוררו חשיבה בקהליהם הרחק מעבר לגבולות המחנה של כל אחד מן האישים. את המודל שלהם כדאי לחקות - הן את מה שהם אומרים והן את האופן שבו הם אומרים את הדברים.

הראשון הוא הנשיא ריבלין שנאום "שבטי ישראל" שלו הוא המשפיע ביותר, אם לא היחיד, שנישא אי פעם על ידי נושא המשרה הייצוגית של נשיא מדינת ישראל. ריבלין, בעברו אחד מחובשי הספסלים האחוריים של הליכוד וחסיד ארץ ישראל השלמה, השתמש במשבצת שהוקצתה לו בכנס הרצליה כדי להציב לפתע מראה בפני השינויים בחברה הישראלית, והשפעת דבריו הייתה מחשמלת. עם צמד תרשימים הציג ריבלין את מה שהוא כינה "סדר ישראלי חדש" - והוא עשה זאת על ידי מניין אחוזי התלמידים במערכת החינוך המתחלקת כיום בין ארבעה מגזרים - לאומי (חילוני ציוני), לאומי דתי (ציוני אורתודוקסי) חרדי וערבי-המניין בשנת 1990 ומה שיהיה על פי התחזיות בשנת 2018. המגמה הייתה ברורה - זו תהיה חברה ישראלית "שבה אין עוד רוב ברור, ואין מיעוטים ברורים... אלא ארבעה מגזרים, ואם נרצה- ארבעה 'שבטים' מרכזיים, שונים מהותית אלה מאלה, שילכו ויתקרבו זה אל זה בגודלם" (ריבלין, 2015).

בפרט את ההשלכות המעשיות, הציע ריבלין בדיקת מציאות מטלטלת - והוא עשה זאת בהדגישו את ההכרח הכלכלי שבשילוב האוכלוסיות העניות של החרדים והערבים ואת אי היכולת לעשות זאת "כמשחק סכום אפס בין שבטי", שבו הפוליטיקה משמשת כתחרות סקטוריאלית על אג'נדות פוליטיות צרות והקצאת משאבים מגזרית. ברמה מעמיקה יותר הטיל ריבלין בספק את יסודות הלכידות החברתית בישראל: "אנו מוכרחים לשאול בכנות, מה משותף לכל המגזרים הללו? האם יש לנו שפה אזרחית משותפת, אתוס משותף? האם יש לנו מכנה ערכי משותף שבכוחו לחבר את כל המגזרים הללו יחד במדינת ישראל היהודית והדמוקרטית?"

הטון של דבריו היה חשוב לא פחות מן הפרטים. באמרו ש"אנו כאן כדי להישאר" ריבלין התייחס לנתוני מרשם התושבים, אולם מתח ביקורת על ה"דמוגרפיה" בשירות הפילוג וההחרגה; הוא השתמש במונח "שבטים" כדי לפנות לישראלים ולדרוש מהם להתעלות על שבטיות. הנאום הסתיים בקריאה לשותפות חוצת חברות מבוססת על הביטחון בשמירה על ציפור הנפש של כל מגזר ועל הכבוד לזהות, לאחריות משותפת, לצדק ולשוויון. הנאום עורר אין ספור תגובות וקבע את הטון לדיונים רבים - באקדמיה, בחברה האזרחית ובחוגים הפוליטיים - וגם הציג את תכנית הפעולה של ריבלין. הנשיא נאה דורש ונאה מקיים, באמצעות תמיכה ציבורית

מנוסים ועיתרי מוטיבציה, רשימות גדולות של תומכים וחותרים ותורמים בינלאומיים רציניים - לטובת ארגון V15, ארגון פוליטי חסר תקדים של השמאל על פי דגם one game של מסעי הבחירות של הנשיא אובמה. המסע שלהם סייע ביצירת נחשול אנרגיה ומומנטום במרכז שמאל ובהגדלת כוחו של המחנה הציוני מ-15 ל-24 מושבים, אך למרות זאת ניצח נתניהו ויצר את הממשלה שהיא לכל הדעות הימנית ביותר בתולדות המדינה.

לדידה של פעילת קול אחד/V15, פולי ברונשטיין, מצב זה הבהיר את הצורך להתמקד ביצירת רוב "מתון" במקום המשחק הבינארי הרגיל של שמאל/ימין. לשם כך הקימו היא וקבוצה של עמיתיה את תנועת דרכנו. כפי שהיא כותבת "לישראלים בימין השפוי, המתון, יש הרבה יותר מן המשותף עם המרכז-שמאל מאשר עם אנשי השוליים הימניים הרדיקליים, והמשוואה הזאת פועלת גם בכיוון השני. יש בישראל רוב מתון... אם ישכילו אנשי להתאחד כ'בלוק החברה האזרחית', הם יוכלו להשפיע השפעה עמוקה על הכיוון שבו צועדת המדינה ברגע קרטי זה". צעדיהם הראשונים היו להתארגן בישובים של עוטף עזה: "אנו מתדפקים על כל דלת, רבבות דלתות, בכל המדינה... במקומות שאנשים מצביעים מסורתית לימין או הם חשדניים כלפי 'מחנה השלום' אך מזהים עכשיו שמשוואה לא טוב קורה בישראל" (ברונשטיין, 2016).

החוקרת דליה שיינדלין שכותבת בבלוג +972 היוצא חד משמעית נגד הכיבוש, מבטאת ביקורת דומה. שניידלין מבכה את המצב שבו "אין מספיק אמפתיה [בשמאל הרדיקלי] לנרטיב של המיינסטרים היהודי הישראלי - זה רע, זה היעדר לכידות וזה רע לעניין... מבחינה אסטרטגית אם אינך מפנים לפחות את הטיעונים המשקפים בעיות מהותיות, או מכבד את הצד היהודי הישראלי, לא תוכל להציע שום פתרון" (שניידלין, 2016). שניידלין מתחקה אחר עקבות התופעה ומגיעה עד לתהליך של התפכחות של השמאל הקיצוני מעמדות במיינסטרים של החברה הישראלית, שהחלה במהלך האינתיפאדה השנייה והביאה חלק ממחנה הפעילים "לוותר על הישראליים".

מגמה זו, שמוצאת הד גם בכתיבתם של בעלי טורים בולטים ב"הארץ" וב-972 היא תמונת ראי של הפניית העורף האסטרטגית הפלסטינית למעורבות עם ישראל ועם הישראליים, לטובת שימוש בהתערבות בינלאומית - החלטות האו"ם ומסע החרם כ'דאוס אקס מכינה' שייאלץ את ישראל לסיים את הכיבוש. כפי שמסבירה שיינדלין: "הלכה והתגבשה החלטה בקרב חלקים בחברה האזרחית לצאת אל העולם, לדבר בעולם, לכתוב באנגלית... ולתמוך בלחץ בינלאומי מתוך אמונה שהשינוי לא יבוא מבפנים". זה לא קרה כמובן בתוך ריק, אלא מתוך מקהלה של גינויים בינלאומיים, מוגזמים לעתים, שהתגלמו בכינוס דרבן, בתנועת BDS, בדוח גולדסטון, במשבר המשט בשנת 2011, ובניסיונות בודדים להעמיד קציני צה"ל ופוליטיקאים ישראלים לדין באירופה.

לדברי שיינדלין, היו לאסטרטגיה הבינלאומית תוצאות בלתי צפויות, כיון שהן סיפקו נרטיב נוח למסע הכפשות מן הימין ושחיקת הלגיטימיות בקרב המיינסטרים הישראלי שאותו היא מתארת כ"אלרגי להטפות מוסר מן הקהילה הבינלאומית". הסקר האחרון של מדד השלום מדגים זאת: בעוד ש-43% מן המשיבים היהודים תומכים בנסיגה לגבולות 1967 בהקשר של הסכם שלום, רק 12% מעדיפים ש"הקהילה הבינלאומית תכפה נסיגה" (מדד השלום, 2016). ומה שעוד יותר נוגע לענייננו היא העובדה שהנטייה הזאת, לתעדף את הבינלאומי, שחקה את עילות מתנגדי הכיבוש בתקשורת עם החברה בישראל, בדיוק כאשר יושרת עבודת האדבוקציה שלהם נמצאת תחת מתקפה חסרת תקדים: "ניכר איפוק מודע באשר לקהל הישראלי. אין חוגי בית, הם לא נמצאים בדיאלוג קונצפטואלי עם הציבור בישראל, עם השיח הישראלי. יש להכיר בכך ולקחת ברצינות את הביטחון ואת הביקורת הישראלית".

מסקנות

תחת הכותרת של חשבון נפש יכולים מנהיגי "מחנה השלום" להשתמש ביובל החמישים כדי להתניע תהליך "חזון עתידי" משלנו - לבנות מחדש את הקהילה שלנו, להעריך את המטרות ואת האסטרטגיה ומעל לכל, לשלב את המרכז הסקפטי ואת החברה הרחבה בדיון. רכיבי המפתח של התהליך הזה יכללו:

1. **ביטחון:** דוחות "ביטחון שתי מדינות" שפורסמו באחרונה יכולים לשמש פלטפורמה לחשבון נפש משותף, הנוגע לממדים הביטחוניים של הסרת הכיבוש. דיון כזה יוכל לאמן את תומכי השלום בחברה האזרחית בהבנה ובהכרה ברורה של מורשת האינתיפאדה השנייה, המלחמות עם חמאס וחיזבאללה והעימותים האזרחיים הסוערים ברחבי האזור. כל שיח יעיל עם הקהל הישראלי הרחב תלוי בלגיטימציה ובהתייחסות מבוססת לחששות הביטחון האמתיים הכרוכים בהסרת הכיבוש של הגדה המערבית.

עלינו להתייחס במיוחד לתרחיש האפשרי של מדינה פלסטינית נחשלת שלא תדע לספק את צרכי האוכלוסייה שלה שלא תוכל לקיים את ההתייבויות שנטלה על עצמה בהסכם השלום. תרחיש כזה יגרום לאלימות מחודשת וקרוב לוודאי לכיבוש מחדש של הגדה המערבית. מכאן שהתמיכה בבניית מדינה פלסטינית על מוסדותיה ועל מרכיבי הכלכלה והחברה שלה היא בעלת חשיבות ראשונה במעלה. בתחום זה על תנועת השלום של החברה האזרחית למצוא תמיכה ממשית מצד קואליציה רחבה של הקשת הפוליטית הישראלית ותמיכה פעילה מצד החוגים המקצועיים במוסדות ממשלה רבים, כולל רשויות הביטחון, משרדי האוצר, האגרגיה והחוז.

2. **סינרגיה:** יובל רחמים הסביר בדבריו על סיבת קיומו של פורום השלום ש"אחד הדברים שצריכים לקרות בתוך מחנה השלום הוא הסובלנות לארגונים האחרים וההבנה שאין לנו בעלות על האמת היחידה. מהות הדיאלוג לא קיימת בינינו. עלינו לשבת יחד ולמצוא דרכים לעבוד ביחד כדי למצוא אסטרטגיה לשינוי חברתי. תהליך של חשבון נפש יכול לשמש פורום לגישור גם בהינתן נקודות דמיון ושוני בתוך קהילת השלום של החברה האזרחית וגם בקרב הדוגלים בזכויות אדם והמתנגדים לכיבוש: להכיר בתרומותיהן של גישות מגוונות, לזהות בעיות ושאיפות שהן נחלת ציבור גדול ולבנות סולידריות במאבק נגד דה-לגיטימציה מצד הימין הקיצוני - לבנות גישה של "אוהל גדול" שיחזק את כל הארגונים האזרחיים בחברה הישראלית המזוהים עם "השמאל" או עם "מחנה השלום".

3. **חברה:** מטרתו של ההליך צריכה להיות, אחת ולתמיד, לחלץ את תומכי השלום מן הקופסה הדמוגרפית - וזאת על ידי העצמת תומכי השלום בחוגים מגוונים והנעת הדיאלוג עם הזרם המרכזי של מנהיגות החברה האזרחית מכל ה"שבטים" בישראל. המטרה צריכה להיות להפוך את שתי המדינות לנושא רוחבי - לא הסמל המסחרי של אנשי מחנה השלום בלבד, אלא אג'נדה שנישאת על ידי "מחנה שלום" בכל חטיבה דמוגרפית.

4. **הפנייה לאנשי דת:** העבודה שעשה הרב מיכאל מלכיאור בהושטת יד לאישים המוסלמים הפלסטינים החשובים ביותר כאן ובמקומות אחרים במזרח התיכון היא - בטווח הארוך - הצעד החשוב ביותר למתן לגיטימציה לשלום. עבודה מקבילה עם מנהיגים רבניים גם היא בעלת חשיבות מכרעת.

באופן אידיאלי, יש לתכנן אסטרטגיה, מתואמת ככל האפשר, של קבוצות שונות הפועלות מול קהלים שונים: המשך הושטת היד לחברה הפלסטינית; פעילות יעילה מול הרוב הישראלי שבמרכז,

בדיאלוג, גינוי רטוריקה גזענית, ביקורים אצל קרבתות אלימות קיצונית כמו בבית ספר "יד ביד" בירושלים.

דליה שיינדלין מעניקה לריבלין את הכבוד של "היחיד ברמה הפוליטית שמצליח לחרוג מתוך החשיבה הבינארית". ייתכן שזה נכון לגבי האוכלוסייה היהודית, אך איימן עודה, הקול הפרלמנטרי המוביל של אזרחיה הערבים-פלסטינים של המדינה, משמש עוד דוגמה של מנהיגות "האוהל הגדול" והושטת יד לדיאלוג בין מגזרים. למרבה האירוניה, חייב עודה את בולטותו בזירה הלאומית לאביגדור ליברמן, התשובה הישראלית רודפת הערבים לדונלד טראמפ. בכנסת הקודמת דגל ליברמן בחקיקה שהעלתה את אחוז החסימה כדי להחריג מן הכנסת מפלגות ערביות קטנות שהתחרו באופן מסורתי על חלק מכלל קולות המצביעים. בתגובה, הניחו ארבע הסיעות הערביות המובילות הצידה את ההבדלים האידיאולוגיים העמוקים ביניהן - מן הסוג שהוא עניין של חיים ומוות בסוריה השכנה - והתאחדו לרשימה משותפת עם פלטפורמה משותפת המדגישה את המאבק המשותף לשוויון אזרחי ואוטונומיה תרבותית ונגד גזענות ואפליה.

אף שלא היה מעולם חבר כנסת, נבחר עודה לעמוד בראש הגוש החדש והופקדה בידו משימה שנראתה לרבים בלתי אפשרית - איחוד מפלגתו הרדיקלית השמאלנית חד"ש עם המתחרות האלקטורליות המסורתיות שלה - הסיעות הערביות הלאומיות-מיליטנטיות והסיעות המוסלמיות המתונות. עודה עמד במשימה והוביל מסע בחירות שזכה לשבחים רבים כשהוא מגדיל את שיעור המצביעים, מבטיח 13 מושבים וזוכה לתשואות בעיתונות הישראלית והזרה על השיח המיומן עם ציבור המיינסטרים (רמניק, 2016). באחד הדיונים בטלוויזיה הצליח עודה לעלות על ליברמן עצמו - כשהוא ממשיך להיות קר רוח, ענייני וחד נוכח מאמציו של ליברמן בהשמצות ופרובוקציות. גישתו הפתוחה של עודה ליהודים בישראל עומדת בסתירה עם רגשות העוינות של שותפיו הקואליציוניים הלאומנים מבל"ד, שאותם מבקר עודה על הצתת מתחים במקום בניית קואליציות לשינוי. הכול תמימי דעים שהוא יודע להלך על החבל הדק שלו במיומנות, כשהוא שומר על אחדות בין-סיעתית מספקת ומצליח לקדם את ההשקעות הממשלתיות הגדולות ביותר שניתנו אי פעם לפיתוח המגזר הערבי, וזאת מן הממשלה הימנית ביותר שהייתה אי פעם בישראל (גרליץ, 2016).

כשמנתחים את המנהיגות של עודה חיוני לתת קרדיט לתהליך החברה האזרחית שבנה את הפלטפורמה עליה הוא ניצב. עשור לפני הופעתה של הרשימה המשותפת, התכנס ספקטרום רחב של החברה האזרחית הערבית והמנהיגות הפוליטית בישראל לשורה של מפגשי דיאלוג וניסוח שהגיעו לשיאם בפרסום הצהרות משותפות שנודעו בשם "מסמכי חזון העתיד" (ג'מאל, 2008). מסמכים אלה ביטאו זו הפעם הראשונה נרטיב משותף ושורה של עקרונות משותפים ושאיפות של המעוט הפלסטיני בישראל - הם עוררו תגובות רבות בחברה האזרחית והפוליטית בישראל - בהניחם את הזהות המשותפת ואת הפרספקטיבות הפוליטיות של תושביה הערבים של ישראל על המפה בצורה חסרת תקדים. תהליך ניסוח המסמכים האיר את המכנים המשותפים ששימשו ליצירתה של הרשימה המשותפת מעבר להבדלים הסיעתיים, בעוד הדיונים שניצתו עם פרסומם הכינו בדרכים רבות אלמנטים שונים באליטה היהודית לשמיעת הנימה הזאת בקולו של עודה ולהבנת הבסיס המשותף של דרישותיו.

אף לא אחד משני אישים אלה הוא חסיד נלהב של פתרון שתי המדינות. ריבלין התנגד זמן רב, עד שלאחרונה החל לתמוך בפדרציה של שתי מדינות (הארץ, 2015). ואולם חסידי שתי המדינות יכולים לשאוב השראה מאסטרטגיות התקשורת שלהם ומן השיח המכליל בחפשמ דרכים להצית דין ציבורי מעמיק בעניין הכיבוש.

שילוב באזור. ולבסוף, הפרדה חדה תגביר את הסיכון של כשל המדינה הפלסטינית, שכן בשבילה ישראל היא שוק טבעי ומוצא לאירופה ולארצות הברית. הדגשה אסטרטגית חלופית של התלות ההדדית בתחומי חברה, תרבות וכלכלה עשויה בטווח הארוך לאפשר לפלסטין להיות שכנה משגשגת ומצליחה בצד ישראל.

מבחינת התוכנית, כמה נאומים מכוננים בסגנון ריבלין, המגדירים את הציוניים המוסריים והפוליטיים באמצעות חשבון דמוגרפי פשוט, יכולים לפתוח את התהליך. ראשית, דיבור "פנימי", המכוון לקהילת תומכי השלום, עשוי להסתייע בנתונים דמוגרפיים כדי להדגיש את ההכרח המוחלט בשילוב מסה קריטית של הציבור הישראלי להשגת איזושהי התקדמות לעבר פתרון. דיבור "חיצוני" לעומת זאת, יבקש להציג בפני הציבור הרחב את הכתובת הדמוגרפית על הקיר, בהתייחס להמשך השליטה בגדה המערבית, ואת הנתונים לסיום בטוח של הכיבוש ומאבק לשינוי הסכסוך בטווח הארוך. באופן אידיאלי, התהליך יחולל אסטרטגיה כוללת לתומכי השלום בחברה האזרחית, ויעודד שיחות ציבוריות מקבילות עם כל הקהלים הישראליים "השבטיים" השונים - כדי להניע את החתך הרחב ביותר של הישראלים להכיר במציאות ולקחת אחריות להבטחת עתיד דמוקרטי.

"שאינו בר קיימא" הוא סם ההרגעה שנפוץ לאחרונה בקהילה הבינלאומית לתיאור הסטטוס קוו בין ישראל לפלסטינים שאחרי שנת 1967. ואולם מבט חטוף בקטלוג "הסכסוכים הקפואים" ברחבי העולם, מסהרה המערבית עד מערב פפואה דרך קפריסין, קשמיר, כורדיסטן, נגורו-קראבך וטיבט ורבים רבים אחרים מראה שמצבים גיאופוליטיים דומים עלולים להחזיק מעמד זמן רב אם הצדדים אינם רואים חלופה בטוחה, וכאשר פתרונות בינלאומיים יעילים נדירים (חקלאי ולואיזידס, 2015). חוקר הסכסוכים ג'ון פול לדרך סבור שהזמן הדרוש לצאת ממעגל של סכסוך הרסני דומה לזמן שהיה דרוש כדי להיכנס אליו (בורגס, 2004). התהליך יכול להיות ארוך, אך אין קיצורי דרך להרחבת המודעות, להתייחסות משכנעת לביטחון ולבניית קואליציות מגוונות סביב פלטפורמה שתמצא את החברה הישראלית במאה ה-21.

תוך התייחסות בעיקר לסוגיות של ביטחון, צמיחה כלכלית ומעמדה הבינלאומי של ישראל; הושטת יד לקהילת המתנחלים בישראל שיהיה להם קול מכריע בעד או נגד פתרון שתי המדינות, שכן הם יהיו אלה שיתבקשו לשלם מחיר גבוה. הכרחי, גם אם שנוי במחלוקת מובנת, לכלול דיאלוג עם קהילת המתנחלים בתוך המחנה הגדול של הציונות הדתית. כל התקדמות לעבר פתרון שתי מדינות תחייב פינוי/יישוב מחדש של יישובים בלבה של פלסטין. על כן חיוני להמשיך ולהרחיב מודלים מצליחים לדיאלוג מכוון פתרון עם המנהיגות הרבנית, האידיאולוגית והעירונית של תנועת ההתיישבות, במטרה להסיט לשוליים את הקבוצות הרדיקליות ביותר, שיתנגדו התנגדות אלימה לכל פעולה בכיוון של פתרון שתי המדינות (זלצברג, 2014).

הכרחי באותה מידה לחזק את מרחב ה"חברה המשותפת" הערבית-יהודית - שבו נעשית עבודה חשובה רבה ומוצלחת של ארגוני החברה האזרחית - ולהרחיב את הלגיטימיות והפוטנציאל לבריתות פוליטיות יעילות, שבלעדיהן התקדמות משמעותית בעניין השלום בלתי אפשרית הלכה למעשה. ההעצמה החינוכית, החברתית והכלכלית של החברה הפלסטינית הישראלית יוצרת את הבסיס לפעולה יהודית-ערבית יעילה ברמה הפוליטית, כפי שראינו בדוגמאות מנהיגותם של עודה וריבלין ובתהליך האדבוקציה הרב ממדי שהיה השראה להחלטת 922 של הממשלה (גרליץ, 2016).

בנימה זו יכול תהליך של חשבון נפש חשיבה מחדש על המונח פתרון שתי מדינות כמונח של "הפרדה". הצהרתו של אהוד ברק "אנחנו כאן והם (הפלסטינים) שם" הגבירה בדרכים רבות את הניכור היהודי-ערבי ואת ההתנגדות לפתרון שתי המדינות בשני צדי הקו הירוק - ויש להחליפו בהכרה של ריבלין ש"אנחנו כאן כדי להישאר" ועלנו להיאבק לחיות בביטחון, בשוויון אזרחי ובכבוד הדדי. זאת ועוד, התפיסה של הפרדה הרמטית מהדהד את החזון של ישראל כאי נצור במזרח התיכון ולא כמדינה משגשגת המחפשת

4 מאמר נוסף בחוברת זו מציג גישה מפורטת לסוגיה זו ותומך בחיזוק זהות הערבים הפלסטינים בישראל ובעבודה משותפת עם שותפים יהודים במטרה להגיע לשוויון אזרחי מלא.

ביבליוגרפיה

- ביטון, מ. (17.6.2016). קידום הסובלנות בעיר: מימון כספי ליוזמות. כל העיר.
 ברדך, ר. (18.7.2016). ריאיון עם נ. לזרוס
 גרליץ, ר. (6.7.2016). ריאיון עם נ. לזרוס
 מאור, ר. (19.7.2016). ריאיון עם נ. לזרוס
 מנהיגות אזרחית. (1.7.2016). שיח משתף בחברה האזרחית: http://migzar3.org/files/2016/07/report-2016_web.pdf
 משרד ראש הממשלה. פעילות הממשלה לפיתוח כלכלי באוכלוסיית המיעוטים בשנים 2016-2020. משרד ראש הממשלה: החלטות הממשלה 2015: <http://www.pmo.gov.il/Secretary/GovDecisions/2015/Pages/des922.aspx>
 סאלם, ו. (18.7.2016). ריאיון עם נ. לזרוס
 עמידרור, י. (5.8.2016). ברית צללים. מאמר דעה בישראל היום: <http://www.israelhayom.co.il/opinion/403031>
 פינקל-פרל, ל. (19.7.2016). ריאיון עם נ. לזרוס
 רותמן, מ. (18.7.2016). ריאיון עם נ. לזרוס
 רחמים, י. (14.7.2016). ריאיון עם נ. לזרוס
 שולצינר, ד. (17.7.2016). ריאיון עם נ. לזרוס
 שיינדלין, ד. (19.7.2016). ריאיון עם נ. לזרוס
 שר, ג. (2016). הקרב על הבית. תל אביב: ידיעות ספרים
 Agha, H., & Malley, R. (2001, August 9). Camp David: The Tragedy of Errors. New York Review of Books.
 Bar Siman Tov, Y. (2007). The Israeli-Palestinian Conflict: From Conflict Resolution to Conflict Management. Jerusalem: Jerusalem Institute for Israel Studies.
 Bar-Tal, D. (2007, July). Sociopsychological Foundations of Intractable Conflicts. American Behavioral Scientist, 50(11), 1430-1453.

- Bar-Tal, D., & Schnell, I. (2014). *The Impacts of Lasting Occupation: Lessons from Israeli Society*. Oxford: Oxford University Press.
- Bar-Tal, D., & Schnell, I. (2016). After 50 Years: Save Israel, Stop the Occupation. *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics and Culture*, 21(3.)
- Baskin, G. (2016, July 20). Anti-Anti-Normalization. *Jerusalem Post*.
- BICOM . (2016, April 25). Israel's Narrow Waistline: <http://www.bicom.org.uk/map/israels-narrow-waistline/>
- Braun, C. (2016, June 18). Livni: A referendum is needed now, to see if Israel is going in a two-state direction. *Jerusalem Post*.
- Bronstein, P. (2016, June 16). Darkenu: keeping the dream of Israel alive: <http://fathomjournal.org/darkenu-keeping-the-dream-of-israel-alive/>
- Burgess, H. (2004). *Peace Processes*: <http://www.beyondintractability.org/essay/peace-processes>
- Clinton, B. (2004). *My Life: The Early Years*. New York: Alfred A. Knopf.
- Eldar, A. (2016, August 9). "Will Netanyahu Dare to Engage in Regional Settlement?". *Al-Monitor*: <http://www.al-monitor.com/pulse/files/live/sites/almonitor/files/documents/2016/IP1%20survey%20-%20key%20findings.pdf>
- Gradstein, L. (2016, June 18). Is the Arab Peace Initiative Back on the Table? *Jerusalem Post*.
- Haaretz. (2015, December 3). Rivlin: Confederation of Two States, Israeli and Palestinian, Is the Only Solution. *Haaretz*.
- Haklai, O., & Loizides, N. (2015). *Settlers in Contested Lands Territorial Disputes and Ethnic Conflicts*. Stanford: Stanford University Press.
- Hecht, R. (2016, June 21). President Rivlin is Israel's Only Opposition to Extremism. *Haaretz*.
- Hirschfeld, Y. (2014). *Track-Two Diplomacy Toward an Israeli-Palestinian Solution 1978-2014*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.
- Inter-Agency Task Force on Israeli Arab Issues. (2016, January 13). *Historic Economic Development Plan for Arab Sector: Overview and Key Allocation Areas*. Task Force on Israeli Arab Issues/Activities/Updates: <http://www.iataskforce.org/activities/view/437>
- Jamal, A. (2008, Winter). The Political Ethos of the Palestinian Citizens of Israel: Critical Reading in the Future Vision Documents. *Israel Studies Forum*, 23(2), 3-28.
- Kalman, M. (2014, September 15). Will Seeds of Peace Ever Bloom? *Haaretz*.
- Kamin, D. (2013, July 16). The Bearable Lightness of Being Rav Benny. *The Times of Israel*.
- Kelman, H. (1999). The interdependence of Israeli and Palestinian national identities: The role of the other in existential conflicts . *Journal of Social Issues*, 55(3), 581-600.
- Koplow, M. J. (2016, June 3). Two-State Security. *Israel Policy Forum*: <https://www.ipforum.org/2016/06/03/two-state-security/>
- Lazarus, N. (2015). *Intractable Peacebuilding: Innovation and Perseverance in the Israeli-Palestinian Context*. George Mason University, School for Conflict Analysis and Resolution. Arlington, VA: School for Conflict Analysis and Resolution.
- Lazarus, N., & Ross, K. (2015). Tracing the Long-Term Impacts of a Generation of Israeli-Palestinian Encounters. *International Journal of Conflict Engagement and Resolution*, 3(2).
- Lazarus, N., Kadayifci-Orellana, A., Kahanoff, M., & Halloun, F. (2014). *Field Study USAID West Bank/Gaza People to People Reconciliation Annual Program Statement Grants*. United States Agency for International Development, Conflict Management and Mitigation. Washington, D.C.: USAID.
- Leibowitz-Schmidt, S. (2015, June 21). Peacemakers: Charedi Women Are Becoming Involved in Peacemaking. *Hidabrut Worldwide*.
- Levy, Y. (2012). *Israel's Death Hierarchy: Casualty Aversion in a Militarized Democracy*. New York: New York University Press.
- Lior, I. (2015, December 19). Thousands March in Tel Aviv in Protest of Incitement Against Rivlin, Leftist NGOs. *Haaretz*.
- Maltz, J. (2016, January 31). Rabbi Melchior Receives Prestigious International Peace Prize. *Haaretz*.
- Middle East Quartet. (2016). *Report of the Middle East Quartet*. Brussels: Middle East Quartet.
- Miller, E. (2016, February 11). How Rabbi Ovadia Yosef's Daughter, Adina Bar-Shalom, Became Israel's Leading Ultra-Orthodox Iconoclast. *Tablet*.
- MITVIM. (2016, June). A Special Privileged Partnership with the EU as an incentive for Israeli-Palestinian peace. MITVIM: The Israeli Institute for Regional Foreign Policies: http://mitvim.org.il/images/A_Special_Privileged_Partnership_with_the_EU_as_an_incentive_for_peace_-_June_2016.pdf
- MITVIM. (2016, July 20). Cooperation between Israel and the Arab World: Public Opinion Findings. MITVIM: The Israeli Institute for Regional Foreign Policies: http://www.mitvim.org.il/images/English_-_Public_opinion_findings_on_cooperation_with_Arab_countries_-_July_2016.pdf
- Pileggi, T. (2015, May 21). Israel's top diplomat tells colleagues 'entire land is ours'. *The Times of Israel*.
- Rahamim, Y. (2016). *Peace-Obstructing Perceptions in Israeli Society*. Tel Aviv: Israeli Peace NGO's Forum.
- Rasgon, A. (2016, February 27). PLO Committee meets with hundreds of Israelis. *Plus61J: Broadening the Conversation*: <http://plus61j.net.au/plus61j-articles/plo-committee-meets-with-hundreds-of-israelis/>
- Remnick, D. (2016, January 25). Seeds of Peace: Ayman Odeh's Unlikely Crusade. *The New Yorker*.
- Rivlin, R. (2015, June 7). President's Address to the 2015 Herzliyah Conference. President of the State of Israel Reuven (Ruvi) Rivlin: Main Speeches: http://www.president.gov.il/English/ThePresident/Speeches/Pages/news_070615_01.aspx
- Rivlin, R. (2016, June 14). A Shared Israeli Hope: Vision or Dream? President of the State of Israel Reuven (Ruvi) Rivlin: Press Releases: http://www.president.gov.il/English/Presidential_Activities/Press_Releases/Pages/news_140616_05.aspx
- Ross, D. (2005). *The Missing Peace: The Inside Story of the Fight for Middle East Peace*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Sachs, N. (2015, November/December). Why Israel Waits: Anti-Solutionism as a Strategy. *Foreign Affairs*.
- Shaffir, S. (2016, July 14). Israel's Generation of Tent-Dwellers is Cringing with Shame. *Haaretz*.
- Yaar, E., & Hermann, T. (2016, July 4). Peace Index: June 2016: <http://www.peaceindex.org/indexMonthEng.aspx?num=306&monthname=June>
- Zalzburg, O. (2014). Israel's National-Religious Jews and the quest for peace. *Fathom*: <http://fathomjournal.org/israels-national-religious-jews-and-the-quest-for-peace/>

הציבור הדתי-לאומי וסיכויי השלום עם הפלסטינים - בין הכשלה להובלה

רואי רביצקי

ותועלתו של תהליך זה, לתאר את תנאי היתכנותו, לעמוד על אתגריו ולהתריע על מחיריו.

“הפלסטינים הם רק תירוץ לפירוק המדינה היהודית” - תהליך השלום ועיצוב צביונה הפנימי של ישראל

בעשורים האחרונים התעצמה נוכחותו של הציבור הדתי במוקדי כוח וקבלת החלטות בישראל - פוליטיים, צבאיים ואידיאולוגיים. באופן זה גברה השפעתם של גורמים דתיים הן על העמדות הרשמיות בנוגע לעתיד היחסים עם הפלסטינים והן על הפעילות בשטח המשפיעה על אופי פתרון הסכסוך, ובראשן מפעל ההתנחלויות. לנוכח בולטות הולכת וגוברת זו, מפתיע לגלות כי המאמץ למצוא מוצא מן הסכסוך הישראלי-פלסטיני כמעט ונעדר מסדר יומם של מנהיגים ומעצבי דעת קהל מקרב הציבור הדתי בישראל. מאמצים רבים השקיעו בשלילה וניגוח של הפתרונות שקודמו בידי יריביהם הפוליטיים, אך שאלת הפתרון הראוי, אם מותאם או חלופי, העסיקה רק מתי מעט. רוב מנין ובנין של מנהיגי הציבור הדתי זיהו בשלום עם הפלסטינים איום, ואת תפקידם ראו במניעתו והכשלתו מהלכיו.

ההסבר השכיח לכך נעוץ במחירו המשוער של הסכם בין ישראל לבין הפלסטינים, אשר המתווים השונים שהוצעו לו כללו ויתורים על ריבונות ישראלית בחלק מארץ ישראל והיפוך הישגי מפעל ההתנחלויות, על מרכזיותו הרבה לחזון הציוני-גאולי של תלמידי הרצ"ה קוק. אך משיחות עם רבנים בולטים בציבור הדתי עולה כי המרכיב המכריע, הגורם להם להתנגד לכל הצעת הסכם ולהזניח כמנהיגי ציבור את שאלת יישוב הסכסוך, קשור דווקא בצביונה הפנימי של מדינת ישראל.

בין היהודים בישראל - ובין המוסלמים בכל מדינות האזור לבין עצמם - מתקיים ויכוח מתמשך לגבי השפעתה של הדת על הפוליטיקה. במקרה הישראלי, אנו נוהגים לכלול את ההיבטים המשפטיים של סוגיה זו תחת הכותרת “דת ומדינה”, אך היא מקיפה מתחים נוספים בין צביון יהודי לצביון אזרחי, בין השמרני לליברלי ובין הפרטיקולרי לאוניברסלי. כל אלה הם ויכוחים חשובים המבטאים פערים לגיטימיים, ודיון פנימי מעמיק בתוככי כל חברה יידרש כדי לקבוע כמה דתיים או חילוניים יהיו מוסדותיה של כל מדינה באזור. והנה, לעתים קרובות ניסו פוליטיקאים ומנהיגי ציבור לשלב בין שתי זירות מאבק - החתירה לשלום בין ישראל לשכניה נתפשה גם כהכרעה במתח הפנימי שבין חילון למסורת. השלום הוצג ונומק כפרויקט חילוני, או אף פרויקט לחילון,³ במסגרתו הקמת מדינה פלסטינית עצמאית כרוכה גם בשינוי אופייה של ישראל עצמה וכינון מרחב ציבורי דמוקרטי-ניטרלי תחת פרהסיה יהודית. ניסוח זה גרם למרבית הדתיים בישראל (ובמידה רבה של דמיון גם לתנועות האסלאמיות הפלסטיניות) להתנגד בחריפות לכל ניסיון פיוס, מתוך חשש שהוא גורר אחריו “הפסד” של זהותם הדתית ומעיד על תבוסה בקרב אחר, פנימי, אותו הם מנהלים. אם כן, כאשר המאבק לחילון החברה התנהל בכפיפה אחת עם הניסיון להגיע לשלום, הוכפפו העמדות לגבי השלום לעמדות לגבי

משני עבריו של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, נטוע המתח הלאומי בתכנים השאובים מן המסורת הדתית - בהגות, בהשקפה ובהלכה. אצל חלקים ניכרים מן הציבור היהודי והמוסלמי כרוכות העמדות המדיניות בחובות שמטילה קדושת הארץ על המאמין הדתי, וביחס המקורות המקודשים אל הזר והאחר. אך על אף מרכזיותן של סוגיות אלה משני צדי המתרס, מקומן נפקד על פי רוב מניסיונות הפיוס והפתרון אשר זכו לשם “תהליך השלום”.

ראשית, מרבית הפוליטיקאים וקובעי המדיניות אחזו בגישה של “הסדר תחילה”. קודם ידונו המנהיגים המדיניים בפרטי ההסכם, ייקבעו המוסדות והגבולות, וייחתמו ההיבטים המשפטיים וסידורי הביטחון. רק במצב של אי לוחמה, כאשר הסכסוך בא על פתרונו, ניתן יהיה להידרש לאיבה בין העמים ולנסות לפוגג אותה בהדרגה. אשר על כן, סברו, כל דיון ציבורי עכשווי במתחים זהותיים, התרבותיים והדתיים רק מחבל במשא ומתן הפוליטי ובמאמצי הפשרה הדיפלומטית. דיה לצרה בשעתה, כאשר תכשרנה הנסיבות, שכן אי אפשר לקיים דיון תיאולוגי עקרוני בליבה של שפיכות דמים.

שנית, רבים חששו מהחרפת עצמתו של הסכסוך באם יעבור ממישור הקונפליקט הפוליטי אל שדה ההתנגשות הדתית. כל עוד מתמקדת המחלוקת באינטרסים מעשיים, או אף בחשבונות היסטוריים, ניתן לבוא לידי פשרה. לא כך באשר למערכות אמונה מתחרות שאינן ניתנות ליישוב ולמתחים מטאפיזיים עליהם אי אפשר לגשר. “הדתת” הסכסוך הישראלי-פלסטיני תהפוך אותו אפוא לטוטאלי, נצחי ובלתי פתיר.¹

מטעמים אלה ואחרים, האוכלוסיות הדתיות של שני העמים כמעט ולא לקחו חלק בעיצובו של השלום המקווה, מנהיגיהן לא הוכללו במשא ומתן, ותפישת עולמן לא נלקחה בחשבון בשולחנות הדיונים.

הכישלונות החוזרים ונשנים של משא ומתן בין ההנהגות הפוליטיות הובילו רבים לתובנה ששלום לא יכון אם לא יהיו שותפים לו אנשים, קבוצות והשקפות עולם נוספות. ניצחון חמאס בבחירות הפלסטיניות ברצועת עזה בשנת 2006, ולהבדיל, התגברות כוחה של הציונות הדתית בפוליטיקה הישראלית (כמפלגה עצמאית כמו גם בתוך מפלגת השלטון), היוו תמרצים לבחינה מחודשת של חשיבות המוטיבציות הדתיות לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני. לצד עיון אקדמי בעמדותיהם הייחודיות של ציבורים דתיים כלפי פתרון, ובמורכבויות הנגזרות מהיבטיו הדתיים של הקונפליקט,² גברו ותכפו פעילויות של “דיאלוג בין דתי”, הנתפס ככלי בחתירה לשלום - מעורבותם של מנהיגים דתיים, כך נטען, הדנים בפתחות ותוך מחויבות לקהילותיהם באופן בו מקורות הקודש שלהם מאפשרים להם לחיות בשלום עם האחר, תוכל להכשיר את הלבבות ולעשות את השלום העתידי מקובל ומוסכם על שתי החברות במלואן. בעמודים הבאים אבקש להצביע על חשיבותו

1 ראו אביעזר רביצקי, “העם היהודי והתנגשות הציוניזציות”, בתוך רביצקי ושטרן (עורכים), דברים ושברי דברים: על יהדותה של מדינה דמוקרטית, המכון הישראלי לדמוקרטיה: ירושלים 2007, עמ' 725-726.

2 ראו לדוג' יצחק רייטר, “דת כחסם בפני פשרה בסכסוך הישראלי-פלסטיני”, בתוך יעקב בר-סימן-טוב (עורך), חסמים לשלום בסכסוך הישראלי-פלסטיני, מכון ירושלים לחקר ישראל: ירושלים 2010, עמ' 294-318; דותן הלוי, “מי יעלה בהר אדני? הפולמוס הדתי-פוליטי בעולם הערבי סביב ה‘זיארה’ לירושלים”, ג'מאעה, כרך כ"ב, תשע"ו, עמ' 23-54.

3 ראו לדוג' הציבור הדתי לאומי והסכסוך הישראלי-פלסטיני, דו"ח קבוצת המשבר הבינלאומית מס. 147, נובמבר 2013, עמ' 35.

תשובה אפשרית אחת טמונה ביזמת השלום הערבית, בה גלומה הצעה לציבור הישראלי לראות את השלום עם הפלסטינים כצעד שמשמעותו חורגת מן היחסים בין שני העמים, ומביא בכנפיו נורמליזציה אזונית מלאה, שינוי במצבה הגיאופוליטי הרחב של ישראל ובמעמדה במזרח התיכון כולו. אך לנוכח השינויים באזורנו, נדמה כי קשירת הסוגיה הפלסטינית במרחב הערבי הכולל משחקת בעיניים ישראליות דווקא תפקיד אחר, מבטיח פחות. המעבר מתקוות האביב הערבי אל מה שפרשנים ופובליציסטים מכנים "חורף אסלאמי", הפך את השפעתה של הפריזמה האזורית. במקום הבטחה לערבויות - אישוש לחששות. הפחד מפני עליית הארגונים האסלאמיים בפוליטיקה הפלסטינית ביום שלאחר הסכם, נדמה כמקרה פרטי של מגמת התערערות הכוחות המדינתיים ועליית הגורמים הדתיים במרחב הערבי הרחב.

הספק באשר ליציבותן של מדינות האזור, מסיט את המוקד מן הליגה הערבית אל דת האסלאם, מן ה-Region אל ה-Religion. החפצים לעשות נפשות בישראל לתמיכה בהסכם שלום, טוב יעשו אם יזהו את האתגר הניצב לפתחם - לא רק אמון ברצונה הכן של ההנהגה הפלסטינית בשלום, אלא אמון ביכולתו ונכונותו של האסלאם הפוליטי לתמוך בשלום כזה, או למצער, לאפשרו. כך בדברי בכיר במועצת יש"ע: "אבו מאזן הוא לא הסיפור. נאמר שכל כוונתו להקים מדינה שכנה ידידותית, שתחיה עם ישראל בשלום ובשיתוף פעולה. למה להניח שזה בכלל בידיים של הרשות? הכוח האמיתי, מעזה ועד קטאר וסעודיה, נמצא אצל האיסלאמיסטים... אתה רוצה לדעת מה צפוי לנו? לך תבדוק מה מלמדים במסגדים, ולא רק כאן, בכל מדינות ערב. כל הדיבורים על שלום הם דמיונות, כל עוד הערבים לא מסוגלים לקבל מדינה יהודית בארץ ישראל. והם גם אף פעם לא יוכלו, כי הדת שלהם לא מאפשרת".⁷

אם הגברת האמונה בשלום בקרב הציבור הישראלי אפשרית, הרי זה באמצעות הפרכת תפישה מהותנית זו של דת האסלאם, כתרבות הומוגנית ובלתי משתנה, אלימה ולא סובלנית. תהליך משמעותי של חשיבה ומדרש לו שותפים חשובי המנהיגים הדתיים, מוסלמים מן החברה הפלסטינית כמו גם העולם האסלאמי הרחב⁸ יחד עם יהודים מישראל, עשוי לקעקע את ההנחה המוקדמת לפיה חסם דתי בלתי-עביר הופך את כל המאמץ הדיפלומטי לעקר. כאשר מי שמורגלים לראות בו יריב של אפשרות השלמה, הופך בן ברית ואחראי להצלחתה, מתאפשרת מידה חדשה של אמון.

"שאל אותי מה הקב"ה דורש ממני, לא מה מיקום הגבול" – בשורתה של השפה הדתית

בליבה של ירושלים, כמו גם בליבו של הסכסוך, מתחם הר הבית - או אל-חראם א-שריף - מנקז אליו שאיפות, חלומות ומאווים, יחד עם מתיחות, עוינות ופוטנציאל להסלמה. מרביתם של הפוסקים היהודים אוסרים אמנם את העלייה להר הבית בזמן הזה, אך יש בהם שמתירים, ממליצים ואף מחייבים את העלייה להר, ועיני העולם הערבי והמוסלמי כולו תלויות במיעוט זה ובמעשיו, המתפרשים לעתים נפוצות כערעור על זכות הפולחן המוסלמי בהר.

מה רצונם של אותם יהודים המציבים את הר הבית במוקד פעילותם הפוליטית-דתית, וכיצד יוכלו להגשים את זיקתם אליו?

7 ראיין, גוש עציון, יוני 2016.

8 היבט נוסף של הפרספקטיבה הדתית הוא מיעוט חשיבותם של הגבולות הלאומיים בתוך ה"אומה" האסלאמית. כדבריו של שייח' בכיר, חבר התנועה האסלאמית בישראל (ראיון, אום אל-פחם, פברואר 2016): "לנו אין מדינות, יש אומה אחת, והפוסקים בפלסטין לא מחליטים לבד. אנחנו מדברים ראשונים כי אנחנו חיים כאן, ומכירים את מורכבות החיים בקרב היהודים, אבל זה ענין של כל מוסלמי, לא רק שלנו".

הצביון הדתי הרצוי של העמים והמוסדות הפוליטיים. לא רק מחירו הצפוי של השלום הרתיע רבנים ומנהיגי ציבור מלתמוך בו, אלא אף וביתר שאת מה שנדמית כתכליתו הסמויה - ריקון יהדותה של המדינה מתוכן והכרעה במאבק האליטות המתחרות הפנים-ישראלי, אשר אימץ לו את הסוגיה הפלסטינית כקו פרשת המים.

הפרספקטיבה המתוארת כאן חוזרת ונשנית מפי רבנים ומובילי דעת קהל דתיים-לאומיים. "הפלסטינים", כך אמר ראש ישיבה בכיר בשומרון,⁴ "הם רק תירוץ לפירוק המדינה היהודית. בשמאל חולמים להפוך את ישראל לעוד אחת ממדינות אירופה, מדינה ללא יעוד וללא יחוד. וכדי להגיע לשם, הפגיעה בהתיישבות היא כלי. אחרי הכול, מצוות ישוב הארץ לא הולמת מדינת כל אזרחיה". רב יישוב בבנימין תיאר את משימת ההתנחלות כך: "אנחנו שומרים על ישראל מהרגילות, מהשקיעה, מהסכנה להפוך לעם ככל העמים. זה הטעם האמיתי לאיבת השמאל - אנחנו תזכורת מתמדת ומציקה למשימה היהודית, לכך שישראל היא לא רק מדינה".⁵

הרבנים השונים מביעים בדבריהם חוסר אמון בטוהר כוונותיהם של אדריכלי השלום. כאשר הם מנתחים את המוטיבציות המניעות את בני-הפולגתא הפוליטיים שלהם, בעיית השליטה הצבאית בפלסטינים נראית להם נימוק משני, או אף אמתלה בלבד. חשד מובנה מעין זה מפני השלכותיו של הסכם, הרחיק את הגורמים הדתיים בשני העמים ממעורבות במציאת פתרון, גרם להם להסתגר, להתבדל ולהקצין עמדות. רק מעטים התרוממו מעל החשש והתמודדו במישרין עם האתגרים ההלכתיים והתיאולוגיים שכרוכים בפתרון מדיני לסכסוך - סלילת דרך משותפת לעובדי ה' ועובדי אלה לחיות יחדיו בלי לחוש שהם מורדים בו.

שיח בלתי-אמצעי בין מנהיגים דתיים על פרטיו של שלום אפשרי ועל נימוקיו, עשוי להתגבר על מהמורה זו. היעלמותם - הזמנית - של מומחי המו"מ המקצועיים משולחן הדיונים, מאפשרת לרבנים מזרמים שונים להידרש אל השאלות הבערות בתנאיהם הם ובשפתם הם. אם בנסיבות הקיימות הם נאלצים לכייל כל העת את עמדותיהם כך שינגדו את אלו של יריביהם הפנימיים, מסגרת דיון מחודשת שבסיסה דתי מאפשרת להם להיחלץ מן המגננה ולבחון את הסוגיות שעל הפרק באופן חופשי.

"זה בכלל בידיים של הרשות?" – יציבות של שלום ישראלי-פלסטיני בעידן התעורות אסלאמית

בכל פעם שאפשרות חתימה של הסכם מדיני עולה על השולחן, נשמעים קולות התוהים את מי מייצגים החותמים הפוטנציאליים, ומי נשאר מחוץ למשא ומתן וצפוי שלא לכבד את ההסכם. השסעים שבין פלגי החברה הפלסטינית מעצימים את החשש שחתימה על הבנות עם האחד רק תבשר את תחילת הלוחמה עם האחר. הנהגת הפת"ח, כך סבורים חלק ניכר מן הישראלים, אינה יכולה לערוך לקיומם של הסכמים על ידי ארגונים פלסטינים אחרים. עובדה זו עשויה לספק הסבר חלקי לכך שסקרי דעת קהל חוזרים ונשנים, הן בישראל והן בקרב הפלסטינים, מלמדים על פער ניכר בין אחוזי התמיכה בהסכם שלום לבין אחוזי האמונה בהיתכנותו של הסכם כזה.⁶ האם היושבים מעברו השני של שולחן המו"מ דוברים באופן מלא בשמם של היריבים בשטח? עם מי, אם בכלל, ניתן לחתום על הסכם בר קיימא?

4 ראיין, ירושלים, דצמבר 2015.

5 ראיין, מועצה אזונית בנימין, אפריל 2016.

6 ראו בסקר משאל העמים של המכון הישראלי לדמוקרטיה והמרכז הפלסטיני לסקרים ומדיניות, יוני 2016: <http://www.idi.org.il/media/4753319/pdf/מצאי-סקר-משאל-עמים.pdf>

הרצוי בה ובמרחב כולו כחליפות אסלאמית. מתוך עמדה זו, לא רק קיומה של מדינה ריבונית יהודית במרחב הוא בלתי-נסבל, אלא כך אף עצם חלוקת המרחב הערבי למדינות לאום, כירושה של הקולוניאליזם האירופי. תקווה ישראלית לנורמליזציה במרחב, אפוא, תאלץ לכאורה לייחל לזניחת שאיפות החליפות, לחילון מלא של המחשבה הפוליטית וליחס אינסטרומנטלי אל האדמה. רק במסגרת כזו, כך נדמה, יוכלו מוסלמים לחתום על שלום בר-קיימא עם ישראל ולהשלים עם קיומה.

חלופה אפשרית עשויה לצוץ כאשר שבים מן הפתרון המוצע - במקרה זה, פירוק הגבולות המדינתיים בכלל ושליטת כל ריבונות שאינה מוסלמית בפרט - אל המוטיבציה הדתית המעצבת אותו. פוסק בכיר בתנועה האסלאמית בישראל טוען כי הציפיה לחליפות אסלאמית אינה סותרת את ההכרה במדינה יהודית עצמאית: "בניח שהוקמה ח'לפה, ונשארו יהודים שגרים בה. הרי לפי ההלכה האסלאמית, הם זכאים לחיות, לנהל את ענייניהם בעצמם, לחיות בקהילה משלהם, עם מערכת משפטית משלהם. איזה איסור יש עליהם לעשות את זה כולם יחד ולכנות את זה מדינה?".¹¹

הימצאותו של קולקטיב ערבי בארץ ישראל מהווה אתגר דתי ליהודים, משום תפישת חלקם את התנועה הציונית כהגשמה של שיבת ציון המצופה, אתחלתא דגאולה וחיידוש הציוני לרשת את הארץ המובטחת. מתוך עמדה זו, קשה להסכים עם קיום מדינה של עם זר בחלק מארץ ישראל. תקווה לתמיכה של דתיים-לאומיים בעצמאות פלסטינית, אפוא, תאלץ לכאורה לייחל לשמירת הפרספקטיבה הגאולית-משיחית, הסרת התיאולוגיה מן הפוליטיקה וזיקה מטריאלית אל ההיסטוריה של התנועה הציונית. רק במסגרת כזו, כך נדמה, יוכלו יהודים דתיים לחתום על שלום בר-קיימא עם העם הפלסטיני ולהשלים עם הקמת מדינתו הריבונית.

גם כאן, חלופה אפשרית תתכן אם הפתרון יומר ברצון העומד בבסיסו. כך בדברי רב קהילה בירושלים: "אם אנו כיהודים מאמינים שחזרתנו לארץ הקודש על מנת להקים בה מדינה היא חלק מהתכנית האלוהית והגשמת הנבואה, אנו מוכרחים להאמין שגם הימצאותו של עם אחר באותה הארץ הוא חלק מאותה תכנית אלוהית. על בסיס אמונה זו, ברי לי שאנו מוכרחים לפתור את הסכסוך בינינו, לא משום שנגזר גורלנו להתקיים כאן יחד, אלא משום ששפר גורלנו לחיות כאן יחד ולהגשים את רצון ה'".¹²

העמדות המצוטטות כאן אינן נחלת הזרם המרכזי של הקבוצות הדתיות השונות. על אף זאת, הן מהוות דוגמה לצורך בשינוי פרדיגמה בדיון הציבורי. ההנחה הרווחת היא שבשיח המיוסד על אינטרסים ניתן להגיע למצב המשרת נאמנה את שני הצדדים, בעוד השפה הדתית הדיכטומית מכתובה יחס אל המחלוקות הפוליטיות כאל משחק סכום אפס. אמנם כך הם פני הדברים, כאשר המאמינים אינם יכולים להתנסח בשפתם ונאלצים להשתתף בשיח ציבורי המיוסד על הנחות אינסטרומנטליות. כך מוצמדות העמדות הדתיות, שלא בטובתן, להצעות מדיניות מסוימות שאין הכרח עקרוני לדבוק דווקא בהן, ומעניקות להן אגב כך הילה של קדושה דתית. פתרונות יצירתיים עשויים לצוץ כאשר מנהיגים דתיים משוחחים זה עם זה, והטרמינולוגיה האמונית היא שפת משא ומתן לגיטימית, כדברי ראש ישיבה בדרום הארץ: "אני יכול להתווכח על פוליטיקה בשפה של העיתון, אבל בשיחה זו אין יתרון לתפקידי כרב. אבל אולי יש בנמצא שפה אחרת. שאל אותי מה הקב"ה דורש ממני, לא מה מיקום הגבול. אולי אם נטה אוזן לדברי תורה בעניין זה, נלמד יחד גם כמה דברים חדשים על

מנהיגים דתיים שונים יתנו תשובות מגוונות לשאלה זו. חלקם יבקשו לבקר בהר הבית, להתפלל ברחבה בחופשיות ולקיים בה טקסים יהודיים באין מפריע. אחרים, ירצו לבנות מחדש את בית המקדש על אותה הרחבה - מי בידיו ממש ובעתיד הנראה לעין ומי במאמצים עקיפים ובעתיד אסכטולוגי מקווה. קבוצה נוספת תשאף להכרה מצד המוסלמים היושבים בהר בכך שבעבר עמד עליו מקדש יהודי, ומשם קדושתו. מעטים מאוד מקרבים ימצו את כיסופיהם הדתיים העמוקים בריבונות המשפטית של מדינת ישראל החילונית על חלקת הקרקע.⁹ ובכל זאת, חלקים ניכרים מן הוויכוח הציבורי מתמצים בשאלה זו - מיהו הריבון בהר, ומי יחזיק בריבונות זו במסגרת הסכם עתידי. מה גורם לכך?

נדמה שסוגיית הריבונות מסעירה את מחשבתם של רבים כל כך לא מצד עצמה, אלא מתוך ההנחה שהיא מהווה תנאי סף להגשמתן של כל שאר התקוות. הריבונות המשפטית על השטח משמשת כעין "אצבע בסכר", שבלעדיה כל השאיפות יישטפו להן ולא תתכן פעולה בכיוון הרצוי, יהיה אשר יהיה - שהרי היכולת לפעול במתחם הר הבית תלויה במישרין בשליטה בו. האמנם הדבר הכרחי? לדברי שייח' ירושלמי בכיר: "אין שום בעיה שיהודים יבואו להתפלל ברחבת המסגדים. שאפילו יבנו להם שם בית כנסת ויעבדו את אללה בדרךם. אבל את זה אסור לומר בקול, כי כרגע אנחנו לא דנים בשאלה ההלכתית, אלא בשאלה חשובה פחות ודחופה יותר - מי בעל הבית. כל עוד היהודים לא באים להתפלל, אלא להפגין בעלות ולתחזק את הכיבוש, אסור לתת להם דריסת רגל".¹⁰ השייח' מציע פרדיגמה אחרת מזו בה אנו מורגלים, ולפי דבריו והשקפתו מתקיים יחס הפוך בין ריבונות ושליטה ישראלית בהר הבית לבין חופש פעולה ופולחן דתי של יהודים במרחב. מעניין כיצד יכריעו גורמים דתיים אם אמנם יעמדו בפני בחירה בין המצב הנוכחי בו ישראל היא הריבון המדיני אך יכולתה לפעול בשטח מוגבלת, ובין מצב היפותטי בו ישראל מוותרת על ריבונותה אך דווקא מתוך כך יכולתם לקדם את שאיפותיהם הדתיות גוברת.

לעיתים תכופות הדיון הציבורי אינו עוסק במישרין במוטיבציות הדתיות, כי אם בפתרונות דיפלומטיים קונקרטיים שעשויים לשרת את אותן מוטיבציות. האתגר הוא להבין עד עומקם את החשיבה והמוטיבציה הדתית ולנסות לשלב אותה בפתרונות הדיפלומטיים הרצויים והמצויים. הצורך המתמיד של אוכלוסיות דתיות לתרגם את רצונן הפנימי לשפה שתישמע באזני מי שאינם חולקים את הנחות היסוד הדתיות, מוביל להיצמדות עיקשת אל דרך פעולה אפשרית אחת, הצבתה על נס וקידום שלה כמו הייתה בעצמה ההישג, התקווה וההגשמה. הדרך לחשוף פתרונות חלופיים, דיכטומיים פחות, שעשויים לשרת במקביל את תקוותיהם של שני העמים, היא באמצעות קילוף שכבות התרגום ועיסוק במאויים הדתיים עצמם. כך לא נדרשים הצדדים לוותר לטובת השלום המיוחל על האפשרות להמשיך ולהתקדם בשאיפותיהם הדתיות, אלא לסלול נתיב בו יוכלו הדברים להתקיים בכפיפה אחת. מאמץ מעין זה נמצא עוד בחיתוליו, עקב היעדרה של פלטפורמת משא ומתן ישירה בה הלכי הנפש הדתיים באים לידי ביטוי לא פחות מן האינטרסים החומריים של הצדדים. אך על מנת לסבר את האוזן, אביא מדבריהם של כמה מנהיגים המפרקים מספר סוגיות ליבה למרכיביהן הדתיים ומאירים אותן כך באור חדש.

ההכרה בישראל כמדינה לגיטימית מהווה אתגר דתי למוסלמים, משום תפישתה של פלסטין כולה כאדמת ווקף מקודשת והמשטר

9 ישנן אמנם קבוצות דתיות המוצאות קדושה אינהרנטית במוסדותיה החילוניים של מדינת ישראל, אך התפיפה בין ובין העולים להר מועטה.

10 ראיון, ירושלים, אוגוסט 2015. ראו גם אצל 'כיצד לשמור על הרגיעה השברירית בהר הבית', תדריך קבוצת המשבר הבינלאומית מס' 48, אפריל 2016, הערת שוליים מס' 80.

11 ראיון, כפר קאסם, מאי 2015.

12 ראיון, ירושלים, אפריל 2016.

גבולות".¹³ בצורה זו, כאשר מתאפשר לאוכלוסיות הדתיות לגשת אל יסודות הסכסוך בשפתן ומתוך תפישת עולמן, אמונת יסוד הנטועות במסורות הדתיות עשויות לשמש כמוטיבציה להגיע לשלום, כנימוק להסכים לפיוס, וכרצון לקחת אחריות משותפת ולהפסיק את שפיכות הדמים.

“מדינה ללא יהודה, במה תהיה יהודית?” – מחיר השלום ומשלמיו

נאומיהם של אהוד ברק ואריאל שרון בעת ששימשו כראשי ממשלה, הפכו לקלישאה את המונח “ויתורים כואבים”, המתאר את מחירו הצפוי של הסכם שלום ישראלי-פלסטיני, בעיקר בדמות פינוי התנחלויות. אך מיהם בחברה הישראלית שכואבים ויתורים אלה?

את המילה “כיבוש”, המתארת את השליטה הישראלית ביהודה ושומרון, ניתן להבין בשתי משמעויות. האחת מתארת את האחיזה בשטח, והשנייה את המשטר תחתיו נתונה האוכלוסייה. אך בתודעת חלקים ניכרים מן הציבור הישראלי, השתיים כרוכות זו בזו. סיסמת הימין הדתי, “עם לא יכול להיות כובש בארצו”, ששורשה בהבעת הזיקה של העם היהודי לארץ ישראל כנגד טענות מתחום המשפט הבינלאומי, משמשת תכופות גם כתשובה לטענות מתחום המוסר ולהכחשה עקרונית של עוולות כלפי האוכלוסייה האזרחית ביהודה ובשומרון. מנגד, ההתקוממות של חלקים מן הציבור הישראלי נגד שליטה צבאית במיליוני פלסטינים הובילה מניה וביה לניכור מחבלי הארץ בהם הם יושבים ולהתרופפות תחושת השייכות אליהם. “השאלה היא לא אם אנחנו מוכנים ברוב טובנו לתת את השטחים האלה לפלסטינים כדי להגיע לשלום”, אמר חבר כנסת מאחת ממפלגות השמאל,¹⁴ “אלא מתי נבין כבר שהם לא שלנו מלכתחילה”. מנהלת בכירה באחת מעמותות השלום, כאשר נשאלה איזה מחיר היא תחוש ששילמה במסגרת ההסכם, ענתה: “אם אתה שואל אם בית-אל תחסר לי, אז צר לי לאכזב אותך”.¹⁵

המחנה המתנגד בחריפות יתרה להסכם השלום כיום, צפוי לשלם עליו בהגיע יום פקודה בהתמוטטות מלאה של מפעל חייו. המחנה המוביל בגאון את החתירה לשלום, צפוי שלא לשלם מחיר כלל על מימושו. במצב עניינים זה, הוויכוח הפוליטי בישראל חדל להיות מחלוקת גרידא אודות צעדי מדיניות דרושים. כאשר המנופפים בחשיבות הפשרה אינם נתבעים בעצמם להתפשר, כל הכרעה היא הנחלת תבוסה מוחצת למחנה רעיוני ופוליטי שלם. החפץ להרחיב את התמיכה בהסכם, יבקש לשאול איזה מחיר עשויים תומכיו לשלם, ומה עשויים מתנגדיו להרוויח?

משיחות שונות עם רבנים בכירים בצינות הדתית, עולה כי הם רואים את התמיכה בהקמת מדינה פלסטינית כהטלת ספק ביהדותה של מדינת ישראל, ולפיכך כהתרסה וכראיה מכרעת לכוונות זדון. אפיק מסוים העשוי להפיס את חששותיהם בתחום זה, כרוך ב“פיצוי” בדמות הדגשת יהדותה של המדינה בתחומים אחרים.

רב יישוב בהר חברון, טוען כי הגברת החינוך היהודי במערכת החינוך הממלכתית תהפוך ויתור על שטחים מארץ ישראל לקלה יותר לעיכול: “אם אתם רוצים לקחת לי את הבית, הבטיחו שתתנו לי להיכנס אליכם הביתה. אביא איתי תרמיל גדוש תורה שבעל-פה, ואם תתחייבו לי שנשב יחדיו, כל המשפחה, ללמוד אצלכם בסלון - אז אשקול להסכים לארוז. אחרת, מדינה ללא יהודה, במה תהיה יהודית?”¹⁶ רב בישיבה באזור השומרון דיבר

13 ראיין, דרום הארץ, יוני 2016.

14 ראיין, תל-אביב, יולי 2016.

15 ראיין, ראשון לציון, ינואר 2016.

16 ראיין, מועצה אזורית הר חברון, מרץ 2015.

על חשיבות הפרהסיה היהודית ברחוב הישראלי והשפעתה על הנכונות לפינוי: “אלקנה תהיה הכרחית פחות ככל שתל אביב תדמה יותר לאלקנה”.¹⁷ סיכומם של דברים מתבטא במילותיו של אחד מבכירי הרבנים בצינות הדתית: “החזון הוא ארץ ישראל, לעם ישראל, על פי תורת ישראל. על אדניו יוסדה הצינות הדתית, אליו אנחנו מבקשים להתקדם, וממנו אין לנו רשות לסגת. מי שסבור מסיבותיו הוא שבתחום “ארץ ישראל לעם ישראל” נדרשת ירידה לצורך עליה, כדאי שיעמול לקדם את “עם ישראל על פי תורת ישראל”, כך לא תהיה התמעטות הקדושה במכלול”.¹⁸

העצמת יהדותה של המדינה, בספירה הציבורית שלה, במוסדותיה, ובמערכת החינוך שלה, עשויה לשמש כעין פיצוי לפינוי ההתנחלויות ביהודה ושומרון, כך שלא יתפס כמכת מחץ לחזונה של הצינות הדתית המונחל בידי מי שאמונותיהם ואהבותיהם לא נפגעות.¹⁹ באמור לעיל אין קריאה בשבח צעדים אלה בזכות עצמם, אלא הצבעה על כח השכנוע שלהם. הבוחן את ערכן של יזמות שלום, ראוי לו שיבחן בראש ובראשונה את יכולתן להגדיל את מעגל הרוצים בו.

“הם מחפשים סוסים לעגלה שכבר דוהרת” – על שיח בין-דתי בלתי מועיל

“הדתה” מידתית של תהליך השלום עשויה, כאמור, לחולל תפנית חיובית בכמה מישורים ולקדם את סיכויי של הסכסוך להגיע לכדי השלמה, אך ישנם כמה סוגים נפוצים של שיח בין-דתי שתועלתם מועטה ותרומתם מוטלת בספק.

ארגונים שונים ויזמות רבות מאוד, מפגישים יהודים ומוסלמים לשיחה פתוחה על שתי הדתות בה דנים הצדדים בדמיון ובשוני בין האמונות, המסורות, המערכות ההלכתיות, החגים והמנהגים. מפגישים אלה מקדמים היכרות בין הצדדים שלרוב אינם נפגשים, ומסייעים בהפחתת הזרות, השנאה והחשד. אך המסר המרכזי של דיאלוג מעין זה, לפיו “כולנו דומים”, מתעלם מהפיל שבחדר, ומן השוני המובהק בתנאי החיים, במעמד האישי, ובקונטקסט הפוליטי, שבין יהודים ומוסלמים משני צדיו של הסכסוך. ההתמקדות בערכים משותפים יוצרת סימטריה מדומה, ומסחה את הדעת מן הסוגיות הקונפליקטואליות המונחות ביסודה של הפגישה.²⁰

במקרים אחרים, מתרוממים המפגשים אל העיסוק הבלתי אמצעי באתגר הפוליטי, תוך ניסיון לרתום מנהיגים דתיים לתמיכה בפתרון פוליטי קיים, קבוע, מנוסח ומפורט. הרבנים ואנשי הדת המוסלמים מוערכים כאן כמובילי דעת קהל, ובעלי רשתות השפעה רחבות, שעשויים לשכנע את צאן מרעיתם בכדאיותו של הסכם שלום, אך אינם נתפשים כמי שבאמתחתם תובנות חדשות ופורצות דרך באשר לאופן בו צריך שלום כזה להיראות. הרבנים משמשים את אדריכלי השלום בתהליכי הפצתו, אך לא בגיבושו.²¹

17 ראיין, פתח תקווה, נובמבר 2015.

18 ראיין, ירושלים, מרץ 2016.

19 אם פינוי כזה אמנם הכרחי, או רצוי, במסגרת הסכם שלום. סוגיה זו עצמה עשויה לזכות לתשובות שונות כאשר הנחות היסוד הדתיות, יהודיות ומוסלמיות גם יחד, מצטרפות אל הטרימינולוגיה הדיפלומטית.

20 דיונים מעין אלה צפויים אף להיתקל במהירות רבה בהתנגדותם של גורמים פלסטיניים הנמנעים מנורמליזציה עם ישראל.

21 כדי להימנע משיגאה זו, מאמר זה אינו מפרט את האתגרים הדתיים השונים לפתרון הסכסוך ודרכי מענה אפשריות עליהם, או את החלופות הקונקרטיות להצעות המדיניות אשר עשויות לעלות מחתירה לשלום בפרספקטיבה דתית. המלצות כגון אלו מוכרחות לעלות מתוך שיח בלתי אמצעי בין מנהיגים דתיים משני העמים.

יהודה ושומרון - סוגיות אלה כולן מותנות בשבירת הדיכוטומיה בין טובתם של ישראלים וטובתם של פלסטינים. כאשר "פרו פלסטיני" אין משמעו "אנטי ישראלי", ולהפך, יכולים להתחיל ולצמוח פתרונות. אך כל עוד מרכיבים חשובים של שתי החברות, הישראלית והפלסטינית, נותרו מחוץ לתהליך קבלת ההחלטות, הדרת זהותם מן השיחה על השלום גרמה להם להדיר עצמם מן האמונה באפשרותו. הכללתם של הגורמים הדתיים בשני העמים במאמץ משותף למצוא מוצא מן הסכסוך תאפשר להם לעמוד יחדיו לטובת עתיד משותף, ולתמוך בפתרון מדיני שיאפשר מענה לשאיפותיהם הדתיות של שני הצדדים והגדרה עצמית לשני העמים.

החברה הדתית נשענת על עומק תודעה היסטורית, ומקפידה לכרוך את דברי הימים של הציונות בתולדות העם היהודי לאורך הדורות. דווקא מן הפרספקטיבה הזו, ניתן לראות את עומק השינוי שעוברות ציוויליזציות דתיות ביחסן זו לזו. הכנסייה הנוצרית, שהתנכלה לאורך שנים ליהודים שחיו בקרבה ועודדה או אפשרה את רדיפתם, חוללה במאה ה-20 מהלך מהפכני ביחסה ליהודים תוך פרשנות מחודשת של כתבי הקודש. הדברים הרחיקו לכת עד כדי הדיבור הרווח בזמננו אודות מורשת יודו-נוצרית משותפת. אשר על כן, בבואנו לבחון את יחסי היהודים והמוסלמים במזרח התיכון, אנו יכולים לעשות זאת מתוך ענווה. העם היהודי צועד את צעדיו הראשונים בריבונות מדינית, והמוסלמים צועדים את צעדיהם הראשונים הן כמיעוטים במדינות לא-מוסלמיות והן כדמוקרטיאות. התקווה הדתית, הסבלנית, שאלה גם אלה ישכילו ללמוד ללכת בצעד יציב ובוטח, היא התקווה לתקן עולם במלכות שדי.

מיעוט העבודה הבין דתית בשדה הסכסוך הישראלי-פלסטיני פונה במישור אל מנהיגים דתיים כדי לבחון את תרומתם האפשרית לעיצוב השלום המקווה. אך גם מקרב יוזמות אלו, חלק ניכר מגביל את עבודתו למתונים ביותר מבין המנהיגים הדתיים, פרגמטיים וליברליים, אלו שעל פי אמונתם השלום הוא מצווה ראשונה במעלה, ואינם נזקקים למפגש כההליך חשיבה טרנספורמטיבי אלא רק כפעולה לטובת מטרה משותפת. מן המנהיגים הללו לא יגיעו הקולות והתובנות המבוקשים. חלק הארי של הדיון הציבורי על השלום מתקיים כהדהוד בין משוכנעים מראש, דתיים כחילונים, וכדי לחרוג ממעגל זה נדרשים קולותיהם של בכירי הרבנים ואנשי הדת המוסלמים, גם אלו הנתפשים כרדיקלים וכמכשילי השלום. הם, ורק הם, יוכלו להתוות דרך לשלום שאינו כולל התפשרות על דברי תורה - אלא מימושם.

סיכום

מנהיגות אמיצה שתקום לפתע ותחליט לחתום על הסכם, לא תוכל להתחיל ליישמו בשטח ולהטמיעו בלבבות כאשר הוא מנותק במידה כזו מן הנרטיב הרווח בשני העמים. האמון של איש ברעהו נמוך כל כך, שחתימת הסכם עשויה להיות רק נקודת פתיחה למרוץ האשמות הדדיות בהפרתו. המבקשים להיחלץ מן הסכסוך הישראלי-פלסטיני אינם עניים בהצעות ובמסמכי עקרונות, כי אם באמון ובמוטיבציה. מרבית השאלות הפתוחות במסגרת הסכם הן פונקציה של מידת האמון בין הצדדים. אלמנטים קונפדרטיביים פחותים או מרובים, גבולות פתוחים יותר או פחות, שיבת פליטים מעטה או מוגברת, היתכנותה של הישארות מתנחלים בשטחי

על הכותבים

בסכסוך הישראלי-פלסטיני. מאז הוא משמש כיועץ אסטרטגי במרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי במכללה האקדמית נתניה ובקרבן לשיתוף פעולה כלכלי (ECF). בין השנים 2004-2006 שפילג שימש כיועץ מיוחד לשר הביטחון בעיקר בנושאים הקשורים במרקם החיים - נושאים הומניטריים, כלכליים וביטחוניים - ביחסי ישראל עם הרשות הפלסטינית.

כמאל עלי-חסאן

כמאל עלי חסאן חבר בוועד המנהל של מתווים - המכון הישראלי למדיניות חוץ אזורית ומרצה באוניברסיטה הפתוחה. הוא מועמד לדוקטורט בחוג ללימודי המזרח התיכון באוניברסיטת תל אביב. תחומי המומחיות שלו הינם: אסלאם, דמוקרטיה וחברה אזרחית; צוותי חשיבה והחברה הערבית בישראל. לכמאל תואר שני בלימודי המזרח התיכון מאוניברסיטת בן-גוריון ותואר שני במנהל ציבורי מאוניברסיטת חיפה. בשנת 2010 נבחר כמאל על ידי השגרירות האמריקאית בישראל להשתתף בתכנית עמיתים על חינוך ומנהיגות במזרח התיכון מטעם בית ספר מקסוול לאזרחות ולענייני ציבור באוניברסיטת סירקיוז. חסאן גם מלמד היסטוריה ואזרחות בבית ספר תיכוניים, היה חבר בוועד המארגן של ארגון "ילדי שלום", והיה נציג החברה הערבית בישראל בארגון "דור השלום" (Peace Generation), נשיא איגוד הסטודנטים בתמרה וסגן נשיא אגודת הסטודנטים במכללת הגליל המערבי.

יוסי חן

יוסי חן נולד ב-1948. שירת בצה"ל 4 שנים. חן בעל תואר ראשון בהיסטוריה של המזרח התיכון מאוניברסיטת חיפה (1975). את התואר השני במנהל עסקים קיבל מאוניברסיטת בן-גוריון (2000). נושא התיזה שלו היה "מחסום הגדה המערבית - מכשול או גבול" (2007). חן שירת מעל 30 שנים בשב"כ, כולל במשרות בכירות בהן עסק בנושאים הקשורים לערבים, לישראל וללבנון. חן פעל במסגרת הקרן לשיתוף פעולה כלכלי ובמסגרות אחרות להקמת החיץ בגדה המערבית והחתירה לפתרון שתי מדינות - יהודית דמוקרטית וערבית פלסטינית.

ד"ר נד לזרוס

נד לזרוס הינו מרצה אורח ליחסים בינלאומיים בבית הספר אליוט שבאוניברסיטת ג'ורג' וושינגטון, ועמית הוראה ב-Israel Institute. כמאבחן, מתרגל ומומחה לפתרון סכסוכים, נד עשה הערכה של יוזמות שלום ישראליות-פלסטיניות עבור USAID, USIP ועבור האיחוד האירופי. לזרוס משמש גם כמנהל מחקר ב-Alliance for Middle East Peace and Change, המחקר של נד פורסם ב- Peace and Change, International Journal of Conflict Engagement and Resolution, Journal of Peacebuilding and Development, Palestine-Israel Journal, and Israel Studies Review. נד קיבל את הדוקטורט שלו בשנת 2011 ב- American University's School of International Service, נושא עבודת הדוקטורט שלו עוקב אחרי ההשפעה ארוכת הטווח של ההשתתפות בחינוך לשלום בקרב מעל 800 משתתפים ישראלים ופלסטינים, בגיל ההתבגרות ומעלה, מארגון Seeds of Peace. נד שימש כמנהל תכנית המזרח התיכון בארגון Seeds of Peace, שבסיסו בירושלים, בין השנים 1996-2004.

ד"ר יאיר הירשפלד

יאיר הירשפלד, המנהל האקדמי של מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי, מוכר בעולם בשל תפקידו המרכזי במשא ומתן ובהכנת הסכם אוסלו בין ישראל לאש"ף שנחתם ב-13 בספטמבר 1993. בראשית שנות ה-80 ארגן הירשפלד את השיחות החשאיות שנערכו בין שמעון פרס ויוסי ביילין לבין מנהיגים פלסטינים מהגדה המערבית ומעזה. בשנת 1991 הוא ערך מחקר אסטרטגי שהגדיר את העקרונות ואת המבנה למה שיהפוך מאוחר יותר להסכם אוסלו, ובינואר 1993 הוביל הירשפלד שיחות בערוץ הלא רשמי עם המנהיגות הפלסטינית ובהמשך הוא היה לנציג רשמי של צוות המשא ומתן הישראלי עם הארגון לשחרור פלסטין. ד"ר הירשפלד יסד יחד עם ד"ר ביילין את הקרן לשיתוף פעולה כלכלי (ECF), ששימש את כל ממשלות ישראל והכין תכניות אסטרטגיות לקידום תהליך השלום בין הישראלים לפלסטינים ובמעגל רחב יותר בקידום התהליך בין הישראלים לערבים. ד"ר הירשפלד הינו מרצה להיסטוריה של המזרח התיכון ומומחה בפתרון סכסוכים ובשיטות משא ומתן בערוצים הלא-רשמיים.

אל"מ (מיל.) רון שצברג

רון שצברג הינו יועץ בכיר וחלק ממערך תכנון המדיניות בצוות הקרן לשיתוף פעולה כלכלי (ECF) מאז 1999. בתפקידו הנוכחי הוא עוסק באסטרטגיות לשיתוף פעולה חוצה גבולות כמו גם ביחסי ישראל-ירדן וסוגיות טריטוריה וביטחון. לרון תואר ראשון בעיתונות ובמדעי המדינה ותואר שני בלימודי יישוב סכסוכים מהאוניברסיטה העברית בירושלים. רון משמש כיועץ חיצוני של הצלב האדום (ICRC) בנושא הטמעת דיני הלחימה בצה"ל. רון משמש במילואים כרמ"ט חטיבת חי"ר.

ענת קאופמן

ענת קאופמן הינה מנהלת פרויקטים בקרן לשיתוף פעולה כלכלי (ECF). עבודתה מתמקדת בסחר חוצה גבולות ומזימים כלכליים ישראלים-פלסטינים, ובסוגיות תכנון מדיניות הקשורות לחסמים לא מסחריים בגדה המערבית. כחלק מעבודתה נפגשת ענת עם נציגים רשמיים ורשמיים לשעבר של ישראל, הרשות הפלסטינית והקהילה הבינלאומית. היא באה מרקע לימודי מדע המדינה ופיתוח. היא בעלת תואר ראשון BA בהצטיינות בפוליטיקה מאוניברסיטת לונדון ותואר שני MSc בנושא ארגונים לא ממשלתיים ופיתוח מאוניברסיטת לונדון לכלכלה ומדעי המדינה (London School of Economics & Political Science). היא עבדה כחוקרת במספר ארגונים לפיתוח שבסיסם בלונדון.

תא"ל (מיל.) ברוך שפיגל

את שירות החובה שלו עשה ברוך שפיגל בסירת גולני (-1966) (1969). הוא שירת כמח"ט גולני בין השנים 1988-1990. הוא קודם לדרגת תת אלוף בשנת 1992 עת שהיה מפקד יחידת הקישור לכוחות הזרים. בתפקידו זה היה אחראי בזמן שיחות המשא ומתן לשלום עם ירדן על הסדרי הביטחון בין ישראל לירדן, שהובילו לחתימת הסכם השלום עם ירדן ב-1994. ב-1995 מונה שפיגל לסגן מתאם פעולות הממשלה בגדה המערבית ובעזה (COGAT). בתפקיד זה הוא עסק בכל הסוגיות האזרחיות והביטחוניות הקשורות

רואי רביצקי

רואי רביצקי הוא מנהל ארגון מוזאיקה - היוזמה הדתית לשלום, המפגיש מנהיגים יהודים ומוסלמים בניסיון למצוא דרך לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני, מתוך מחשבה שהחתימה לשלום אינה נחלת החילוניות בלבד. רביצקי חבר פעיל במספר קבוצות לשינוי חברתי ולשיתוף פעולה בין תרבותי. רואי תלמיד לרבנות ובוגר החוג למחשבת ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים והוא מלמד במקומות שונים.

מניעים וחסמים ישראלים בהשגת הסדר שלום עם הפלסטינים

מרכז ש. דניאל אברהם לדיאלוג אסטרטגי
המכללה האקדמית נתניה

טל: 09-860-7400 פקס: 09-860-7401
רח' האוניברסיטה 1, קריית יצחק רבין, נתניה 4223587
מייל: strategic-dialogue@netanya.ac.il
אתר: www.netanya.ac.il

978-965-92408-6-9